

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



026000265270



ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΑΠ. ΔΗΜΟΥ

9

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

ΤΟΥ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΣΩΜΑΤΗΝΟΥ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 1995



Η ΗΘΑΙΤΙΚΗ ΟΕΡΡΙΑ

ΤΟΥ

ΑΗΜΗΤΡΙΟΥ ΧΕΜΑΤΗΟΥ



Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	5-7
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	8-38
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	39-70
1. Η πολιτική και εκκλησιαστική κατάσταση στο Κράτος της Ηπείρου το 13ο αιώνα.....	39-53
2. Ο βίος και το έργο του Δημητρίου Χωματηνού.....	53-70
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	
ΠΕΡΙ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ - ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ	71-89
1. Έννοια της βασιλείας.....	71-75
2. Σκοπός και αποστολή της βασιλείας.....	75-77
3. Η αναγκαιότητα της βασιλείας.....	77-79
4. Το όνομα και το αξίωμα της βασιλείας.....	79-81
5. Η μία και αληθινή Ρωμαϊκή βασιλεία - αυτοκρατορία.....	81-84
6. Καταχωγή και κληρονομία της βασιλείας.....	84-87
7. Προσαγορεύσεις της βασιλείας.....	88-89
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	
ΠΕΡΙ ΒΑΣΙΛΕΩΣ - ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ	90-129
1. Η έννοια και το περιεχόμενο των όρων βασιλεύς - αυτοκράτωρ.....	90-95
2. Οι αρετές του βασιλέως - αυτοκράτορος.....	95-100
3. Εκλογή και αναγόρευση του αυτοκράτορα.....	100-109
4. Τίτλοι - προσαγορεύσεις του βασιλέως - αυτοκράτορος.....	109-115



σελ.

5. Η βασιλική - αυτοκρατορική εξουσία και οι
περιορισμοί της.....115-122
6. Η βασιλική - αυτοκρατορική αυλή.....122-129

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΠΕΡΙ ΚΡΑΤΟΥΣ, ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΟΝΤΩΝ.....130-153

1. Η έννοια και το περιεχόμενο των
πολιτειακών όρων.....130-148
2. Περί αρχόντων και αρχοντειών.....149-151
3. Κατάλογος αρχόντων.....152-153

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΠΕΡΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ154-212

1. Οι περί δικαίου και δικαιοσύνης αντιλήψεις
του Δημητρίου Χωματηνού.....154-162
2. Η δικαιοσύνη του αυτοκράτορα.....162-166
3. Η επιβολή ποινών από το βασιλέα-αυτοκράτορα.166-168
4. Τα δικαστήρια και οι δικαστές στο Κράτος
της Ηπείρου.....168-196
- α. Το βασιλικό δικαστήριο.....168-178
- β. Τα πολιτικά δικαστήρια.....178-187
- γ. Οι δικαστές.....187-190
- δ. Τα επισκοπικά δικαστήρια στο Κράτος
της Ηπείρου.....190-196
5. Οι νόμοι.....196-212
- α. Η σημασία και η δύναμη των νόμων.....196-197
- β. Η λειτουργία και η εφαρμογή των νόμων.....198-203
- γ. Η πρόνοια των νόμων για τους νέους,
τις γυναίκες και τα ορφανά.....203-206
- δ. Οι νόμοι διακελεύονται.....206-207



	σελ.
ε. Πολιτικοί και εκκλησιαστικοί νόμοι.....	207-210
ς. Παλαιοί και νέοι νόμοι.....	210-212
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	213-223
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ.....	224-378



Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Ο λόγιος αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος Δημήτριος Χωματηνός συγκαταλέγεται στις εξαιρετες πνευματικές φυσιογνωμίες του 13ου αιώνα και θεωρείται πρωτοποριακός πολιτειολόγος στις αρχές της υστεροβυζαντινής περιόδου. Τα κείμενά του αποτελούν βασική πηγή για την ιστορία του Κράτους της Ηπείρου, γιατί φωτίζουν τα ιστορικά γεγονότα και τις πολιτικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν στα "δυτικά μέρη" της αυτοκρατορίας μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Φράγκους.

Κατά τη δύσκολη χρονική αυτή περίοδο, επιτακτική προβάλλει για το Δημήτριο Χωματηνό η ανάγκη της σωτηρίας της πατρίδος εκ των πολλαπλών κινδύνων της Λατινοκρατίας και της Βουλγαροκρατίας. Ο ίδιος πιστεύει ότι η σωτηρία της πατρίδος δεν έπρεπε να αναμένεται αλλαχόθεν, αλλά αποκλειστικά και μόνο στη δυναμική συγκρότηση και οργάνωση των "δυτικών μερών" σε μια ενιαία κρατική οντότητα.

Ο Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά του χαρακτηρίζει την πολιτεία ως "θεσμό" και επισημαίνει τα βασικότερα στοιχεία λειτουργίας της, που είναι η βασιλεία, οι νόμοι και το δίκαιο. Οι πολιτικές απόψεις του Δημητρίου Χωματηνού παρουσιάζουν ζωτικό ενδιαφέρον, γιατί υπαγορεύθηκαν από την ένθερμη αγάπη του προς την πατρίδα και γράφτηκαν κάτω από το κράτος της ύψιστης οφειλής και του υπέρτατου χρέους προς αυτήν.

Στον διερχόμενο και μελετώντα τη βιβλιογραφία γύρω από το Δημήτριο Χωματηνό και τα έργα του, γίνεται



σαφές, ότι ουδεμία συστηματική εργασία έχει γραφεί μέχρι σήμερα, που να έχει ως ειδικό αντικείμενό της την περί βασιλείας, πολιτείας και δικαίου θεωρία του. Η έλλειψη συστηματικής μονογραφίας για την πολιτική θεωρία του Δημητρίου Χωματιανού αποτελούσε σημαντικό κενό στην έρευνα των ιστορικών πηγών του 13ου αιώνα.

Ο Καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο των Ιωαννίνων κ. Ευάγγελος Χρυσός μου υπέδειξε να αναλάβω τη μελέτη αυτή ως διδακτορική διατριβή. Ο Καθηγητής κ. Χρυσός παρακολούθησε επισταμένως τη σύνθεση της μελέτης αυτής σε όλες τις φάσεις της, ανέχνωσε το χειρόγραφο και με τις πολύτιμες συμβουλές και υποδείξεις του συνέβαλε θετικά και ουσιαστικά στην ολοκλήρωσή της.

Θεωρώ υποχρέωσή μου και καθήκον επιβεβλημένο να τον ευχαριστήσω θερμά και από τη θέση αυτή.

Θερμές ευχαριστίες επίσης οφείλω να εκφράσω και προς τους Καθηγητές κ. Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και κ. Μιχαήλ Κορδώση του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, οι οποίοι ως μέλη της εποπτικής επιτροπής για την κρίση της διατριβής μου συνέβαλαν με τις εύστοχες



παρατηρήσεις τους στην πληρέστερη και ουσιαστικότερη εμφάνιση και παρουσίασή της.

Τα θέματα νομικής φύσεως στην παρούσα εργασία είχε την καλωσύνη να τα συζητήσει μαζί μου ο Καθηγητής της Νομικής στο Πανεπιστήμιο της Θράκης κ. Κωνσταντίνος Πιτσάκης, τον οποίο ευχαριστώ θερμά και από τη θέση αυτή.

Ειλικρινείς ευχαριστίες τέλος οφείλω να εκφράσω και προς την οικογένειά μου, για την πολύτιμη βοήθεια και συμπαράστασή της. Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω τη θυγατέρα μου Αθηνά, για την ανεκτίμητη βοήθειά της στα διάφορα στάδια δακτυλογράφησης και εκτύπωσης της παρούσης εργασίας.

Βασίλειος Α. Δήμου



ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Η. Ahrweiler
Ideologie
- Ιδεολογία
- Η. Ahrweiler, L'ideologie politique de l'empire byzantin. Paris 1975.
Ελένη Αρβελέρ, Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας (μετάφραση Τούλας Δρακοπούλου). Αθήνα 1977.
- Ελ. Ahrweiler-Γλύκατζη, Η αυτοκρατορία του Μικρασιατικού Ελληνισμού. ΙΕΕ, ©(1980) 106-115.
- Γεώργ. Ακροπολίτης,
- Georgii Acropolitae opera, ed. A. Heisenberg, t. I. Historia, Breviarium Historiae Theodori Scutariotae additamenta. Leipzig 1903 ανατ. Stuttgart 1978.
- Α. Άλιβιζάτος,
Οικονομία
- Α. Άλιβιζάτος, Η οικονομία κατά το κανονικόν δίκαιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας. Αθήναι 1949.
- Κ. Άμαντος,
Ιστορία
- Κ. Άμαντος, Ιστορία του Βυζαντινού κράτους, τ.2. Αθήναι 1947.
- Ι. Αναστασίου,
- Εκκλησιαστική Ιστορία, Τόμοι 2, Θεσσαλονίκη 1982.



Μ. Ανάστος,
Πολιτική Θεωρία

Μ.Ανάστος, Πολιτική Θεωρία. ΙΕΕ Ζ'
312-323.

Μ. Angold,
Government

Μ. Angold, A Byzantine Government
in Exile. Government and Society
under the Lascarids of Nicaea
1204-1261. Oxford 1975.

Μ. Angold,

The Interaction of Latins and
Byzantines during the Period of the
Latin Empire (1204-1261): The
Case of the Ordeal, Actes du XVe
Congres International d'Etudes
Byzantines, t.IV, Athenes 1980,
1-10.

Αικ.Ασδραχά-Σπυρ.
Ασδραχάς,

Παρατηρήσεις για τα όρια και
τους οικισμούς της Βαχενιτίας.
Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου
για το Δεσποτάτο της Ηπείρου
(Άρτα, 27-31 Μαΐου 1990).
Αθήνα 1992. 239-246.

Γεώργ. Βαρδάνης,
Αντίγραμμα

Του Αττικού κυρού Γεωργίου του
Βαρδάνη....αντίγραμμα προς τον
Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως
κυρόν Γερμανόν, εκδ. R-J. Loenertz,
Lettre 104-118.

F.Barisic - B.Ferjancic,

Informations des Demetrios
Chomatianos sur le "pouvoir de
Drougouvitai", ZRVI 20(1981),
41-58.



- Κ.Βαρζός, Κομνηνοί Κ.Βαρζός, Η γενεαλογία των Κομνηνών, τόμοι 2 (Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται 20), Κέντρον Βυζαντινών Ερευνών, Θεσσαλονίκη 1984.
- Αχγή Βασιλικοπούλου
-Ιωαννίδου, Η αναγέννησις των γραμμάτων κατά τόν ΙΒ' αιώνα εις το Βυζάντιον και ο Όμηρος, Αθήναι 1971-1972.
- H.-G. Beck,
Kirche H.-G. Beck, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich. Munhen 1959, 1977.
- H.-G. Beck,
Res publica H.-G. Beck, Res publica Romana. Vom Staatsdenken der Byzantiner. Sitzungsber. Bayer. Akad. Wiss., phil-hist. Kl. Jg. 1970, H. 2. Munchen 1970 (= Herrscherbild 379-414).
- H. Beck, Nomos, Kanon und Staatsraison in Byzanz, Wien 1981.
- N. Bees,
Unedierte N.Bees, Unedierte Schriftstucke aus dem Kanzlei des Johannes Apokaukos des Metropolitens von Naupaktos (in Aetolien). BNJ 21(1971/76) 57-160.



- Λέανδ. Βρανούσης, Η εν Ηλείω Μονή Σωσίου, Επετ. Μεσαιωνικού Αρχείου, 6(1956) 72-129.
- F. Bredenkamp, Empire F. Bredenkamp, The Byzantine Empire of Thessalonike (1224-1242). Doct. Litt. et Phil. Thesis Rand Afrikaans University Johannesburg 1983. Συνομειομένη εκδ.: The Development of an Imperial Constitution for the Empire of Thessalonike under Theodore Doukas. Εκκλησιαστικός Φάρος 65(1983) 75-129.
- A. Carile, Partitio A. Carile, Partitio Terrarum Imperii Romaniae. Studi Veneziani 7(1965) (Firenze 1966) 125-305.
- A. Carile, Storia A. Carile, Per una storia dell'Impero latino di Constantinopoli (1204-1261). Bologna 1972.
- E.K. Chrysos, Title Βασιλεύς E.K. Chrysos, The title Βασιλεύς in Early Byzantine international Relations. Dumbarton Oaks Papers 32(1978) 29-75.
- E.K. Chrysos, Right E.K. Chrysos, The Right of Resistance in Late Antiquity and Byzantium, Forms of Control and Subordination in Antiquity, Tokyo 1988. 312-313.



- Ε.Κ. Χρυσός, Βυζαντινή επικράτεια και τα σύνορα της αυτοκρατορίας. Πρακτικά της Β' Διεθνούς Βυζαντινολογικής συνάντησης "Κωνσταντίνος Ζ' ο Πορφυροχγέννητος και η εποχή του". Δελφοί 22-26 Ιουλίου 1987, Αθήναι, 15-24.
- Α.Π. Χριστοφιλόπουλος, Η δικαιοδοσία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων επί ιδιωτικών διαφορών κατά την βυζαντινή περίοδο, ΕΕΒΣ 18(1948), 192-201 (=Δίκαιον και Ιστορία, Μικρά Μελετήματα, Αθήναι 1973, 244-254).
- Α.Π. Χριστοφιλόπουλος, Χωματιανός, Α. Χριστοφιλόπουλος, Δημήτριος Χωματιανός, Θεολογία 20(1949), 741-749 (=Δίκαιον και Ιστορία, Μικρά Μελετήματα, Αθήναι 1973, 155-163).
- Αικ.Χριστοφιλοπούλου, Τα βυζαντινά δικαστήρια κατά τους αιώνες Ι-ΙΑ, Δίπτυχα 4(1986) 163-177.
- Αικ.Χριστοφιλοπούλου, Εκλογή αναχόρευσις και στέψις του βυζαντινού αυτοκράτορος. (Πραγματεία της Ακαδημίας Αθηνών 26). Αθήναι 1956.



- Αικ.Χριστοφιλοπούλου, Πολιτειακά
Πολιτειακά όργανα Αικ.Χριστοφιλοπούλου, Πολιτειακά
όργανα και κράτος δικαίου στη
βυζαντινή αυτοκρατορία. Αφιέρωμα
στον Νίκο Σβορώνο, Ρέθυμνο 1986,
τ.1, 185-210.
- Δημ. Χωματιανός, Δημητρίου του Χωματιανού,
πονήματα διάφορα: J.Pitra, *Analecta
Sacra et classica. Spilegio Solesmensi
parata juris ecclesiastici Graecorum
selecta paralipomena t.6, Parisiis -
Romae 1891, ανατ. Farnborough
1967.*
- Νικήτας Χωνιάτης, Χωνιάτης, Νικήτας, Χρονική
διήγησις, CSHB, εκδ. Bekker, Bonnae,
1835: εκδ. Van Dieten, A', Berolini,
1975.
- L. Delatte, *Les traites de la royauté d'
Ecphanté, Diotogène et Sthenidas,
Liege - Paris 1942.*
- A. D'Emilia, *Tre ΑΠΟΦΑΝΣΕΙΣ di Demetrio
Chomatianos in materia d'
ΑΛΛΗΛΟΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ, Rivista di
Studi bizantini e neoellenici NS
1(11) (1964), 103-120.*



- Μ. Δένδιας, Διενέξεις μεταξύ αυτοχθόνων και προσφύγων εν Ηπείρω μετά το 1204 και η ακολουθηθείσα εποικιστική πολιτική, Atti dello VIII Congresso Internazionale de Studi Bizantini 1951, Studi Bizantini e Neoellenici 8(1953), 302-306.
- Αν. Δημητρακόπουλος, Επιστολή του Κερκύρας Βασιλείου. Εθνικόν Ημερολόγιον του έτους 1870, σελ. 187-192.
- Β. Α. Δήμου, Η Ιερά Μονή των Ταξιαρχών Γκούρας και τα εις Βλαχίαν Μετόχια αυτής Βάβιας και Σταυρουπόλεως, Ιωάννινα 1983.
- Β. Α. Δήμου, Εθνολογικά στοιχεία στα έργα του Δημητρίου Χωματιανού. Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου (Άρτα, 27-31 Μαΐου 1990). Αθήνα 1992. 279-302.
- Εισαγωγή = Επαναγωγή Εκδ. JGR 2 σ.236-368.
- Ευσέβιος, Βίος (ed. I. Heikel).
- Φώτιος, Φωτίου του σοφωτάτου και αχιωτάτου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως επιστολαί υπό Ι. Ν. Βαλέτα. Εν Λονδίνω 1864, ανατ. Hildesheim - N.York 1978.



- A. Failler, Signification du terme "Dutikoi" dans l'histoire de Pachymere, Actes du XVe Congres International d'Etudes Byzantines, t. IV, Athenes 1980, 114-120.
- B. Ferjancic, Despoti B. Ferjancic, Despoti u Vizantiji i juznoslovenskim zemljama (Die Despoten in Byzanz und den sudslawischen Landern) (με γερμαν. περίλ.) (Srpska Akad. Nauka i Umetnosti Posebna Izdanja, kn. 336 = Vizantol. Inst. kn. 8) Beograd 1960.
- C. Ferrini, Institutionum graeca paraphrasis Theophilo antecessori vulgo tributa. τ.1-2, Βερολίνο - Μιλάνο 1884, 1897 (= Ζέπων, JGR τ.3 σ.3-271)
- Marie-Theres Fogen, Ein heisses Eisen, RJ 2(1983), 85-96.
- H. Gelzer, Der Patriarchat von Achrida, No.5 in vol. XX of Abhandlungen der philologisch - historischen Classe der Koniglich - sachsichen Gesellschaft der Wissenschaften 1903.



Π. Γουναρίδης,
Προϋποθέσεις

Π. Γουναρίδης, Οι πολιτικές
προϋποθέσεις για την αντίσταση
στους Λατίνους το 1204.
Σύμμεικτα 5(1983) 143-160.

Π. Γουναρίδης,

Η φεουδαρχία στο δεσποτάτο της
Ηπείρου. Πρακτικά Διεθνούς
Συμποσίου για το Δεσποτάτο της
Ηπείρου (Άρτα, 27-31 Μαΐου
1990). Αθήνα 1992. 37-45.

F. E. Granz,
Kingdom

F. E. Granz, Kingdom and Polity in
Eusebius of Caesared, Harward
Theol. Rev. 45(1952) 54 κε.

Νικηφ.Γρηγοράς,

Νικηφόρου Γρηγορά Ρωμαϊκής
Ιστορίας Λόγοι έκδ. L. Schopen -
Im. Bekker, Nicephori Gregorae
Historia byzantina. I-III. Bonnae
1829-1855.

R. Guiland,
Recherches

R. Guiland, Recherches sur les
institutions byzantines, 2 τόμ.
Berlin - Amsterdam 1967.

M. F. Hendy,
Coinage

M. F. Hendy, Coinage and Money
in the Byzantine Empire 1081 -
1261. Washington, D.C. 1969.



J.Hoeck-R.-J. Loenertz,
Nikolaos

J.Hoeck-R.-J. Loenertz, Nikolaos -
Nektarios von Otranto Abt von
Casole (Studia Patristica et
Byzantina XI). Ettal 1965.

H. Hunger,
Φιλανθρωπία

H. Hunger, Φιλανθρωπία. Eine
griechische Wortprägung auf
ihrem Wege von Aischylos bis
Theodoros Metochites. Anz.
Osterr. Akad. Wiss., phil. - hist.
KI. 100(1963) 1-20.

H. Hunger,
Prooimion

H. Hunger, Prooimion. Elemente
der byzantinischen Kaiseridee in
den Arengen der Urkunden
(Wiener Byzant. Studien 1). Wien
1964.

H. Hunger,
Reich

H. Hunger, Reich der Neuen
Mitte. Der christliche Geist der
byzantinischen Kultur. Graz -
Wien - Köln 1965.

Ι.Καραχιαννόπουλος,
Κράτος

Ι.Ε.Καραχιαννόπουλος, Το
Βυζαντινό Κράτος. τ. Α' Κρατική
οργάνωση. Κοινωνική δομή.
Αθήνα 1983.

Ι.Καραχιαννόπουλος,
Διπλωματική

Ι.Ε.Καραχιαννόπουλος, Βυζαντινή
Διπλωματική. Ι. Αυτοκρατορικά
έγγραφα. Θεσσαλονίκη 1972.



- I.Καραχιαννόπουλος,
Πολιτική θεωρία
- I.Ε.Καραχιαννόπουλος, Η πολιτική
θεωρία των Βυζαντινών.
Θεσσαλονίκη 1988.
- I.Καραχιαννόπουλος,
Iστορία του Βυζαντινού Κράτους,
τ.Ι, Θεσσαλονίκη 1987.
- Dim. Karamboula,
Staatsbegriffe in der
fruhbyzantinischen Zeit, Wien
1993.
- A. Karpozilos,
Controversy
- A. Karpozilos, The Ecclesiastical
Controversy between the
Kingdom of Nicaea and the
Principality of Epiros
(1217-1233). (Βυζαντινά
Κείμενα και Μελέται 7),
Θεσσαλονίκη 1973.
- A. Karpozilos,
Coronation
- A. Karpozilos, The Date of
Coronation of Theodoros Doukas
Angelos. Βυζαντινά 6(1974)
253-261.
- M. Kaser,
Das romische Privatrecht, I-II,
Munchen 1971-1975.
- B. Κατσαρός,
Ιωάννης Κασταμονίτης,
Βυζαντινά κείμενα και μελέται,
22, Θεσσαλονίκη 1988.



Α. Π. Καζνιάν,
Τάσεις

Α.Π. Καζνιάν Κεντρομόλες και
κεντρόφυγες τάσεις στο
βυζαντινό κόσμο
(1081-1261). Η δομή της
βυζαντινής κοινωνίας,
Βυζαντιακά 3(1983), 93-109.

Αντ. Κιουσοπούλου,

Ο θεσμός της οικογένειας στην
Ήπειρο κατά τον 13ο αιώνα.
Αθήνα 1990.

Γ. Ι. Κονιδάρης,

Συμβολαί εις την εκκλησιαστικήν
ιστορίαν της Αχρίδος, Ανάτυπο
από την Επιστημονικήν
Επετηρίδα της Θεολογικής
Σχολής του Πανεπιστημίου
Αθηνών, τ. 16. Τιμητικόν
αφιέρωμα εις Αμίλκαν Σπ.
Αλιβιζάτον, Εν Αθήναις 1967.

Δ. Ι. Κωνσταντέλλος,
Φιλανθρωπία

Δ. Ι. Κωνσταντέλλος, Βυζαντινή
φιλανθρωπία και κοινωνική
πρόνοια. Αθήναι 1983 (ελλην.
μετάφραση της αγγλικής του
1968).

Μ. Κορδύσης,
Σχέσεις

Μ. Κορδύσης, Σχέσεις του
Μιχαήλ ΑγγελουΔούκα με την
Πελοπόννησο, Η.Χ., ΧΧΙΙ, 1980,
49-57.



- M. Κορδύσης,
Κατάκτηση
- M. Κορδύσης, Η κατάκτηση της
Νότιας Ελλάδας από τους
Φράγκους. Ιστορικά και
Τοπογραφικά προβλήματα,
Θεσσαλονίκη, 1986.
- M. Kordoses,
- Southern Grece under Franks
(1204-1262), Ioannina, 1987.
- Vas. Kravari,
- Villes et villages de Macedoine
occidentale, Paris 1989.
- N. Ξανθούλης,
- Συμβολή εις την έννοιαν του
όρου αρχή, Επιθεώρηση
Δημοσίου Δικαίου 1958,
σελ.402 κε.
- E. Kurtz,
Bardanes
- E. Kurtz, Georgios Bardanes,
Metropolit von Kerkyra. BZ
15(1906) 603-613.
- E. Kurtz,
Christophoros
- E. Kurtz, Christophoros von
Ankyra als Exarch des
Patriarchen Germanos II. BZ
16(1907) 120-142.
- Σ. Λαχοπάτης,
- Γερμανός Β' Πατριάρχης
Κωνσταντινουπόλεως
(1222-1240). Τρίπολις 1913.
- Angeliki E. Laiou,
- Contribution a l'etude de l'
institution familiale en Epire au
XIIIe siecle, FM VI(1984),
275-233.



Κ. Λαμπρόπουλος,
Χρόνος στέψης

Κ. Λαμπρόπουλος, Ο χρόνος της
στέψης του ηγεμόνα της
Ηπείρου Θεοδώρου Α' Κομνηνού,
ΗΧ, 29 (1988/89) 133-144.

Κ. Λαμπρόπουλος,
Ιω. Απόκαυκος

Κ. Λαμπρόπουλος, Ιωάννης
Απόκαυκος. Συμβολή στην
έρευνα του βίου και του
συγγραφικού έργου του. Αθήνα
1988.

V. Laurent,
Patriarches

V. Laurent, La chronologie des
patriarches de Constantinople au
XIIIe s. (1208-1309). REB 27
(1969) 129-149.

R. - J. Loenertz,
Lettre

R. - J. Loenertz, Lettre de
Georges Bardanes, metropolite
de Corcyre au patriarche
oecumenique Germain II. EEBΣ
33(1964)87-118 (=Byzantina
467-501).

J. Longnon,
Reprise

J. Longnon, La reprise de
Salonique par les Gres en 1224.
Actes du VIe Congres Intern.
d'Etudes Byzantines I. Paris
1950, 141-146.

Amin Maalouf,

Les croisades vues par les
Arabes (μετάφραση: Αγγελ.
Βάντση, Οι σταυροφορίες από τη
σκοπιά των Αράβων, Αθήνα
1983).



- Ruth Macrides, Bad Historian or Good Lawyer?
Demetrios Chomatenos and
Novel 131, *Dumbarton Oaks
Papers* 1992, *Homo Byzantinus
Papers in Honor of Alexander
Kazdan*, 187-196.
- Ruth Macrides, Nomos and Kanon on paper and
in court. Church and People
in Byzantium, *Birmingham* 1990,
σελ. 61-85.
- P. Magdalino, Τα χαρτουλάρατα της Βόρειας
Ελλάδας το 1204. Πρακτικά
Διεθνούς Συμποσίου για το
Δεσποτάτο της Ηπείρου (Άρτα,
27-31 Μαΐου 1990). Αθήνα
1992, 31-35.
- P. Magdalino, Neglected Authority
A Neglected Authority for
History of Peloponnese in the
Early Thirteenth Century:
Demetrios Chomatianos,
Archibishop of Bulgaria, *BZ*
70(1977), 316-323.
- L. Maksimovic, The Byzantine provincial
administration under the
Palaiologoi, *Amsterdam* 1988.
- N. Μάτσης, Νομικά ζητήματα εκ των έργων
του Δημητρίου Χωματιανού,
Αθήνα 1961.



- Α. Μενδώνης, Κέα: Οι επιγραφές και οι άλλες γραπτές μαρτυρίες για το νησί. Προσωπογραφία - Τοπογραφία - Παραδόσεις - Ιστορία, Αθήνα 1988.
- A. Μηλιαράκης, Ιστορία του Βασιλείου της Νικαίας και του Δεσποτάτου της Ηλείου. Αθήνα 1898.
- A. Michel, Die Kaisermacht in der ostkirche (834-1204) Darmstadt 1959.
- MM M. Miklosich - J. Muller, Acta et Diplomata graeca medii aevi sacra et profana, 1-6 Vindobonae 1860-1890.
- Αντ. Μομφερράτος, Κρίσις (J. Pitra, Analecta Sacra : Δημητρίου αρχιεπισκόπου πάσης Βουλγαρίας του Χωματιανού τα πονήματα) VV2 (Βυζαντινά χρονικά Πετροπόλεως) τόμ.2, 1895, σελ.426-438.
- Th.Mommsen - P.Kruger, Corpus Juris Civilis, Βερολίνο 1877.



- Μουστοξύδης, Μουστοξύδης Ανδρέας, Storia delle cose Corciresi, Παράρτημα, L-LVII, Κέρκυρα 1848.
- N. Μουτσόπουλος, N. Μουτσόπουλος, Η βασιλική του Αγίου Αχιλλείου στην Πρέσπα. Συμβολή στη μελέτη των Βυζαντινών μνημείων της περιοχής. Τόμοι 3, Θεσσαλονίκη 1989 (Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών).
- D. M. Nicol, 'Αλωση D. M. Nicol, Από την άλωση ως την ανάκτηση της Κωνσταντινουπόλεως (1204 - 1261). IEE © 76-106.
- D. M. Nicol, Byzantium D. M. Nicol, The Last Centuries of Byzantium 1261-1453. London 1972.
- D. M. Nicol, Crusade D. M. Nicol, The Fourth Crusade and the Greek and Latin Empires 1204-1261. Cambridge Medieval History IV.I. Cambridge 1966, 275-330.
- D. M. Nicol, Despotate D. M. Nicol, The Despotate of Epiros. Oxford 1957.
- D. M. Nicol, The Despotate of Epirus 1267 - 1479. A Contribution to the History of Greece in the Middle Ages, Cambridge 1984.



- D. M. Nicol, Το Δεσποτάτο της Ηπείρου 1267 - 1479, Ελλ. Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1991.
- D. M. Nicol, Kaisersalbung The Unction of Emperors in Late Byzantine Coronation Ritual. Byzantine and Modern Greek Studies 2(1976) 37-52.
- D. M. Nicol, Πρόσφατες έρευνες για τις απαρχές του δεσποτάτου της Ηπείρου. Ηπειρωτικά Χρονικά 22(1980) 39-48.
- D. M. Nicol, Relations D. M. Nicol, Ecclesiastical Relations between the Despotate of Epirus and the Kingdom of Nikaia. Byzantion 22(1952) 207-228.
- D. M. Nicol, Refugees D. M. Nicol, Refugees, mixed population and local patriotism in Epirus and Western Macedonia after the Fourth Crusade, στα Variorum Reprints, London 1986, σελ. 3-33.
- D. M. Nicol, Mixed Marriages in Byzantium in the Thirteenth Century, Studies in Church History, I, ed. C. W. DUGMORE - C. DUGGAN, London - Edinburg 1964, 160-172 (=Byzantium: its Ecclesiastical History and Relations with the Western World, Variorum Reprints, London 1972, αρ.IV).



Θ. Νικολάου,

Αι περί πολιτείας και δικαίου
ιδέαι του Πλήθωνος Γεμιστού,
Θεσσαλονίκη 1974.

Οικουμενικού
Πατριαρχείου,

Το Άγιον Μύρον εν τη Ορθοδόξω
Εκκλησία. Ιστορία και ακολουθία
του καθαγιασμού του. Εκδ.
Αποστολικής Διακονίας.

G. Ostogorsky,
Aristocracy

G. Ostogorsky, Observations on the
Aristocracy in Byzantium. DOP
25(1971) 1-32.

G. Ostogorsky,
Ιστορία

G. Ostogorsky, Ιστορία του
Βυζαντινού κράτους, μετάφρ. Ι.
Παναχοπούλου - επιστ. εποπτεία
Ε.Κ. Χρυσού, τ.3, Αθήνα 1978,
1979, 1981.



- G. Ostogorsky,
Pismo
- G. Ostogorsky, Pismo Dimitrija
Homatijana sv. Savi i odlomak
Homatijanovog pisma patrijarhu
Germanu o Savinom pocvecenju.
Svetosavki Zbornik, kn. 2 Beograd
1938, 91-125 (= Sabrana dela IV.
170-189).
- Σπυρ. Παπαγεωργίου,
- Ιστορία της Εκκλησίας της
Κέρκυρας από της συστάσεως
αυτής μέχρι του νυν, εν Κερκύρα
1920.
- Ελευθ. Παπαγιάννη,
- Η Νομολογία των εκκλησιαστικών
δικαστηρίων της Βυζαντινής και
μεταβυζαντινής περιόδου σε
θέματα περιουσιακού δικαίου,
Αθήνα 1992.
- Αθ. Παπαδόπουλος-
Κεραμεύς,
Κερκυραϊκά
- Αθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς,
Κερκυραϊκά. Ιωάννης Απόκαυκος
και Γεώργιος Βαρδάνης, VV
13(1907) 334-351.
- Αθ. Παπαδόπουλος-
Κεραμεύς,
Συνοδικά γράμματα
- Αθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς,
Συνοδικά γράμματα του Ιωάννου
Αποκαύκου, μητροπολίτου
Ναυπάκτου. Βυζαντίς 1(1909)
3-30.



Αθ. Παπαδόπουλος-
Κεραμεύς,

Αθηναϊκά εκ του ιβ και ιγ αιώνας,
Αρμονία ΙΙΙ, 1902, 285-290.

Αθ. Παπαδόπουλος-
Κεραμεύς,
Ανάλεκτα

Αθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς,
Ανάλεκτα Ιεροσολυμιτικής
Σταχυολογίας Ι-V. S. Peterburg
1891-1898 ανατ. Bruxelles 1963.

Αθ. Παπαδόπουλος-
Κεραμεύς,
Συμβολή

Αθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς,
Συμβολή εις την ιστορίαν της
αρχιεπισκοπής Αχρίδος. Sbornik
Statej Posjacennych V.N.
Lamanskomu I. St. Peterburg
1907, 227-250.

Αθ. Παπαδόπουλος-
Κεραμεύς,

Κανονικαί πράξεις Γεωργίου
Βαρδάνη και Ιωάννου Αποκαύκου
περί κληρονομικής υποθέσεως
Θεοδώρου Διαβατηνού,
"Εκκλησιαστικός Φάρος"
Αλεξανδρείας 4, 1908, 65.

Αθ. Παπαδόπουλος-
Κεραμεύς,

Ιωάννης Απόκαυκος και Νικήτας
Χωνιάτης, Τεσσαρακονταετηρίς
Κόντου, Αθήναι 1909, 373-382.



Αθ. Παπαδόπουλος-

Κεραμεύς,

Περί συνοικισμού των Ιωαννίνων
μετά την Φραγκικήν κατάκτησιν
της Κωνσταντινουπόλεως, ΔΙΕΕ
3(1891) 451-455.

A.Papadopoulos-

Kerameus,

Noctes Petropolitanae

A. Papadopoulos - Kerameus,
Noctes Petropolitanae, κείμενα
XII-XIII αιώνας, S. Petersburg,
1913 (φωτοαν. έκδ. Treu K.,
Leipzig, 1976).

Στυλ. Παπαδόπουλος,

Βασίλειος Πεδιαδίτης, ΘΗΕ
3(1963) 700.

Βαρβ. Παπαδοπούλου,

Νέα αρχαιολογικά στοιχεία για
την βυζαντινή πόλη της Άρτας.
Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου
για το Δεσποτάτο της Ηπείρου
(Άρτα, 27-31 Μαΐου 1990).
Αθήνα 1992. 375-400.

L. Petit,

Demetrius Chomatianus,
Dictionnaire de theologie
catholique, t.IV(1911), col.263.κε.

Petrides,

S.Petrides, Jean Apokaukos,
Lettres et autres documents
inedits: Bulletin de l'Institut
Archeologique Russe a
Constantinople, XIV, Sofia, 1909,
69-100, 1-32, (ανάτυπο).

Γ. Πετρόπουλος,

Ιστορία και εισηγήσεις του
Ρωμαϊκού δικαίου, Αθήνα 1963.



Κ. Γ. Πιτσάκης,

Ζητήματα κωλυμάτων γάμου από την νομολογία και την πρακτική του "δεσποτάτου" της Ηπείρου. Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου (Άρτα, 27-31 Μαΐου 1990). Αθήνα 1992, 355-374.

Π. Πολλάκης,
Απόκαυκος

Π. Πολλάκης, Ιωάννης Απόκαυκος, Μητροπολίτης Ναυπάκτου. Νέα Σιών 18(1923) 129-212, 449-474, 513-527, ανατ. εν Ιεροσολύμοις 1923.

D. I. Polemis,
Doukai

D. I. Polemis, The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography. London 1968.

Πρακτικά,

Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου (Άρτα 27-31 Μαΐου 1990) Αθήνα 1992.

A. O. Prichard,

Oxf. 1906 = Chr. Walz, Rhetores graeci I-IX, Stuttgart und Tubingen 1832-1836 (ix 556, 16ff).

G. Prinzing,

Chomatenos Demetrios, Lexikon des Mittelalters II 9(1983), col.1874-1875.



G. Prinzing,
- Die πονήματα

G. Prinzing, Die πονήματα διάφορα
des Demetrios Chomatenos
(chartophylax und Erzbischof von
Ohrid 1215-1236), Munster 1980.

G. Prinzing,
Antigraphe

G. Prinzing, Die "Antigraphe" des
Patriarchen Germanos II an
Erzbischof Demetrios Chomatenos
von Ochrid und die
Korrespondenz zum nikanisch -
epirotischen Konflikt. Rivista di
Studi Bizantini e Slavi, Miscellaneo
Agostino Pertusi, t.III, Bologna
1984, 21-64.

G. Prinzing,
Bedeutung

G. Prinzing, Die Bedeutung
Bulgariens und Serbiens in den
Jahren 1204-1219 im
zusammenhang mit der
byzantinischen Teilstaafen nach
der Einnahme Konstantinopels
infolge des 4. Kreuzzuges.
(Miscellanea Monacensia 12).
Muncheu 1972.

G. Prinzing,
Brief

G. Prinzing, Der Brief Kaiser
Heinrichs von Konstantinopel von
13 Januar 1212.
Uberlieferungsgeschichte.
Neuedition und Kommentar.
Byzantion 43(1973) 395-431.



G. Prinzing,
- Entstehung

G. Prinzing, Entstehung und
Rezeption der Justiniana - Prima -
Theorie im Mittelalter.
Byzantinobulgarica 5(1978)
269-287.

G. Prinzing,
Studien I, II

G. Prinzing, Studien zur Provinz -
und Zentralverwaltung im
Machtbereich der epirotischen
Herrscher Michael I. und
Theodoros Dukas. I. Ηπειρωτικά
Χρονικά 24(1982) 73-120 και II.
25(1983) 37-112.

G. Prinzing,
Verwaltungssystem

G. Prinzing, Das Verwaltungssystem
im Epirotischen Staat der Jahre
1210 - ca. 1246, B.F 19(1993)
113-126.

G. Prinzing,

Das Kaisertum im Staat von
Epeiros. Propagierung,
Stabilisierung und Verfall. Im
Druck (Akten des Symposions
über das Despotat von Epeiros,
Άρτα 1990.

Π. Πρωτονοτάριος,
Νομισματοκοπία

Π. Πρωτονοτάριος, Η
νομισματοκοπία του βυζαντινού
κράτους της Ηπείρου (1204-1268).
Ηπειρωτικά Χρονικά 24(1982)
130-150.



- Γ. Α. Ράλλης -
- Μ. Ποτλής,
Σύνταγμα
Γ. Α. Ράλλης - Μ. Ποτλής,
Σύνταγμα των θείων και ιερών
κανόνων, τ.6, Αθήνησι 1852-1859.
- G. Rosch,
Όνομα Βασιλείας, Wien 1978.
- St. Runciman,
A History of the Crusades vol.3,
Cambridge 1954.
- A. Schminck,
Der Traktat Περί γάμων des
Johannes Pediadisimos FM
I(1976) 126-174.
- A. Schminck,
Vier eherechtliche
Entscheidungen aus dem 11. Jh.,
FM IV(1979), 221-279.
- A. Schminck,
Studien zu mittelbyzantinischen
Rechtsbuchern. Frankfurt am
Main 1986.
- D. Simon,
Gewissenbisse
D. Simon, Gewissenbisse eines
Kaisers. Festschrift vur Heinz
Hubner zum 70. Geburtstag am
7. November 1984. Berlin - New
York 1984, 263-271.



D. Simon,
Princeps

D. Simon, Princeps legibus solutus. Die Stellung des byzantinischen Kaisers zum Gesetz. Gedachtnisschrift für W. Kunkel, hrsg. von D. Norr u. D. Simon, Frankfurt a. M. 1984, 449-492.

D. Simon,
Sachlikina

D. Simon, Witwe Sachlikina gegen Witwe Horaia. Fontes Minores VI, Frankfurt / Main 1984, 325-347.

D. Simon,

Byzantinische Provinzialjustiz, BZ 79(1986), 453-477.

D. Simon,

Die Bussbescheide des Erzbischofs Chomatian vom Ochrid, JOB 37(1987), 232-275.

D. Simon,

Η εύρεση του δικαίου στο ανώτατο βυζαντινό δικαστήριο, μετ. Ι.Μ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, Αθήνα 1982.

Θεόδ. Σκουταριώτης,

Θεόδωρος Σκουταριώτης, Σύνοψις χρονική έκδ. Κ. Σάθα, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη 7(1894) 1-556.

P. Soustal - J. Koder,
Nikopolis

P. Soustal - J. Koder, Nikopolis und Kephallenia. (Tabula imperii Byzantini 3) Wien 1981.



- Αλκ. Σταυρίδου -
Ζαφράκα,
Νίκαια και Ήπειρος
- Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια
και Ήπειρος τον 13ο αιώνα.
Ιδεολογική αντιπαράθεση στην
προσπάθειά τους να ανακτήσουν
την αυτοκρατορία. Θεσσαλονίκη
1990.
- Αλκ. Σταυρίδου -
Ζαφράκα,
Αναχόρευση
- Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα,
Συμβολή στο ζήτημα της
αναχόρευσης του Θεοδώρου
Δούκα. Αφιέρωμα στον
Εμμανουήλ Κριαρά. Θεσσαλονίκη
1988. 37-62.
- Αλκ. Σταυρίδου -
Ζαφράκα,
Η Αυτοκρατορία
Της Θεσσαλονίκης
- Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Η
Αυτοκρατορία της Θεσσαλονίκης
επί Μανουήλ Δούκα (1230-1237).
Η εξωτερική πολιτική. Πρακτικά
του ΙΓ' Παν. Ιστορ. Συν. (29-31
Μαΐου 1992) Θεσσαλονίκη 1993,
159-178.
- Αλκ. Σταυρίδου -
Ζαφράκα,
Η κοινωνία της Ηπείρου
- Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Η
κοινωνία της Ηπείρου στο Κράτος
του Θεοδώρου Δούκα. Πρακτικά
Διεθνούς Συμποσίου για το
Δεσποτάτο της Ηπείρου (Άρτα,
27-31 Μαΐου 1990) Αθήνα 1992.
313-333.



- Αλκ. Σταυρίδου -
Ζαφράκα
Η Μητρόπολη
Θεσσαλονίκης
- Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Η
Μητρόπολη Θεσσαλονίκης 1227 -
1235. Ένα ζήτημα
πολιτικοεκκλησιαστικό. Πρακτικά
I' Πανελληνίου Ιστορικού
Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 1989,
41-58.
- Β. Στεφανίδης,
- Εκκλησιαστική Ιστορία, Αθήναι,
1959
- L. Stiernon,
Origines I
- Les origines du despotat d'Épire.
A propos d'un livre recent, REB
17(1959), 91-126.
- L. Stiernon,
Origines II
- Les origines du despotat d'Épire,
Actes du XIIe Congres
International d'Études
Byzantines, t. II, Beograd 1964,
197-202.
- L. Stiernon,
- Demetrius Chomatianus,
Dictionnaire d'Histoire et de
Geographie Ecclesiastique
14(1960), col. 199-205.
- G. L. Fr. Tafel -
G. M. Thomas,
Urkunden
- G. L. Fr. Tafel - G. M. Thomas,
Urkunden zur alteren Handels -
und Staatsgeschichte der
Republik Venedig, mit
besonderer Beziehung auf Byzanz
und die Levante von neunten bis
zum Ausgang des funfzehnten
Jahrhunderts. II. Teil
(1205-1255). Wien 1856, ανατ.
Amsterdam 1964.



N. B. Τωμαδάκης,
Λόγιοι

N. B. Τωμαδάκης, Οι λόγιοι του
Δεσποτάτου της Ηλείου. ΕΕΒΣ
27(1957) 3-62. Οι παραπομπές
από την έκδοση Ν. Πουρνάρας,
Θεσσαλονίκη 1993.

Σ. Τρωιάνος,

Η εκκλησιαστική διαδικασία
μεταξύ 565 και 1204, Εν Αθήναις
1969.

Σ. Τρωιάνος,
Οι πηγές

Σπυρ. Τρωιάνος, Οι πηγές του
βυζαντινού δικαίου, Αθήνα -
Κομοτηνή 1986.

Σ. Τρωιάνος,

Δημήτριος ο Χωματιανός κατά
Θεοδώρου του Βαλσαμών: Είναι
γνήσια τα τέκνα από
ιερολογημένη μνηστεία; Πρακτικά
Διεθνούς Συμποσίου για το
Δεσποτάτο της Ηλείου (Άρτα,
27-31 Μαΐου 1990). Αθήνα 1992.
345-353.

Sp. Troianos,

Kirche und Staat. Die
Berührungspunkte der beiden
Rechtsordnungen in Byzanz,
Ostkirchliche Studien 37(1988)
291-296.

Γ. Τσούτσινος,

Πέντε Αρτινά Μελετήματα, Αθήνα
1982.

Epirotica

G. Vasiljevskij, Epirotica saeculi
XIII. VV 3(1896) 233-299.



- M. Wellhofer,
Apokaukos
- M. Wellhofer, Johannes
Apokaukos, Metropolit von
Naupaktos in Aetolien. Freising
1913.
- R. L. Wolff,
Polities
- R. L. Wolff, Polities in the Latin
Patriarchate of Constantinople,
1204-1261 στα Variorum Reprints,
London 1976, σελ. 228-303.
- K. - E. Zacharia,
- von Lingenthal, Geschichte des
griechisch-romischen Rechts,
Berlin 1892 (ανατ. Aalen 1955).
- N. Γ. Ζιάγκος,
- Φεουδαρχική Ήπειρος και
Δεσποτάτο της Ελλάδας. Συμβολή
στο Νέο Ελληνισμό, Αθήνα 1974.
- Ζέπος,
JGR
- Ζέπος, Ι. - Ζέπος, Π., Jus
Graecoromanum, 8 τόμοι, Αθήνα,
1931 (από την έκδ. Zacharia von
Lingenthal) (ανατύπωση).
- V. N. Zlatarski,
Prima Justiniana
- V. N. Zlatarski, Prima Justiniana
im Titel des bulgarischen
Erzbischofs von Achrida. BZ
30(1929/30) 484-489.



ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Η πολιτική και εκκλησιαστική κατάσταση στο Κράτος της Ηπείρου το 13ο αιώνα. Όπως είναι γνωστό, οι Σταυροφορίες αποτέλεσαν για το Βυζάντιο τη μεγάλη λαίλαπα με αποκορύφωμά της την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως το 1204(1). Η πρώτη αυτή άλωση της Κωνσταντινουπόλεως, από τους Φράγκους της τετάρτης Σταυροφορίας, είχε καταλυτικές επιπτώσεις στα πολιτικά και εκκλησιαστικά πράγματα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας(2). Γι'αυτό και οι πολιτικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν μετά το 1204 ήταν φυσικό να προκαλέσουν σύγχυση και αναρχία στις επαρχίες, στις οποίες δημιουργήθηκε κατ'ανάγκη κενό εξουσίας(3).

Μετά την εγκαθίδρυση του Λατινικού καθεστώτος στην Κωνσταντινούπολη, μερικοί βυζαντινοί άρχοντες και αξιωματούχοι οργάνωσαν κέντρα αντίστασης κατά των Λατίνων, ιδρύοντας έτσι ανεξάρτητα κρατικά μορφώματα σε διάφορες περιοχές της αυτοκρατορίας(4). Οι αγώνες και η δράση των κρατών αυτών είχαν ως αποτέλεσμα την απελευθέρωση μεγάλων βυζαντινών περιοχών, καθώς και την ανακατάληψη της ίδιας της Κωνσταντινούπολης το 1261(5).

Μεταξύ των ανεξαρτήτων κρατών, που διεδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στα πολιτικά πράγματα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας την εποχή αυτή συγκαταλέγεται και το κράτος της Ηπείρου(6). Όπως είναι γνωστό, σύμφωνα με τη



- συνθήκη διανομής (Partitio Romaniae)(7) των βυζαντινών εδαφών, η Ήπειρος είχε παραχωρηθεί στους Βενετούς, οι οποίοι όμως δεν έσπευσαν να καταλάβουν τα εδάφη της με πολεμικές επιχειρήσεις(8). Το κενό εξουσίας κάλυψε η δραστηριότητα του Μιχαήλ Αγγελού Δούκα, ο οποίος κατέλαβε μια μεγάλη έκταση από τον ποταμό Γενούσο νοτίως του Δυρραχίου ως τη Ναύπακτο. Η Βενετία αναγνώρισε και νομιμοποίησε την εξουσία του Μιχαήλ ως φέουδο με τη συνθήκη της 20 Ιουνίου 1210(9). Ωστόσο δύο χρόνια αργότερα ο Μιχαήλ εξεδίωξε τους Βενετούς από το Δυρράχιο και την Κέρκυρα και οργάνωσε τις κτήσεις του ως ανεξάρτητη ηγεμονία. Η Ήπειρος ήταν η περιοχή που παρέμεινε ανεξάρτητη για μεγάλο χρονικό διάστημα, ακόμη και μετά την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης το 1261, που καταλύθηκε η Λατινική αυτοκρατορία(10).

Στη μελέτη αυτή θα αναλύσουμε τη γενική εικόνα της πολιτικής και εκκλησιαστικής κατάστασης που επικρατούσε στην Ήπειρο το 13ο αιώνα. Ο 13ος αιώνας αποτελεί αποφασιστική καμπή, τόσο για την ιστορία της Ηπείρου, όσο και για την ιστορία του Βυζαντίου, γενικότερα(11). Οι αγώνες των βυζαντινών της Ηπείρου για την επιβίωσή τους σύμφωνα με τις πατροπαράδοτες αρχές και με μόνο αρωγό την προσήλωσή τους στην Ορθοδοξία, αρχίζουν ήδη από το 1204(12). Για να κατανοηθεί καλύτερα η κατάσταση στο κράτος της Ηπείρου την εποχή αυτή, πρέπει να παρουσιάσουμε τα κυριότερα προβλήματα και τις δυσκολίες που αυτό αντιμετώπιζε.

Οι σημαντικότερες πηγές που μας παρέχουν ιστορικές



πληροφορίες, ιδιαίτερα αξιόπιστες και καθόλου αντιφατικές για την εποχή αυτή, είναι οι τρεις λόγιοι Μητροπολίτες του ευρύτερου Ηπειρωτικού χώρου Ιωάννης Απόκαυκος(13), Γεώργιος Βαρδάνης(14) και Δημήτριος Χωματηνός(15). Οι άλλοι σύγχρονοι ή και μεταγενέστεροι βυζαντινοί ιστορικοί ελάχιστες πληροφορίες παρέχουν για το Κράτος της Ηπείρου και αυτό γιατί το ενδιαφέρον τους συγκεντρώνεται αποκλειστικά και μόνο γύρω από την αυτοκρατορία της Νίκαιας(16).

Όπως είναι γνωστό το ανεξάρτητο Κράτος της Ηπείρου ιδρύθηκε από το Μιχαήλ Α' Δούκα(17), νόθο γιό του σεβαστοκράτορα Ιωάννη Αγγελού Κομνηνού(18) και τα όριά του εκτεινόταν στις περιοχές που περικλείονταν από την Πίνδο, τον Αχελώο ποταμό, τον Κορινθιακό κόλπο, το Ιόνιο και το Αδριατικό πέλαγος(19). Στις περιόδους όμως της ακμής του έχουμε συνεχή επέκταση των γεωγραφικών ορίων του προς βορράν, με αποτέλεσμα να δεσπόζει όχι μόνο της κυρίως Ηπείρου, Παλαιάς και Νέας, αλλά και της Θεσσαλίας, της Μακεδονίας και της Θράκης μέχρι την Αδριανούπολη(20). Γι'αυτό και οι όποιες στη συνέχεια αναφορές μας σχετικά με την παρουσία Λατίνων και Βουλγάρων στο Κράτος της Ηπείρου γίνονται στα πλαίσια των διευρυμένων αυτών ορίων του.

Οι συνεχείς προσπάθειες των ηγεμόνων της Ηπείρου για επέκταση της κυριαρχίας τους στα κατεχόμενα από τους Λατίνους και τους Βουλγάρους εδάφη, με σκοπό την απελευθέρωση των περιοχών αυτών, επέβαλαν την ανάγκη



να αναλάβουν μακροχρόνιους αγώνες και να δώσουν δύσκολες και επίπονες μάχες(21). Έτσι αλλογενή και ξένα εθνικά στοιχεία, όπως οι Λατίνοι και οι Βούλγαροι, βρέθηκαν αντιμέτωπα την εποχή αυτή με το Κράτος της Ηπείρου.

Η αυτοκρατορία της Νίκαιας, τουλάχιστον στα πρώτα χρόνια της ύπαρξής της, δεν διεδραμάτισε σημαντικό ρόλο στα πράγματα του Κράτους της Ηπείρου και αυτό λόγω της μεγάλης απόστασης που χώριζε τις δύο περιοχές, καθώς και λόγω των ειδικών προβλημάτων που εκείνη αντιμετώπιζε (22).

Το Φεβρουάριο του 1205 ο Ιωαννίτζης (Καλοχιάννης) της Βουλγαρίας επιτέθηκε εναντίον των Λατίνων στην Αδριανούπολη(23). Εκμεταλλευόμενος τη νίκη του κατέλαβε τις Σέρρες, λεηλατούσε περιοχές της Θράκης και της Μακεδονίας και απειλούσε τη Θεσσαλονίκη και την Κωνσταντινούπολη. Κατέλαβε τη Βέροια και άλλες πόλεις, ενώ οι στρατιώτες του Βλάχοι και Κουμάνοι έσφαζαν χωρίς διάκριση Ρωμαίους και Λατίνους(24). Ο βυζαντινός πληθυσμός της Θράκης και της Μακεδονίας δεινοπαθούσε κάτω από τις βουλγαρικές επιδρομές(25). Οι κάτοικοι της περιοχής κατά το Δημήτριο Χωματηνό(26) ενθουμούνταν για πολλά χρόνια τη βαρβαρική "*έξουσία τῶν Βουλγάρων*"(27).

Ο Μιχαήλ Α', αφού εδραίωσε την εξουσία του στην Ήπειρο, ανέλαβε πρώτα αγώνα για την απελευθέρωση της Πελοποννήσου(28) από τους Λατίνους και την προσάρτησή της στη δική του επικράτεια(29). Για την υλοποίηση των σχεδίων του αυτών αγωνίσθηκε και ο ίδιος προσωπικά ως αρχηγός των Βυζαντινών που αντιμετώπισαν τους Φράγκους της Πελοποννήσου στη μάχη της Μεσσηνίας(30). Ως το 1210 ο Μιχαήλ Α' Δούκας είχε το



ενδιαφέρον του στραμμένο στο νότο, σε αντίθεση με τον αδελφό του Θεόδωρο Δούκα, ο οποίος ανέβαλε για το απώτερο μέλλον τα σχέδιά του για απελευθέρωση της Πελοποννήσου(31).

Από το 1210 το ενδιαφέρον του Μιχαήλ Α' καθώς και οι πολεμικές επιχειρήσεις του μετατοπίζονται από την Πελοπόννησο στα ανατολικά και βόρεια σύνορα του Κράτους του(32). Ως το 1214 είχε καταλάβει το Δυρράχιο(33), την Κέρκυρα(34) και τη Θεσσαλία(35). Η κατακτητική όμως αυτή ορμή του Μιχαήλ Α' Δούκα(36), ο οποίος είχε απαλλάξει ολόκληρη την Ήπειρο από τη φραγκική ηγεμονία και από τη Βενετική κηδεμονία, ανακόπηκε σύντομα, γιατί ο Μιχαήλ Α' Δούκας δολοφονήθηκε, πιθανόν το 1215(37).

Μετά το θάνατο του Μιχαήλ Α' Δούκα ο ετεροθαλής αδελφός του Θεόδωρος Δούκας Κομνηνός(38) προχωρούσε από νίκη σε νίκη, απελευθέρωσε αρκετές περιοχές από τη λατινική και βουλγαρική κυριαρχία και φιλοδοξούσε να ανακτήσει πρώτα τη Θεσσαλονίκη και στη συνέχεια την ίδια την Κωνσταντινούπολη(39).

Το 1217 ο Θεόδωρος Δούκας απελευθέρωσε μερικές από τις περιοχές της δυτικής Μακεδονίας που είχαν λεηλατηθεί και κατακτηθεί από τον Ιωαννίτση της Βουλγαρίας, όπως η Αχρίδα, ο Πρίλαπος και άλλες(40). Το ίδιο έτος ο Θεόδωρος Δούκας απέκρουσε το στρατό του εστεμμένου Λατίνου αυτοκράτορα Πέτρου Κουρτεναί, ο οποίος διερχόμενος για την Κωνσταντινούπολη απέπλευσε με βενετικά πλοία για να καταλάβει το Δυρράχιο(41). Η πολιορκία του Δυρραχίου απέτυχε και ο Θεόδωρος Δούκας συνέλαβε τον Πέτρο και την ακολουθία του στα βουνά της Αλβανίας(42).



Το έτος 1218 ο Θεόδωρος Δούκας κατέλαβε τις Νέες Πάτρεις (Υπάτη) και τη Λαμία(43), ενώ βορειότερα κατέλαβε τον Πλαταμώνα και τα Σέρβια(44). Το 1219 κατέλαβε το φρούριο του Προσάκου(45), επάνω στον Αξιό, ενώ στα τέλη του 1224 ο ικανός και τολμηρός ηγεμόνας της Ηπείρου Θεόδωρος Δούκας εισήλθε θριαμβευτής στη Θεσσαλονίκη(46). Ολόκληρη τώρα η Ήπειρος, η Θεσσαλία και η Μακεδονία είχαν περιέλθει στην εξουσία του(47).

Έτσι η ηγεμονία της Ηπείρου απέκτησε μεγάλη σημασία και ο Θεόδωρος Δούκας έγινε ο κυριότερος αντίπαλος της Λατινικής αυτοκρατορίας(48).

Ο Θεόδωρος Δούκας λίγο αρχότερα υπέταξε και μεγάλο τμήμα της Θράκης. Προήλασε στην Αδριανούπολη και ανάγκασε το στρατό της Νίκαιας να αποσυρθεί(49). Και ενώ τα σχέδιά του ήταν να κινηθεί χρήγορα για την Κωνσταντινούπολη, ακύρωσε τη συμμαχία που είχε συνάψει με τον τσάρο των Βουλγάρων Ασάν Β' (1218-1241) εναντίον του Ιωάννη Βατάτζη και κήρυξε τον πόλεμο εναντίον του Βούλγαρου ηγεμόνα(50).

Ο Θεόδωρος Δούκας έκανε το θανάσιμο λάθος να εισβάλει στη Βουλγαρία (Απρίλιος 1230), πιθανόν για να εξασφαλίσει τα νώτα του από τον Ιωάννη Β' Ασάν, ο οποίος είχε προτείνει στους Λατίνους να ανακαταλάβει τη Θεσσαλονίκη(51). Στην Κολοκοτινίτσα, κοντά στον Έβρο ποταμό, ανάμεσα στην Αδριανούπολη και τη Φιλιπούπολη ο στρατός του Θεοδώρου Δούκα εξολοθρεύθηκε από τους Βουλγάρους και ο ίδιος συνελήφθη αιχμάλωτος και αρχότερα τυφλώθηκε(52). Αυτό είχε ως συνέπεια πολλά από τα εδάφη



της Θράκης και Μακεδονίας ως το Δυρράχιο να πέσουν χωρίς αντίσταση στα χέρια των Βουλγάρων(53).

Έτσι η αυτοκρατορία της Θεσσαλονίκης συρρικνώθηκε και το Κράτος της Ηπείρου περιορίσθηκε πλέον στα όρια της Θεσσαλίας και της κυρίως Ηπείρου και έπαψε να είναι σοβαρός αντίπαλος της Νίκαιας και της Βουλγαρίας(54).

Στο Κράτος της Ηπείρου λόγω των ιστορικών συχκυριών προσιδιάζουν την εποχή αυτή (1204-1230) καταστάσεις έκτακτες, που είχαν ως αποτέλεσμα οι κάτοικοι να βρίσκονται στο έλεος ασυνειδήτων φορολόγων, πειρατικών επιδρομών, φιλόδοξων αρχόντων και ξένων εμπόρων, που κρατούσαν στα χέρια τους την οικονομία της περιοχής(55).

Η ασθενής συνοχή του Κράτους της Ηπείρου, μαζί με άλλους παράγοντες κατακερμάτιζαν την εξουσία στο εσωτερικό του. Στη Ναύπακτο π.χ. ο Κωνσταντίνος Δούκας αποτελούσε κράτος εν κράτει(56). Η συχνή όμως επέκταση των γεωγραφικών ορίων της επικράτειάς του δημιουργούσε νέες συνθήκες, οι οποίες εμφάνιζαν και καινούργια πολιτικά και εκκλησιαστικά προβλήματα(57). Η Θεσσαλία και η Μακεδονία που προσαρτήθηκαν στο Κράτος της Ηπείρου είχαν μακρά παράδοση πολιτικής αστάθειας, η οποία επιδεινώθηκε από την επέκταση του Βουλγαρικού κράτους στα τέλη του 12ου αιώνα και από τις μεταναστεύσεις των Βλάχων και των Αλβανών(58). Η πολύχρονη "κοσμική σύγχυση και ταραχή"(59) μαζί με την "καιρική ανωμαλία"(60) επέτειναν κατά το Δημήτριο Χωματηνό την πολιτική αστάθεια στο Κράτος της Ηπείρου την εποχή αυτή(61).

Στη δυσάρεστη κατάσταση που επικρατούσε στην



- Ήπειρο την εποχή αυτή συνετέλεσε μεταξύ άλλων και η κακοδιοίκηση των κρατικών αντιπροσώπων, οι οποίοι ενδιαφερόμενοι μόνο για τα προσωπικά τους οφέλη και αδιαφορώντας για το κοινό συμφέρον, εκμεταλλεύονταν και καταδυνάστευαν τους κατοίκους των διαφόρων περιοχών, επιβάλλοντας σ'αυτούς δυσβάστακτες φορολογικές επιβαρύνσεις. Ο Ιωάννης Απόκαυκος, που έζησε και ο ίδιος την αθλιότητα που γνώρισαν οι κάτοικοι της περιοχής του, μας πληροφορεί ότι ο Κωνσταντίνος Δούκας(62), αδελφός του Θεοδώρου Δούκα, ως διοικητής και άρχων της περιοχής Ναυπάκτου, είχε επιβάλει βαριά φορολογία, τόσο στη Μητρόπολη της Ναυπάκτου(63), όσο και στους κατοίκους της περιοχής(64). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι κάτοικοι, αδυνατούντες να ανταποκριθούν στις δυσβάστακτες φορολογικές επιβαρύνσεις τους, να εγκαταλείπουν τα χωριά τους και να καταφεύχουν στα βουνά(65). Οι διώξεις και τα βασανιστήρια κληρικών και λαϊκών, εξ αφορμής της αδυναμίας των να πληρώσουν τους επιβαλλόμενους φόρους, ήταν κατά τις πληροφορίες του Ιωάννη Αποκαύκου ιδιαίτερα ειδεχθή και απάνθρωπα(66).

Την κατάσταση αυτή επέτεινε η άδικη και πολλές φορές αυθαίρετη καταδυναστευτική συμπεριφορά και μεταχείριση των επαρχιακών πληθυσμών από μέρους των τοπικών αρχόντων. Τόσο ο Ιωάννης Απόκαυκος, όσο και ο Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά τους αναφέρουν κατ'επανάληψη περιστατικά αυθαιρεσιών(67), αρπαχών και άλλων παράνομων και άδικων ενεργειών(68) των υπευθύνων κρατικών οργάνων.



Οι φορολογικές επιβαρύνσεις και αδικίες δεν ήταν ο μόνος λόγος της κακής κατάστασης που επικρατούσε στην Ήπειρο. Προβλήματα και δυσκολίες δημιουργούσαν και οι ληστρικές και πειρατικές επιδρομές με ολέθριες συνέπειες για τους κατοίκους των αγροτικών και των παραλιακών περιοχών(69).

Από τις διηγήσεις κατοίκων των βορείων περιοχών του Κράτους της Ηπείρου, που είχαν καταφύγει στο δικαστήριο του Δημητρίου Χωματηνού, πληροφορούμεθα, ότι πολλοί από αυτούς "*έν ταϊς σιμβάσαις κοσμηκαϊς σιμφοραϊς*" (70), συνεπεία των βουλγαρικών επιδρομών, έχασαν τη ζωή τους "*έκ πολέμιον ξίφοις*" (71) και άλλοι απήχθησαν σε διάφορους τόπους και εδαπάνησαν πολλά "*έν τή τοίτων άπλαγωγή, ήν επί τής τών Βουλγάρων έξουσίας ύπέστησαν*" (72) Άλλοι έχασαν την περιουσία τους(73) και άλλοι δεν τολμούσαν να διεκδικήσουν τα περιουσιακά τους δικαιώματα κάτω από την καταπιεστική εξουσία των Βουλγάρων(74).

Όλα τα παραπάνω είχαν ως αποτέλεσμα την οικονομική καταστροφή των κατοίκων και ιδιαίτερα των πτωχών, που αναγκάζονταν να μετοικήσουν για αναζήτηση καλύτερης τύχης(75). Ιδιαίτερα στα βόρεια μέρη του Κράτους της Ηπείρου μετά και από τη Βουλγαρική κατάκτηση της δυτικής Μακεδονίας από τον τσάρο των Βουλγάρων Ιωαννίτζη(76), πολλοί "*ίθαγενείς τών οικείων πατρίδων άπηλλοτριώθησαν*" γράφει ο Δημήτριος Χωματηνός(77). Επομένως η ανώμαλη πολιτική κατάσταση, καθώς και η σύγχυση και ταραχή από τη Λατινοκρατία και τη Βουλγαροκρατία στα βόρεια μέρη του Κράτους της Ηπείρου,



μαζί με την πολυμορφία του πληθυσμού της Ηπείρου υποχρέωσαν πολλούς από τους κατοίκους της να γίνουν πρόσφυγες(78).

Ωστόσο ο πληθυσμός της Ηπείρου είναι ιστορικά βεβαιωμένο, κατά τον D.M.Nicol(79), ότι είχε αυξηθεί σημαντικά από το ρεύμα των προσφύγων που έρχονταν από την Κωνσταντινούπολη(80) και τα άλλα διαμερίσματα της αυτοκρατορίας, που είχαν καταληφθεί από τους Λατίνους(81) και τους Βούλγαρους(82).

Μεγάλος αριθμός ισχυρών βυζαντινών οικογενειών εγκατέλειψαν τα κατελημμένα από τους Λατίνους εδάφη τους και κατέφυγαν σε περιοχές, όπως η Ήπειρος, που ήταν ελεύθερες από τους κατακτητές(83).

Στα Ιωάννινα ο Μιχαήλ Α΄ Δούκας εγκατέστησε μεγάλο αριθμό προσφύγων από τις λατινοκρατούμενες και βουλγαροκρατούμενες περιοχές(84). Οι πρόσφυγες αυτοί με δυσφορία χίνονταν δεκτοί, τόσο στην Ήπειρο, όσο και στις άλλες περιοχές(85).

Για να συμπληρώσουμε την εικόνα που επικρατούσε στο Κράτος της Ηπείρου την εποχή που εξετάζουμε, θα πρέπει να αναφερθούμε και στην εκκλησιαστική κατάσταση, όπως αυτή διαμορφώθηκε κατά τη Λατινοκρατία. Όπως είναι γνωστό μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Λατίνους οι επίσκοποι της Βυζαντινής Εκκλησίας έπρεπε να δηλώσουν υπακοή και υποταγή στον Πάπα(86). Παρά τη συνεχή απειλή και βία της Λατινικής εξουσίας, όλοι σχεδόν οι Έλληνες επίσκοποι αρνήθηκαν να υπακούσουν στις απαιτήσεις των Λατίνων(87), γι'αυτό πολλοί διωχμένοι από



τις έδρες τους κατέφυχαν στην Ήπειρο(88) ή τη Νίκαια και από εκεί παρότρυναν σε αντίσταση τους κατοίκους των βυζαντινών επαρχιών.

Ο Μητροπολίτης Κερκύρας Βασίλειος Πεδιαδίτης ελέγχει τον Πάπα Ιννοκέντιο Γ', γιατί εξεδίωξε τους νομίμους επισκόπους Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βουλγαρίας (Αχρίδος), Πατρών και άλλων επαρχιών και χειροτόνησε άλλους τους οποίους αποκαλεί "*μοιχοίς*"(89).

Η εικόνα της εκκλησιαστικής κατάστασης στην Ήπειρο, όπως αυτή παρουσιάζεται μέσα από τα έργα των λογίων ιεραρχών της Ηπείρου χαρακτηρίζεται από τον έντονο φόβο εξάπλωσης των δογμάτων της λατινικής εκκλησίας(90) και τη στυγνή βία και μισαλλοδοξία των Λατίνων προς τους Ορθοδόξους Ρωμαίους(91). Ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος Δημήτριος Χωματηνός στα έργα του εκφράζεται με έκδηλο μένος και έντονη πολεμική αντιπάθεια για το "*γένος τῶν Λατίνων*"(92). Η πολεμική αυτή στάση και αντιπάθεια του Δημητρίου Χωματηνού προς τους Λατίνους, δεν προέρχεται μόνο από την αντίθεσή του στις καινοτομίες των περί την πίστη και τη λατρεία(93), αλλά και από το γεγονός ότι στα χρόνια του η πολιτικοεκκλησιαστική κατάσταση είχε διαταραχθεί επικίνδυνα από τις ακρότητες των Λατίνων στη διάρκεια της επιδρομής των "*κατά τῆς Ρωμανίας καί τῶν ἐν αὐτῇ κατοικούντων Ρωμαίων*"(94). Αξίζει να μνημονεύσουμε εδώ τα εγκώμια και τους επαίνους του αρχιεπισκόπου της Αχρίδος προς τους "*Γραικοίς*" μοναχούς της Μονῆς Ἰβήρων(95), οι οποίοι όχι μόνον δεν υπετάγησαν στη βία της λατινικής εξουσίας, αλλά προέβαλαν σθεναρή αντίσταση με κίνδυνο να χάσουν την ίδια των τη ζωή, "*ἵνα τῶν πατρίων ἔθῶν προδότηι μή γένωνται*"(96).



Για όλα τα παραπάνω η Ήπειρος ήταν αντίθετη σε κάθε συμβιβασμό και διάλογο με τον Πάπα και τους Λατίνους, σε αντίθεση με τη Νίκαια, η οποία με το πέρασμα του χρόνου αναζητούσε τρόπους εκκλησιαστικής προσέγγισης με τον Πάπα(97). Ο Μητροπολίτης Κερκύρας Βασίλειος Πεδιαδίτης σε απάντησή του προς τον Πάπα Ιννοκέντιο Γ' που τον προσκαλούσε να συμμετάσχει στη σύνοδο του Λατερανού το 1215 μεταξύ άλλων τον ερωτά: Πως περίμενε να παρακολουθήσουν μια σύνοδο στη Ρώμη Έλληνες επίσκοποι, τη στιχμή που ο ίδιος τους είχε διώξει από τις επισκοπές τους και τους είχε αντικαταστήσει με αιρετικούς; (98).

Τη λίαν ταραχμένη και συγκεχυμένη εκκλησιαστική κατάσταση των χρόνων αυτών επέτεινε και η κακή συμπεριφορά και διαχωγή της κοσμικής εξουσίας στο Κράτος της Ηπείρου, απέναντι στην εκκλησία και τους κληρικούς της(99). Προστριβές ανάμεσα στην Εκκλησία και την πολιτική εξουσία στο κράτος της Ηπείρου προκαλούσαν οι υπερβολικές φορολογικές απαιτήσεις των. Η αδυναμία της Μητροπόλεως Ναυπάκτου και των κληρικών της να καταβάλουν τους δυσβάστακτους φόρους, είχε ως αποτέλεσμα την καταδιωκτική και περιφρονητική συμπεριφορά του άρχοντα της περιοχής Κωνσταντίνου Δούκα προς αυτούς(100).

Άλλη αιτία προστριβών ήταν το γεγονός της επέμβασης των αρχόντων της πολιτικής εξουσίας στα πράγματα και τη διοίκηση της Εκκλησίας με το να επιβάλλουν επισκόπους της αρεσκείας των(101), να διορίζουν ηγουμένους σε μονές χωρίς την έγκριση του οικείου επισκόπου(102), να εγκρίνουν την τέλεση παρανόμων



γάμων(103) και να παραχωρούν μοναστήρια σε πρόσφυγες(104).

Ιδιαίτερο πρόβλημα κατά το Δημήτριο Χωματηνό προκάλεσαν την εποχή αυτή και οι βουλγαροκρατούμενες μακεδονικές επισκοπές. Όπως είναι γνωστό ο τσάρος των Βουλγάρων Ιωαννίτζης (1197 - 1207) κατέλαβε και προσάρτησε στο κράτος του τις περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας, από τις οποίες αφού εξεδίωξε τους Έλληνες επισκόπους, εχκατέστησε βουλγαρόφωνους κληρικούς(105). Όταν όμως ο Θεόδωρος Δούκας ανακατέλαβε τις περιοχές αυτές μεταξύ των ετών 1216-1219 δημιουργήθηκε σοβαρό ζήτημα στην Εκκλησία του Κράτους της Ηπείρου σχετικά με το κύρος, τη νομιμότητα και τις συνέπειες των χειροτονιών που είχαν πραγματοποιήσει οι Βουλγαροεπίσκοποι(106). Στη σύνοδο, που συγκλήθηκε για διευθέτηση της υπόθεσης αυτής, πρωτεύοντα ρόλο διεδραμάτισε ο νεοεκλεχμένος στη μέχρι τότε βουλγαροκρατούμενη αρχιεπισκοπή της Αχρίδος Δημήτριος Χωματηνός(107). Η σύνοδος εκείνη αποφάσισε ύστερα από σύγκλιση των διίσταμένων απόψεων την απομάκρυνση όλων των βουλγάρων επισκόπων και την αντικατάστασή τους με νέους Έλληνες επισκόπους ή και με την επιστροφή όσων ζούσαν ακόμη και κατείχαν τις έδρες αυτές πριν από τη Βουλγαρική κατάκτηση(108).

Εκείνο όμως το οποίο προκάλεσε τη μεγαλύτερη σύγχυση και ταραχή στα εκκλησιαστικοπολιτικά ζητήματα του Κράτους της Ηπείρου, ήταν η πολιτική και εκκλησιαστική διαμάχη και έριδα ανάμεσα στη Νίκαια και την Ήπειρο(109). Ο ηγεμόνας της Ηπείρου Μιχαήλ Α' Δούκας και στη συνέχεια ο αδελφός του Θεόδωρος Δούκας ακολούθησαν



ανεξάρτητη εκκλησιαστική πολιτική, ενταχμένη μέσα στο πνεύμα της πολιτικής ανεξαρτησίας του κυρίαρχου κράτους των(110). Η ανεξάρτητη αυτή εκκλησιαστική πολιτική των ηγεμόνων στο Κράτος της Ηπείρου καθοδηγούνταν τόσο από τον Ιωάννη Απόκαυκο, όσο και από τον αρχιεπίσκοπο Αχρίδος Δημήτριο Χωματηνό (111). Οι ηγεμόνες της Ηπείρου Μιχαήλ Α' και ο αδελφός του Θεόδωρος Δούκας στις πόλεις που απελευθέρωναν από τη λατινική και βουλγαρική κυριαρχία, εγκαθιστούσαν και πάλι Έλληνες επισκόπους, χωρίς τις περισσότερες φορές να αναφέρονται στο Πατριαρχείο (112). Ο Πατριάρχης και η σύνοδός του, που ζούσαν εξόριστοι στη Νίκαια θεώρησαν ως αποστασία τις αξιώσεις αυτές για εκκλησιαστική ανεξαρτησία στο κράτος της Ηπείρου.

Οι προσπάθειες του Πατριαρχείου για να αποκαταστήσει την ενότητα Κράτους και Εκκλησίας δεν είχαν τελεσφορήσει, όσο οι κατακτήσεις του Θεοδώρου Δούκα συνεχίζονταν και η σύνοδος της ιεραρχίας στην Ήπειρο με την προεδρία του μητροπολίτη Ναυπάκτου Ιωάννη Απόκαυκου εξακολουθούσε να διορίζει επισκόπους στις περιοχές που είχαν απελευθερωθεί. Ασφαλώς η εκκλησιαστική διαμάχη Νίκαιας και Ηπείρου κορυφώθηκε μετά την αναχώρηση και στέψη του Θεοδώρου Δούκα στη Θεσσαλονίκη (113). Μετά όμως την πτώση του Θεοδώρου Δούκα αποκαταστάθηκαν οι σχέσεις της αυτοκρατορίας της Θεσσαλονίκης με το Πατριαρχείο(114.)



Από τα παραπάνω εκτεθέντα συνάχεται το γενικό συμπέρασμα ότι η κατάσταση στο Κράτος της Ηπείρου το 13ο αιώνα, όπως αυτή διαμορφώθηκε μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως το 1204, υπήρξε ιδιαίτερα δύσκολη και προβληματική. Τα χρόνια που διοίκησαν το Κράτος της Ηπείρου οι πρώτοι Κομνηνοδουκάδες χαρακτηρίζονται από μια σταθερή πορεία για ανάκτηση του χαμένου χοήτρου της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Η ηγεμονία της Ηπείρου απέκτησε μεγάλη σημασία. Διαρρώθηκε ως ανεξάρτητη βυζαντινή ηγεμονία, η οποία κινήθηκε ενάντια στο λατινικό βασίλειο της Θεσσαλονίκης, στους Βενετούς της Αδριατικής και στους Σλαύους της Βαλκανικής.

Η πολιτική ικανότητα των πρώτων Κομνηνοδουκάδων εξασφάλισε αρκετές επιτυχίες στο στρατιωτικό μέτωπο, αλλά δυστυχώς οι αποτυχίες που ακολούθησαν είχαν πολύ σοβαρότερες συνέπειες. Το κράτος της Ηπείρου για να διατηρήσει το κύρος μιας μεγάλης δύναμης και για να καλύψει τα κενά που είχε δημιουργήσει η λατινική κατοχή, χρειαζόταν περισσότερη δύναμη και περισσότερα μέσα από όσα μπορούσε να διαθέσει.

2. Ο βίος και το έργο του Δημητρίου Χωματηνού. Για την καταγωγή και το οικογενειακό περιβάλλον του Δημητρίου Χωματηνού δεν υπάρχουν υπεύθυνες μαρτυρίες (115). Ο ίδιος ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος στα κείμενά του δε μας παρέχει σχετικές αυτοβιογραφικές πληροφορίες. Ως μοναδική πληροφορία του Δημητρίου Χωματηνού για την οικογένειά του μπορεί να



θεωρηθεί μια απαντητική επιστολή του προς τον "αυτάδελφόν του Στέφανον" (116), χωρίς όμως σ'αυτή να αναφέρει τη συγκεκριμένη ιδιότητα, καθώς και τον τόπο διαμονής του αυταδέλφου του Στεφάνου. Από τη σχετική προσφώνησή του όμως "*Μεγαλοδοξότατε, περιπόθητέ μοι αυτάδελφε κυρέ Στέφανε*" δυνάμεθα να συναγάγουμε το συμπέρασμα ότι, για να προσφωνείται από τον ίδιο το Χωματηνό ο αυτάδελφός του Στέφανος ως "*μεγαλοδοξότατος*", θα πρέπει να ήταν αξιωματούχος άρχοντας σε κάποια περιοχή του Κράτους της Ηπείρου (117).

Και ο τόπος γέννησης του Δημητρίου Χωματηνού δε μας είναι γνωστός. Είναι όμως πιθανόν να κατήγετο από τη νήσο των Κυκλάδων Κέα (118), όπου κατά τον ιστοριοδίφη Τρ. Ευαγγελίδη έζησε η μεγάλη οικογένεια των Χωματιανών και της οποίας η αρχή ανάχεται στο 12ο και 13ο αιώνα δια του ιδίου του Δημητρίου Χωματηνού (119). Ούτε και ο χρόνος γέννησής του είναι με ακρίβεια γνωστός. Οι περισσότεροι ερευνητές τοποθετούν το χρόνο γέννησής του στο δεύτερο μισό του 12ου αιώνα (120) και άλλοι τον θεωρούν συνομήλικο περίπου με το Μητροπολίτη Ναυπάκτου Ιωάννη Απόκαυκο, του οποίου ως γνωστόν ο χρόνος γέννησης τοποθετείται μεταξύ των ετών 1153 και 1160 (121).

Ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος δε μας παρέχει σαφείς και συγκεκριμένες μαρτυρίες για τα σχολεία στα οποία φοίτησε, ούτε και για τις ειδικές σπουδές του στην Κωνσταντινούπολη. Ο ίδιος, με αφορμή διάφορα περιστατικά, αναφέρεται κατ'επανάληψη στα κείμενά του στην "*Ικανή*" ανατροφή και παιδεία του. Έτσι στην απολογητική επιστολή του προς τον Πατριάρχη Γερμανό Β' και τη σύνοδο της



Νίκαιας μεταξύ άλλων γράφει: " *Εγώ γε τοίνυν (ὁ Θεός οἶδεν) ὡς θεῖον ἀκροατήριον ἀνατροφῆς καὶ παιδείσεως ἱκανῆς μετασχών ἐν οἴκῳ Θεοῦ, καὶ ἐκκλησιαστικοῖς εἰς ὄσον εἰκός ἐγγιμνασμένος ἔθεσιν* " (122).

Σε ἄλλη ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν ἴδιο Πατριάρχη Γερμανό Β' ὁ Δημήτριος Χωματηνός ἐπισημαίνει ὅτι δὲν ἦταν τόσο ἀνίδεος καὶ ἀπαίδευτος, ὥστε νὰ ἀποτολμᾷ πράγματα ποῦ δὲν ταίριαζαν στὴ φύση τοῦ καὶ τὴν ιδιότητά του (123).

Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ βασιλεῖα τῆς Σερβίας Στέφανο Νεμάνια ἀπευθυνόμενος ὁ Δημήτριος Χωματηνός μεταξύ ἄλλων γράφει: " *καὶ ἡμεῖς μὲν ἐξ ὧν ἐπαιδείθημεν καὶ ἐξ ὧν ἀναγινώσκομεν τὰς κανονικὰς καὶ νομικὰς βίβλους διεξερχόμενοι, ταῦτα διὰ τῆς παρουσίας γραφῆς τῆ βασιλείᾳ σου γνωρίζομεν* " (124).

Ὁ Μητροπολίτης Ναυπάκτου Ἰωάννης Απόκαυκος στα κείμενά του ἀναφέρει ὅτι στὴν Κωνσταντινούπολη ἦταν συσπουδαστὴς με τὸ Δημήτριο Χωματηνὸ στὴ φιλοσοφία καὶ τὴ ρητορική (125). Τὴν κοινὴ αὐτὴ Σχολὴ στὴν ὁποία φοίτησαν μαζί με τὸ Δημήτριο Χωματηνὸ, ὁ Ἰωάννης Απόκαυκος τὴν ἀποκαλεῖ " *σεβαστὸν τῆς σοφίας μέγα τέμενος* ", χωρὶς ὅμως νὰ τὴν κατόνομάζει ρητὰ (126). Ὁ ἴδιος ὁ Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά του ομιλεῖ καὶ γιὰ σπουδές του στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία· γι'αὐτὸ ἀπολογούμενος στὸν Πατριάρχη Γερμανό Β' αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ ἐπισημάνει ὅτι στὴν περίπτωση δυσκόλων ἀναγκῶν καὶ ἐκτακτῶν καιρικῶν περιστάσεων ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία δικαιολογεῖ τὴν παράβαση τῆς παραδεδομένης τάξεως (127).

Ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἀχρίδος Δημήτριος Χωματηνός,



ὡς βαθύς γνώστης τῆς νομικῆς ἐπιστήμης τῆς ἐποχῆς του, εἶναι σαφές, ὅτι το μεγαλύτερο μέρος το χρόνου τῶν σπουδῶν του το ἀφιέρωσε στη μελέτη τῶν πηγῶν το δικαίου (128). Ἄλλωστε και τα κείμενά του στο μεγαλύτερο μέρος τους εἶναι νομοκανονικοῦ περιεχομένου, πράγμα το οποίο ἀποδεικνύει ὅτι εἶχε σπουδάσει, τόσο το κανονικό και ἐκκλησιαστικό δίκαιο, ὅσο και τη Βυζαντινή πολιτική νομοθεσία, ὅπως αὐτή κωδικοποιήθηκε στα "Βασιλικά" και στις "νεαρές" μεταχενεστέρων αυτοκρατόρων (129). Σε ἐρώτηση το Μητροπολίτου Δυρραχίου Κωνσταντίνου το Καβάσιλα πρὸς το Δημήτριο Χωματηνό, αν κάποιες ἀπὸ τις ἀποκρίσεις το πατριάρχου Ἀντιοχείας Θεοδώρου το Βαλσαμώνος ἦταν ἀκριβεῖς, ο ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἀχρίδος μεταξὺ ἄλλων ἐπισημαίνει και τα ἐξῆς ἐνδιαφέροντα: "*Ὁ ἱερός οὗτος ἀνὴρ ὁ Ἀντιοχείας, τρίβων μὲν ἦν ἐνακριβῆς τῶν νομικῶν και κανονικῶν μαθημάτων, και παρά πᾶσιν ἐν τούτοις περιαδόμενος.... Ἐγὼ δὲ ζῶντος ἐκείνου, πολλῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει νομοτριβουμένων ἀκήκοα, ἐπιλαμβανομένων τινῶν τοῦ ἀνδρός ἐκείνου γνωμοδοτημάτων, ὡς μὴ κατά μοῖραν ἐξενεχθέντων*" (130).

Τα ονόματα τῶν διδασκάλων το Δημητρίου Χωματηνοῦ στην Κωνσταντινούπολη μᾶς εἶναι ἀγνωστα, ἐκτός ἴσως ἀπὸ κάποιο φιλόσοφο Ψελλό, τον οποίο μνημονεύει ο Ἰωάννης Ἀπόκαυκος (131). Ἐπίσης αν λάβουμε ὑπόψη μας το σεβασμό και την ἐκτίμηση που ἔτρεφε ο Δημήτριος Χωματηνός πρὸς το Μητροπολίτη τῆς Κέρκυρας Βασίλειο τον Πεδιαδίτη (132), ο οποίος πρὶν ἀπὸ την προαγωγή του σε Μητροπολίτη τῆς Κέρκυρας εἶχε διατελέσει "*μαῖστωρ τῆς σχολῆς τῶν γραμματικῶν τοῦ Παύλου*" στην Κωνσταντινούπολη, εἶναι πολὺ πιθανόν να



ήταν διδάσκαλός του στην παραπάνω σχολή (133). Σε σχετική επιστολή του Δημητρίου Χωματηνού προς το Μητροπολίτη Κερκύρας Βασίλειο Πεδιαδίτη διαπιστώνει κανείς το μεγάλο θαυμασμό και την ιδιαίτερη εκτίμησή του: *" οὕτω δέ παλίν σύ φοβερός καί δυσαντίβλεπτος ἐγνώσθης. ὦν ἔμοιγε διά τε τήν ἀρετήν, διά τε τήν σοφίαν, ἤς ἡ χάρις ἐν χεῖλεσί σου ἐκκέχυται κατά τό ψαλτώδημα..... ἐκ πολλοῦ γάρ τῶν σῶν ἐρωῶμεν χαρίτων, καί ποθοῦμεν πρός τήν σὴν λάμψιν τούτων δραμεῖν εἰ γάρ καί θαυμαστῶς φωτίζεις σύ τήν Κερκυραίαν, ὡς θεμελιωθεῖς ἐν ταύτῃ τῇ παρά τοῦ Πνεύματος, ἀλλά φαίνοισιν αἱ ἀστραπαί σου καί τῇ καθ' ἡμᾶς οἰκουμένη κατά τό λόγιον, καί σπεύρουσι πανταχοῦ τοῦ σοῦ βίου καί λόγου θεοειδῆ ἀμαρύγματα, καί πάντως εἰς τήν τούτων ἔλκουσιν ἔφρουσιν "* (134).

Στα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνού μνημονεύονται κατ'επανάληψη αρχαίοι Ἕλληνες κλασικοί συγγραφείς και φιλόσοφοι, όπως ο Αριστοτέλης, ο Πλάτων, ο Σωκράτης, ο Χίλων και ἄλλοι (135). Το γεγονός αυτό μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι ο Δημήτριος Χωματηνός διδάχθηκε και την κλασική γραμματεία στην Κωνσταντινούπολη, σε μια εποχή μάλιστα, όπως αυτή του δευτέρου ημίσεος του 12ου αιώνα, που αυτές γνώρισαν μεγάλη ακμή και άνθηση (136).

Οι πληροφορίες μας για την εκκλησιαστική σταδιοδρομία του Δημητρίου Χωματηνού είναι ασφαλώς περισσότερες. Αν και δεν είναι γνωστός ο ακριβής χρόνος που χειροτονήθηκε διάκονος και πρεσβύτερος, όμως είναι βέβαιο ότι πριν από την άνοδό του στο θρόνο της αρχιεπισκοπής Αχρίδος διετέλεσε αρχικά αποκρισιάριος (137) της στην Κωνσταντινούπολη (138) και αργότερα



χαρτοφύλακας (139) της ίδιας αρχιεπισκοπής στην Αχρίδα (140).

Η ακριβής χρονολογία της ανόδου του Δημητρίου Χωματηνού στο θρόνο της αρχιεπισκοπής Αχρίδος δεν είναι γνωστή. Δυνάμεθα όμως να προσδιορίσουμε αυτή κατά προσέγγιση μεταξύ των ετών 1216 και 1217. Ο D. M. Nicol γράφει ότι ο Δημήτριος Χωματηνός διορίσθηκε από το Θεόδωρο Δούκα Κομνηνό αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος στις αρχές του 1217, λίγο μετά την κατάληψη της Αχρίδος (141). Τη χρονολογία αυτή αναφέρουν σχεδόν όλοι οι μέχρι σήμερα ιστορικοί ερευνητές και μελετητές των έργων του Δημητρίου Χωματηνού (142).

Για το χρόνο της ανόδου του Δημητρίου Χωματηνού στον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Αχρίδος πληροφορούμεθα έμμεσα και από επιστολή του ιδίου προς το Μεγάλο Ζουπάνο της Σερβίας Στέφανο Νεμάνια, η οποία φαίνεται ότι γράφηκε το έτος 1217 ή 1218 (143). Στην επιστολή αυτή αναγράφεται η εξής ενδιαφέρουσα πληροφορία: *" Πέρισι γάρ ἄρχοντες τῆς εὐγενείας σου διερχόμενοι τὴν Ἀχρίδα προσεκύνησαν τὸν πρό ἐμοῦ ἀγιώτατον ἀρχιεπίσκοπον τὸν μακαρίτην ἐκεῖνον κυρὸν Ἰωάννην, καὶ ἐρώτησαν εἰ ἀκώλυτον ἐστὶ λαβεῖν εἰς γυναῖκα τὸν υἱὸν τῆς εὐγενείας σου "* (144).

Από την επιστολή αυτή συμπεραίνουμε ότι ένα χρόνο πριν από την άνοδό του στον αρχιεπισκοπικό θρόνο ο Δημήτριος Χωματηνός ευρίσκετο στην Αχρίδα και εχνώριζε ως αρμόδιος χαρτοφύλακας της τις λεπτομέρειες γνωμοδότησης του προκατόχου του Ιωάννη σχετικά με υπόθεση του Μεγάλου Ζουπάνου Σερβίας Στέφανου Νεμάνια (145).



Η εκλογή και χειροτονία του Δημητρίου Χωματηνού ως αρχιεπισκόπου της Αχρίδος έγινε από τη σύνοδο των επισκόπων των δυτικών μερών, ύστερα από υπόδειξη του Μητροπολίτου Ναυπάκτου Ιωάννη Απόκαυκου (146) και έκδηλη επιθυμία και πρόταση του ηγεμόνα της Ηπείρου Θεοδώρου Δούκα Κομνηνού (147).

Την επάξια εκλογή του Δημητρίου Χωματηνού, καθώς και την του συγχρόνου του Γεωργίου Βαρδάνη (1219), ως μητροπολίτου της Κέρκυρας, επαινεί και εγκωμιάζει ο Ιωάννης Απόκαυκος σε επιστολή του προς τον Πατριάρχη Μανουήλ Α', θεωρώντας μάλιστα τον εαυτό του ανάξιο να χειροτονήσει "τέτοιους ιεράρχες" (148).

Ο Δημήτριος Χωματηνός στα έγγραφα του τιτλοφορείται "*Δημήτριος, έλέω Θεού αρχιεπίσκοπος πρώτης Ίουστινιανής και πάσης Βουλγαρίας*" (149), καθώς και "*αρχιεπίσκοπος πάσης Βουλγαρίας*" (150). Ο τίτλος του αρχιεπισκόπου "*πρώτης Ίουστινιανής και πάσης Βουλγαρίας*" είχε υιοθετηθεί από τους αρχιεπισκόπους της Αχρίδος και πριν από το Δημήτριο Χωματηνό (151). Ο λόγιος και γνωστός της Εκκλησιαστικής Ιστορίας αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος Δημήτριος Χωματηνός σε επιστολή του προς τον Πατριάρχη Γερμανό Β' εκθέτει τις δικές του απόψεις για τα προνόμια και τα δικαιώματα που απέρρεαν από το "*ὑψος τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου τῆς Βουλγαρίας*" (152).

Ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος Δημήτριος Χωματηνός προσφωνούνταν από τους άλλους "*Παναγιώτατε δέσποτα ἢ Μακαριώτατε ἀρχιεπίσκοπε*" (153). Ο ίδιος προσφωνούσε τους άλλους επισκόπους με τον τίτλο "*ιερώτατος καί ιερότης*" (154) και όχι "*θεοφιλέστατος*" (155).



Την αρχιεπισκοπή Αχρίδος εποίμανε ο Δημήτριος Χωματηνός άγνωστο μέχρι τότε ακριβώς. Το τελευταίο γνωστό έγγραφό του χρονολογείται μεταξύ των ετών 1234 - 1236 (156). Εικάζεται ότι ύστερα από τη νέα πολιτική και εκκλησιαστική κατάσταση που δημιουργήθηκε στο Κράτος της Ηπείρου μετά τη μεγάλη ήττα του Θεοδώρου Δούκα Κομνηνού από τους Βουλγάρους στην Κολοκοτινίτσα το 1230, ο Δημήτριος Χωματηνός ή αποχώρησε από τη θέση του, ή απέθανε, πράγμα το οποίο θεωρείται και το πιθανότερο (157). Άλλωστε η αποδυνάμωση της υγείας του, καθώς και η περιθωριοποίησή του από τους πατριαρχικούς, αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι δεν παρέστη στη σύνοδο της Θεσσαλονίκης το 1233, την οποία συγκάλεσε ο Μητροπολίτης Αγκύρας Χριστόφορος με την ιδιότητά του ως εξάρχου των δυτικών επαρχιών, ύστερα από συνοδική απόφαση του εξόριστου πατριαρχείου στη Νίκαια (158).

Ο Δημήτριος Χωματηνός διεδραμάτισε σημαντικό ρόλο στις πολιτικές και εκκλησιαστικές εξελίξεις στην ηγεμονία της Ηπείρου το 13ο αιώνα (159), πράγμα το οποίο τον ανέδειξε ως την κορυφαία εκκλησιαστική και πολιτική φυσιογνωμία της εποχής του (160).

Το ιδιαίτερο ιστορικό γεγονός με το οποίο συνδέεται η εκκλησιαστική και πολιτική του δράση είναι η από μέρος του τέλεση της στέψης και χρίσης στη Θεσσαλονίκη του Θεόδωρου Δούκα Κομνηνού, ως βασιλέως - αυτοκράτορος Ρωμαίων (161). Με τη στέψη αυτή, καθώς και με την υποκατάσταση του Πατριάρχη, οι κληρικοί των δυτικών μερών προκάλεσαν και ενεπλάκησαν στη γνωστή διαμάχη Νίκαιας και Ηπείρου (162).



Για τη μεγάλη του εκκλησιαστική δράση, η φήμη και η εκτίμηση προς το πρόσωπό του, δεν περιοριζόταν μόνο στην περιοχή της Αχρίδος, αλλά εκτεινόταν σε ολόκληρο το Κράτος της Ηπείρου, καθώς επίσης και στον ηγεμόνα της Σερβίας (163). Οι συνοδικές αποφάσεις και γνωμοδοτήσεις του δικαστηρίου του εθεωρούντο αντικειμενικές, δίκαιες και αλάνθαστες (164). Γι' αυτό και άνθρωποι όλων των κοινωνικών τάξεων ζητούσαν τη συμβουλή του, για κάθε πρόβλημα που τους απασχολούσε. Ακόμη και οι μοναχοί του Αγίου Όρους ζητούσαν τη γνώμη του σε θέματα της ορθοδόξου πίστεως (165).

Ο Δημήτριος Χωματηνός υπερασπίσθηκε με σφοδρότητα την Ορθόδοξη πίστη, όταν μάλιστα ο κίνδυνος της επιρροής του Καθολικισμού ήταν πολύ μεγάλος συνεπεία της Λατινοκρατίας (166).

Οι σχέσεις του αρχιεπισκόπου της Αχρίδος με τους αξιωματούχους εν γένει στο Κράτος της Ηπείρου χαρακτηρίζονται ως καλές και φιλικές. Την εικόνα των φιλικών αυτών σχέσεων διαπιστώνουμε από τα διάφορα έγγραφα που απηύθυνε κατά καιρούς στους διαφόρους άρχοντες της εποχής του με αφορμή διάφορα περιστατικά (167). Αποτέλεσμα των καλών και φιλικών αυτών σχέσεων του ήταν ο σεβασμός και η εκτίμηση που έτρεφαν στο πρόσωπό του. Ιδιαίτερα η Μαρία Δούκαινα, σύζυγος του Θεόδωρου Δούκα Κομνηνού εκτιμούσε την παιδεία του, καθώς και την εγνωσμένη δικαστική του κρίση (168).

Τέλος οι σχέσεις του με τους λοιπούς Μητροπολίτες, επισκόπους, κληρικούς και λαϊκούς χαρακτηρίζονται από αγάπη, σεβασμό και εκτίμηση, που εκδηλώνεται μέσα από την αρμονική συνεργασία τους (169).



Για το νομοκανονικό του έργο ο Δημήτριος Χωματηνός κατέχει σπουδαία θέση μεταξύ των συγγραφέων του 13ου αιώνα (170). Τα έργα του παρουσιάζουν ιδιαίτερο ιστορικό ενδιαφέρον για την περίοδο εκείνη, αφού αποτελούν σημαντική πηγή της ιστορίας του Κράτους της Ηπείρου και της εν γένει εκκλησιαστικής και πολιτικής κατάστασης στους ταραχμένους εκείνους χρόνους του 13ου αιώνα (171). Ιδιαίτερα οι επιστολές του Δημητρίου Χωματηνού, που στάλθηκαν σε πολιτικά και εκκλησιαστικά πρόσωπα της εποχής του, αποτελούν σημαντική πηγή της ιστορίας του Κράτους της Ηπείρου και τα τελευταία χρόνια μελετώνται επισταμένως (172).

Σημαντικό επίσης ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι νομοκανονικές αποφάσεις και συνοδικές γνωμοδοτήσεις του δικαστηρίου του Δημητρίου Χωματηνού, οι οποίες και αποτελούν μία από τις βασικές πηγές του βυζαντινού δικαίου και της νομικής επιστήμης (173). Ο D. M. Nicol γράφει ότι ο Δημήτριος Χωματηνός γρήγορα αναγνωρίσθηκε ως ο "Άρειος Πάχος ή ο σοφός και αλάνθαστος σύμβουλος του αστικού και εκκλησιαστικού δικαίου" και οι κρίσεις του σε εκκλησιαστικές και αστικές υποθέσεις λαμβάνονταν υπόψη όχι μόνο από το Θεόδωρο Δούκα Κομνηνό, αλλά και από τον ηγεμόνα της Σερβίας Στέφανο Νεμάνια(174).

Τα σωζόμενα έργα του Δημητρίου Χωματηνού διακρίνονται σε επιστολές, νομοκανονικά και συνοδικά έγγραφα, αποφάσεις κανονικού δικαίου, δικαστικές γνωμοδοτήσεις, καθώς και αποκρίσεις επί υποβαλλομένων ερωτημάτων νομικού και κανονικού περιεχομένου (175).

Ως προς τη γλώσσα ο Δημήτριος Χωματηνός φέρεται



να χρησιμοποιεί στα κείμενά του τόσο λόγιες λέξεις και εκφράσεις, όσο και κάποιους λαϊκότερους γλωσσικούς τύπους, που δίνουν στο λόγο του ιδιαίτερη αίσθηση και ζωντικότητα (176).

Με βάση τα κείμενα του ιδίου του Δημητρίου Χωματηνού οι βασικές πηγές στις οποίες κατέφευγε για να τεκμηριώσει τις αποφάσεις του ήταν τα " Βασιλικά ", όπως αυτά συμπληρώθηκαν από τις νεαρές νομοθεσίες των αυτοκρατόρων Λέοντος ΣΤ' του Σοφού προγενέστερα και του Αλεξίου Α' Κομνηνού μεταγενέστερα (177).

Κατά τον Αντ. Μομφερράτο ο Δημήτριος Χωματηνός "ως πυξίδα προχειροτέραν προς λύσιν των υποβαλλομένων αυτώ ζητημάτων εχρήτο τη πείρα Ευσταθίου του Ρωμαίου" (178). Την άποψή του αυτή ασφαλώς ο Μομφερράτος τη στηρίζει στην ίδια τη διαβεβαίωση του Δημητρίου Χωματηνού (179), καίτοι δεν κάνει αναφορά στη σχετική μαρτυρία του.

Η νομοκανονική συλλογή των έργων του Δημητρίου Χωματηνού είχε διασωθεί στον κώδικα Monac. gr. 62, από όπου και την εδημοσίευσε ο καρδινάλιος J.Pitra το έτος 1891 (180). Έκτοτε και μέχρι σήμερα η συλλογή αυτή είναι η μόνη γνωστή και εύχρηστη ανάμεσα στους ερευνητές και μελετητές των έργων του Δημητρίου Χωματηνού (181). Κριτική έκδοση των κειμένων του Δημητρίου Χωματηνού με βάση τη συλλογή του J.Pitra ετοίμασε ο G.Prinzing, η οποία ακόμη ευρίσκεται υπό εκτύπωση (182). Μέρος της συλλογής του J. Pitra περιέχουν και δύο ακόμη κώδικες, οι οποίοι μαζί με τον κώδικα Monac. gr. 62 θέτουν το πρόβλημα του σκοπού, του χρόνου και των κριτηρίων συγκρότησης αυτής της συλλογής (183).



Τέλος μερικά έγγραφα του Δημητρίου Χωματηνού περιλαμβάνονται και σε διάφορες άλλες εκδόσεις (184).

Από σχετικό έγγραφο του αρχιεπισκόπου Αχρίδος Δημητρίου Χωματηνού πληροφορούμεθα μια ενδιαφέρουσα ιστορική πληροφορία· ότι δηλαδή ο χαρτοφύλαξ της αρχιεπισκοπής Αχρίδος τηρούσε κώδικες και κατέγραφε σ'αυτούς όλες τις σχετικές αποφάσεις του, για να είναι εύκολα προσιτό το περιεχόμενό τους σε όσους ενδιαφέρονταν γι'αυτό: *"ταῦτα ... καὶ ἀναγνωσθέντα τοῖς κωδικίοις τοῦ ἱεροῦ χαρτοφυλάκου τῆς καθ'ἡμᾶς ἀγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς ἐγκατεστρωθήσαν. Ἰν'έντεῦθεν εἰς εἶδησιν τοῖς βουλομένοις μεταλαμβάνονται"* (185).

Γενικά οι αποφάσεις του Δημητρίου Χωματηνού ήταν συλλογικές και στηρίζονταν στη συνδιάσκεψή του *"μετὰ τῆς ἐνδημούσης ἱερᾶς τῶν ἀδελφῶν ὁμηγύρευς"* (186). Ο Δημήτριος Χωματηνός επιθυμούσε και επεδίωκε οι αποφάσεις του να είναι σαφείς και τελεσίδικες, ώστε να μην επιδέχονται καμία αμφισβήτηση. Γι'αυτό και όταν αντιμετώπιζε ιδιαίτερα δύσκολες υποθέσεις, ήταν επιφυλακτικός στην απόφασή του (187). Ακόμη ο Δημήτριος Χωματηνός ήταν απόλυτος στην τήρηση της βασικής του αρχής, ότι όλες οι αποφάσεις του έπρεπε να είναι σύμφωνες *"τῷ τε τῆς ἐκκλησίας ἔθει καὶ τοῖς εὐσεβέσιν νόμοις ἀκόλουθος"* (188).

Ο Δημήτριος Χωματιανός ως πρόσωπο υψηλής κοινωνικής και εκκλησιαστικής θέσης, καθώς και σπανίου



μορφωτικού επιπέδου, αναδείχθηκε ο πνευματικός ηγέτης των κατοίκων του Κράτους της Ηλείου. Μαζί με τους Ιωάννη Απόκαυκο και Γεώργιο Βαρδάνη ομιλεί για πατρίδα, γένος και ομοφύλους (189). Ήταν άσπονδος εχθρός των Λατίνων (190) και φανατικός υπέρμαχος της Ορθοδοξίας (191).

Εκοσμήτο από πλήθος αρετών, μεταξύ των οποίων προείχε η φιλαδελφία (192) και η αυτογνωσία (193). Σεβόταν την προσωπική ζωή του καθενός και δεν κατέκρινε κανένα γι'αυτήν (194). Το ειρηνικό και ενωτικό του πνεύμα ζητούσε επίμονα τη σύμπραξη των δύο κρατών Νίκαιας και Ηλείου κατά των Λατίνων (195). Απεχθανόταν ιδιαίτερα την υπεροψία, την αμάθεια και την άχνοια, καθώς και τη ραστώνη και τη δειλία (196).

Αξίζει τέλος να παραθέσουμε και απόσπασμα επιστολής του Μητροπολίτη Ναυπάκτου Ιωάννη Απόκαυκου προς τον πατριάρχη Μανουήλ Α' Σαραντηνό - Χαριτόπουλο, όπου εκκωμιάζεται η προσωπικότητα του αρχιεπισκόπου Αχρίδος Δημητρίου του Χωματηνού: "*Ο δέ μακαριώτατος Βουλγαρίας, ὃν ἐγὼ ὑπερθαυμάζω διὰ τε τὸν βίον καὶ τὴν λογιότητα αὐτοῦ, οὐδέν προστάσσει, οὐδέ παραγγέλλει..... θαυμαζόμενος τοῖς πολλοῖς καὶ αἰδέσιμος διὰ τὸ μέτριον ἦθος, διὰ τὸν ἡσυχον λόγον, διὰ τὸ ἐν ταῖς ὁμιλίαις ἀπρόσκοπτον, κἂν σὺ καλεῖς αὐτόν ἐξωτερικόν καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείσεως ἄγευστον, τὸν ὑπερλίαν ταύτης εἰδήμονα Καὶ περὶ ὧν ἀκριβῶς οὐκ οἶδας οὕτω μὴ ἀποφαίνου*" (197).

Σκοπός αυτής της ερχασίας είναι να παρουσιάσουμε τις πολιτικές ιδέες του Δημητρίου Χωματηνού, για τη



νομιμότητα της εξουσίας του πολιτικού μορφώματος, που ιδρύθηκε στα "δυτικά μέρη" της αυτοκρατορίας μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Φράγκους. Επειδή ο Δημήτριος Χωματηνός είναι ένας από τους βασικούς πρωταγωνιστές στο Κράτος της Ηπείρου παρίσταται ανάγκη να αναλύσουμε και να ερμηνεύσουμε όλα εκείνα τα πολιτικά στοιχεία, που συνθέτουν τις απόψεις του για τη βασιλεία, τον αυτοκράτορα, το κράτος και τη δικαιοσύνη.

Ειδικότερα στόχος αυτής της εργασίας είναι να ερμηνεύσουμε και να αναλύσουμε τους συγκεκριμένους όρους και τις εκφράσεις, οι οποίες είναι αναγκαίες για την κατανόηση της έννοιας του Κράτους στην υστεροβυζαντινή αυτή περίοδο. Ακόμη μέσα από αυτή επιδιώκεται να παρουσιασθεί η ιστορική πραγματικότητα των πολιτικών αυτών αντιλήψεων, όπως αυτή παρουσιάζεται μέσα από τα έργα του συγγραφέα μας. Γι'αυτό και καταβάλλεται προσπάθεια να γίνει συστηματική εξέταση του θέματος, ώστε να αποδοθούν με ακρίβεια οι σκέψεις και οι ιδέες του συγγραφέα μας.

Το κέντρο βάρος της έρευνάς μας είναι βασικά εννοιολογικό. Μέσα όμως από την εννοιολογική αυτή προσπάθειά μας επιδιώκουμε να φέρουμε στην επιφάνεια τις ιδέες του συγγραφέα μας, καθώς και την επίδρασή τους στην πολιτική πραγματικότητα της εποχής του. Αυτό μας επιτρέπει να συστηματοποιήσουμε τις σκέψεις και τις ιδέες του, ώστε να έχουμε έτσι μια σαφή και συγκεκριμένη εικόνα για την πολιτική θεωρία του Δημητρίου Χωματηνού.



Βεβαίως ο Δημήτριος Χωματηνός δεν διατύπωσε συγκεκριμένες πολιτικοφιλοσοφικές θεωρίες, που να αποκρυσταλλώνουν και να συστηματοποιούν τις αντιλήψεις της εποχής του, για το βασιλέα - αυτοκράτορα, καθώς και για το Κράτος και την πολιτεία. Για να καταστεί δυνατή μια συστηματική έκθεση των πολιτικών απόψεων και αντιλήψεων της πρωταγωνιστικής αυτής προσωπικότητας στο Κράτος της Ηπείρου, παρέστη η ανάγκη να αναζητήσουμε μέσα από τα έργα του τις διασπαρμένες και ασυστηματοποίητες σχετικές σκέψεις και ιδέες του, καθώς και τη θεματική παρουσίασή των σε σχέση με την ιδιαιτερότητά τους και τον τρόπο λειτουργίας τους.

Για να προσδιορίσει κανείς την πολιτική θεωρία του Δημητρίου Χωματηνού στη μεταβατική αυτή περίοδο των υστεροβυζαντινών χρόνων είναι ανάγκη να κάνει μια ιστορική αναδρομή στις πηγές του βυζαντινού κρατικού δικαίου που έχουν ιδιαίτερη σημασία. Η επικρατούσα σε παλαιότερη εποχή και υπάρχουσα μέχρι των χρόνων του Δημητρίου Χωματηνού πολιτικοφιλοσοφική θεωρία για τον αυτοκράτορα και το Κράτος είναι για τον ερευνητή ένα πολύ δύσκολο και ακανθώδες πρόβλημα. Σ'αυτό συναντώνται η πολιτική και η φιλοσοφία, δηλαδή η πράξη και η θεωρία και είναι δύσκολο να βάλει κανείς όρια στα επί μέρους στοιχεία που συνθέτουν μια αιωνόβια παράδοση.

Το πρόβλημα επιτείνει η ασάφεια και η σύγχυση που διαπιστώνεται ότι επικρατεί στη χρήση των πολιτειακών τεχνικών όρων. Η ασάφεια αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι οι πολιτικοί όροι έχουν μακρά ιστορία και



παράδοση και χρησιμοποιούνται σε πολλές περιόδους για θεσμούς που έχουν υποστεί ουσιαστική μεταβολή.

Ο συγγραφέας μας είναι ένας από τους στοχαστές της εποχής του και η χρήση των πολιτειακών τεχνικών όρων είναι επηρεασμένη από τη λογιότητα και τις σπουδές του.

Για να αποφύγουμε τον κίνδυνο παρανοήσεων του περιεχομένου των σχετικών όρων συνεπεία της ασάφειας και της σύγχυσης που επισημάναμε, παρέστη ανάγκη να γίνει διαφοροποίηση του περιεχομένου των όρων αυτών ανάλογα με τη χρήση, τη σκοπιμότητα και την επικαιρότητά τους.

Μεθοδολογικά στην έρευνα αυτής της εργασίας ίσχυσε η παρουσίαση των επί μέρους χωρίων, τα οποία αποδεικνύονται ικανά να εξηγήσουν τη σημασία των κρατικών - πολιτειακών όρων και εννοιών. Τα επί μέρους αποδεικτικά αυτά στοιχεία, που προκύπτουν από την εκάστοτε σημασία και χρήση των όρων, επεξεργάζονται και αξιολογούνται και τα αποτελέσματά των παρουσιάζονται ως σύνθεση της συνολικής ιδεολογίας του Δημητρίου Χωματηνού.

Μέσα από αυτή την εργασία γίνεται σαφές ότι βασική θέση του Δημητρίου Χωματηνού είναι η αντίθεση ανάμεσα στην ελληνοχριστιανική παιδεία και αυτό που ο συγγραφέας μας θεωρεί ως βαρβαρότητα. Αυτό έχει σαν συνέπεια να μετρά και να αξιολογεί τα πολιτικά πράγματα της εποχής του με βάση τη βυζαντινή παράδοση και τις συγχυριακές απαιτήσεις της εποχής του. Οι πολιτικές του αντιλήψεις είναι επηρεασμένες από το ρόλο της Εκκλησίας



και του χριστιανισμού, γι'αυτό και προσπαθεί να τις νομιμοποιήσει και με το κύρος της Χριστιανικής Παράδοσης και διδασκαλίας.

Η εργασία αυτή είναι διαρθρωμένη σε τέσσερα κεφάλαια, τα οποία και αποτελούν το συνθετικό και κύριο μέρος αυτής της μελέτης. Στο τέλος παρατίθενται τα συμπεράσματα αυτής της εργασίας, όπου και επισημαίνονται τα σπουδαιότερα σημεία από την πολιτική θεωρία του Δημητρίου Χωματηνού.

Ειδικότερα στο πρώτο κεφάλαιο εκτίθενται οι απόψεις του Δημητρίου Χωματηνού για τη βασιλεία - αυτοκρατορία. Εδώ εξετάζεται το εννοιολογικό - πολιτικό περιεχόμενο της λέξης βασιλεία, καθώς και η θέση και ο ρόλος της στα ιστορικά γεγονότα της εποχής. Με αυτή την έννοια αναλύεται ο ρόλος της βασιλείας στα δυτικά μέρη της βυζαντινής αυτοκρατορίας στο πρώτο ήμισυ του 13ου αιώνα.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι αντιλήψεις του αρχιεπισκόπου της Αχρίδος για το πρότυπο του βασιλέως - αυτοκράτορα. Ειδικότερα εκτίθενται οι απόψεις του για τις αρετές του αυτοκράτορα, τους καθεστωτικούς παράχοντες της εκλογής του, τη στέψη και χρίση του, τις προσαγορεύσεις του βασιλέως, τη βασιλική - αυτοκρατορική εξουσία και τους περιορισμούς της, καθώς και για τη βασιλική - αυτοκρατορική αυλή. Ανασυντίθεται δηλαδή ένα "κάτοπτρο ηγεμόνος".

Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζεται το περιεχόμενο των όρων αρχή, δυναστεία, ηγεμονία, κράτος, πολιτεία και τυραννίδα. Για να παρουσιάσει κανείς τις αντιλήψεις - απόψεις του Δημητρίου Χωματηνού για την πολιτεία και το



κράτος κατά τη διάρκεια των χρόνων της μεταβατικής περιόδου του 13ου αιώνα και να αποσαφηνίσει ορισμένα προβλήματα της κρατικής οντότητας στην Ήπειρο, πρέπει να παρακολουθήσει την ιστορία του Κράτους της Ηπείρου, από τη σκοπιά του λογίου αυτής της εποχής, ο οποίος εκθέτει τις απόψεις του, όχι μόνο με βάση τις απαιτήσεις και τις συνθήκες της εποχής του, αλλά και με βάση την πολιτιστική του προέλευση.

Στο τέταρτο κεφάλαιο γίνεται εκτενής παρουσίαση των περί δικαίου και δικαιοσύνης αντιλήψεων του Δημητρίου Χωματηνού. Ειδικότερα εκτίθενται οι απόψεις του για τη δικαιοσύνη του αυτοκράτορα, για τους δικαστές και τα δικαστήρια στο Κράτος της Ηπείρου, τη λειτουργία και την εφαρμογή των νόμων, καθώς και για τους εκκλησιαστικούς και πολιτικούς νόμους.



ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

ΠΕΡΙ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ - ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

1. **Έννοια της βασιλείας.** Αν και ο Δημήτριος Χωματηνός δεν έγραψε ειδική πραγματεία περί βασιλείας όμως στα κείμενά του η λέξη "βασιλεία" (1) απαντάται πολλές φορές. Γενικά ο όρος βασιλεία χρησιμοποιείται από το Δημήτριο Χωματηνό για να δηλώσει το κρατικό μόρφωμα ή το πολιτειακό σχήμα που θεωρούσαν οι αρχές της Ηπείρου ως το μόνο ικανό να ανταποκριθεί στις δύσκολες περιστάσεις που αντιμετώπιζαν τα "δυτικά μέρη" συνεπεία της Λατινοκρατίας και της Βουλγαροκρατίας (2).

Ειδικότερα δυνάμεθα να σημειώσουμε ότι ο λόγιος αυτός ιεράρχης χρησιμοποιεί τον όρο "βασιλεία" και με τις εξής συχθενείς σημασίες:

- α. Το βασιλικό αξίωμα (3).
- β. Η βασιλική εξουσία (4).
- γ. Η υπεροχή της βασιλείας (5).
- δ. Η χρονική περίοδος της αρχής του βασιλέως (6).
- ε. Χρήμα ταχμένο από το Θεό για όφελος του λαού (7).
- ς. Η βασιλεία του Θεού - βασιλεία των ουρανών (8).

Από την εννοιολογική αυτή διάκριση του Δημητρίου Χωματηνού, ιδιαίτερη σημασία και ενδιαφέρον παρουσιάζει εκείνη, κατά την οποία ο αρχιεπίσκοπος Αχρίδος, με αφορμή τη θανατική ποινή, που επιβλήθηκε στον "περιβόητο ληστή Πετρίλο" (9) και την εκ τούτου αγωνία του Θεοδώρου Δούκα Κομνηνού (10) για εξάλειψη του αμαρτήματός του, ευρίσκει την ευκαιρία φιλοσοφών να γράψει προς αυτόν και τα εξής :

" Διαφόροις μεμέρισται βίοις ὁ ἄνθρωπος· οἱ μὲν γάρ τὴν ἔξω κόσμου φιλοσοφίαν ἀσκοῦσι· οἱ δὲ τὴν καλουμένην πολίτην μεταδιώκουσιν ἀρετὴν· ἄλλοι δὲ βασιλείαν ἢ στρατηγίαν ἰθύνουσιν. Ἡ βασιλεία δὲ χρῆμα ἐστὶν παρά Θεοῦ τεταγμένον πρὸς κοινόν τοῦ λαοῦ ὄφελος· θυμῶ δὲ καί



- *Ιλαρότητι τοῖς ἀγαθοποιούς ἐνεργεσίαις ἀμείβηται. Ἔστι δ' ὅτι καί ἄμφω ταῦτα κινῶν ἀλλήλοις πρὸς ἓν τι κοινόν, καί - κοινωφελές ἀποτέλεσμα*" (11).

Από τη μελέτη και ανάλυση της παραπάνω επιστολής, που απηύθυνε ο Δημήτριος Χωματηνός στο Θεόδωρο Δούκα Κομνηνό και η οποία, χωρίς αμφιβολία, αποτελεί μικρή σύνοψη της πολιτικής του θεωρίας, συνάχεται ότι η "βασιλεία" ως πολιτειακός Θεσμός όχι μόνο δεν αμφισβητήθηκε στους ταραχμένους χρόνους του Δημήτριου Χωματηνού, αλλά εξακολουθούσε να θεωρείται απ'αυτόν ως το ιδεώδες και μοναδικό πολίτευμα (12). Σε άλλη περίπτωση ο Δημήτριος Χωματηνός κάνει λόγο για σφετερισμό της βασιλείας = τυραννίδα από τους Βουλχάρους (13).

Αναλύοντας λεπτομερέστερα τον παραπάνω ορισμό που δίνει στη βασιλεία ο Δημήτριος Χωματηνός παρατηρούμε τα εξής:

α) Ο λόγιος αυτός ιεράρχης δεν ορίζει την βασιλεία ως εξουσία, αλλά ως "χρήμα". Ο όρος "χρήμα" σημαίνει το πράγμα, την περιουσία, το αγαθό, το οποίο κάποιος χρειάζεται ή μεταχειρίζεται (14). Συνεπώς για τον αρχιεπίσκοπο της Αχρίδος η βασιλεία ήταν αναγκαίο πράγμα για την εύρυθμη λειτουργία και ουσιαστική οργάνωση της ζωής των ανθρωπίνων κοινωνιών.

β) Η βασιλεία είναι αγαθό, το οποίο ορίστηκε από τον ίδιο το Θεό (15). Έτσι επαναλαμβάνεται εδώ από τον αρχιεπίσκοπο της Αχρίδος η γνωστή Βυζαντινή άποψη ότι η βασιλεία πηγάζει από το Θεό και εκφράζει το στενό σύνδεσμο μεταξύ της επουράνιας και επίχθιας βασιλείας (16).

γ) Η βασιλεία ταχμένη από το Θεό έχει ως σκοπό το



κοινό όφελος του λαού. Αυτό σημαίνει, ότι για το Δημήτριο Χωματηνό η βασιλεία είναι κέρδος, ωφέλεια και βοήθεια για όλους. Κατά το λόγιο αρχιεπίσκοπο της Αχρίδος η βασιλεία φροντίζει για το κοινό καλό του λαού, μιμούμενη προς τούτο τον ίδιο το Θεό, που της έδωσε το αγαθό αυτό: *"ώσπερ ο Θεός κολάζων, κοινωνικώς κολάζει, ούτω και ο βασιλεύς, είπερ κολάζει, καθό βασιλεύς εστί, κοινωνικώς κολάζειν, και ως είπειν, θεομιμήτως"* (17). Όλα όσα λέγονται για "όφελος του λαού" από το Δημήτριο Χωματηνό βασίζονται στη θεμελιώδη αρχή της φιλανθρωπίας και ευεργεσίας κατά μίμησιν του Θεού.

Αξίζει να επισημανθεί εδώ ότι ο Δημήτριος Χωματηνός χρησιμοποιεί τον όρο "λαός", ενώ σχεδόν σε όλες τις άλλες αναφορές του χρησιμοποιεί τον όρο "ύπήκοος" και "ύπήκοον" (18). Ο όρος "λαός" στα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνού χρησιμοποιείται με κοινωνικοπολιτική έννοια και σημαίνει το σύνολο των ανθρώπων της πολιτείας ή το σύνολο των υπηκόων της πολιτείας (19). Ο λαός για το Δημήτριο Χωματηνό αποτελεί στοιχείο της πολιτείας, άνευ της οποίας είναι αδύνατο να νοηθεί, όπως επίσης είναι αδύνατο να νοηθεί πολιτεία άνευ λαού. Και ο όρος "ύπήκοος" χρησιμοποιείται από τον αρχιεπίσκοπο της Αχρίδος με ηθικοπολιτική έννοια και σημαίνει τον υπακούοντα, υποτασσόμενο στο βασιλέα και ανήκοντα στο κράτος του ως πολίτης (20).

Ο σύγχρονος του Δημήτριου Χωματηνού Μητροπολίτης Ναυπάκτου Ιωάννης Απόκαυκος εγκωμιάζοντας *"τό πρᾶον, τό ήμερον, το χαρίεν, τό έλεύθερον"* και την προς πάντας ταπείνωση του βασιλέως Θεοδώρου Δούκα Κομνηνού, κάνει σύγκριση με άλλον τυχόν βασιλέα που *"και τήν όφρύν ίσως ἄρη...., και τήν βασιλείαν ήγήσεται ούκ αρχήν υπερέχουσαν, όπερ εστί, αλλά διαστολήν τήν προς τούς άλλους και αποχώρησιν και τής φυσικής ταυτότητος αποξένωσιν"* (21).



Και διερωτάται ο λόγιος αυτός, ιεράρχης: " *Καί πῶς ὁ τοιοῦτος ἐτιμολογηθήσεται βάσις εἶναι λαοῦ καὶ ἔδρα καὶ στήριγμα, τῷ ὑπηκόῳ μὴ προσφερόμενος εὐμενῶς μηδέ διαλύων ὄργην;*" (22). Οι ὅροι "βάσις", "ἔδρα" καὶ "στήριγμα" χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Ἀπόκαυκο με τὴν ἴδια περίπου ἐννοία καὶ σημασία, δηλαδὴ τὸ θεμέλιο καὶ ἀσφαλὲς στερέωμα ἐπάνω στο ὁποῖο πατὰ κάποιος χιὰ να στηρίζεται (23). Με τοὺς ὅρους αυτοὺς ὁ Μητροπολίτης Ναυπάκτου θέλει να δηλώσει ὅτι ἡ βασιλεία εἶναι ἡ ἀρχή, ἡ ἐξουσία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιο ἢ τὸ βᾶθρο ἐπάνω στο ὁποῖο στηρίζεται ὁ λαός.

δ) Ἡ βασιλεία κατὰ τὸν παραπάνω ὀρισμὸ τοῦ Δημήτριου Χωματηνοῦ ἀνταποδίδει στοὺς ἀγαθοποιούς τις ευεργεσίες τῆς δυνάμεως, τοῦ θάρρους καὶ τῆς τόλμης, καθὼς ἐπίσης καὶ τῆς ευθυμίας καὶ τῆς πλήρους χαρᾶς. Μερικὲς φορές μάλιστα ἡ βασιλεία ἀναμιγνύει μετὰξὺ τοὺς καὶ τὰ δύο μαζί αὐτά, δηλαδὴ τὸ "θυμὸ" καὶ τὴν "ἰλαρότητα" με ἀντικειμενικὸ σκοπὸ καὶ στόχο τὸ γενικὸ συμφέρον καὶ τὴν κοινὴν ὠφέλεια τοῦ λαοῦ (24).

Συμπερασματικὰ δυνάμεθα να εἶπουμε, ὅτι χιὰ το Δημήτριο Χωματηνὸ ἡ βασιλεία εἶναι τὸ πολίτευμα, τὸ ὁποῖο πρέπει να ἐμπνέεται ἀπὸ τὸ κοινὸ συμφέρον " *πρὸς ἓν τι κοινὸν καὶ κοινωφελὲς ἀποτέλεσμα*" (25) καὶ ἔχει ὡς στόχο τὴν ευημερία καὶ τὴν πρόοδο τῶν πολιτῶν. Ἡ μόνη γνήσια εἶναι ἡ ρωμαϊκὴ βασιλεία, ἐνῶ ἡ βουλγαρικὴ εἶναι σφετερισμὸς = τυραννίς : " *οἱ ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ ζυγοῦ κατοικοῦντες, κατὰ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐξουσίας τραχηλιάσαντες, ὡς τὸν ζυγὸν ταύτης ἀναιδῶς ἀπενυχενισάμενοι, καὶ τῇ ἑαυτῶν τυραννίδι πολὺν κύκλον περιλαβόντες χωρῶν,....*"



- *έντευθεν έπαρθέντες έρυθροβαφέσι τέ έσθήμασι και λοιποΐς έξανθήμασιν, α τήν βασιλειαν περιωπήν παρασημαΐνειν είώθασι, έτι γε μήν και αυτη τής βασιλείας προσηγορία τήν τυραννίδα έξ απογοΐας μετέχρωσα.* (26).

2. Σκοπός και αποστολή της βασιλείας. Κατά την παρουσίαση της έννοιας της βασιλείας τονίσθηκε ότι για το Δημήτριο Χωματηνό η βασιλεία είναι θεόσταλτο αγαθό, το οποίο αποβλέπει στην κοινή ωφέλεια του λαού. Με βάση τη διαπίστωση αυτή είναι εύκολο να ζητηθεί και να ερευνηθεί και ο σκοπός και η αποστολή της βασιλείας.

Ως προϋπόθεση της γενέσεως και της αποστολής της βασιλείας από μέρος του Θεού τίθεται η ανάγκη διακυβερνήσεως του λαού και προστασίας του (27). Συνεπώς ο πρώτος και κύριος σκοπός της βασιλείας κατά το Δημήτριο Χωματηνό είναι η ωφέλεια του λαού (28), το "*κοινόν του λαού όφελος*" (29), η "*του κοινού λυσιτέλεια*" (30) και γενικά "*τά λυσιτελή τε και σύμφορα... υπέρ του κοινού συμφέροντος*" (31). Αυτό σημαίνει ότι ο Δημήτριος Χωματηνός στο πλαίσιο της θεωρίας για τον ιδεώδη αυτοκράτορα καλλιεργούσε την κοινωνική ευαισθησία, γι' αυτό και ήταν καταξιωμένος στην κοινή γνώμη της εποχής του, όσον αφορά την δικαιοσύνη και την αγάπη του για το λαό (32).

Ταχμένη λοιπόν από το Θεό η βασιλεία, είχε ως σκοπό, κατά τον αρχιεπίσκοπο της Αχρίδος, το κοινό όφελος του λαού σε σχέση με την αυστηρότητα και την προσήλωση στους νόμους : "*Και ούτω τήν τής βασιλείας πολιτείαν κυβερνών, ου μόνον άνεύθυνος, αλλά και έπαΐνου άξιος κρίνεται*" (33). Ο Θεόδωρος Δούκας δεν τιμώρησε τον Πετρίλο για προσωπικούς λόγους, αλλά για το καλό του λαού.

Ιδιαίτερη σπουδαιότητα στο σημείο αυτό έχει η υγιής αρχή και βάση κάθε κοινωνίας, κατά την οποία το ίδιο συμφέρον εξαρτάται από το κοινόν. Η υποταγή του ιδίου



συμφέροντος στο συμφέρον του συνόλου είναι καθήκον κοινωνικής οφειλής με μοναδική σημασία (34). Τα σχετικά χωρία έχουν ως εξής : " *Ἔστι τοίνυν ὁ βασιλεὺς ὡς ἐν τίπῳ φάναι ἀλλότριον ἀγαθόν καὶ γὰρ ὁ βασιλικῶς κρατῶν, ἄλλοις ἡγουν τῷ κοινῷ καὶ οὐχ ἑαυτῷ....., ἵνα τὸ κακὸν ἀνακόψῃ καὶ εὐεργετήσῃ τοῖς ὑπηκόοις*" (35). Και αλλαχού " *πᾶς ὁ εἰς τὴν ἀρχὴν τεταγμένος, τὸν πλοῦτον οὐχ ἑαυτῷ, ἀλλὰ τοῖς ὑπ' αὐτοῦ ἀρχομένοις ἔχειν ὀφειλέτης ἐστίν, ἵν' ἐκεῖθεν εἰς αὐτοῖς ἢ ὑπὲρ αὐτῶν κατὰ καιρὸν πηγάζῃ*" (36).

Για να πραγματοποιηθεί ο σκοπός αυτός της βασιλείας ο λόγιος ιεράρχης της Ηλείου προϋποθέτει ως βασικόν καθήκον της βασιλείας την αγαθοεργία (37). Η αγαθοεργία κατά το Δημήτριο Χωματηνό έχει τη ρίζα της στο " *φόβο τοῦ Θεοῦ*" (38) και αποτελεί για τη βασιλεία την απαραίτητη προϋπόθεση εξασφάλισης " *τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας*" (39).

Η βασιλεία του Θεού είναι η μόνη τελεία κατά το Δημήτριο Χωματηνό και αποτελεί πρότυπο μιμήσεως της επί γης βασιλείας (40). Η άποψη της εξομοιώσεως " *τῆς ἐπί γῆς βασιλείας πρὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐν οὐρανοῖς*" αποτελεί αναντίρρητα τον υψηλότερο και ιδανικότερο σκοπό της βασιλείας (41).

Σε όσα περί του σκοπού της βασιλείας εκθέσαμε, πρέπει να προσθέσουμε, ότι ο σκοπός τον οποίον θέτει ο Χωματηνός για τη βασιλεία υπαγορεύεται και καθορίζεται και από την επικρατούσα τότε πολιτική και εκκλησιαστική κατάσταση, για την οποία έγινε εκτενής λόγος στην αρχή αυτής της εργασίας (42).

Η ανάγκη αντιμετώπισης του κινδύνου ο οποίος " *οὐδέπω καὶ νῦν εἰς τὴν Ρωμαίων ἐκώμασεν*" (43), γίνεται βασικός σκοπός της βασιλείας. Τούτο διαφαίνεται από την κατηγορηματική διαβεβαίωση του Χωματηνού " *ὅτι τε*



· *ἀλλαχόθεν σινασπισμοῦ προσδοκία οὐκ ἦν*" (44) και " *ἵνα τοῖς εἰσχωμάσαντας ἐνταῦθα θῆρας, τοῖς μὲν ἀπελλάσῃ, τοῖς δὲ ἀναλώσῃ, καὶ τὴν μερίδα ταύτην τῆς Ῥωμαῖδος τῆς τούτων κακίας ἐλευθέραν ἐργάσῃται· ὃ δὴ Θεοῦ συνεργούντος, εὐποιούν και συνέδραμε*" (45).

Η "ἀπέλαση" και η "ἀνάλωση" των "εἰσχωμασάντων ἐνταῦθα θηρῶν", ὅπως και η ἀπελευθέρωση της "μερίδος ταύτης τῆς Ῥωμαῖδος" ἀποτελοῦσαν για το Δημήτριο Χωματηνό ἕναν ἀπὸ τους βασικούς σκοπούς και στόχους της βασιλείας (46). Η σωτηρία, δηλαδή η υπεράσπιση της ἀνεξαρτησίας, ὅπως και η διατήρηση του ἀμωμήτου της ορθοδόξου πίστεως δεν ἐπιδέχονταν ἀναβολή για το Δημήτριο Χωματηνό. Η ἀναβολή ἦταν ἀνεπίτρεπτη στην ἐποχή του "ὡς κινδυνεῦσαι και αὐτὴν ἀκροτηριασθῆναι τὴν ἀμώμητον πίστιν ἡμῶν, δόγμασί τε και ἔθεσι τῶν τὴν μεγίστην τῶν Ῥωμαίων ἀρχὴν λιμνηναμένων ἔθνῶν ἐκφύλοις οἶσι" (47).

Σε στενὴ σχέση και συνάφεια προς την τελευταία παράγραφο περὶ της σωτηρίας της πατρίδος, ως βασικού λόγου υπάρξεως της βασιλείας, τελεὶ και μία γενικότερη ἐρώτηση : ὁ Δημήτριος Χωματηνός ἀπέβλεπε στη σωτηρία μόνον των δυτικών μερῶν ἢ ολοκλήρου της αυτοκρατορίας; (48). Ἀπὸ τη σχετικὴ ἐπιστολογραφία του προκύπτει ὅτι τη σωτηρία των δυτικών μερῶν βλέπει ὁ λόγιος της Ηπείρου ως το πρῶτο και σοβαρὸ βῆμα, (49) το οποίο θα συμβάλει στη συνέχεια και στη σωτηρία ολοκλήρου της αυτοκρατορίας με την ἀνακατάληψη και αὐτῆς της Κωνσταντινουπόλεως (50).

3. Η ἀναγκαιότητα της βασιλείας. Ὁ Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά του θεωρεῖ τη βασιλεία ως το



-μοναδικό πολιτειακό σχήμα που μπορούσε να ανταποκριθεί στις δύσκολες περιστάσεις που αντιμετώπιζε το κράτος της Ηπείρου το 13ο αιώνα. Στη δεύτερη επιστολή του προς τον Πατριάρχη Γερμανό Β' εκθέτει αναλυτικά τους λόγους που επέβαλλαν την αναγκαιότητα της βασιλείας - αυτοκρατορίας (51).

Ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος στη σχετική επιχειρηματολογία του μεταξύ άλλων τονίζει και επισημαίνει ιδιαίτερα, όλα εκείνα τα στοιχεία με τα οποία εξαιρείται η σημασία του βασιλικού ονόματος - αυτοκρατορικού αξιώματος, ως του μόνου ικανού να εμπνεύσει και να προστατεύσει το λαό (52).

Τους ρεαλιστικούς λόγους που προβάλλει ο Δημήτριος Χωματηνός, για να αιτιολογήσει την αναγκαιότητα της βασιλείας τους διακρίνει σε πολιτικούς, στρατιωτικούς και εκκλησιαστικούς (53).

Η έκρυθμη πολιτική και στρατιωτική κατάσταση στο κράτος της Ηπείρου δεν επέτρεπε την ελπίδα αναμονής ουσιαστικής βοήθειας από άλλη περιοχή (54), πολύ δε λιγότερο από το κράτος της Νίκαιας, το οποίο κατά το Δημήτριο Χωματηνό, για τις ίδιες δυσκολίες, δεν μπορούσε να αποστείλει στρατιωτική βοήθεια στις δυτικές επαρχίες: "*ή γάρ έωα λήξις μόγις έχει έπαρκειν έαυτη, ώς πολλών και ταύτην δυσχερειών έκαστοτε περικυκλουσών*" (55).

Η διαρκής απειλή των Λατίνων και των Βουλγάρων, καθώς και η ανάγκη άμεσης απομάκρυνσής των από την επικράτεια της άλλοτε ενιαίας Βυζαντινής αυτοκρατορίας επέβαλλαν την ανάγκη "*προβληθῆναι εις βασιλέα τόν άναγεγραμμένον Δουκαν κυρόν Θεόδωρον, άμα δέ και χρισθῆναι διά τά παραστάντα τηνικαυτα ένταυθοι περιστατικά...., και ίνα και οι κύκλωθεν ήμων δυσμενείς, οι καθ'έκάστην ήμων κατασχάζοντες έντευθεν συστέλλωνται*" (56).



Αλλά και ο κίνδυνος εξάπλωσης των λατινικών εθών και δογμάτων στις ορθόδοξες περιοχές του Κράτους της Ηπείρου, με άμεση συνέπεια τη θρησκευτική και εκκλησιαστική αλλοίωση του ορθόδοξου φρονήματος στις περιοχές αυτές (57), είναι κάτι το οποίο προβάλλεται πρώτο και τονίζεται ιδιαίτερα από το Δημήτριο Χωματηνό : *" ἄλλ' ἐπειδὴ τῶν κοσμικῶν πραγμάτων γέγονε σύγχυσις, ὅποια ὡς ἐγὼμαι, οὐδέπω καὶ νῦν εἰς τὴν Ῥωμαίων ἐκώμασεν, ὡς κινδυνεῦσαι καὶ αὐτὴν ἀκρωτηριασθῆναι τὴν ἀμώμητον πίστιν ἡμῶν, δόγμασί τε καὶ ἔθεσι τῶν τὴν μεγίστην τῶν Ῥωμαίων ἀρχὴν λιμνηναμένων ἐθνῶν ἐκφύλοις οἷσι καὶ ἀπεμγαίνουσι "* (58).

Επομένως, για το Δημήτριο Χωματηνό, όχι μόνον η πολιτική, αλλά και η εκκλησιαστική κατάσταση, που επικρατούσε στο κράτος της Ηπείρου την εποχή εκείνη, επέβαλλαν την ανάγκη ανύψωσης του ηγεμόνα της Ηπείρου στο αξίωμα της βασιλείας (59).

4. Το όνομα και το αξίωμα της βασιλείας. Ο Δημήτριος Χωματηνός αποδίδει μεγάλη σημασία και αξία στο όνομα (60) και το αξίωμα (61) της βασιλείας. Γι'αυτό αναφερομένος στο Θεόδωρο Δούκα Κομνηνό και τα δικαιώματά του στο βασιλικό αξίωμα, επισημαίνει ότι αυτόν που μετείχε *" φύσει "* (62) και *" ἐν πράγματι "* (63) της βασιλείας, τώρα τον έκριναν άξιον του βασιλικού ονόματος : *" νῦν τοῦ ὀνόματος ἠξιώσαμεν, τὸν πολλῶ πρότερον ἐν πράγματι βασιλεύοντα καὶ φύσει τῆς βασιλείας μετέχοντα "* (64). Για τον αρχιεπίσκοπο της Αχρίδος η άρνηση επίσημης απόδοσης του βασιλικού ονόματος στο Θεόδωρο Δούκα Κομνηνό ήταν ανεπίτρεπτη *" ὅτι τοι καὶ θεσμός ἀδραστείας ἐστίν ἀπερίτρεπτος τὸν λέοντα σκύμνον εἶναι λέοντος, καὶ τὸν ἀετὸν ἀετοῦ νεοττόν "* (65).



Ο Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά του συνδέει το όνομα και το αξίωμα της βασιλείας με το "*ὑψος τῆς βασιλείας*" (66), και υποστηρίζει ότι ο Θεόδωρος Δούκας εδικαιούτο "*τό ὑψος τῆς βασιλείας*", όχι μόνον για τη βασιλική του καταγωγή, αλλά και για το μέγεθος των κατορθωμάτων του (67).

Στη σχετική επιχειρηματολογία του προς τον Πατριάρχη Γερμανό Β', ο Δημήτριος Χωματηνός επισημαίνει την ιδιαίτερη δύναμη και ψυχολογική αξία του βασιλικού ονόματος και αξιώματος, για την αντιμετώπιση των εσωτερικών και εξωτερικών προβλημάτων στο κράτος της Ηπείρου.

Ειδικότερα για τον Αρχιεπίσκοπο της Αχρίδος η αξία του βασιλικού ονόματος και αξιώματος ήταν ανυπολόγιστη πρώτα για τους ίδιους τους υπηκόους, οι οποίοι κάτω από την προστατευτική δύναμη και το κύρος του βασιλέως αισθάνονταν ασφαλείς και ήσυχοι· και αυτό γιατί η βασιλεία με το "*φοβερόν και αιδέσιμον*" τους εμπνέει με θάρρος και τους προκαλεί ευχαρίστηση και αγαλλίαση : "*Οἶδε γάρ τό τῆς βασιλείας φοβερόν και αιδέσιμον, οὐ μόνον θαρρύνειν και ἀγάλλειν τοὺς ὑπηκόους, ἀλλά και ὑπεναντία καταστέλλειν φρονήματα*" (68).

Αλλά και ο στρατός, υποστηρίζει ο Δημήτριος Χωματηνός, όταν γνωρίζει, ότι δεν υπάγεται και δεν καθοδηγείται από έναν απλό και ευκαταφρόνητο στρατηγό, αλλά από κραταιό και δυνατό βασιλέα (69), τότε υπακούει καλύτερα, αναπτερώνεται το ηθικό του και είναι σταθερά αφοσιωμένος σ' αυτόν : "*ἵνα και τό ὑπήκοον και μάλιστα τό στρατευόμενον τήν πρός τόν δημαγωγόν τοῦτον γνώμην σταθεράν σχῆ και ἀρέμβαστον· ὡς οὐκέτι δηλαδή ὑπό ψιλῶ στρατηγῶ και εὐκαταφρονήτῳ, ἀλλ' ὑπό βασιλεῖ κραταιοτάτῳ, ταπτόμενον και ἀγόμενον*" (70).



Ακόμη το βασιλικό όνομα και αξίωμα επιδρά ανασταλτικά στους διαφόρους εχθρούς, με το να τους προκαλεί συστολή και φόβο και να τους υποχρεώνει να είναι όχι μόνον επιφυλακτικοί και συγκρατημένοι, αλλά και να υποχωρούν στο άκουσμά του : " *ίνα και οί κίκλωθεν ήμϊων δυσμενείς, οί καθ' έκάστην ήμϊων κατασχάζοντες, έντεϋθεν σιστέλλωνται. τϊ βασιλικϊ υπόχωρουντες όνόματί τε και άξιϊώματι*" (71).

Παρόμοιες απόψεις για τη δύναμη και την αξία του βασιλικού ονόματος και αξιώματος διατυπώνουν στις επιστολές τους και ο Μητροπολίτης Ναυπάκτου Ιωάννης Απόκαυκος (72) και ο Μητροπολίτης Κερκύρας Γεώργιος Βαρδάνης (73).

Από τα παραπάνω συνάγεται το συμπέρασμα, ότι ο Δημήτριος Χωματηνός θεωρούσε το όνομα και αξίωμα της βασιλείας ως τη μοναδική και απαραίτητη προϋπόθεση, που μπορούσε να ανταποκριθεί στις δυσκολίες και τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν τα " *δυτικά μέρη*" μετά την πολιτική μεταβολή που επήλθε στο χώρο της άλλοτε βυζαντινής αυτοκρατορίας με την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Φράγκους το 1204 (74).

5. Η μία και αληθινή Ρωμαϊκή βασιλεία - αυτοκρατορία. Και για το Δημήτριο Χωματηνό το δόγμα της μιας αληθινής Ρωμαϊκής βασιλείας - αυτοκρατορίας συνδεόταν με τη "μητρόπολη της βασιλείας" που ήταν η Κωνσταντινούπολη: " *Έπει δέ γάρ έκ τής εϋδαίμονος Κωνσταντινουπόλεως τή τϊν Λατίνων επίδρομη ή τε τής βασιλείας και ή τής ιεραρχίας λαμπρότης ήφάντωται*" (75).

Συνεπώς εφόσον χάθηκε η Κωνσταντινούπολη, χάθηκε κατά το Δημήτριο Χωματηνό και η μια ενιαία βασιλεία - αυτοκρατορία. Αυτή η μία και αληθινή βασιλεία δεν υφίσταται σήμερα, γράφει ο Δημήτριος Χωματηνός στον



αρχιεπίσκοπο της Σερβίας Σάββα, αφού εξουσιάζουν πολλοί κατά τόπους " *καί μηδενός αποσιώζοντος άκέραιον τό τής βασιλείας άξίωμα* " (76). Με την άλωση της " *περικλύτου Βιζαντίδος* " (77) χάθηκε η βασιλεία και η ιεραρχία χράφει με πικρία ο Δημήτριος Χωματηνός και στο Μητροπολίτη Κερκύρας Βασίλειο Πεδιαδίτη (78).

Την ίδια αντίληψη με το Δημήτριο Χωματηνό, ότι δηλαδή μαζί με την Κωνσταντινούπολη χάθηκε και η μία βασιλεία, διατυπώνει και ο Μητροπολίτης Ναυπάκτου Ιωάννης Απόκαυκος σε επιστολή του προς τον Πατριάρχη Μανουήλ Α' το 1222: " *ώς έχρηγν και μίαν είναι βασιλείαν τά κοσμικά διευθίνουσαν.... Έπει δέ αύτη έφ' έαυτήν μερισθεΐσα διά τάς άμαρτίας οϊκέτι συνίσταται.καί ήμεις τά πρόβατα άλλος άλλαχού διεσπάρημεν, και ύπό διαφόρους έξουσίας κατέστημεν, άναγκαιώς ύποκεισθαι ταύταις, ώς του Θεού κελεύοντος, τήν όντως ύποταγήν*" (79).

Από τα παραπάνω συνάχεται το συμπέρασμα, ότι εφόσον χάθηκε η Κωνσταντινούπολη και διαμελίσθηκε η μία ενιαία βασιλεία και αυτοκρατορία, δικαιολογείται τόσο για το Δημήτριο Χωματηνό, όσο και για τους άλλους δύο λοχίους Μητροπολίτες της Ηπείρου η κατ'ανάγκην προσωρινή συνύπαρξη και αποδοχή περισσότερων βασιλείων - αυτοκρατοριών (80).

Ασφαλώς με την ύπαρξη περισσότερων αυτοκρατοριών, μειώνονταν το κύρος και η οικουμενική σημασία του αυτοκρατορικού - βασιλικού αξιώματος. Γι'αυτό και οι αρχιερείς της Ηπείρου στο Πιτιάκιο προς τον Πατριάρχη επισημαίνουν και το γεγονός ότι το όνομα του " *βασιλέως* " που ήταν κατ'αποκλειστικότητα προνόμιο του Βυζαντινού αυτοκράτορα, τώρα το έφεραν και άλλοι, όπως ο Λατίνος αυτοκράτορας της Κωνσταντινουπόλεως Βαλδουίνος και ο ηγεμόνας των Βουλγάρων Ασάν (81).



Με το να αποδεχθεί προσωρινά ο Δημήτριος Χωματηνός τη συνύπαρξη περισσότερων αυτοκρατοριών, πράγμα το οποίο επέβαλλε τότε και η αδήριτη ανάγκη ουσιαστικής αντιμετώπισης των ιστορικών συγκυριών, αυτό δεν εσήμαινε ότι είχε απεμπολήσει την ιδέα της μιας και ενιαίας Ρωμαϊκής βασιλείας - αυτοκρατορίας. Ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος την μία βασιλεία - αυτοκρατορία τη συνέδεε με την Κωνσταντινούπολη, η οποία στην εποχή του χάθηκε, γι'αυτό και η ανάκτησή της ήταν χρέος και καθήκον πολλών (82).

Η προσωρινή συνύπαρξη δύο αυτοκρατοριών με κοινό στόχο την ανάκτηση της Κωνσταντινουπόλεως και την ανασύσταση της μιας και ενιαίας Ρωμαϊκής βασιλείας - αυτοκρατορίας επέβαλλαν την ύπαρξη ομόνοιας και ειρήνης μεταξύ τους, γράφει ο Δημήτριος Χωματηνός σε επιστολή του προς τον Πατριάρχη Γερμανό Β' : *" γλιχόμεθα καί τήν έϊωαν μοϊραν ταύτη συμβήναι τῇ δυσμικῇ, καί τοίς έν άμφοϊν κρατουϊντας όμονοϊας δεσμοϊς συνδεθῆναι "* (83).

Αντίθετα για τους της Νίκαιας, ο αυτοκράτοράς των Θεόδωρος Α' Λάσκαρης εμφανίζεται ως ο μοναδικός συνεχιστής της Ρωμαϊκής βασιλείας - αυτοκρατορίας : *" Εϊς πατέρα γάρ θεόθεν τοῦ ρωμαϊκοῦ πληρώματος ἡ βασιλεία μου τέτακται "* λέγει σε λόγο του ο ίδιος ο Θεόδωρος Α' Λάσκαρης (84). Ενώ ο Θεόδωρος Δούκας της Ηλείου θεωρείται γι'αυτούς ως ο περιφρονητής και σφετεριστής της βασιλείας των Ρωμαίων, με το να επιμείνει να προσδώσει στον εαυτό του το όνομα της βασιλείας : *" τήν νόμιμον περιεφρόνησε τῶν Ρωμαϊων βασιλείαν, βασιλείας έαυτῶ περιθείς όνομα "* (85).



Αλλά και για τους των δυτικών επαρχιών (Ήπειρος) ο αυτοκράτοράς των Θεόδωρος Δούκας Κομνηνός θεωρείται ως συνεχιστής της Ρωμαϊκής βασιλείας και υπογράφει ως "πιστός βασιλεύς και αυτοκράτωρ Ρωμαίων" (86). Ακόμη θεωρείται ως ο "κληρονόμος της βασιλείας των Ρωμαίων" (87), στην εξουσία του οποίου οφείλουν πίστη και υπακοή όλοι οι υπήκοοί του, ακόμη και οι στρατιώτες του βασιλείου της Νίκαιας (88).

6. Καταγωγή και κληρονομία της βασιλείας. Ο Δημήτριος Χωματηνός προβάλλει ως δικαίωμα στο βασιλικό αξίωμα και τη βασιλική - ευγενική καταγωγή και κληρονομία (89).

Με αφορμή την αναγόρευση του Θεόδωρου Δούκα Κομνηνού, τη χρίση και στέψη σε "βασιλέα" του κράτους της Ηπείρου, ο Δημήτριος Χωματηνός αναγνωρίζει τη νομιμότητα της προαγωγής του στο βασιλικό αξίωμα (90), τονίζοντας ιδιαίτερα τη βασιλική και ευγενική καταγωγή του: "Τίνα δέ διά της χρίσεως εἰς τὴν βασιλείον περιωπὴν προηγάγομεν; Ἄρα γε τῶν ἀδοξούντων καὶ ἀνωνύμων....;" (91).

Ο λόγιος αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος θεωρεί το Θεόδωρο Δούκα Κομνηνό νόμιμο διεκδικητή της βασιλείας, επειδή κατήγετο εκ βασιλικού αίματος, ως υἱός του εστεμμένου περικλύτου σεβαστοκράτορος Ιωάννη Δούκα: "Τί γοῦν καινόν καὶ ἀλλόκοτον, εἰ τὸν ἐξ αἵματος ὄντα βασιλικοῦ, εἰ τὸν υἱόν τοῦ ἐστεμμένου περικλύτου σεβαστοκράτορος, εἰ τὸν τῆς πορφυρογεννήτου ἔκγονον, εἰ τὸν τοῦ ἀοιδίμου καὶ μεγάλου βασιλέως τοῦ Κομνηνοῦ κυροῦ Ἀλεξίου δισέκγονον, εἰ τὸν κληρονόμον τῆς βασιλείας.... νῦν τοῦ ὀνόματος ἠξιώσαμεν,



πολλῶ πρότερον ἐν πράγματι βασιλεύοντα, καὶ φύσει τῆς βασιλείας μετέχοντα:" (92).

Συνεχίζοντας την εγκωμιαστική του επιχειρηματολογία για το Θεόδωρο Δούκα, ο Δημήτριος Χωματηνός τονίζει στον πατριάρχη Γερμανό Β', ότι ανέδειξαν στο αυτοκρατορικό αξίωμα αυτόν που βρισκόταν ήδη στο ύψος της βασιλείας, είχε αλυσιδωτή καταγωγή εκ του γένους της " *εἰρεσιώνης* " (93) και συνδεόταν λαμπρά, τόσο με τους ανιόντες, όσο και με τους εκ πλαγίου συγγενείς : " *συνεπιτιθέμενον πάντως τὸν προσήκοντα τῷ ὕψει τῆς βασιλείας, οὐ μόνον ἐκ τῆς τοῦ γένους Εἰρεσιώνης, ἀλυσειδούσης τὴν αὐτοκρατορίαν, ἀπὸ τε τῶν ἀνιόντων καὶ τῶν ἐκ πλαγίου τοῖτῳ λαμπρῶς* " (94).

Οι λόγιοι μητροπολίτες της Ηπείρου Δημήτριος Χωματηνός, Ιωάννης Απόκαυκος και Γεώργιος Βαρδάνης τονίζουν από κοινού τα βασικά εκείνα στοιχεία " *τά δικαιούντα εἰς βασιλείαν καὶ κλησιν βασιλικήν* " (95). Μεταξύ αυτών επισημαίνουν ιδιαίτερα : α) το του γένους επισημότερον - ευγενική καταγωγή (96), β) την εκ βασιλικού αίματος καταγωγή (97), γ) το να είναι απόγονος βασιλέων μεγάλων και πολλῶν (98) και δ) το να είναι κληρονόμος της βασιλείας (99).

Το στοιχείο της ευγενικής καταγωγῆς αποτελεί για τους εκπροσώπους της Ηπείρου όχι τυπικό, ἀλλὰ ουσιαστικό παράγοντα νομιμότητας στο βασιλικό αξίωμα. Ο τονισμός του παράγοντα αυτού από μέρους των αρχιερέων της Ηπείρου ασφαλῶς συνδέεται με τις νέες αριστοκρατικές αξίες που ἄρχισαν να διαμορφώνονται στο Βυζάντιο ἤδη από τον 11ο αἰώνα (100). Και μπορεί μεν στο παρελθόν το στοιχείο της ευγενικής καταγωγῆς να μην αποτελοῦσε απαραίτητο τυπικό



παράχοντα νομιμότητας για την άνοδο στο βασιλικό αξίωμα (101), όμως στους υπό εξέταση χρόνους (13ος αιώνας) το στοιχείο αυτό προβάλλεται από τους εκπροσώπους της Ηπείρου ως ισχυρός, ουσιαστικός και τυπικός παράχοντας. Γι' αυτό και είμεθα υποχρεωμένοι να αποδεχθούμε το στοιχείο αυτό ως κάτι το νέο, χωρίς να δικαιούμεθα να υποβαθμίσουμε τη σημασία του για την εποχή που εξετάζουμε (102).

Στην επιχειρηματολογία τόσο του Δημητρίου Χωματηνού, όσο και των άλλων δύο λογίων αρχιερέων της Ηπείρου μαζί με την ευγενική καταγωγή, τονίζεται ιδιαίτερα και το στοιχείο της βασιλικής καταγωγής (103). Με τον τονισμό της εκ βασιλικού αίματος καταγωγής του Θεόδωρου Δούκα, οι αρχιερείς της Ηπείρου επεδίωκαν να παρουσιάσουν την εκλογή και αναγόρευσή του στο βασιλικό αξίωμα, ως απόλυτα νόμιμη και δικαιολογημένη. Η βασιλική καταγωγή και το βασιλικό αίμα καθιστούσαν αυτόν που είχε το δικαίωμα στο αυτοκρατορικό αξίωμα νόμιμο "*κληρονόμον της βασιλείας*" (104).

Στα εγκωμιαστικά κείμενα των αρχιερέων της Ηπείρου για το Θεόδωρο Δούκα Κομνηνό τονίζεται από μέρους των και η γενεαλογική σύνδεση και συγγένειά του με παλαιότερους αυτοκρατορικούς οίκους (105). Για τους της Ηπείρου εθεωρείτο δεδομένο ότι με το να είναι απόγονος διαφόρων αυτοκρατόρων, εδικαιούτο να ανέλθει στο βασιλικό αξίωμα και να λάβει ως αντιμισθία τη βασιλεία (106).

Όπως είναι γνωστό ο Θεόδωρος Δούκας καταγόταν από την αυτοκρατορική οικογένεια του Αλεξίου Α' Κομνηνού (107) και είχε συγγένεια με τις αυτοκρατορικές οικογένειες



των Αγγέλων (108) και των Δουκάδων (109). Πατέρας του ήταν ο σεβαστοκράτορας Ιωάννης Δούκας (110) και μητέρα του η Ζωή Δούκαινα.

Ο ίδιος ο Θεόδωρος Δούκας χρησιμοποιούσε στην υπογραφή και τους τίτλους των εγγράφων του (111), καθώς επίσης και στα εκδοθέντα από μέρους του νομίσματα (112), τα οικογενειακά ονόματα Κομνηνός και Δούκας. Με τα ίδια βεβαίως ονόματα τον προσφωνούσαν και οι υπήκοοί του (113).

Από τα παραπάνω εκτεθέντα συνάχεται το συμπέρασμα ότι ο Δημήτριος Χωματηνός μαζί με τους άλλους αρχιερείς της Ηπείρου τονίζουν ιδιαίτερα τη βασιλική καταγωγή του Θεόδωρου Δούκα Κομνηνού, καθώς και τη γενεαλογική σύνδεσή του με τους ανιόντες και εκ πλάγιου συγγενείς, για να προσδώσουν δυναστική νομιμότητα στην εκλογή και αναγόρευσή του στο βασιλικό αξίωμα (114). Αυτό μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι για το Δημήτριο Χωματηνό και τους άλλους αρχιερείς της Ηπείρου η αναγωγή σε ευγενικά γένη αποτελούσε ουσιαστικό στοιχείο νομιμότητας για την εκλογή στο βασιλικό αξίωμα, ενώ αντίθετα από τους της Νίκαιας τονίζεται για το Θεόδωρο Α' Λάσκαρη η ανδρεία του, καθώς και τα πολλά του κατορθώματα (115).

Σύμφωνα λοιπόν με την πολιτική θεωρία του Δημητρίου Χωματηνού υπήρχε ανάγκη αναγόρευσης βασιλέως - αυτοκράτορος στα δυτικά μέρη, ο οποίος έπρεπε να είναι ο άριστος (116).



7. Προσαγορεύσεις της βασιλείας . Ο Δημήτριος Χωματηνός στα έργα του, όταν αναφέρεται στη βασιλεία του αυτοκράτορα των Ρωμαίων στο Κράτος της Ηπείρου Θεοδώρου Δούκα του Κομνηνού, χρησιμοποιεί για την προσφώνησή της σταθερά το επίθετο αγία (βασιλεία) :

α. " *Τολμηρώς ό ειχέτης τής κραταιᾶς καί άγίας βασιλείας σου, άναφέρω, δέσποτά μου άγιε* " (117).

β. " *Σύ δέ κράτιστε δέσποτά μου, συγγνώμων ήμίν γίνου, έφ'ός ου δύναμεθα τό προσκινητόν καθήκον είς τήν άγίαν βασιλείαν σου έκτελείν* " (118).

γ. " *Έπει γούν τό τής άγίας βασιλείας σου παλάτιον ούκ άμοιρεϊ, Θεού χάριτι, άνδριών παντοδαπή σοφία κεκοσμημένων* " (119).

δ. " *Νύν ούν έθέλει ό βασιλεύς...συνάζαι πρός γάμον θυγατρός τής άγίας αυτού βασιλείας* " (120).

Όταν όμως ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος απευθύνεται στο Ρήγα της Σερβίας Στέφανο το Δούκα (121) διαφοροποιείται στις προσαγορεύσεις που απευθύνει στη βασιλεία του. Δηλαδή στην περίπτωση του ρήγα της Σερβίας αρκείται στη χρησιμοποίηση της λέξεως "βασιλεία", χωρίς να προτάσσει κάποιο επίθετο :

α." *Εγώ δέ τό έρώτημα τής βασιλείας σου άσπασίως δεξάμενος* " (122).

β." *έθέλησεν ή βασιλεία σου μαθειν* " (123).

γ." *Μανθανέτω γούν ή βασιλεία σου* " (124).

δ." *Περί ών ή βασιλεία σου έρωτᾶ* " (125).

ε." *ούδαμώς έμποδισθήσεται ό τής βασιλείας σου άνθρωπος* " (126).

ς." *Ταυτα διά τής παρούσης γραφής τή βασιλεία σου γνωρίζομεν* " (127).



ζ." *ἐπαινώ τῆς βασιλείας σου τό περί τά εὐσεβῆ καί ἀρέσκοντα
-Θεῶ"* (128).

η." *ἡ βασιλεία σου, διά τόν τοῦ Θεοῦ φόβον μανθάνειν ζητοῦσα
τά φίλα Θεῶ"* (129).

θ." *καί τό ἀξίωμα τῆς ἐπί γῆς βασιλείας σου διά τῆς
ἀγαθοεργίας ἐπίβασιν τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας
τιθέμενος"* (130).

Ἡ παραπάνω διαπίστωση μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι στην ιστορική συνείδηση του Δημητρίου Χωματηνού η ιδέα της υπεροχής του "*βασιλέως τῶν Ῥωμαίων*" (131) σε σχέση με τους "*ὀνομαζομένους βασιλεῖς πορράδην εἰς τά ἔθνη*" (132), διαφυλάσσεται αυθεντική μέσα και από τις προσαγορεύσεις του, παρόλες τις ταπεινώσεις που δέχονταν από παντού, συνέπεια της Λατινοκρατίας και των Βουλγαρικών κατακτήσεων (133).

Τέλος θα πρέπει εδώ να αναφέρουμε, ότι ο Δημήτριος Χωματηνός με αφορμή την ανάγκη όπως ο βασιλεύς πραγματοποιεί δια των εντεταλμένων του προσώπων επιτόπια έρευνα, πριν εκδώσει την οποιαδήποτε απόφασή του για αμφίβολη υπόθεση, κάνει λόγο για το "*φιλόχριστο*" και "*φιλοδίκαιο*" τρόπο της βασιλείας (134).

Με τα επίθετα αυτά ο Δημήτριος Χωματηνός θέλει να τονίσει τις δύο μεγάλες αρετές της βασιλείας που κατ'αυτόν είναι η ευσέβεια και η δικαιοσύνη (135).



ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

ΠΕΡΙ ΒΑΣΙΛΕΥΣ - ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ

Στο κεφάλαιο αυτό θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε με κάθε δυνατή ακρίβεια τις αντιλήψεις του Δημητρίου Χωματηνού για το βασιλέα - αυτοκράτορα. Η έλλειψη συστηματικής και καθόλα ολοκληρωμένης πολιτικής θεωρίας από μέρους του, δε μας εμπόδισε να αποκρυσταλλώσουμε και συστηματοποιήσουμε τις αντιλήψεις του για το βασιλέα = αυτοκράτορα (1), μέσα από τις διάσπαρτες στα έργα του σχετικές σκέψεις και ιδέες. Οι ιδέες του αυτές προέρχονται είτε από ύμνους και εγκώμια προς το Θεόδωρο Δούκα (2), οπότε βρίσκει την ευκαιρία να διαγράψει τις αρετές του ηγεμόνα και να συγκροτήσει το ιδανικό πρότυπό του, είτε από συμβουλές και νουθεσίες του προς αυτόν με αφορμή διάφορα περιστατικά (3), είτε από γνωμοδοτικές αποφάσεις του σε διάφορα ζητήματα που απασχολούσαν τους κατοίκους της περιοχής του "Δεσποτάτου" (4).

Στην εξέταση και παρουσίαση των αντιλήψεων του Δημητρίου Χωματηνού για το βασιλέα - αυτοκράτορα, λάβαμε σοβαρά υπόψη το γεγονός, ότι ο συγγραφέας μας είναι ένας κληρικός που φέρνει έκδηλη την επίδραση της χριστιανικής παράδοσης, πράγμα το οποίο και ο ίδιος κατ'επανάληψη τονίζει στις επιστολές του (5).

1. Η έννοια και το περιεχόμενο των όρων βασιλεύς - αυτοκράτωρ. Ο όρος "βασιλεύς" απαντά για πρώτη φορά στα έργα του Δημητρίου Χωματηνού το έτος 1227, όταν ο αρχιεπίσκοπος Αχρίδος απευθύνεται με έγγραφό του "πρός τόν βασιλέα κυρόν Θεόδωρον τόν Δούκαν"



...
... " *Τολμηκῶς ὁ εὐχέτης τῆς κραταιᾶς καὶ ἁγίας βασιλείας σου ἀναφέρω δέσποτά μοι ἄγιε Τοῖς θείοις νόμοις, κράτιστε αὐτοκράτωρ, τοσοῦτον ἐμέλησεν τῆς τοῦ πρώτου γάμου ἵπεροχῆς*" (6).

Αυτό σημαίνει ότι επίσημα τουλάχιστον ο Δημήτριος Χωματηνός χρησιμοποιεί τον τίτλο "βασιλεῖς" και "αὐτοκράτωρ" για το Θεόδωρο Δούκα, μετά την αναχόρευση (1225-26) και στέψη του στη Θεσσαλονίκη το έτος 1227 (7). Ο όρος "βασιλεῖς" δε φαίνεται να χρησιμοποιόταν επίσημα τουλάχιστον στο κράτος της Ηπείρου πριν από την αναχόρευση και χρίση του Θεοδώρου Δούκα σε βασιλέα και αυτοκράτορα (8). Πριν από την αναχόρευσή του ο Θεόδωρος Δούκας αποκαλείται από τους συγχρόνους του στα δυτικά μέρη της αυτοκρατορίας ως ο "κρατῶν" (9). Ο ίδιος ο Χωματηνός αναφέρει ότι, ενώ ο Θεόδωρος Δούκας ουσιαστικά βασίλευε στα δυτικά μέρη πολύ πριν από την αναχόρευσή του, όμως επίσημα το βασιλικό όνομα και αξίωμα έφερε ευθύς μετά τη στέψη και χρίση του στη Θεσσαλονίκη (10).

Ο Δημήτριος Χωματηνός θέλοντας να τονίσει τη διαφορά ανάμεσα στον απλό ηγεμόνα και στρατηγό, όπως ήταν προηγούμενα ο Θεόδωρος Δούκας και το βασιλέα γράφει: " *ἵνα καὶ τό ὑπήκοον καὶ μάλιστα τό στρατευόμενον τὴν πρὸς τὸν δημαγωγὸν τοῦτον γνώμην σταθερὰν σχῆ καὶ ἀρέμβαστον ὡς οὐκέτι δηλαδὴ ὑπὸ ψιλῶ στρατηγῶ καὶ εὐκαταφρονήτῳ, ἀλλ' ὑπὸ βασιλεῖ κραταιοτάτῳ ταπτόμενον καὶ ἀγόμενον*" (11).

Ο καθιερωμένος παραδοσιακός τίτλος του βασιλέως αντί του Ρωμαϊκού τίτλου του αυτοκράτορος συνεχίζεται και στους χρόνους του Δημητρίου Χωματηνού. Στα έργα του ο όρος "βασιλεύς" χρησιμοποιείται σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα, σε αντίθεση



με τον όρο "αυτοκράτωρ" που απαντάται μόνο τέσσερις φορές (12). Αυτό σημαίνει ότι ο όρος "βασιλεύς" στα έργα του Δημητρίου Χωματηνού επικαλύπτει τον όρο "αυτοκράτωρ" (13), σε αντίθεση με τους συγχρόνους του Ιωάννη Απόκαυκο και Γεώργιο Βαρδάνη που χρησιμοποιούν και τους δύο όρους κατέπανάληψη (14). Ο λόγιος ιεράρχης του Κράτους της Ηπείρου χρησιμοποιεί ελάχιστα τον τίτλο αυτοκράτωρ για τον ίδιο λόγο που και στο παρελθόν η Εκκλησία και οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς καθιέρωσαν γενικά στην ελληνόφωνη γραμματεία τον τίτλο του βασιλέως, τον οποίον και συνέδεσαν από τις αρχές του τετάρτου αιώνα με την πολιτική θεολογία της Εκκλησίας.

Ο Δημήτριος Χωματηνός σε αντίθεση με τον Ιωάννη Απόκαυκο (15) δε θεωρεί απαραίτητο να δώσει ετυμολογία της λέξης "βασιλεύς". Αυτό όμως δε μας εμποδίζει να συνάξουμε το συμπέρασμα ότι για το Δημήτριο Χωματηνό ο βαρυσήμαντος όρος "βασιλεύς" δηλώνει τη συνέχιση της βυζαντινής δυναστικής παραδόσεως (16) και προβάλλει το Κράτος της Ηπείρου ως συνεχιστή και κληρονόμο στην προσπάθεια για αποκατάσταση και ανασύσταση της μιας και μόνης αληθινής βυζαντινής αυτοκρατορίας (17). Είναι ανάγκη να θυμίσουμε εδώ την πολιτική απήχηση της νίκης του Θεοδώρου Δούκα κατά των Λατίνων μετά την ανάκτηση της Θεσσαλονίκης και τη σημασία που απέκτησε έτσι ο όρος "βασιλεύς" ως βασικό πια στοιχείο του ηγεμονικού του τίτλου (18). Η προσθήκη του όρου "βασιλεύς" στο μέχρι τότε τίτλο του Θεοδώρου Δούκα, που ήταν τον "κρατούντα" (19), επιβεβαίωσε το μέγεθος και την αξία αυτής της νίκης, η οποία ανέδειξε, έστω και προσωρινά, το κράτος της Ηπείρου, ως τη μόνη δύναμη στις δυτικές επαρχίες της άλλοτε βυζαντινής αυτοκρατορίας (20).

Στον ηγεμόνα της Ηπείρου Θεόδωρο Δούκα οι της Νίκαιας αρνήθηκαν ζηλότυπα το δικαίωμα να χρησιμοποιεί τον τίτλο του βασιλέως (21). Σ'αυτό μάλιστα οφείλεται και η ρήξη στις σχέσεις των ανατολικών με τους δυτικούς, για τους οποίους οι της Νίκαιας υποστήριζαν ότι επεδίωξαν να "σφετερισθούν" το βασιλικό - αυτοκρατορικό τίτλο (22).



Ο ίδιος ο Θεόδωρος Δούκας χρησιμοποιεί για τον εαυτό του τον τίτλο "*βασιλείς και αυτοκράτωρ Ρωμαίων*" (23) με περιορισμένη όμως την εδαφική επικράτειά του στις δυτικές επαρχίες του Βυζαντινού Κράτους. Οι συνασπισθέντες στα δυτικά μέρη και αποτελέσαντες το κράτος της Ηπείρου, υιοθέτησαν τον όρο "*βασιλείς Ρωμαίων*", για να δηλώσουν την ανωτερότητα και τη νομιμότητα του αληθινού αυτοκράτορα των Ρωμαίων, καθώς επίσης και την αδιαφιλονίκητη αξίωσή των να κυβερνήσουν τους υπηκόους των ως κληρονόμοι και συνεχιστές της παλαιάς βυζαντινής Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (*Imperium Romanum*) (24). Ο Γεώργιος Ακροπολίτης αναφερόμενος στην πρώτη αντιπαράθεση που έγινε στην Αδριανούπολη ανάμεσα στις δύο αυτοκρατορίες Νίκαιας και Θεσσαλονίκης, επισημαίνει την απαίτηση του Θεοδώρου Δούκα να εκκενώσουν την πόλη τα στρατεύματα του Ιωάννη Γ' Βατάτζη και να τον προσκυνήσει ο στρατηγός Καμμύτζης ως βασιλέα και αυτοκράτορα: "*έβούλετο γάρ ως βασιλέα εκείνον πάντας έχειν Ρωμαίους, έπίπερ και ως βασιλείς έφημίζετο*" (25). Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ότι ο Θεόδωρος Δούκας είχε ήδη αναγορευθεί (26).

Η συχνή χρήση του όρου "*βασιλεύς*" για το Θεόδωρο Δούκα από μέρους του Δημητρίου Χωματηνού και των άλλων συγχρόνων του λόγιων στο Κράτος της Ηπείρου, αποδεικνύει την εμμονή των στην αποκλειστικότητα του όρου, που από την παράδοση ανήκε στο βυζαντινό αυτοκράτορα (27).



Σύμφωνα με τις αντιλήψεις του Δημητρίου Χωματηνού ένας ήταν ο πραγματικός "*βασιλεύς και αυτοκράτωρ Ρωμαίων*", αυτός που είχε την έδρα του στην Κωνσταντινούπολη (28). Μετά όμως τη άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Λατίνους δεν υπήρχε η μία ενιαία βασιλεία - αυτοκρατορία (29), γι' αυτό και κατά το Δημήτριο Χωματηνό, προσωρινά και μέχρι αποκαταστάσεώς της, ήταν αναγκαία η συνύπαρξη δύο αυτοκρατόρων, με την ευχή "*τοὺς ἐν ἀμφοῖν κρατοῦντας ὁμονοίας δεσμοῖς συνδεθῆνα*" (30). Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι στις δυτικές επαρχίες δεν προσπάθησαν να διαφυλάξουν την ιδέα της μοναδικής και νόμιμης αυτοκρατορίας, που την εκπροσωπούσε αποκλειστικά ο βασιλεύς και αυτοκράτωρ της Κωνσταντινουπόλεως (31), αλλά το ότι οι εκπρόσωποι της Ηπείρου τονίζουν και επισημαίνουν τις δυσκολίες που είχε η διαλυμένη πια αυτοκρατορία, ώστε να μπορεί να διεκδικήσει σοβαρά τη μονοπώληση του αυτοκρατορικού τίτλου (32).

Και μετά το 1204, τόσο στα ανατολικά, όσο και στα δυτικά μέρη, "*ὁ βασιλεύς τῶν Ρωμαίων*" εξακολουθεῖ να τηρεῖ και να χρησιμοποιεῖ, στο βαθμό που οι "καιρικές περιστάσεις" το επέτρεπαν, ολόκληρη τη βυζαντινὴ αυτοκρατορική παράδοση και εθιμοτυπία (33).

Στα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνού συναντούμε τους ὀρους "*βασιλεῖς*" (34) και "*ρηγάδες*" (35) ὄχι ὄμως και τον ὀρο "*ἡγεμόνες*" (36). Από την ἀνάλυση του περιεχομένου των ὀρων αυτῶν προκύπτει ὅτι ο Δημήτριος Χωματηνός δεν ἀπορρίπτει την παράδοση του παρελθόντος, σύμφωνα με την ὀποία ο αυτοκράτωρ και "*βασιλεύς Ρωμαίων*" ἦταν ὑπέρτερος ὀλων των ἄλλων (37). Στις ἑκτακτες ὄμως συχκυρίες που δημιουργήθηκαν μετά το 1204, ο Δημήτριος Χωματηνός εμφανίζεται να ὑποστηρίζει την ἄποψη ὅτι οἱ



δύο αυτοκράτορες Νίκαιας και Ηπείρου ήταν κατ'ανάγκην αποδεκτοί, εφόσον "περιστατικά γέγονασι τά τε καθ' ἡμᾶς, τά τε ἡμέτερα, καί τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχαῖα ἔθνη εἰς τε προβλήσεις βασιλέων...., τῇ ἀλώσει τῆς περικλύτου Βιζαντίδος...., ἐξαναλώθησαν " (38).

Συμπερασματικά μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι στο Κράτος της Ηπείρου την εποχή του Δημητρίου Χωματηνού ήταν αποδεκτή εκ των πραγμάτων η ύπαρξη δύο διαφορετικών Ελλήνων αυτοκρατόρων ενός στη Νίκαια και ενός στη Θεσσαλονίκη, γιατί μόνον έτσι θα κατόρθωναν "ἵνα... καί οἱ κατάλοιποι τῶν ὑπεναντίων εἰς τέλος ἀφανιστῶσιν. ἔμβλητοι γεγονότες ὡσεὶ κόπρος τῆς γῆς" (39).

2. Οι αρετές του βασιλέως - αυτοκράτορος. Ο Δημήτριος Χωματηνός στην επιχειρηματολογία του για την εκλογή και αναχόρευση του Θεοδώρου Δούκα, ως βασιλέως - αυτοκράτορος των δυτικών μερών, περιγράφει με ιδιαίτερη ἔμφαση τα προσόντα του και τονίζει τις χαρακτηριστικές πολιτικές και ηθικές αρετές, που πρέπει να διαθέτει ο βασιλεύς, καθώς επίσης και τα διαφοροποιούντα αυτόν στοιχεία από τους αποστόλους, τους φιλοσόφους και τους ασκητές (40).

Κατά τον Δημήτριο Χωματηνό ο βασιλεύς πρέπει να συγκεντρώνει τις βασιλικές εκείνες αρετές που τον καθιστούν πρώτα ἄριστο στρατηγό και ἔπειτα δημαγωγό, δηλαδή ηγέτη του δήμου (του λαοῦ): "κάντεῦθεν καί τόν Μωσῆν ἐκεῖνον τόν μέγαν, τόν δημαγωγόν τε καί στρατηγόν εἰκονίζεις" (41) γράφει ο αρχιεπίσκοπος Αχρίδος προς το Θεόδωρο Δούκα.



Για το Δημήτριο Χωματηνό ο Θεόδωρος Δούκας υπήρξε ο άγρυπνος και ακαταπόνητος στρατηγός (42), που με τη σωματική αντοχή του στους κόπους και τις δυσχέρειες, καθώς και με τα ψυχικά χαρίσματα της υπομονής και της καρτερίας εξασφάλιζε την προστασία του λαού του: "*Αγιέ μου αὐθέντα..... κατά νοῦν ἔστρεφον..... ἄς ποιεῖς περιόδους, καί οὐς ὑφίστασαι κόπους καί πόνους ὑπέρ συντηρήσεως τῶν παρά Θεοῦ σοι ἐμπειστημένων χωρῶν....καί ποτέ μὲν ἴδε, ποτέ δέ ἐκεῖσε περιτρέχειν,....ἴν'....τοῖς σοῖς δέ φιλακή τε καί στήριγμα καί συντήρησις*" (43). Σε άλλο σημείο της επιστολής του προς το Θεόδωρο Δούκα ο Δημήτριος Χωματηνός επισημαίνει και το "*οὐκ ἔστι σοι καιρός ἐν τούτοις ἀνέσεως οὐδέποτε οἴδαμοῦ*" (44).

Η ικανότητα του βασιλέως - αυτοκράτορος να είναι στρατηγός και δημαγωγός, του εξασφάλιζε κατά το Δημήτριο Χωματηνό την υπακοή λαού και στρατού, που ήταν βασική και απαραίτητη προϋπόθεση για την ειρήνη και την πρόοδο της χώρας του: "*ἵνα καί τό ὑπήκοον καί μάλιστα τό στρατευόμενον τήν πρός τόν δημαγωγόν τοῦτον γνώμην σταθεράν σχῆ καί ἀρέμβαστον*" (45).

Κατά το Δημήτριο Χωματηνό αποστολή του βασιλέως είναι το καλό του λαού του (46). Αυτό σημαίνει ότι ο βασιλεύς πρέπει να διαθέτει τις αρετές εκείνες που ρυθμίζουν τις σχέσεις του με τους υπηκόους και συμβάλλουν στην ορθή διακυβέρνηση του κράτους του (47). Ως προστάτης του λαού του ο αυτοκράτορας πρέπει να αποδίδει δικαιοσύνη (48). Κάθε πράξη του πρέπει να είναι ευεργετική και σύννομος, γιατί αποβλέπει στο κοινό καλό (49).



Χαρακτηριστικό γνώρισμα του αληθινού βασιλέως είναι και η κυριαρχία στα πάθη του (50). Κατά το Δημήτριο Χωματηνό ο Θεόδωρος Δούκας διέθετε τις ψυχικές αρετές της εσωτερικής χαλήνης, της πραότητας, της ελευθερίας και της απλότητας, οι οποίες τον καθιστούσαν ικανό να ελέγχει τις ανθρώπινες αδυναμίες και τα πάθη του: "*Πλὴν ἀλλὰ τὴν τῆς σῆς καρδίας διάθεσιν καὶ ἀναλογισάμενος (ἐκ τῆς ἐκάστοτε γὰρ διαθέσεως αἱ τέ ἀρεταὶ καὶ αἱ κακίαι οἶδασι κρίνεσθαι) καὶ πρὸς τὴν ἀποκειμένην σοι παρὰ Θεοῦ μισθαποδοσίαν*" (51).

Κατά το Μητροπολίτη Ναυπάκτου Ιωάννη Απόκαυκο ο βασιλεύς είναι "*βάσις λαοῦ καὶ ἔδρα καὶ στήριγμα τῶ ὑπηκόω*" (52), γι'αυτό και πρέπει να είναι αόρητος και να φέρεται προς αυτούς με ευμένεια (53).

Η κατ'εξοχήν βασιλική αρετή, η οποία εγκωμιάζεται τόσο από το Δημήτριο Χωματηνό, όσο και από τους Ιωάννη Απόκαυκο και Γεώργιο Βαρδάνη, είναι η αρετή της ταπεινοφροσύνης (54). Κατ'αυτούς η ταπεινοφροσύνη είναι η αρετή που απορρέει από τη θεοσέβεια (55) και την αυτογνωσία του βασιλέως (56). Η ταπεινοφροσύνη ως κατ'εξοχήν χριστιανική αρετή (57) προέρχεται από τη μίμηση του Χριστού ο οποίος είναι το αιώνιο πρότυπο του αυτοκράτορα (58).

Ο Δημήτριος Χωματηνός μαζί με τους δύο άλλους αρχιερείς της Ηπείρου προσδίδουν στην αρετή της ταπεινοφροσύνης όχι μόνον θρησκευτικό, αλλά και πολιτικό και κοινωνικό περιεχόμενο. Έτσι η ταπεινοφροσύνη καθιστά το βασιλέα απλό και προσιτό σε όλους (59). Τον προφυλάσσει από την αλαζονική συμπεριφορά προς τους αντιπάλους του: "*ἀλλ' οὗτος τότε οὐ τῇ νίκῃ ἐπήρθη, οὐ τοῖς κατορθώμασιν ἐθρασύνη, οὐκ ἐπεγράψατο ἐαυτῶ τό κατόρθωμα, ἀλλὰ τὴν*



βοήθειαν ταύτην ἐν ὀνόματι Κυρίου εἶπών, οὕτω τοὺς ἄλλους τῆς Ρωμανίας ἐχθροὺς πολέμῳ πάντας ἀνάλωσεν "(60). Τον οδηγεί και τον κατευθύνει στο να θεωρεί τον εαυτό του ως "*ἓνα τῶν ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ μαχομένων*" (61).

Η ταπεινοφροσύνη και το κοινό καλό είναι δύο έννοιες που για το Δημήτριο Χωματηνό και τους δύο άλλους συναδέλφους του επαναλαμβάνονται συχνά στα κείμενά των και αποδεικνύουν τη συνέχεια της ρωμαϊκής πολιτικής ιδεολογίας. Η ταπεινοφροσύνη και το ενδιαφέρον για το κοινό καλό προφυλάσσουν τον αυτοκράτορα από τον εχθρό της βασιλείας που είναι η φιλοχρηματία: "*σὺ, οὐ δόξης ἐρύων, οὐ χρημάτων, οὐ κτημάτων, οὐ τροφῆς, οὐ χλιδῆς, οὐδὲ τινος ἄλλου, ὧν δεσμοῦνται οἱ χαμαὶ συρόμενοι*" (62) γράφει ο Δημήτριος Χωματηνός προς το Θεόδωρο Δούκα.

Μια άλλη θεμελιακή χριστιανική αρετή την οποία πρέπει να διαθέτει ο βασιλεύς κατά το Δημήτριο Χωματηνό είναι η αρετή της φιλανθρωπίας (63). Με αυτήν ο βασιλεύς εξασφαλίζει την εσωτερική χαλῆνη και τις ουσιαστικές διαπροσωπικές σχέσεις με το λαό του (64). Ο Δημήτριος Χωματηνός εξυμνεί την αρετή της φιλανθρωπίας του Θεοδώρου Δούκα στο Κράτος της Ηπείρου, γιατί με τη φιλάνθρωπη στάση και συμπεριφορά του απέναντι στα προβλήματα και τις δυσκολίες του λαού του κατόρθωνε να θερμαίνει και να ζωογονεί τις ελπίδες και τα όνειρά των: "*Ἄγιέ μου αὐθέντα, κράτιστε καὶ θεοκυβέρνητε Κομνηνέ....., κατὰ νοῦν ἔστρεφον....., καὶ οὓς ὑφίστασαι κόπους καὶ πόνους ὑπὲρ συντηρήσεως τῶν παρὰ Θεοῦ σοι ἐμπεπιστευμένων χωρῶν....., ἴν'....., τοῖς σοῖς δέ φυλακῆ τε καὶ στήριγμα καὶ συντήρησις....., ἀλλὰ ζῆλον ἐνθεον ζηλοῖς ὑπὲρ τῆς πατριδος σου καὶ τῶν ὁμοφύλων*" (65).



Ο Δημήτριος Χωματηνός απευθυνόμενος στον αυτοκράτορα Θεόδωρο Δούκα εξυμνεί τη σύνεση και τη θεοσέβειά του(66), επισημαίνοντας ότι αυτή αποτελεί τη βάση και την προϋπόθεση για κάθε αρετή, που τελικός σκοπός της είναι η σωτηρία της ψυχής: *"είπερ σκοπός αρετής ή της ψυχής σωτηρία, αρχή δέ σωτηρίας φόβος Κυρίου και έκαστου έαυτού κατάγνωσις"* (67).

Με την ευσέβεια ο βασιλεύς προέκοπτε κατά Θεόν και καθιστούσε το αξίωμά του επί της γης *"διά της αγαθοεργίας επίβασιν της των ουρανών βασιλείας"* (68). Όλες οι πράξεις του Θεοδώρου Δούκα κατά το Δημήτριο Χωματηνό ήταν έκδηλα διαποτισμένες από την αρετή της ευσέβειας, γι'αυτό και *"ή χριστιανική πολιτεία έσθη εν τή τάξει αυτής, καν ή κοσμική θύελλα σαλεύσαι ταύτην έφιλονίκησε"* (69).

Η ευσέβεια κατά το Δημήτριο Χωματιανό πρέπει να χαρακτηρίζει όχι μόνο το βασιλέα των Ρωμαίων, αλλά και τους άλλους χριστιανούς ηγεμόνες, όπως π.χ. το ρήγα της Σερβίας Στέφανο: *"Δέσποτά μου ύψηλότατε, ρήξ Σερβίας,.....έπαινώ της βασιλείας σου τό περί τά ευσεβή και άρέσκοντα Θεώ φιλομαθές τε και φιλόπονον...εί γάρ ο του Θεού φόβος ρίζα πάσης έστίν αγαθοεργίας, αρχήν δέ σοφίας τον τοιοῦτον φόβον διά της θείας γραφής όνομάζει τό Πνεύμα τό άγιον"* (70) γράφει ο Δημήτριος Χωματηνός με αφορμή ερώτημά του για τη μνηστεία ανήβου κόρης. Στην ίδια γνωμοδοτική του απόφαση ο Δημήτριος Χωματηνός υπενθυμίζει στο Ρήγα της Σερβίας Στέφανο το βιβλίο του Ιώβ, στο οποίο η θεοσέβεια και η



ἀποχή από το κακό ονομάζονται σοφία και επιστήμη και ότι από τη σοφία αυτή αναγνωρίζεται και καταξιώνεται η λαμπρότητα του βασιλικού αξιώματος (71).

Η συνεχής και μόνιμη παρουσία στο πρόσωπο του βασιλέως των παραπάνω αρετών εξασφάλιζαν σ'αυτόν τη δυνατότητα να καθίσταται για το λαό του "στήριγμα", "φυλακή" και "συντήρησις" (72).

3. Εκλογή και αναγόρευση του αυτοκράτορα. Στα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνού παρουσιάζεται με λεπτομέρεια η εικόνα της εξελικτικής πορείας του Θεόδωρου Δούκα από τη θέση του στρατηγού και ηγεμόνα στο υψηλό βασιλικό και αυτοκρατορικό αξίωμα.

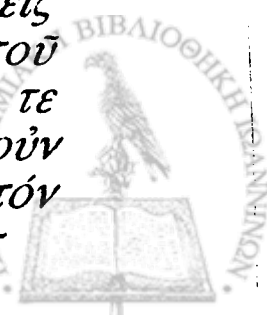
Κατά το Δημήτριο Χωματηνό ο βασιλεύς-αυτοκράτορας Θεόδωρος Δούκας εμφανίσθηκε στα δυτικά μέρη ως *Θεού δῶρον* "καί πρῶγμα καί ὄνομα" (73) και "θεοδώρητος" (74). Αυτό για το Δημήτριο Χωματηνό σημαίνει ότι η εκλογή και η αναγόρευσή του στο βασιλικό αξίωμα ήταν έργο της θείας χάριτος και αποκάλυψη της θείας θελήσεως (75). Βλέπουμε επομένως να συνεχίζεται και από το Δημήτριο Χωματηνό στο κράτος του Θεοδώρου Δούκα η χριστιανική αντίληψη ότι ο αυτοκράτορας είναι ο εκλεκτός του Θεού (76).

Για το Δημήτριο Χωματηνό ο Θεόδωρος Δούκας ήταν και ο εκλεκτός του λαού (77), αυτός που διέθετε τα προσόντα του άριστου (78) και τον οποίο λαός και θεός ανύψωσαν στο αυτοκρατορικό αξίωμα "ἵνα τοὺς εἰσχωμάσαντας ἐνταῦθα θῆρας, τοὺς μὲν ἀπελλάσῃ, τοὺς δὲ ἀναλώσῃ, καί τὴν μερίδα ταύτην τῆς Ῥωμαϊδος τῆς τούτων κακίας ἐλευθέραν ἐργάσῃται" (79). Οι αντιλήψεις αυτές του Δημητρίου Χωματηνού ακολουθούν ασφαλώς παλαιότερη θεωρία σύμφωνα με την οποία ο άριστος-optimus έπρεπε να εκλεχτεί βασιλεύς-αυτοκράτορας (80).



Ο Δημήτριος Χωματηνός για να αποδείξει την ιδιότητα του αρίστου στο πρόσωπο του Θεοδώρου Δούκα εξυμνεί τα στρατιωτικά του κατορθώματα, καθώς και τις περηφανείς νίκες του εναντίον των Λατίνων και των Βουλχάρων (81). Το μέγεθος των κατορθωμάτων του Θεοδώρου Δούκα εξαίρει ο Δημήτριος Χωματηνός όταν γράφει προς τον Πατριάρχη Γερμανό Β' στη Νίκαια: "*ἀλλά καί ἐκ τοῦ τῶν κατορθωμάτων μεγέθους, ὧν τῆς ἀκοῆς οὐ μόνον ἢ ἐκ γειτόνων ἡμῖν πλήρης, ἀλλ' ἤδη καί πᾶσα ἡ ὑπερίορος: Τίς δέ τοῖς προηγησαμένοις τῶν κατορθωμάτων τοῦτων πόνους καί κόπους αὐτοῦ διηγῆσεται:*" (82). Από τα παραπάνω μπορούμε να συναγάγουμε το συμπέρασμα ότι για το Δημήτριο Χωματηνό η βασιλική - αυτοκρατορική εξουσία περιήλθε στο Θεόδωρο Δούκα και ως επιβράβευση της νδρείας του, για τους άθλους και τα κατορθώματα που έτυχε (83). Και στο σημείο αυτό βλέπουμε να επανέρχεται και στο Κράτος της Ηπείρου από το Δημήτριο Χωματηνό η αντίληψη ότι η βασιλική εξουσία έρχεται από το Θεό ως βραβείο, δηλαδή ως επιβράβευση των άθλων και των κατορθωμάτων του Θεοδώρου Δούκα (84).

Ο Δημήτριος Χωματηνός για να δικαιολογήσει την κλοπή και αναχόρευση του Θεοδώρου Δούκα στο βασιλικό ξίωμα προσάγει στην επιχειρηματολογία του προς τον πατριάρχη Γερμανό Β' και το στοιχείο της διαδοχής και της γενικής καταγωγής του (85): "*Τίνα δέ διά τῆς χρίσεως εἰς τὴν βασιλείον περιωπὴν προηγάγομεν;.....οὐ μόνον ἐκ τῆς τοῦ ἑνοῦς Εἰρεσιώνης, ἀλυσειδούσης τὴν αὐτοκρατορίαν, ἀπὸ τῶν ἀνιόντων καὶ τῶν ἐκ πλαγίου τούτῳ λαμπρῶς,....Τί γοῦν κινόν καὶ ἀλλόκοτον, εἰ τὸν ἐξ αἵματος ὄντα βασιλικοῦ, εἰ τὸν εἶόν τοῦ ἐστεμμένου περικλύτου σεβαστοκράτορος, εἰ τὸν τῆς*



πορφυρογεννήτου ἔκγονον. εἰ τόν τοῦ ἀοιδίου καί μεγάλου βασιλέως τοῦ Κομνηνοῦ κερουῦ Ἀλεξίου δισέκγονον, εἰ τόν κληρονόμον τῆς βασιλείας " (86). Με το να τονίζει ο Δημήτριος Χωματηνός την εξ' αίματος βασιλική καταγωγή του Θεοδώρου Δούκα, σε συνδυασμό και με τις άλλες αρετές και τα κατορθώματά του, θέλει να ενισχύσει και επιβεβαιώσει το στοιχείο της δυναστικής νομιμότητας (87).

Στα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνού καθώς και των άλλων λογίων της Ηπείρου η αυτοκρατορική καταγωγή του Θεοδώρου Δούκα φαίνεται να τονίζεται ιδιαίτερα (88). Ἄλλωστε ανέκαθεν στο Βυζάντιο η συγγένεια με τον αυτοκρατορικό οἶκο αποτελούσε σημαντικό στοιχείο στην πολιτική εξέλιξη και σταδιοδρομία κάποιου προσώπου (89). Ο ιδιαίτερος αυτός τονισμός τόσο της εξ' αίματος βασιλική καταγωγής του Θεοδώρου Δούκα, όσο και της ανδρείας και των κατορθωμάτων του από τους εκπροσώπους της Ηπείρου, δε φαίνεται να επεδίωκε την εμφάνισή του, ως του μόνου νόμιμου κληρονόμου του αυτοκρατορικού αξιώματος (90), αλλά να προσδώσει στην εκλογή και αναχόρευσή του, ως αυτοκράτορα των δυτικών μερών, την απαιτούμενη νομιμότητα (91).

α. Οι καθεστωτικοί παράγοντες της εκλογής. Ο Δημήτριος Χωματηνός σε επιστολή του (92) προς τον Πατριάρχη Γερμανό Β' αναπτύσσει την επιχειρηματολογία του για τη νομιμότητα της εκλογής και της αναχόρευσης του Θεοδώρου Δούκα στο αυτοκρατορικό αξίωμα. Στην επιστολή αυτή μνημονεύει και τους καθεστωτικούς παράγοντες που συνεργάσθηκαν στο Κράτος της Ηπείρου για την εκλογή και αναχόρευση του Θεοδώρου Δούκα σε αυτοκράτορα (93).



Κατά το Δημήτριο Χωματηνό οι καθεστωτικοί παράχοντες που πήραν την απόφαση στο Κράτος της Ηπείρου για την εκλογή και αναγόρευση του Θεοδώρου Δούκα ήταν τα μέλη της συγκλήτου, οι αρχιερείς και ο στρατός: *"σκέψις γέγονε κοινή των εν τῇ δύσει περιληφθέντων ἀπό τε τῆς συγκλήτου βουλῆς καί ἱεραρχικῆς τάξεως, ναί δέ καί σύμπαντος τοῦ στρατιωτικοῦ μυριοπληθοῦς ὄντος, τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ, προβληθῆναι εἰς βασιλέα τόν ἀναγεγραμμένον Δοῦκαν κυρόν Θεόδωρον, ἅμα δέ καί χρισθῆναι διά τὰ παραστάντα τῆνικαῦτα ἐνταυθοῖ περιστατικά, ὅτι τε ἀλλαχόθεν συνασπισμοῦ προσδοκία οὐκ ἦν"* (94).

Ἡ παρουσία των μελών της *"συγκλήτου βουλῆς"* στο Κράτος της Ηπείρου οφειλόταν κατά το Δημήτριο Χωματηνό στο γεγονός ότι μετά την ἄλωση της Κωνσταντινουπόλεως ἀπό τους Φράγκους ἄλλοι ἀπό τους συγκλητικούς κατέφυχαν στις δυτικές ἐπαρχίες (95) καὶ ἄλλοι στις ἀνατολικές: *"Μετά γάρ τὴν ἄλωση τῆς μεγαλοπόλεως, ὅσοι τῆς συγκλήτου βουλῆς ζῶντες ἐναπελείφθησαν, οἱ μὲν πρὸς τὴν Ἀνατολήν ἀπειδον, οἱ δέ πρὸς τὴν δύσιν ἐμάκρυναν φυγαδεύοντες, καὶ οὕτως οἰδ' ἐνταῦθα βασιλικὴ πρόβλησις συγκλήτου βουλῆς ἠμοίρησε"* (96). Ὁ Δημήτριος Χωματηνός δὲν ομιλεῖ γιὰ συγκεκριμένο ἀριθμὸ συγκλητικῶν που βρέθηκαν στα δυτικά μέρη. Το γεγονός ότι ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδας ἐπικαλεῖται τὴν παρουσία τῆς συγκλήτου στὴν κοινὴ σύσκεψη που ἔχινε στα δυτικά μέρη, γιὰ τὴν ἀναγόρευση καὶ στέψη τοῦ ἡγεμόνα τῆς Ηπείρου, αὐτὸ σημαίνει ὅτι θέλει νὰ τονίσει τὴν ὑπάρξη συγκλήτου καὶ νὰ ἐπισημάνει τὸν πολιτικὸ ρόλο που ἐπαιζε ἐκείνη στις δημόσιες υποθέσεις (97).

Ἀξίζει ἐδῶ νὰ ἐπισημανθεῖ καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἐνῶ ὁ Δημήτριος Χωματηνός καὶ ὁ Μητροπολίτης Κερκύρας



Γεώργιος Βαρδάνης (98) τονίζουν τη σύμπραξη της συγκλήτου βουλής στην εκλογή και αναγόρευση του Θεοδώρου Δούκα στο αυτοκρατορικό αξίωμα, ο έτερος των λογίων ιεραρχών στην Ήπειρο Μητροπολίτης Ναυπάκτου Ιωάννης Απόκαυκος ούτε στα έγγραφά του (99), αλλά ούτε και στη Συνοδική Απόφαση της Άρτας (100), συντάκτης της οποίας φέρεται να είναι ο ίδιος, κάνει ειδική αναφορά στην ύπαρξη και λειτουργία συγκλήτου βουλής στα δυτικά μέρη (101).

Η ανάμειξη της συγκλήτου στην εκλογή και αναγόρευση του Θεοδώρου Δούκα από το Δημήτριο Χωματηνό δεν αποτελεί ασφαλώς καινούργιο στοιχείο στη Βυζαντινή πολιτική θεωρία (102). Ο ίδιος όμως ως βαθύς γνώστης της νομοκανονικής τάξης (103) επεδίωκε, με το να τονίζει την σύμπραξη και της συγκλήτου βουλής στην εκλογή και αναγόρευση του Θεοδώρου Δούκα, να προσδώσει περισσότερο κύρος και νομιμότητα στην εκλογή (104).

Ο δεύτερος καθεστωτικός παράγοντας εκλογής, τον οποίο μνημονεύει ο Δημήτριος Χωματηνός ήταν η ιεραρχική τάξη (105). Κατ'αυτόν το ήμισυ, αν όχι και περισσότεροι, από τους αρχιερείς που ανήκαν στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως είχαν εκκατασταθεί στα δυτικά μέρη μετά το 1204 (106).

Η προβολή και ο τονισμός από μέρους του Δημητρίου Χωματηνού της συμμετοχής των αρχιερέων στην εκλογή και αναγόρευση του αυτοκράτορα στο Κράτος της Ηπείρου, ενώ θεωρητικά φαίνεται ότι αποτελεί νέο στοιχείο στη βυζαντινή πολιτική θεωρία, όμως στην πράξη η συμμετοχή των αρχιερέων εμφανίζεται και παλαιότερα (107). Την ίδια εποχή προβάλλεται και από τους της Νίκαιας η συμμετοχή



των αρχιερέων στην εκλογή και αναγόρευση του αυτοκράτορά τους (108).

Το γεγονός ότι οι αρχιερείς της Ηπείρου εμφανίζονται να διαδραματίζουν την εποχή αυτή ένα δυναμικό ρόλο στα πολιτικά πράγματα του Κράτους της Ηπείρου, αυτό οφείλεται κυρίως στην παρουσία των τριών ικανών και δοκιμασμένων θεολόγων κληρικών Ιωάννη Απόκαυκου, Γεωργίου Βαρδάνη και Δημητρίου Χωματηνού(109).

Ο τρίτος καθεστωτικός παράγοντας τον οποίο μνημονεύει ο Αρχιεπίσκοπος Αχρίδας ότι συμμετείχε στην εκλογή και αναγόρευση του Θεόδωρου Δούκα ήταν ο στρατός: *"ναί δέ και σύμπαντος του στρατιωτικού μυριοπληθοῦς ὄντος"* (110). Ασφαλώς η συμμετοχή του στρατού στην εκλογή και αναγόρευση του αυτοκράτορα δεν ήταν καινούργιο στοιχείο. Έτσι διαπιστώνουμε ότι αυτό που ίσχυε ανέκαθεν στην εκλογή και αναγόρευση του αυτοκράτορα, όσον αφορά τη συμμετοχή και συνεργασία του στρατού,εξακολουθούσε να ισχύει και στις αρχές του 13ου αιώνα (111).

Συνεπώς για το Δημήτριο Χωματηνό η εκλογή και αναγόρευση του Θεόδωρου Δούκα από απόψεως νομιμότητας και εγκυρότητας ήταν αναμφισβήτητη, γιατί συμμετείχαν σ'αυτή και οι τρεις παράγοντες, που σύμφωνα με την πολιτική θεωρία των Βυζαντινών έπρεπε να συνεργασθούν για να αναδείξουν το νέο αυτοκράτορα (112).

Ο Ιωάννης Απόκαυκος στο κείμενο της Συνοδικής Πράξης της Άρτας αναφέρει, ότι στην εκλογή και αναγόρευση του Θεόδωρου Δούκα συμμετείχε και ο λαός:



" τὴν τῆς βασιλείας ἀντιμισθίαν ἀντέλαβεν ἐπισκοπικαῖς ὁμολογίαις καὶ λοιπῶν ἱερέων καὶ μοναχῶν καὶ στρατιωτῶν ἐπικρίσει καὶ πάντων τῶν ἐνταῦθα χριστιανῶν, καὶ εἰς τὸ τῆς βασιλείας οὕτως ἀναβεβήκει ἀξίωμα " (113).

β. Η στέψη και χρίση του αυτοκράτορα. Ο Δημήτριος Χωματηνός σε επιστολή του προς τον Πατριάρχη Γερμανό Β' εκθέτει διεξοδικώς τις απόψεις του για τη συμμετοχή του στην τελετή της στέψης και χρίσης του Θεοδώρου Δούκα σε αυτοκράτορα το 1227 στη Θεσσαλονίκη.

Κατά τον αρχιεπίσκοπο Αχρίδος η από μέρους του στέψη και χρίση του Θεοδώρου Δούκα δεν ήταν δική του απόφαση, ἀλλὰ ἀποτέλεσμα συλλογικῆς ἐνέργειας *" ὁμοβουλίας ἔργον "* (114), γι'αυτό και δεν ευσταθοῦσε κάθε σκέψη υποκατάστασης των αρμοδιοτήτων του πατριάρχη από μέρους του, με σκοπό την ικανοποίηση προσωπικῶν φιλοδοξιῶν του (115).

Στην επιχειρηματολογία του ο Δημήτριος Χωματηνός υποστηρίζει ὅτι τὸ Κράτος τῆς Ἠπείρου εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἀναγορεύσει καὶ νὰ στέψει τὸ Θεόδωρο Δούκα σε αυτοκράτορά του (116), ὅπως ἐπίσης καὶ ὁ ἴδιος ὡς ἀρχιεπίσκοπος τῆς Αχρίδος εἶχε τὸ προνόμιο νὰ τελέσει τὴ στέψη καὶ τὴ χρίση τοῦ αυτοκράτορα (117). Ἡ τελετὴ τῆς στέψης καὶ τῆς χρίσης ἀνατέθηκε σ'αυτὸν λόγῳ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ θρόνου του (118). Κατὰ τὸ Δημήτριο Χωματηνὸ ἡ πράξη τῶν αὐτῆ ἦταν καὶ ἀποτέλεσμα μίμησης τοῦ παραδείγματος ποῦ ἔδωσε ἡ ἀνατολή (Νίκαια) στὴ δύση (Ἠπειρο): *" ὁ γὰρ προλαβοῦσα πεποίηκεν ἢ Ἀνατολή, προαγαγοῦσαν πάντα καὶ πάντως ἔχουσα τὴν δυσχέρειαν, τοῦθ' ὕστερον ἢ δύσις εἰργάσατο κατὰ μίμησιν "* (119).



Η μη τήρηση των λεπτομερειών της παλιάς εθιμοτυπίας, όσον αφορά τον τρόπο της απονομής των πολιτικών και εκκλησιαστικών αξιωμάτων οφειλόταν κατά το Δημήτριο Χωματηνό στις δύσκολες περιστάσεις (120), που αντιμετώπιζαν τόσο η Νίκαια, όσο και η Ήπειρος: "*Καί τά ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχαῖα ἔθη ἕς τε προβλήσεις βασιλέων καί προχειρίσεις πατριαρχῶν καί λοιπῶν ἀξιωματίων, ἱερῶν τε καί κοσμικῶν, τῇ ἀλώσει τῆς περικλύτου Βυζαντίδος, ὡς ἂν τίς φαίη, ἔξαναλώθησαν*" (121). Συνεπώς εφόσον δεν ήταν δυνατή η τήρηση της παλιάς εθιμοτυπίας, για το Δημήτριο Χωματηνό ήταν έγκυρες και νόμιμες οι ενέργειες της αναχόρευσης και στέψης του αυτοκράτορα στο Κράτος της Ηπείρου (122).

Ο Δημήτριος Χωματηνός, προκειμένου να επιρρώσει τις απόψεις του δεν παραλείπει να επικαλεσθεί και την δοκιμασμένη αρχή της εκκλησιαστικής οικονομίας (123), σύμφωνα με την οποία είναι πράξη σωφροσύνης και πρόνοιας το να αντιμετωπίζει κανείς τα πράγματα όπως απαιτούν οι περιστάσεις, υπό την απαραίτητη βεβαίως προϋπόθεση, ότι δεν παραβαίνει τα πατροπαράδοτα δόγματα της Εκκλησίας (124). Και για το Δημήτριο Χωματηνό η πολιτική πράξη της αναχόρευσης και στέψης του Θεοδώρου Δούκα σε αυτοκράτορα του Κράτους της Ηπείρου δεν έθιχε τα δόγματα της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας (125).

Με αφορμή τις αιτιάσεις του πατριάρχου Γερμανού Β', ότι όχι μόνο το πρόσωπο που τέλεσε τη στέψη και χρίση, αλλά και αυτό το μύρο που χρησιμοποιήθηκε στη χρίση του Θεοδώρου Δούκα (126) δεν ήταν το κανονικό και σύμφωνο με την παράδοση της Εκκλησίας (127), ο αρχιεπίσκοπος Αχρίδας Δημήτριος Χωματηνός εκθέτει εκτενώς τις



νομοκανονικές απόψεις του για το άγιο μύρο (128). Οι λόγιοι που επικαλούνται τόσο ο πατριάρχης Γερμανός Β', όσο και ο Αρχιεπίσκοπος Αχρίδος Δημήτριος Χωματηνός (129), για να δικαιολογήσουν τη διαφορετική θέση τους απέναντι στην τελετή της χρίσης του αυτοκράτορα Θεοδώρου Δούκα, καθώς και για το μύρο που χρησιμοποιήθηκε κατ'αυτήν, μας παρέχουν τη δυνατότητα να διαμορφώσουμε ικανοποιητική ιστορική αντίληψη για το ζήτημα της χρίσης του βυζαντινού αυτοκράτορα (130).

Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημανθεί και το γεγονός ότι ο πατριάρχης Γερμανός Β' κατηγορεί το Δημήτριο Χωματηνό ότι με το χρίσμα που τέλεσε *"κιμαγωγίας ἀνήγειρε...καί κλίδωνας κατά τῆς ἐκκλησίας, τό ἐνιαῖον τῆς Ῥωμαϊκῆς πατριαρχείας εἰς δύο διελεῖν ἀποθραυσνόμενον"* (131). Η κατηγορία όμως αυτή του πατριάρχη Γερμανού Β', τυπικά τουλάχιστον, δε φαίνεται να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, γιατί ο αρχιεπίσκοπος Αχρίδος Δημήτριος Χωματηνός ευθύς εξ αρχής εξέφρασε προς το πρόσωπο του πατριάρχη τον εμπρέποντα σεβασμό και έκανε μάλιστα έκκληση για ομόνοια και ενότητα στην Εκκλησία: *"Σὺ δέ, ὦ θεία καί ἱερὰ κεφαλή, δέξαι ἡμᾶς..... τό σόν μεγαλεῖον ἀσπαζομένους.....καί σοί τήν ἀρμόζουσαν προσκύνησιν ἀπονέμοντας..... καί τούς ἐν ἀμφοῖν κρατοῦντας, ὁμονοίας δεσμοῖς συνδεθῆναι, ἵνα καί ἡ τῆς ἀγίας τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας ἔνωσις παντί φόγῳ μείνη ἀνεπιχείρητος"* (132).

Η επιμονή του Δημητρίου Χωματηνού να αποδείξει στον πατριάρχη Γερμανό Β' ότι η από μέρους του τελεσθείσα πράξη της χρίσης του Θεοδώρου Δούκα ήταν νόμιμη και έγκυρη, αποδεικνύει την ιδιαίτερη βαρύτητα που είχε γι'αυτόν στο Κράτος της Ηλείρου η τήρηση της Βυζαντινής



εθιμοτυπίας, καθό μέρος αφορά τη χρήση του αυτοκράτορα (133). Ενώ αντίθετα από τους Βυζαντινούς της Νίκαιας την ίδια εποχή δε μνημονεύεται η χρήση των αυτοκρατόρων Θεοδώρου Α' Λάσκαρη και Ιωάννη Γ' Βατάτζη (134).

Συμπερασματικά διαπιστώνουμε, ότι ο Δημήτριος Χωματηνός την επιχειρηματολογία του για την αναγκαιότητα και τη νομιμότητα της αναχόρευσης, στέψης και χρήσης του Θεοδώρου Δούκα σε αυτοκράτορα των δυτικών επαρχιών, τη στηρίζει, τόσο σε θεωρητικούς λόγους, το περιεχόμενο των οποίων αντλεί από την πολιτική θεωρία των βυζαντινών (135), όσο και σε πρακτικούς λόγους πολιτικής και εκκλησιαστικής αναγκαιότητας, συνεπεία των δυσκόλων περιστάσεων που αντιμετώπιζε τότε το Κράτος της Ηπείρου (136).

4. Τίτλοι - προσαγορεύσεις του βασιλέως - αυτοκράτορος. Στα έργα του Δημητρίου Χωματηνού υπάρχουν έγγραφα του, τα οποία απευθύνονται στο Θεόδωρο Δούκα πριν από την αναχόρευση και τη στέψη του σε βασιλέα - αυτοκράτορα του Κράτους της Ηπείρου, αλλά είναι δύσκολο να τα χρονολογήσουμε. Ως εκ τούτου δε γνωρίζουμε με βάση τα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνού τους τίτλους και τις προσαγορεύσεις που απένειμαν σ'αυτόν πριν από την αναχόρευση και τη στέψη του (137). Βεβαίως ο Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά του αναφέρει ότι ο Θεόδωρος Δούκας βασίλευε στα δυτικά μέρη πολύ πριν από την αναχόρευση και στέψη του, όμως κατά τον ίδιο τον Χωματηνό επίσημα το βασιλικό όνομα και αξίωμα έλαβε μετά τη στέψη και χρήση του σε βασιλέα (138).



Κατά το Δημήτριο Χωματηνό ο Θεόδωρος Δούκας αναγορεύθηκε "*βασιλείς και αυτοκράτωρ Ρωμαίων*" (139) με επικράτεια τις δυτικές επαρχίες της άλλοτε ενιαίας βυζαντινής αυτοκρατορίας. Τον τίτλο "*βασιλείς των Γραικῶν*" χρησιμοποίησαν κολακευτικά για το Θεόδωρο Δούκα και οι Λατίνοι, όταν το Δεκέμβριο του 1228 τον έπεισαν να υπογράψει ανακωχή για την Κωνσταντινούπολη (140).

Για το Δημήτριο Χωματηνό και τους άλλους εκπροσώπους της Ηπείρου ο ηγεμόνας των Θεόδωρος Δούκας έπρεπε να φέρει τον αυτοκρατορικό τίτλο, ο οποίος με το κύρος, την αξία και τη σημασία του θα τον βοηθούσε και θα τον ενίσχυε στον αγώνα του, που είχε ως απώτερο στόχο την ανάκτηση της Κωνσταντινουπόλεως (141). Είναι βέβαια γνωστό ότι την εποχή εκείνη τον αυτοκρατορικό τίτλο τον είχε μονοπωλήσει, ήδη από το 1206 που συνέβηκε η πολιτική μεταβολή, ο αυτοκράτορας της Νίκαιας Θεόδωρος Α' Λάσκαρης (142). Οι συνθήκες όμως που δημιουργήθηκαν μετά τη λατινική κατάκτηση, δεν επέτρεπαν κατά το Δημήτριο Χωματηνό τη μονοπώληση του αυτοκρατορικού τίτλου από τους ηγεμόνες της Νίκαιας, γιατί η μία και ενιαία αυτοκρατορία χάθηκε μαζί με την έδρα της, που ήταν η Κωνσταντινούπολη (143).

Η ικανότητα προσαρμογής του Δημητρίου Χωματηνού στην καινούργια πολιτική κατάσταση, καθώς και η ρεαλιστική αντιμετώπιση των ιστορικών συγκυριών από



μέρους του, τον ανάγκασε να εγκαταλείψει προσωρινά την ιδέα της μιας και μοναδικής, πραγματικής και νόμιμης αυτοκρατορίας, που την εκπροσωπούσε αποκλειστικά ο αυτοκράτορας της Κωνσταντινουπόλεως και να αποδεχθεί προσωρινά, και μέχρι να ανακτηθεί η Κωνσταντινούπολη, την αναγκαιότητα ύπαρξης δύο αυτοκρατόρων στα δύο κράτη " *τῆς εἰώας καί τῆς δυσμικῆς μοίρας* " (144). Οι δύο αυτοκράτορες μπορούσαν προσωρινά να πάρουν τον αυτοκρατορικό τίτλο, αλλά πραγματικός αυτοκράτορας θα γινόταν αυτός που θα ανακτούσε πρώτος την Κωνσταντινούπολη (145). Η αντίληψη αυτή του Δημητρίου Χωματηνού ήταν αποτέλεσμα της γενικής πολιτικής κατάστασης που επικρατούσε τότε στο χώρο της άλλοτε βυζαντινής αυτοκρατορίας και την ευρύτερη Βαλκανική, παρά το γεγονός ότι και ο ίδιος θα αναγνώριζε ότι με την ύπαρξη περισσοτέρων αυτοκρατόρων μειωνόταν η οικουμενική σημασία του αυτοκρατορικού τίτλου (146).

Για το Δημήτριο Χωματηνό η αξίωση του Θεοδώρου Δούκα να φέρει τον αυτοκρατορικό τίτλο ήταν νόμιμη και εφόσον κατόρθωσε τα δυτικά πράγματα " *εἰς τὴν πρώτην ὄψιν ἐπαναγαγόντος διὰ πολλῶν ἰδρώτων στρατηγικῶν καὶ πόνων καὶ μεριμνῶν καὶ ἀγρυπνιῶν* " (147) ο τίτλος αυτός δεν ήταν ανώτερος από το μέτρο της αξίας του (148).

Την τιτλοφορία του Θεοδώρου Δούκα μπορούμε να την παρακολουθήσουμε σε έγγραφα και νομίσματά του (149), κυρίως όμως σε επιστολές και έγγραφα του Ιωάννη Απόκαυκου (150).



Με βάση τα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνού ο βασιλεύς - αυτοκράτωρ Θεόδωρος Δούκας προσφωνούνταν και με τους παρακάτω τίτλους:

α. "*Δεσπότης και βασιλεύς*": Όπως προκύπτει από τα παρατιθέμενα στη συνέχεια αποσπάσματα ο τίτλος "*Δεσπότης και βασιλεύς*" απαντάται συχνά στα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνού:

1. "*ἡμεῖς ἀναδραμιόντες εἰς τό τοῦ κραταιοῦ δεσπότη καὶ βασιλέως ἡμῶν δικαστήριον*" (151).

2. "*Ὡς οὖν ὁ δεσπότης καὶ βασιλεύς τόν λόγον ἐδέξατο καὶ ἐπήνεσεν*" (152).

3. "*Καὶ ἀπόφασις τοῦ κρατίστου δεσπότη ἡμῶν καὶ βασιλέως*" (153).

Ο Δημήτριος Χωματηνός αποκαλεῖ "*Δεσπότη καὶ βασιλέα*" καὶ το Μανουήλ Δούκα (154), ἀδελφὸ του Θεοδώρου Δούκα, ο οποίος ανέλαβε τὴν ἐξουσία στο Κράτος τῆς Ἠπείρου μετὰ τὴν ἥττα του ἀδελφού του Θεοδώρου Δούκα στὴν μάχη τῆς Κολοκοτινίτσας το 1230 (155).

Ο τίτλος του "*Δεσπότη*," στο Κράτος τῆς Ἠπείρου ἀπονεμήθηκε ἐπίσημα μόνο μετὰ τὴν ἀναχόρευση καὶ στέψη του Θεοδώρου Δούκα στὴ Θεσσαλονίκη. Ο τίτλος αὐτὸς δὲν ἦταν κληρονομικὸς καὶ ἀπονεμόταν μόνο ἀπὸ τον αυτοκράτορα (156). Ὡς ἐκ τούτου δε γνωρίζουμε ἀν ὁ ιδρυτὴς του Κράτους τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Δούκας ἔφερε τον



τίτλο του "Δεσπότη" (157). Είναι γνωστό ότι ο Θεόδωρος Δούκας μετά την αναχόρευσή του σε αυτοκράτορα απένειμε τον τίτλο του "δεσπότη" στους αδελφούς του Κωνσταντίνο και Μανουήλ (158). Τον τίτλο του "δεσπότη" διεκδικούσε στο Κράτος της Ηπείρου και ο ανηψιός του Θεόδωρου Δούκα Μιχαήλ ο Β' (159). Είναι πολύ πιθανόν ο τίτλος αυτός να του απονεμήθηκε από το θείο του Μανουήλ, όταν αυτός διαδέχθηκε στη Θεσσαλονίκη τον αδελφό του Θεόδωρο Δούκα (160). Δεσπότης ονομάσθηκε και ο γιός του Μιχαήλ Β' Νικηφόρος από τον αυτοκράτορα της Νίκαιας Ιωάννη Γ' Βατάτζη το έτος 1252, την εποχή δηλαδή της μνηστείας του με την εχγονή του αυτοκράτορα (161).

β. "Κραταιός και άγιος βασιλείς" Μαζί με τις άλλες προσαγορεύσεις του ο Δημήτριος Χωματηνός αποκαλεί το Θεόδωρο Δούκα: "ὁ κραταιός οὗτος και άγιος ήμῶν βασιλείς" (162).

γ. "Κραταιός και άγιος ανύθენტης μεγάλος Κομνηνός" (163).

Τα επίθετα "κραταιός" και "άγιος", που χρησιμοποιεί στις προσαγορεύσεις του ο Δημήτριος Χωματηνός, μαρτυρούνται και παλαιότερα (164). Ειδικότερα το επίθετο "άγιος" το οποίο ασφαλώς έχει σχέση με τη χρίση του Θεοδώρου Δούκα με το άγιο μύρο (165), είναι δηλωτικό της μυστικιστικής επενέργειας του Θεού, ο οποίος τον ανύψωσε στο αυτοκρατορικό αξίωμα.

Η φράση "Μεγάλος Κομνηνός" έχει σχέση με την ευχενική καταγωγή του Θεοδώρου Δούκα από την αυτοκρατορική οικογένεια των Μεγάλων Κομνηνών (166).

δ. "Ὁ κύριος ήμῶν ὁ κράτιστος και μέγας Κομνηνός" (167). Σε άλλο έχγραφο του ο Δημήτριος Χωματηνός στην



ίδια προσαχόρευση προσθέτει και το επίθετο ευσεβής: " *Ὁ κράτιστος κύριος ἡμῶν ὁ εὐσεβής μέγας Κομνηνός*" (168).

ε. " *Ἅγιος καὶ θεοκυβέρνητος Κομνηνός* ". Στα έργα του Δημητρίου Χωματηνού, μερικά από τα οποία χρονολογούνται πιθανότατα πριν από την αναχόρευση και στέψη, είναι διάχυτη η ιδέα ότι το Θεόδωρο Δούκα τον κυβερνούσε (θεοκυβέρνητος) και τον καθοδηγούσε ο ίδιος ο Θεός. Οι προσαχορεύσεις: " *Ἄγιέ μου αὐθέντα, κράτιστε καὶ θεοκυβέρνητε Κομνηνέ*" (169), " *κραταιότατε καὶ θεοκυβέρνητε Κομνηνέ*" (170) και " *ὁ ζηλωτής οὗτος καὶ θεοκυβέρνητος Κομνηνός*" (171) είναι μερικά από τα στοιχεία που πιστοποιούν την παραπάνω αλήθεια.

στ. " *εὐσεβέστατος καὶ φιλόχριστος κύριος ἡμῶν ὁ κράτιστος μέγας Κομνηνός κυρός Θεόδωρος Δούκας* " (172). Με τα επίθετα " *εὐσεβέστατος* " και " *φιλόχριστος* " ο Δημήτριος Χωματηνός θέλει να τονίσει, ότι ο αυτοκράτοράς του Θεόδωρος Δούκας Κομνηνός εσέβετο και εβίωνε τις υψηλές θρησκευτικές και ηθικές αξίες της Ορθοδοξίας.

Ο Θεόδωρος Δούκας προσφωνείται ακόμη από το Δημήτριο Χωματηνό και ως " *κραταιός αὐτοκράτωρ*" (173), " *κράτιστος αὐτοκράτωρ*" (174), " *θεοστεφής αὐτοκράτωρ*" (175) και " *κραταιός καὶ ἅγιος ἡμῶν αὐτοκράτωρ*" (176). Με το επίθετο " *θεοστεφής* " ο Δημήτριος Χωματηνός θέλει να αποδείξει στον Πατριάρχη Γερμανό Β', ότι ο Θεόδωρος Δούκας για τις αρετές και τα κατορθώματά του επέτυχε να καθαγιασθεί από τον ίδιο το Θεό με τη στέψη του στη Θεσσαλονίκη. Η ιδέα ότι ο Θεός έστεψε το Θεόδωρο Δούκα βρίσκεται αποτυπωμένη και στα νομίσματά του (177).

Όπως προκύπτει από τα έγγραφα του Δημητρίου Χωματηνού οι στρατιωτικές επιτυχίες του Θεοδώρου Δούκα του προσέδωσαν τους επίσημους τίτλους του "ελευθερωτή"



(178), του "υπερασπιστή" (179) και του "μεγάλου Μωϋσή" (180).

Ο Θεόδωρος Δούκας μετά την αναχόρευση και στέψη του στη Θεσσαλονίκη αυτοτιτλοφορείται: "*πιστός ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων*" (181). Η τιτλοφορία του αυτή εντάσσεται μέσα στα πλαίσια της υπεροχής του ως αυτοκράτορος των Ρωμαίων. Με τον ίδιο τίτλο υπέγραφε και τα σχετικά αυτοκρατορικά χρυσόβουλλα έγχραφά του (182). Και στα νομίσματα, που έκοψε ο Θεόδωρος Δούκας με την ιδιότητα του εστεμμένου αυτοκράτορα της Θεσσαλονίκης, έφερε τον ίδιο τίτλο (183).

Από την όλη τιτλοφορία του Θεοδώρου Δούκα συνάχουμε το συμπέρασμα ότι τον αυτοκρατορικό τίτλο έφερε μόνο μετά την αναχόρευση και στέψη του στη Θεσσαλονίκη (184).

Με βάση τα έγχραφα του Δημητρίου Χωματηνού τον τίτλο "*τοῦ κρατίστου Δεσπότη καὶ βασιλέως*" έφερε και ο διαδεχθείς τον Θεόδωρο Δούκα αδελφός του Μανουήλ Δούκας: "*παρὰ τῷ βήματι τοῦ ἐν ἡμῖν κρατοῦντος κρατίστου δεσπότη καὶ βασιλέως κυροῦ Μανουήλ τοῦ Δούκα*" (185).

Οι όροι "*βασιλεὺς*" και "*αὐτοκράτωρ*" στα έργα του Δημητρίου Χωματηνού χρησιμοποιούνται γενικά ως αξίωμα, χωρίς να γίνεται μεταξύ τους διάκριση (186).

5. Η βασιλική - αυτοκρατορική εξουσία και οι περιορισμοί της. Οι αντιλήψεις και οι θέσεις του Δημητρίου Χωματηνού για τη βασιλική - αυτοκρατορική εξουσία παίρνουν ιδιαίτερη θέση στα κείμενά του. Ο νομομαθής λόγιος ιεράρχης του 13ου αιώνα θεωρεί ότι πηγή της βασιλικής - αυτοκρατορικής εξουσίας είναι



πάντοτε ο μισθαποδότης Θεός: " *Ἡ βασιλεία δέ χρημιά ἐστιν παρά Θεοῦ τεταγμένον* " (187), " *τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ, προβληθῆναι εἰς βασιλέα τόν ἀναγεγραμμένον Δούκαν κυρόν Θεόδωρον* " (188), " *καί πρὸς τὴν ἀποκειμένην σοι παρά Θεοῦ μισθαποδοσίαν ἀποσκοπεύσας τοῦ ἄλγους ἀνήνεγκα καί περιχαρῆς γέγονα* " (189) γράφει σε εχκωμιαστική του επιστολή προς το βασιλέα Θεόδωρο Δούκα τον Κομνηνό, καθώς και τον Πατριάρχη Γερμανό Β'.

Ἡ βασιλική - αυτοκρατορική εξουσία καλεῖται και " *ἐνθεον κράτος* " (190), " *κρῆταιά καί ἁγία βασιλεία* " (191), " *θεοκυβέρνητον κράτος* " (192).

Μέσα από τα επίθετα " *ἐνθεος* ", " *ἅγιος* " και " *θεοκυβέρνητος* " εκφράζεται ἡ επενέργεια του Θεού στη βασιλική - αυτοκρατορική εξουσία.

Ἡ βασιλική - αυτοκρατορική εξουσία κατά το Δημήτριο Χωματηνό ἤλθε από το Θεό, ως αμοιβή, για το μέγεθος των κατορθωμάτων του Θεοδώρου Δούκα Κομνηνού (193).

Ο Δημήτριος Χωματηνός δεν τονίζει μόνο την εκ Θεού προέλευση της βασιλικής εξουσίας, αλλά και την ενίσχυση και καθοδήγηση του αυτοκράτορα από το Θεό, για την επιτυχή ολοκλήρωση του έργου του (194).

Ἡ εκ Θεού προέλευση της αυτοκρατορικής εξουσίας παρείχε το δικαίωμα στο βασιλέα να μετέρχεται " *τά λυσιτελή τε καί σύμφορα* " (195) για το καλό του λαού του: " *Θεοῦ γάρ ὁ βασιλεύς ἐστίν ἀντίτιμος, τὴν ἐπίγειον ἰθύνων ἀρχὴν, καί ὡσπερ ὁ Θεός κολάζων, κοινωφελῶς κολάζει...οὕτω καί ὁ βασιλεύς...καί ὡς εἰπεῖν, θεομιμήτως* " (196).

Οι απόψεις και οι αντιλήψεις του Δημητρίου Χωματηνού για τη φύση και αποστολή της βασιλικής - αυτοκρατορικής εξουσίας διατυπώνονται στις επιστολές του



προς το βασιλέα - αυτοκράτορα Θεόδωρο Δούκα (197), τον Ρήγα της Σερβίας Στέφανο Β' Νεμάνια (198) και τον Πατριάρχη Γερμανό Β' (199).

Ο σκοπός και η αποστολή της βασιλικής - αυτοκρατορικής εξουσίας κατά το Δημήτριο Χωματηνό είναι η "φυλακή", το "στήριγμα" και η "συντήρησης" "των παρά Θεοῦ σοι ἐμπειπιστευμένων χωρῶν" (200), η επαναφορά "εἰς τὴν πρώτην ὄψιν...διὰ πολλῶν ἰδριότων στρατηγικῶν καὶ πόνων καὶ μεριμνῶν καὶ ἀγρυπνιῶν" (201), η ακέραιη διατήρηση "τῶν ὀρθοδόξων δογμάτων τῆς πίστεως.... καὶ τῶν εὐαγγελικῶν καὶ ἀποστολικῶν παραδόσεων" (202) και γενικά ο βασιλεύς "καὶ ῥομφαίαν περιζώννυνται, καὶ μάχαιραν φορεῖ, καὶ πλοῦτον κομᾷ, καὶ τᾶλλα πάντα κέκτηται, πρὸς τὴν τοῦ κοινοῦ λυσιτέλειαν" (203).

Για το Δημήτριο Χωματηνό η έδρα της βασιλικής - αυτοκρατορικής εξουσίας που ήταν η Κωνσταντινούπολη χάθηκε, συνεπεία της δημιουργηθείσης ανωμάλου πολιτικής καταστάσεως (204). Γι'αυτό και η νομιμότητα της αυτοκρατορικής εξουσίας δεν εξαρτάται στην έκτακτη αυτή περίπτωση από την έδρα της, αλλά από την πολιτιστική και θρησκευτική ταυτότητα του αυτοκράτορα (205).

Κατά τον αρχιεπίσκοπο Αχρίδος Δημήτριο Χωματηνό, η βασιλική - αυτοκρατορική εξουσία, μετά τη διάσπαση της μιας και ενιαίας αυτοκρατορίας της Κωνσταντινουπόλεως, ήταν ανεξάρτητη και αυτοδύναμη, τόσο στο Κράτος της Ηπείρου, όσο και στο Κράτος της Νίκαιας (206).

Ο Δημήτριος Χωματηνός κάνει λόγο και για τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τη βασιλική εξουσία. Ο ίδιος φορέας και ενσάρκωτης της χριστιανικής διδασκαλίας επαναλαμβάνει τη χριστιανική αντίληψη ότι η βασιλική -



αυτοκρατορική εξουσία ως απείκασμα της ουράνιας βασιλείας επιβάλλει στον αυτοκράτορα ηθικές δεσμεύσεις (207). Η διπλή εκπόρευση της βασιλικής εξουσίας από το Θεό και το λαό δημιούργησε σ'αυτόν αντίστοιχες υποχρεώσεις. Οι υποχρεώσεις αυτές του αυτοκράτορα αποτελούσαν ταυτόχρονα και τους βασικούς περιορισμούς της εξουσίας του (208).

Ο σεβασμός του αυτοκράτορα προς το Θεό και το θέλημά του (209), για το Δημήτριο Χωματηνό, αποδεικνύεται με τη συμμόρφωσή του προς τις αρχές της χριστιανικής διδασκαλίας: *" Πάννυ δέ χαίρω, τήν σύνεσιν βλέπων έν Κυρίω προκόπτουσαν, καί σημείον τούτου αυτού έναργές τίθεμαι, ότι καί τά τών άμαρτημάτων κοιφότητα, βαρέα νομίζεις, καί τοίς ύπέρ τούτων εύθύναις φοβή, καί ζητείς τούτων έξάλειψιν "* γράφει προς το βασιλέα Θεόδωρο Δούκα (210).

Σε εφαρμογή του θελήματος του Θεού ο αυτοκράτορας, κατά το Δημήτριο Χωματηνό, είχε υποχρέωση να φροντίζει για το λαό του. Ο κύριος σκοπός και η μόνιμη αποστολή του αυτοκράτορα έπρεπε να είναι η αδιάκοπη φροντίδα του για τους υπηκόους του (211). Σε σχετική επιστολή του προς το βασιλέα Θεόδωρο Δούκα ο Δημήτριος Χωματηνός



επισημαίνει ότι "ή βασιλεία δέ χρημιά ἐστίν παρά Θεοῦ τεταγμένον πρὸς κοινὸν τοῦ λαοῦ ὄφελος" (212). Νύχτα και ημέρα ο αυτοκράτορας μεριμνά για την ειρήνη, την ασφάλεια και τη σωτηρία των υπηκόων του: "Κατὰ νοῦν ἔστρεφον.....οἷς ὑφίστασαι κόπους καί πόνους ὑπὲρ συντηρήσεως τῶν παρά Θεοῦ σοι ἐμπειστημένων χωριῶν..... οὐ δόξης ἐρωῶν, οὐ χρημάτων, οὐ κτημάτων, οὐ τριφῆς, οὐ χλιδῆς..... ἀλλά ζῆλον ἔνθεον ζηλοῖς ὑπὲρ τῆς πατρίδος σου καί τῶν ὁμοφίλων " (213) συνεχίζει να γράφει ο Δημήτριος Χωματηνός προς το βασιλέα και αυτοκράτορα Θεόδωρο Δούκα.

Για το Δημήτριο Χωματηνό και ο βασιλεύς "ἐξετάζεται πρὸς τὴν πολιτείαν, ἣν εἰρίσκεται μετερχόμενος"(214). Γι'αυτό και δεν μπορεί να πετύχει την τελειότητα του αποστόλου ή του φιλοσόφου ή του ασκητή, "ἀλλά τὴν βασιλευσιν ἀρμόζουσιν"(215).

Ο βασιλεύς είχε υποχρέωση να κυβερνά το λαό του με δικαιοσύνη, πράγμα που επιτυγχανόταν μόνο με την έκδοση δίκαιων νόμων, καθώς και τη σύμφωνη με αυτούς πολιτεία του (216). Γι'αυτό και η βασιλική - αυτοκρατορική εξουσία, σύμφωνα και με την βυζαντινή πολιτική θεωρία, δεν ήταν αυθαίρετη και απόλυτη, αλλά λειτουργούσε στα πλαίσια των νόμων και των ηθικών αρχών και κανόνων: " Ἐχεις δέ καί τῆς πολιτείας νόμους, τὴν κατὰ τῶν τοιούτων σοι διδόντας ἀνευδοίαστον ἐπεξέλευσιν " γράφει ο Δημήτριος Χωματηνός προς το βασιλέα Θεόδωρο Δούκα (217).

Βεβαίως κατά το Δημήτριο Χωματηνό ο βασιλεύς ως νομοθέτης είναι κύριος του δικαίου, βρίσκεται υπεράνω ὅλων των εξουσιαστικών νόμων και δε δεσμεύεται από αυτούς: " Ἐντεῦθεν λοιπόν, τῶν μὲν ἐξουσιαστικῶν νόμων ὁ βασιλεύς καθόλου ὑπέροκειται. Τῆς ἐξουσίας γάρ αὐτός τὸ ὑπέροτατον καί κατ'ἐξουσίαν καί λέγειν καί πράττειν κέκτηται



*δύναμιν, καί διά τοῦτο καί οἱ νόμοι τῆ τοῦτου αὐθέντου ἐκείνο
τό νόμιμον, τό ὁ βασιλεῖς νόμοις οὐκ ὑποκεῖται, ἀπεκλήχουσάν
καί τό δόξαν αὐτῷ ἀρεστόν, ὡς νόμου τυγχάνειν ἐθέσπισαν "*
(218).

Ἡ φράση του Δημητρίου Χωματηνοῦ ὅτι ὁ βασιλεὺς
" *τῶν μὲν ἐξουσιαστικῶν νόμων καθόλου ὑπέρχεται* " σημαίνει
ὅτι θεωρητικά τουλάχιστον ὅλες οἱ ἐξουσίες τοῦ βασιλέως
ἦταν ἀπεριόριστες καὶ ὅλα τὰ πράγματα ἐξαρτῶνταν μόνο
ἀπὸ τῆ θεόσταλτῆ φροντίδα καὶ υπεύθυνῃ διακυβέρνησῃ του
(219). Σημαίνει ἀκόμα ὅτι ὁ βασιλεὺς εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ
καταρχέῃ ἢ νὰ τροποποιεῖ νόμους καθὼς καὶ νὰ ἐκδίδει
νέους, ἀλλὰ πάντοτε με πνεῦμα ἐπιείκειας καὶ φιλανθρωπίας:
" *ἢ γάρ βασιλεῖος θεία περιοπὴ τῆς τοῦ δικαίου ἐπιστήμης
ἀρρεπῶς τε καὶ ἀπαρεγκλίτως καὶ ὡς φίλον Θεοῦ
προστατεύουσα* " (220).

Ὁ βασιλεὺς ὡς φορέας τῆς υπέρτατης κοσμικῆς
ἐξουσίας κατὰ τὸ Δημήτριο Χωματηνό, ἀν καὶ οἱ νόμοι
ἐθέσπισαν " *καί τό δόξαν αὐτῷ ἀρεστόν, ὡς νόμου τυγχάνειν*
", ὅμως αὐτό δε σημαίνει ὅτι ἡ θέλησῃ του εἶναι ἐλεύθερη
καὶ ἀπεριόριστη στη νομοθετικὴ του δραστηριότητα.
Ἀντίθετα ἡ θέλησῃ του περιορίζεται ἀπὸ τῆ νομικὴ καὶ
ἐκκλησιαστικὴ παράδοση, που ἀποτελοῦν ἀπαραίτητες
προϋποθέσεις γιὰ τῆ νομιμότητα τῆς ἐξουσίας του : " *καί
κατὰ τοῦ βασιλέως οἱ γενικοὶ κρατεῖτωσαν νόμοι, καί τό πᾶσα
παράνομος ἐκβαλέσθω ἀντιγραφῆ, καί τό μηδέν παρὰ τὴν τῶν
νόμων ἔννοιαν πραχθέν, ἐρρώσθω, ἀλλ' ἄχρηστον ἔστω* " (221).

Ἡ φράση του Δημητρίου Χωματηνοῦ " *καί κατὰ τοῦ
βασιλέως οἱ γενικοὶ κρατεῖτωσαν νόμοι* " σημαίνει ὅτι ἡ
ἐξουσία τοῦ αυτοκράτορα δὲν ἀποτελεῖ γι' αὐτόν δυνατότητα
γιὰ ἀυθαιρεσία, ἀλλὰ ὑποχρέωση νὰ ζεῖ σύμφωνα με τοὺς



νόμους που έχει εκδόσει και να απονέμει το δίκαιο, επιλύοντας τις αναφυόμενες διαφορές μεταξύ των υπηκόων του: " *Όταν ἕτερόν τι τό νόμιμον βούληται, ἕτερον δέ τό δίκαιον, μόνος ὁ βασιλεύς τήν περί τούτου τέμνει ζήτησιν, ἐπειδή αὐτῷ μόνῳ πρέπει τά τοιαῦτα τέμνειν* " (222).

Κατά το Δημήτριο Χωματηνό κάθε βασιλική απόφαση που υπάγεται στη δικαιοδική νομοθεσία έπρεπε να είναι σύμφωνη με τους επικρατούντας γενικούς νόμους, διαφορετικά ήταν παράνομη και έπρεπε να ακυρώνεται (223). Αυτό κατά το Δημήτριο Χωματηνό σημαίνει και το λεχόμενον " *ὀφείλει ὁ βασιλεύς κατά νόμους πολιτεῖσθαι* " (224). Με άλλα λόγια ο βασιλεύς υπόκειται στους νόμους υπό την έννοια ότι και ο ίδιος πρέπει να ζει σύμφωνα με τους νόμους που έχει εκδώσει. Αυτό άλλωστε διακρίνει το νόμιμο αυτοκράτορα από τον τύραννο (225).

Από τα παραπάνω συνάχεται ότι ο Δημήτριος Χωματηνός δεν υπερασπίζεται την ανεξαρτησία της βασιλικής εξουσίας απέναντι στο νόμο. Αντίθετα υποστηρίζει ότι η βασιλική - αυτοκρατορική εξουσία έπρεπε να βασίζεται στο σεβασμό της δικαιοσύνης. Το κύρος λοιπόν του δικαίου αποτελεί προϋπόθεση για το κύρος της αυτοκρατορικής εξουσίας. Γι'αυτό και η διακυβέρνηση της αυτοκρατορίας έπρεπε να είναι φιλοδίκαια. Τη θετική αυτή διαπίστωση κάνει ο Δημήτριος Χωματηνός, όταν μας πληροφορεί, ότι οι πολίτες στο Κράτος της Ηλείρου στηριζόμενοι στο δίκαιό τους, προσέβλεπαν με εμπιστοσύνη στο φιλοδίκαιον της αυτοκρατορικής εξουσίας: " *ναί μὴν καί τῷ φιλοδικαίῳ τεθαρρηκότες, τοῦ κραταιοῦ καί ἁγίου ἡμῶν αὐτοκράτορος* " (226).



Ασφαλώς οι αντιλήψεις αυτές του Δημητρίου Χωματηνού για τις σχέσεις του βασιλέως - αυτοκράτορος με το νόμο, αποτελούν, όπως και παλαιότερα επί Φωτίου, προσπάθεια μεταβολής των ηθικών υποχρεώσεων του βασιλέως σε νομικές δεσμεύσεις του (227).

Κατά τον καθηγητή Ι.Ε.Καραγιαννόπουλο παρά το γεγονός ότι η προσπάθεια του Δημητρίου Χωματηνού, όπως και η παλαιότερη του ιερού Φωτίου δεν απέδωσε (228), όμως κρίνεται ότι προετοίμασε το έδαφος, επάνω στο οποίο αναπτύχθηκε αργότερα η συναινετική θεωρία του Μοσχόπουλου (229).

6. Η βασιλική - αυτοκρατορική αυλή. Τόσο ο Δημήτριος Χωματηνός, όσο και οι δύο άλλοι συνάδελφοί του στην Ήπειρο κάνουν λόγο στα έργα των για τη βασιλική - αυτοκρατορική αυλή του Θεοδώρου Δούκα (230). Όπως συνάχεται από τα κείμενα του Ιωάννη Απόκαυκου ο Θεόδωρος Δούκας είχε οργανώσει την αυλή του σύμφωνα με τα βυζαντινά πρότυπα ήδη πριν από την αναχόρευση.

Ο αρχιεπίσκοπος Αχρίδας Δημήτριος Χωματηνός ύστερα από παράκληση του μεγάλου Κομνηνού Θεοδώρου Δούκα εξήτασε στο δικαστήριό του αίτηση διαζυγίου του δεσπότη της Πελοποννήσου Ιωάννη Χαμάρετου (231), ο οποίος είχε καταφύγει στο Κράτος του Θεοδώρου Δούκα. Στο έγγραφο της σχετικής συνοδικής απόφασης του Δημητρίου Χωματηνού διασώζεται ολόκληρη επιστολή του Θεοδώρου Δούκα προς τον πενθερό του Χαμάρετου Γεώργιο Δαιμονοϊωάννη (Δεκέμβριος του 1222)(232). Στην επιστολή του αυτή ο Θεόδωρος Δούκας γράφει προς τον εν Μωρέα Δαιμονοϊωάννη και τα εξής: *" Πέμψον ούν,τήν γυναίκα του δεσπότη, και μη είπης ότι πώς απελεύσεται τό έμόν παιδίον, εις γήν άλλοτριών και εις λαόν μή συνδεδεμένον τῇ έμῃ γενεᾷ....άλλ' οὐκ ἔσται ξένη αὐτή τό καθόλου· Λαόν γάρ*



οὐκ εἰάριθμον ἢ τοῦ Πέλοπος τῇ ἡμετέρᾳ αὐλῇ παρεπέμψατο " (233).

Από το παραπάνω απόσπασμα της γνωστής επιστολής του Θεοδώρου Δούκα σε συνδυασμό και με άλλες σχετικές μαρτυρίες επιβεβαιώνεται ότι στο Κράτος της Ηπείρου ο Θεόδωρος Δούκας είχε οργανωμένη βασιλική αυλή στις τάξεις της οποίας είχαν καταφύγει αρκετοί αξιωματούχοι και άλλοι από την περιοχή της Πελοποννήσου.

Ο Δημήτριος Χωματηνός σε έγγραφο του προς το Μανουήλ Δούκα αναφέρει ότι *"ἐπί τῶν ἡμερῶν προβεβασιλευκός αὐταδέλφου τῆς βασιλείας σου καὶ αὐθέντου μου μικροῦ Θεοδώρου"* (234) εξέδωκε συνοδική απόφαση σχετική με τη δευτερογαμία του Χαμαιδράκοντος, χαμβρού ἐπ'αδελφῆ του Κωνσταντίνου Λαμπέτη. Και επειδή ο Δημήτριος Χωματηνός εξακολουθούσε να εμμένει στο δίκαιο και νόμιμο εκείνης της απόφασής του, ζήτησε από το Μανουήλ Δούκα και τους σοφούς ἄνδρες του "παλατίου" του να επανεξετάσουν την απόφασή του εκείνη, προκειμένου να διαπιστώσουν αν καλῶς ἢ κακῶς ἐξεδόθη: *"Ἐπεὶ γοῖν τό τῆς ἀγίας βασιλείας σου παλάτιον οὐκ ἀμοιρεῖ, Θεοῦ Χάριτι, ἀνδρῶν παντοδαπῇ σοφίᾳ κεκοσμημένων, αὐτῶ δοκιμασθῆναι παρ'αὐτοῖς τὰ ἐπὶ τῇ παρούσῃ ὑποθέσει δεδογμένα ἡμῖν"* (235).

Στο "Πιττάκιον" των αρχιερέων της Συνόδου της Ἄρτας (Φεβρουάριος 1227) προς τον Πατριάρχη Γερμανό Β' αναφέρεται ότι στα δυτικά μέρη υπήρχαν πολλοί λόγιοι και ἐνάρετοι αξιωματούχοι: *"πολλοὶ δέ καὶ λόγου καὶ ἀρετῆς εἰσὶ μέτοχοι"* (236).

Και ο Γεώργιος Βαρδάνης χράφοντας εκ μέρους της Συνόδου της Θεσσαλονίκης (237) προς τον Πατριάρχη Γερμανό Β' το ἔτος 1228 μεταξύ ἄλλων τονίζει και την παιδεία των μελῶν της βασιλικῆς αὐλῆς του Θεοδώρου Δούκα: *"ἴστωσαν ὡς ὁ μικρότερος ἐν τῇ παρ'ἡμῖν κραταιᾷ βασιλείᾳ λελόγεται καὶ ὡς ἐν ἄλλοις παντοίοις κεκόσμηται τὰ*



ἀνάκτορα, οὕτω δέ και τοῖς περί τό λέγειν και γράφειν δεινοῖς ἐγκαθώπλισται, και ζητιῶν τις οὔτε τόν λόγον ἐνθάδε ἄοπλον εἶρη, οὔτε τόν ὀπλισμένον ἐκτός λογιότητος "(238).

Σε συνδυασμό με τα παραπάνω οι κατηγορίες του Γεωργίου Ακροπολίτη για βαρβαρισμό του Θεοδώρου Δούκα, ότι δηλαδή δεν εχνώριζε τους αυτοκρατορικούς θεσμούς και την εθιμοτυπική τάξη δεν ευσταθούν: "*Ἀφικῶς δέ ἔχων περί τοῖς τῆς βασιλείας θεσμοῖς βοιλγαρικώτερον ἢ μᾶλλον βαρβαρικώτερον ταῖς ὑποθέσεσι προσεφέρετο, οὐ τάξιν γινώσκων οἰδέ κατάστασιν, οἰδέ ὄσα ἐν τοῖς βασιλείοις ἀρχαῖα ἔθιμα καθεστήκασιν*" (239) γράφει ο Γεώργιος Ακροπολίτης για τον αυτοκράτορα των δυτικών μερών Θεόδωρο Δούκα.

Κατά το Δημήτριο Χωματηνό δεν πρόκειται για ἀγνοια των τρόπων οργάνωσης και διοίκησης της βασιλικής - αυτοκρατορικής αὐλῆς από μέρος του Θεοδώρου Δούκα, ἀλλά για αδυναμία εφαρμογῆς και τήρησης μερικῶν παλαιῶν εθιμοτυπιῶν, συνεπεία των ἐκτακτων λόγων που προέκυψαν μετά την ἄλωση της βασιλεύουσας από τους Λατίνους το 1204 (240).

Ο Δημήτριος Χωματηνός κάνει λόγο και για τη βασιλική αὐλή της Πρέσπας (241) με ἀφορμή το γεγονός ότι ο εκ Μακεδόνων ἔλκων το χένος Ιωάννης Ιερακάρης κατέφυγε στο δικαστήριό του για να διεκδικήσει ἀμπελῶνα κάποιου Δράζη, τον οποίον και εἶχε κατάσχει για λογαριασμό του δημοσίου ο ἄρχοντας Τζακηνός "*δικαίῳ τῆς ἐν τῇ Πρεέσπη βασιλικῆς αὐλῆς*" (242).



Ο Θεόδωρος Δούκας οργάνωσε την αυλή του σύμφωνα και με το παραδοσιακό τελετουργικό της βυζαντινής αυτοκρατορικής αυλής (243). Πριν και μετά την αναχόρευσή του σε αυτοκράτορα του Κράτους της Ηπείρου (244) ενδιαφέρθηκε να αποκτήσει μια νέα ιεραρχία υπαλλήλων και αξιωματούχων (245). Πολλοί από τους νέους τιτλούχους και αξιωματούχους της αυλής του Θεοδώρου Δούκα ήταν συγγενείς του ή συγγενείς της συζύγου του Αυχούστας Μαρίας Πετραλείφα (246).

Στα έργα του Δημητρίου Χωματηνού αναφέρονται οι παρακάτω τίτλοι και αξιώματα που απένειμε ο Θεόδωρος Δούκας (247):

α. Δεσπότης

Ο Θεόδωρος Δούκας απένειμε τον τίτλο του "Δεσπότη" στους αδελφούς του Κωνσταντίνο (248) και Μανουήλ (249) Δούκα.

Ο Μανουήλ Δούκας, όπως προκύπτει από τις πηγές, διατήρησε τον τίτλο του δεσπότη και όταν ασκούσε τα καθήκοντα του αυτοκράτορος (1230 - 1237) και υπέγραφε τα έγγραφά του με ερυθρά μελάνη (250). Από μερίδα ερευνητών υποστηρίζεται ότι ο Μανουήλ Δούκας αναγορεύτηκε αυτοκράτορας στη Θεσσαλονίκη μετά την τύφλωση του αδελφού του Θεοδώρου στη Βουλγαρία (251). Η θέση του Μανουήλ λόγω των πολιτικών εξελίξεων είχε αποδυναμωθεί και δεν του επέτρεπε να προσβλέπει σε μία ανασύσταση του βυζαντινού κράτους (252).



Από ορισμένους ερευνητές υποστηρίζεται ότι ο Μανουήλ Δούκας απένειμε τον τίτλο του "δεσπότη" στον ανηψιό του Μιχαήλ Β' Δούκα, το φυσικό χιό του Μιχαήλ Α', στον οποίο και περιήλθαν οι περιοχές της Ηπείρου μετά το 1230 (253).

Κατά το Γεώργιο Ακροπολίτη, ο Μανουήλ Δούκας, μετά την επιστροφή του αδελφού του Θεοδώρου από τη Βουλγαρία, κατέφυγε στην αυλή του αυτοκράτορα της Νίκαιας Ιωάννη Γ' Βατάτζη (254).

Όπως είναι γνωστό ο Θεόδωρος Δούκας απένειμε τον τίτλο του "δεσπότη" και στον Κωνσταντίνο Πηχονίτη (255), δούκα Βεροίας. Η άποψη ότι ο Θεόδωρος Δούκας απένειμε τον τίτλο του δεσπότη και στον Ευθύμιο Τορνίκη είναι εσφαλμένη(256).

β. Σεβαστοκράτωρ

Ο τίτλος του σεβαστοκράτορα μνημονεύεται από το Δημήτριο Χωματηνό σε έγγραφο που απευθύνει στον επίσκοπο Σκοπίων: " *Ιερώτατε επίσκοπε Σκοπίων,....ό παρών Ιερεύς Δραγομηρός....., εξέιπεν ως πρό πέντε ήδη μηνών πλέον, συνηνέχθη φόνου υπόθεσις μέσον τινών δουλευτών του πανευτυχεστάτου σεβαστοκράτορος, και τινων κατοίκων του ειρημένου χωρίου* " (257).

γ. Οικεῖος - Μεσάζων

Τον τίτλο του οικείου - μεσάζοντος (258) ο Θεόδωρος Δούκας απένειμε στο συγγενή του Ιωάννη Πλυτό (259), ο οποίος κατά καιρούς είχε διατελέσει δούκας Αχρίδος, Βεροίας και Κροών (260). Ο Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά του μας παρέχει τις εξής σχετικές μαρτυρίες:



1. " *ὑπόμνημα φέρων ὑποσημανσιν τοῦ πανσεβάστου σεβαστοῦ καί οἰκείου μεσάζοντος τοῦ κραταιοῦ καί ἀγίου ἡμῶν αὐθέντου τοῦ μεγάλου Κομνηνοῦ, τοῦ Πλυτοῦ κυροῦ Ἰωάννου*" (261).

2. " *καί ἦν ἡ μὲν τοῦ πανυπερσεβάστου καί οἰκείου τῷ κραταιῷ καί ἀγίῳ ἡμῶν βασιλεῖ τοῦ κυρίου Ἰωάννου τοῦ Πλυτοῦ*" (262).

Στις μαρτυρίες αυτές του Δημητρίου Χωματηνοῦ παρατηροῦμε ὅτι χρησιμοποιοῦνται καὶ οἱ καθαρὰ τιμητικοὶ τίτλοι:

ι. τοῦ " *πανυπερσεβάστου*" καὶ

ιι. τοῦ " *πανσεβάστου σεβαστοῦ*", οἱ ὁποῖοι το πρῶτον εἶχαν ἐπινοηθεῖ καὶ χρησιμοποιηθεῖ ἀπὸ τοὺς αυτοκράτορες τοῦ 12ου αἰῶνα (263).

Ὁ ἴδιος ὁ Δημήτριος Χωματηνός χρησιμοποιεῖ τὸν τίτλο " *τοῦ πανσεβάστου σεβαστοῦ*" καὶ γιὰ τὸν " *κυρόν Μανουὴλ τόν Κουβαράν*", καθὼς καὶ γιὰ τὸν " *κυρόν Πρόμπον*" (264).

Ἄλλοι τιμητικοὶ τίτλοι ποὺ αναφέρονται ἀπὸ τὸ Δημήτριο Χωματηνὸ εἶναι:

1. Πανευτυχεστάτος

" *Γράμμα τοῦ ἀνταδέλφου τοῦ κραταιοῦ καί ἀγίου ἡμῶν αὐθέντου τοῦ πανευτυχεστάτου κυροῦ Μανουὴλ τοῦ Δοῦκα τῷ κραταιῷ Κομνηνῷ ἐνεχείρησεν*" (265).

2. Μεγαλοδοξότατος

" *Ἡ δὲ ἑτέρα τοῦ μεγαλοδοξοτάτου κυροῦ Θεοδώρου τοῦ βεστάρχου*" (266) καὶ ἀλλαχοῦ " *Ὁ ἀπὸ τοῦ κάστρου τῆς Βεροίας ὀρμώμενος Μιχαὴλ ὁ Γουναρόπουλος, τῷ δεσποτικῷ βήματι παραστάς, μοιχείας ἐγκλημα κατὰ τοῦ μεγαλοδοξοτάτου κυροῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πηγονίτου τὴν σήμερον ἐνεστήσατο*" (267).



3. Μεγαλεπιφανέστατος

" συμπόνω χρησαμένη τῷ αὐτεδέλφω αὐτῆς τῷ
μεγαλεπιφανεστάτῳ βασιλικῷ ἵποταγάτῃ κυρῷ Κομάνῳ "
(268).

δ. Πρωτοβεστιάριος

Ο Δημήτριος Χωματηνός δεν αναφέρει στα
έχγραφά του το αξίωμα του πρωτοβεστιαρίου (269). Όπως
όμως προκύπτει από το έχγραφο του Ιωάννη Απόκαυκου ο
Θεόδωρος Δούκας είχε απονεμίσει το αξίωμα του
πρωτοβεστιαρίου πριν ακόμη από την αναχόρευσή του στη
Θέσσαλονίκη (270).

Στα έχγραφα του Δημητρίου Χωματηνού αναφέρεται
και ο όρος "έπιτήδειος" : " τὴν περὶ τούτων δ'ἀναφορὰν διὰ τε
τοῦ ἱερωτάτου ἐπισκόπου Μογλένων..... καὶ τοῦ ἐπιτηδείου
αὐτῶν Νικηφόρου τοῦ Παραδεισιώτου πεποίηκεν " (271).
Κατά τη σχετική μαρτυρία του Δημητρίου Χωματηνού, ο
πανευγενέστατος Γεώργιος Κομνηνός, δεν ηδύνατο να
παραστεί αυτοπροσώπως στη σύνοδο του Δημητρίου
Χωματηνού, για να λύσει τους φόβους του, σχετικά με
υπόσχεσή του μεθ'όρκου προς το Θεό, γιατί " φροντίδας
ἀναγκαίας τῆς τῶν σκοτίων ἐπιτροπῆς τε καὶ φυλακῆς
περικείμενος " (272). Γι'αυτό και απέστειλε τη σχετική
αναφορά του με τον "έπιτήδειο " (= εκπρόσωπό του)
Νικηφόρο τον Παραδεισιώτη. Ο όρος "έπιτήδειος " δεν
φαίνεται να είναι τίτλος. Στην περίπτωση αυτή σημαίνει το
στενό φίλο, το συγγενή.



ε. Επίτροπος

Ο Δημήτριος Χωματηνός αναφέρει και το αξίωμα του επιτρόπου όταν γράφει: " *ὁ στρατιώτης Γεώργιος, ὁ τὴν ἐπικλησιν Κίνναμος, ὀρισμῶ θεῖω βασιλικῶ ἐπίτροπος τῆς χώρας τῆς Δράμας γενόμενος, οὐ τὰ τῶν ἀγαθῶν ἐπιτρόπων ἐπεδείξατο ἐν αὐτῇ, ἀλλὰ τὰ τῶν κακοτρόπων τε καὶ σκαιῶν* " (273).

ς. Βασιλικός υποταχάτης

Στα έγγραφα του αρχιεπισκόπου Αχρίδος αναφέρεται ακόμη και το στρατιωτικό αξίωμα του βασιλικού υποταχάτη: " *Ἡ ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Κορυτῶν οἰκοῦσα Βολεσλάβα..... συμπόνῳ χρησαμένη τῷ αὐταδέλφῳ αὐτῆς τῷ μεγαλεπιφανεστάτῳ βασιλικῶ ὑποταχάτῃ κυρῷ Κομάνῳ, ἐδείθη δι' αὐτοῦ τῆς ἡμῶν μετριότητος* " (274).

Από τις παραπάνω εκτεθείσες μαρτυρίες του Δημητρίου Χωματηνού διαπιστώνουμε ότι η απονομή των τίτλων και των αξιωμάτων στο Κράτος της Ηπείρου εχίνετο με " *δεσποτικό ὀρισμῶ* " (275) ή με " *θεῖο βασιλικό ὀρισμῶ* " (276).



ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΠΕΡΙ ΚΡΑΤΟΥΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΟΝΤΕΩΝ

1. Η έννοια και το περιεχόμενο των πολιτειακών όρων. Στο κεφάλαιο αυτό κύριος στόχος μας είναι η ανεύρεση, η επισήμανση και η ανάλυση της έννοιας και του περιεχομένου των πολιτειακών όρων, όπως αυτοί προβάλλουν μέσα από τα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνού και όπως κατανοούνται στην εποχή του.

α. ΑΡΧΗ: Ο Δημήτριος Χωματηνός στα έργα του χρησιμοποιεί τους όρους " *Ἀρχή* ", " *Ρωμαίων Ἀρχή* " και " *Δουκικὴ Ἀρχή* ". Με το γενικό όρο " *Ἀρχή* " (1) ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος θέλει να δηλώσει την εξουσία, την κυβέρνηση, την κυριαρχία και γενικά το αξίωμα της εξουσίας και αρχηγίας του άρχοντα (2).

Κατά το Δημήτριο Χωματηνό ο " *Θεόδωρος ὁ ἐκ Δουκῶν καὶ Ἀγγέλων καὶ Κομνηνῶν, τοῦ ὑπολελειμμένου κατὰ δύσιν μέρους τὴν ἀρχὴν διεξῶννυτο, καὶ ταῖς Λατινικαῖς ὀρμαῖς κραταιῶς ἀνθιστάμενος, ὑπέσπα πολλὰς ἐκάστοτε τῶν ὑπ'αὐτοῖς χωρῶν* " (3).

Σε άλλη περίπτωση ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος απευθυνόμενος στο βασιλέα πλέον Θεόδωρο Δούκα μεταξύ άλλων γράφει: " *πᾶς ὁ εἰς τὴν ἀρχὴν τεταγμένος, τὸν πλοῦτον οὐχ ἑαυτῷ, ἀλλὰ τοῖς ὑπ'αὐτοῦ ἀρχομένοις ἔχειν ὀφειλέτης ἐστίν, ἢ ἐκείθεν εἰς αὐτούς ἢ ὑπὲρ αὐτῶν κατὰ καιρὸν πηγάζη* " (4). Ασφαλώς με τον όρο " *ὁ εἰς τὴν ἀρχὴν τεταγμένος* " ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος εννοεί τον καλῶς και νομίμως κατέχοντα την αρχή, δηλαδή την εξουσία. Γι'αυτό και θεωρεῖ ως ὑψιστο χρέος και οφειλή " *τῶν εἰς τὴν ἀρχὴν τεταγμένων* " τη συνεχή προσφορά και διακονία του λαού των.



Με τον όρο " *Ρωμαίων Αρχή* " (5) ο Δημήτριος Χωματηνός δηλώνει τόσο την εξουσία και την κυριαρχία των Βυζαντινών Ρωμαίων, δηλαδή της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, όσο και την ανεξάρτητη ηγεμονία των Βυζαντινών Ρωμαίων στα " *δυτικά μέρη* " (6) της αυτοκρατορίας. Έτσι ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος, αναφερόμενος στις συνέπειες που είχε η Λατινική κατάκτηση στην ενιαία μέχρι τότε Βυζαντινή αυτοκρατορία, γράφει, ότι ο Πατριάρχης της Κωνσταντινουπόλεως Ιωάννης Καματερός αναγκάσθηκε να αναζητήσει καταφύγιο στο βασιλέα των Βουλγάρων " *διά τὸ ἀπογνῶναι τῆς ἀνακλήσεως τῆς τῶν Ῥωμαίων Ἀρχῆς* " (7).

Και στην απολογητική του επιστολή προς τον Πατριάρχη Γερμανό Β' ο λόγιος ιεράρχης της Ηπείρου επισημαίνει: " *ἀλλ' ἐπειδὴ τῶν κοσμικῶν πραγμάτων γέγονε σίγησις, ὅποια ὡς ἐγὼμαι, οἰδέπω καὶ νῦν εἰς τὴν Ῥωμαίων ἐκώμασεν, ὡς κινδυνεῖσαι καὶ αὐτὴν ἀκροτηριασθῆναι τὴν ἀμώμητον πίστιν ἡμῶν, δόγμασι τε καὶ ἔθεσι τῶν τὴν μεγίστην τῶν Ῥωμαίων ἀρχὴν λιμνηναμένων ἔθνῶν, ἐκφυλοῖσι οἷσι καὶ ἀπεμφαίνουσι* " (8).

Κατὰ το Δημήτριο Χωματηνό η " *ἀρχὴ τῶν Ῥωμαίων* " ήταν επίπονος και εξαντλητική για τους κατέχοντες αυτήν Ρωμαίους. Σ'αυτό συντελούσε ιδιαίτερα η ευθύνη και οι υποχρεώσεις των να αντιμετωπίσουν τους κατά καιρούς εχθρούς των, να σώσουν το λαό τους και να ανορθώσουν τις όποιες καταστρεπτικές συνέπειες είχε υποστεί. Μια τέτοια χαρακτηριστική περίπτωση αποτελούσε για το Δημήτριο Χωματηνό στην εποχή του και η δοκιμασία που υφίστατο ο κατέχων την " *ἀρχὴν τῶν Ῥωμαίων* " στα δυτικά μέρη Θεόδωρος Δούκας Κομνηνός: " *Ἐγὼ σε καὶ ὡς ῥομφαίαν τοῦ*



Δυνατοῦ θεωρῶ. ... , ὅτι δέ ράβδον δυνάμειος δεδομένην παρ' αὐτοῦ καταπονηθείση τῇ τῶν Ῥωμαίων ἀρχῇ καί τὸν ταύτης ὄλισθον ἀνορθοῦσαν καί ἵπερείδουσιν " (9).

Με τον ὄρο " *Δουκική ἀρχή* " ο οποίος αποτελεί περίφραση ἀντί του ὄρου "δούξ" ο Δημήτριος Χωματηνός δηλώνει τὴν ἐξουσία καὶ τὸ ἀξίωμα του Δούκα τῆς Θεσσαλονίκης Γεωργίου Φραγκοπούλου (10), στον οποίο ἀνατέθηκε ἡ διοίκηση τῆς Θεσσαλονίκης τὴν ἐποχὴ τῆς Λατινοκρατίας ὅταν ἐξουσίαζε ἡ Μαρία χήρα του Βονιφατίου του Μομφερρατικού (τέως σύζυγος του βασιλέως Ἰσαακίου του Ἀγγελίου) (11).

Ἐκτός ἀπὸ τους παραπάνω ὄρους ο ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἀχρίδος στα κείμενά του χρησιμοποιεῖ καὶ τους ὄρους " *ἐπίγειος ἀρχή* ", " *πονηρὰ ἀρχή* " καὶ " *μεμολυσμένη ἀρχή* ".

Τον ὄρο " *ἐπίγειος ἀρχή* " ο Δημήτριος Χωματηνός τον χρησιμοποιεῖ μόνο μια φορά στα κείμενά του καὶ αὐτὴ, ὅταν ἀπευθύνεται στο βασιλέα Θεόδωρο Δούκα, γιὰ νὰ του ἐπισημάνει, ὅτι " *Θεοῦ γὰρ ὁ βασιλεὺς ἐστὶν ἀντίτιμος, τὴν ἐπίγειον ἰθύνων ἀρχὴν* " (12). Προφανῶς ἐδῶ ο λόγιος ιεράρχης θέλει νὰ ἀντιδιαστείλει τὴν "ἐπουράνια ἀρχή", που κατέχει ὁ Θεός, ἀπὸ τὴν "ἐπίγεια ἀρχή", τὴν ὁποία κατέχει ὁ βασιλεὺς με θεία παραχώρηση. Εἶναι γνωστό ὅτι στὴ χριστιανικὴ πολιτικὴ θεολογία ἀπὸ τὴν ἐποχὴ του Εὐσεβίου Καισαρείας ὁ Ῥωμαῖος αυτοκράτορας ἐθεωρεῖτο ὡς ἀντιπρόσωπος του Θεοῦ στὴ γῆ (13).

Ἀντίθετα οἱ ὄροι " *πονηρὰ ἀρχή* " καὶ " *μεμολυσμένη ἀρχή* " στα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνοῦ δὲν ἔχουν πολιτικὸ ἐννοιολογικὸ περιεχόμενο καὶ δὲν ἀναφέρονται στὴν πολιτικὴ ἐξουσία. Ο ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἀχρίδος



χρησιμοποιεί τους όρους αυτούς για να δηλώσει την παράνομη κατοχή, κυριαρχία και νομή κάποιου πράγματος (υποστάσεως)(14). Ο συγγραφέας μας, δίνει ιδιαίτερη έμφαση και σημασία στη γεννητική αρχή ή αιτία, καθώς και στο πρώτο ξεκίνημα από το οποίο κάθε πράγμα παίρνει την υπόστασή του(15).

β. ΔΕΣΠΟΤΕΙΑ: Ο Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά του χρησιμοποιεί ελάχιστες φορές τον όρο "δεσποτεία". Ο όρος αυτός δεν είναι τεχνικός για το συγγραφέα μας και δε δηλώνει τη δύναμη και την εξουσία του κυρίαρχου άρχοντα, ο οποίος κυβερνά το λαό του κατά τρόπο αυθαίρετο και αυταρχικό (16), αλλά την κυριότητα, ιδιοκτησία, χρήση, νομή και κατοχή κάποιου πράγματος (17). Στην περίπτωση αυτή ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος κάνει τη διάκριση ανάμεσα στη νόμιμη δεσποτεία (18) και την παράνομη δεσποτεία (19). Η παράνομη δεσποτεία για το Δημήτριο Χωματηνό απαγορευόταν από τους νόμους, γιατί δεν ήταν σύννομη και είχε εξ αρχής τη σύσταση και επιβολή της εκ κακής πίστεως και συναλλαγής: "*Ο κακῆ πίστει νεμόμενος, οὐ δύναται διὰ χρονίαν νομήν δεσπόζειν, ἀλλὰ καὶ οἱ κληρονόμοι αὐτοῦ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα νεμηθέντες, κἂν καλῆ πίστει νεμῶνται, διὰ τὸ τῆς ἀρχῆς ἐλάττωμα, διὰ χρήσεως οὐδέ δεσπόζουσιν αὐτοῦ*" (20).

γ. ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ: Ο Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά του



χρησιμοποιεί τους όρους "Βουλγαρική δυναστεία" (21), "δυναστεία τῶν προεχόντων ἀρχοντικῶς" (22), "δυναστεία ἐξ ἀρπαγῆς" (23), "δυναστεία ἐκ τῶν γάμων" (24) και "προγονική δυναστεία" (25).

Με τον ὄρο "Βουλγαρική δυναστεία" ο ἀρχιεπίσκοπος τῆς Αχρίδος θέλει νὰ δηλώσει τὴν τυραννική, δεσποτική, σφετεριστική και καταπιεστική ἐξουσία τῶν Βουλγάρων στα βόρεια μέρη τοῦ Κράτους τῆς Ηπείρου: "τὴν ἐκείνων δυναστείαν ἢ Βουλγαρική τῶν βαρβάρων ἐξουσία διαδεξαμένη, ἄκοντας σιωπᾶν τοῖτοισι ἠνάγκασεν" (26). Με τὴν ἴδια περίπου ἐννοια ὁ συγγραφέας μας χρησιμοποιεῖ και τοὺς ὄρους "δυναστεία τῶν προεχόντων ἀρχοντικῶς" και "δυναστεία ἐξ ἀρπαγῆς", προκειμένου νὰ δηλώσει τὴν καταπιεστική και δυναστική ἐξουσία τῶν τοπικῶν ἀρχόντων τῆς περιοχῆς τῶν Σκοπίων Ἰωάννη Τειχομοιροῦ και Κωνσταντίνου Βασιλικού, οἱ ὁποῖοι ἐνέμοντο ἀκόμη και ὀρφανικά ἀκίνητα: "τὰ τε ἐναπολειφθέντα εἰς κληρὸν αὐτοῖς διαρπαγέντα κατεσχέθησαν και διεμερίσθησαν παρά τῶν τῆνικαῦτα ἐν τῷ θέματι Σκοπίων προεχόντων ἀρχοντικῶς, τοῦ τε δηλαδὴ Ἰωάννου τοῦ Τειχομοιροῦ και τοῦ Βασιλικοῦ Κωνσταντίνου" (27).

Στὴν ἄλλη περίπτωση ποὺ ὁ Δημήτριος Χωματηνός χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο "δυναστεία ἐκ τῶν γάμων", ἀναφέρεται στὴν τακτική τῆς ἐκ Κερκύρας γυναικὸς Καλῆς, ἡ ὁποία προκειμένου νὰ ἀποσπάσει με καταδυναστευτικό τρόπο ξένα πράγματα, "πολυγαμίαν ἠσπάσατο, και δυναστεία κατὰ τούτων ἐχρήσατο" (28). Τὴν καταπιεστική και ἐξαναγκαστική αὐτή διαχωγή τῆς ἡ Καλῆ, προσπάθησε νὰ τῆς στηρίξει στὴν δυναστική=διαδοχική σύζευξή τῆς με ἄνδρες, ποὺ ἀσκούσαν ἐξουσία στὴν Κέρκυρα. Γι'αὐτό και κατὰ τὴν σχετική μαρτυρία "ἐπεισάγει και τέταρτον, ἐντόπιον μὲν,



ισχύοντα δέ και αὐτόν, ἐλομένη μάλιστα παρανομεῖν, ἵνα τῇ ἐκ τῶν εἰρημένων γάμων δυναστεία κερδήσῃ τὰ ἀλλότρια πράγματα " (29).

Σύμφωνα με τη μαρτυρία της σχετικής απόφασης του δικαστηρίου του Δημητρίου Χωματηνού η Καλή " *ἀτονήσασα πρὸς τὸ ἑτέροις ἀνδράσι συνάπτεσθαι, ὥστε διὰ τῆς ἐκείνων ἐπικουρίας κυριεύειν, τῶν τοῦ Νικολακίου πραγμάτων, ὡς φειγόντων ἤδη ταύτην τῶν νομίμων ἀνδρῶν διὰ τὸ πρόδηλον τῆς παρανομίας* " (30) αναγκάσθηκε να καταστήσει κληρονόμο των παραπάνω δια της βίας αποκτηθέντων πραγμάτων " *τὸν ἀπὸ τοῦ τετάρτου γάμου παῖδα αὐτῆς, τὸν περιόντα Θεόδωρον τὸν Σαλερινόν* " (31).

Συνεπῶς ἐδῶ ο ὅρος "δυναστεία " δεν εἶναι τεχνικός και σημαίνει την παράνομη, αρπακτική και σφετεριστική κυριαρχία ξένων πραγμάτων, η οποία επιβλήθηκε με τη δύναμη της βίας και της εξουσίας του δυνάστη. Ακόμη ο ὅρος αὐτός σημαίνει την κληρονομική-διαδοχική εξουσία των τοπικῶν ἀρχόντων.

Τέλος με τον ὄρο " *προγονική δυναστεία* " ο Δημήτριος Χωματηνός αναφέρεται στο δύσκολο και ερχώδη δικαστικό ἀγῶνα που ἀνέλαβε ο Νικόλαος Πυρρός " *κατὰ τῆς προγονικῆς τοῦ Μαλακινῶ δυναστείας* " (32) και θέλει να δηλώσει την παράνομη κατόχη, νομή και δεσποτεία ξένης ιδιοκτησίας (33).

Δ. ΗΓΕΜΟΝΙΑ: Στα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνού ο ὄρος " *ἡγεμονία* " ἀπαντάται μόνο τέσσερις φορές. Από αὐτές η μία αναφέρεται στον ὄρο " *ἡγεμονία τῶν Ῥωμαίων* " (34) και θέλει να δηλώσει την εξουσία και διακυβέρνηση των Βυζαντινῶν Ῥωμαίων, δηλαδή την ενιαία μέχρι τότε Βυζαντινή αυτοκρατορία, η οποία καταλύθηκε με τη Λατινική



κατάκτηση του 1204 και γι'αυτό " του ἵπολελειμμένου κατὰ δύσιν μέρους τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίας τὴν ἀρχὴν διεξώννιτο Θεόδωρος ὁ ἐκ Δοικῶν καὶ Ἀγγέλων καὶ Κομνηνῶν " (35).

Ἡ ἄλλη αναφορά του Δημητρίου Χωματηνοῦ γίνεται στον ὄρο " ἡγεμονία τῶν Βουλγάρων " (36) με ἀφορμὴ τὴ Λατινικὴ κατάκτηση του 1204, ὁπότε " ἡ ἐξουσία τῆς βασιλείας κατὰ δύσιν σχεδὸν τι πᾶσα ἐν τοῖς Βουλγάροις περιέστη κατέκεινο καιροῦ. καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Ῥωμαίων φηγὰς ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως γεγωνὺς, ἐκείνοις προσέδραμε καὶ ὁ τηνικάδε Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχης (Ἰωάννης ἐκεῖνος ἦν ὁ Καματερός) εἰς ὁμιλίαν τῷ Βασιλεῖ τῶν Βουλγάρων, ἀλλὰ δὴ καὶ αὐτῷ τῷ Βουλγαρικῷ πατριάρχῃ ἐλήλυθεν " (37). Σε ἐχθροφῶ του μάλιστα πρὸς τὸ Μητροπολίτη τῆς Κέρκυρας Βασίλειο τὸν Πεδιαδίτη ὁ Δημήτριος Χωματηνὸς ἐπισημαίνει σχετικά με τὴν ἐξ ἀνάγκης τῶν περιστάσεων προσωρινὴ ἀποδοχὴ τῆς ἡγεμονίας τῶν Βουλγάρων στα δυτικὰ μέρη τῆς Βυζαντινῆς αυτοκρατορίας ὅτι " τῶν εἰκότων ἦν τὴν τοιαύτην ἡγεμονίαν ἐννοῆσαι " (38).

Συνεπῶς με τὸν ὄρο " ἡγεμονία τῶν Βουλγάρων " ὁ συγγραφέας μας θέλει νὰ δηλώσει τὴν περιστασιακὴ, ευκαιριακὴ καὶ ἐκ τῆς ἀνάγκης τῶν πραγμάτων σφετεριστικὴ ἐξουσία καὶ διακυβέρνηση ἀπὸ μέρους τῶν Βουλγάρων στα δυτικὰ μέρη τῆς Βυζαντινῆς Ῥωμαϊκῆς αυτοκρατορίας τὴν ἐποχὴ τῆς Λατινοκρατίας (39).

Τέλος οἱ ἄλλες δύο αναφορὲς τοῦ Δημητρίου Χωματηνοῦ στον ὄρο " ἡγεμονία " γίνονται με ἀφορμὴ τὴν ἀπολογία τοῦ πρὸς τὸν πατριάρχη Γερμανό Β' (40).



ε. **ΚΡΑΤΟΣ:** Ο Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά του χρησιμοποιεί κατ'επανάληψη τον όρο "Κράτος"(41) κυρίως για να δηλώσει την ισχύ, τη δύναμη και την προσωπική εξουσία και διακυβέρνηση του Θεόδωρου Δούκα στα "δυτικά μέρη" της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Γι'αυτό και ταυτίζει το κράτος με τον ίδιο το Θεόδωρο Δούκα, όταν του εύχεται:

" *Ἡμεῖς δέ εὐχόμεθα σε τὸν Θεοδώρητον καὶ πράγμα καὶ ὄνομα καὶ εἰς γήρκος περιμεῖναι ἡμῖν.... μὴ δέ γηράσαι τὸ σὺν ἐν ἡμῖν κράτος ποτέ, ἀλλὰ αἰεὶ νεάζειν καὶ θάλλειν, ὡς ἂν διὰ σοῦ καὶ ἢ μεθ'ἡμᾶς γενεὰ τῶν τοῦ Θεοῦ εὐεργεσιῶν ἀπολαύσωσιν "* (42).

Σε άλλη περίπτωση ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος χρησιμοποιεί τον όρο "κράτος" για να δηλώσει τη δύναμη και την εξουσία που ασκούσε στα "δυτικά μέρη" η σύζυγος του Θεόδωρου Δούκα: "*ἀνὴρ... προσῆλθε τῇ κραταιᾷ κυρία ἡμῶν τῇ μεγάλῃ Κομνηνῇ, μεσιτείας τῆς παρὰ τοῦ κράτους αὐτῆς δεόμενος "* (43). Αυτό μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι για το Δημήτριο Χωματηνό ο όρος "Κράτος" =ισχύς, προσωπική δύναμη και εξουσία, προσidiaζε όχι μόνο στον ίδιο το Θεόδωρο Δούκα, αλλά και στη σύζυγό του, "*τὴν κραταιὰ κυρία, τὴν μεγάλη Κομνηνή "* (44).

Για τη σύζυγο του Θεόδωρου Δούκα, ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος μας πληροφορεί ότι δεν ήθελε να επεμβαίνει "*πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ὑπόδικα,*



οἰδῖκταρ ὃ λέγεται βάλλειν ἐθέλουσα " (45). Και αυτό γιατί
εσέβετο τους αρχιερείς *"καί τήν πρὸς αὐτοῖς ἐνοῦσαν ταύτη
εἰλάβειαν. ὄλοσχεκῶς τηρεῖν ἀπαρέγκλιτον σπειδουσα* " (46).

Ο Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά του
χαρακτηρίζει το "κράτος" του Θεοδώρου Δούκα *"ἐνθεον
κράτος"* (47) και *"θεοκιβέρνητον κράτος"* (48). Με τους
όρους αυτούς ο συγγραφέας μας θέλει να δηλώσει ότι η
εξουσία του Θεοδώρου Δούκα Κομνηνού δεν ήταν
απολυταρχική και καταπιεστική, αλλά εμπνεόταν και
καθοδηγούταν από τον ίδιο το Θεό και το θέλημά του, που
κατ'αυτὸν δεν ήταν ἄλλο παρά η ευημερία και η σωτηρία του
λαοῦ του. Γι'αυτό και σε ἄλλο σημείο, σχετικό με τη
λειτουργία του "κράτους" του Θεοδώρου Δούκα, ο Δημήτριος
Χωματηνός μας πληροφορεῖ ότι το "κράτος" του μετήρχετο
"τὰ λυσαιτελῆ τε καί σίμφορα" (49), προκειμένου να
απαλλάξει το λαό του από τα δεινά και τις συμφορές του
περιβόητου ληστή Πετρίλου.

Επίσης ο Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά του
αναφέρει και τον ὄρο *"κράτος δικαίου"* (50), για να
δηλώσει, ότι ο ἄρχοντας εἶναι υποχρεωμένος να
εξασφαλίζει την ἰσονομία και ἰσοδικία για τους πολίτες του
στα δικαστήρια (51), γιατί σε αντίθετη περίπτωση *"εἰ ἐξ
ἀνίσων τῶν δικολόγων ἐν τῷ δικαστηρίῳ παράστασις γένηται,
κινδυνεύουσιν ἐξ ἀνεπιστημοσύνης τῶν ἀτρίβῶν· καί εἴ τι
ἀκριβῶς τὰ δικανικά μὴ πεπαιδευμένων ἑτερορρεπῆ γενέσθαι
τὰ τῆς δίκης ζυγά, καί τὸ τοῦ δικαίου κράτος παραρρυήσεται,
καί ὁ Θεός ἄνωθεν ὀργισθήσεται, ὁ καί δικαιοσύνας ἀγαπῶν
γραφικῶς, καί πρό προσώπου ἑαυτοῦ γινώσκων εὐθύτητας* "
(52).

Στα κείμενά του ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος μας



πληροφορεί ότι το "κράτος" = η εξουσία του Θεοδώρου Δούκα αντιμετώπιζε με περίσκεψη και σύνεση τις διάφορες υποθέσεις των πολιτών του, γι' αυτό και δεν εδέχετο με ευχέρεια πληροφορίες, οι οποίες δεν ήταν αντικειμενικές και δε στηρίζονταν σε υπεύθυνες μαρτυρίες (53).

Εκτός από την παραπάνω έννοια του όρου "κράτος", δηλαδή του θεσμού της εξουσίας και διακυβέρνησης των πολιτών, ο Δημήτριος Χωματηνός χρησιμοποιεί τον όρο αυτό και με τη γνωστή γενική έννοια και σημασία του: εντελώς, ολοσχερώς, με όλη τη δύναμη, καθ' ολοκληρία.

α. "κατά κράτος έλλες τούς πονηρούς αὐτῆς ἄρχοντας" (54).

β. "Ἐκείνην κατά κράτος ἀπώσατο" (55).

γ. "λύσαι γάρ τοῦτο κατά κράτος ἀμφότερα δύνανται" (56).

Στα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνού συναντούμε ακόμη και τους όρους "κράτος τοῦ βούλεσθαι" (57) και "τό τοῦ ἀγῶνος κράτος" (58). Με τον όρο "κράτος τοῦ βούλεσθαι" ο συγγραφέας μας θέλει να δηλώσει τη δύναμη του να επιβάλλει κάποιος τη θέλησή του, ενώ με τον όρο "τό τοῦ ἀγῶνος κράτος" θέλει να δηλώσει την κυριαρχία, την ισχύ, τη δύναμη και την τελική επικράτηση κάποιου.

Συμπερασματικά δυνάμεθα να υποστηρίξουμε ότι ο όρος "κράτος" στα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνού χρησιμοποιείται ουσιαστικά με δύο έννοιες: Μία γενική που δηλώνει την ισχύ, τη δύναμη, την κυριαρχία και την προσωπική επιβολή και επικράτηση κάποιου και μια ειδική με πολιτειακή διάσταση, που δηλώνει το θεσμό της εξουσίας



και διακυβέρνησης των πολιτών στο Κράτος της Ηπείρου από το Θεόδωρο Δούκα Κομνηνό(59).

ς. ΠΟΛΙΤΕΙΑ: Ο Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά του χρησιμοποιεί τον όρο "πολιτεία" με διάφορες έννοιες και σημασίες. Μεταξύ αυτών ιδιάζουσα θέση και σημασία έχει εκείνη, που χαρακτηρίζει την πολιτεία ως "θεσμό" (60), ο οποίος λειτουργεί με τους νόμους του και ενδιαφέρεται για τη σύμφωνη με αυτούς δίκαιη και ενάρετη ζωή των πολιτών.

Ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος μας πληροφορεί ότι ο Θεόδωρος Δούκας Κομνηνός εσέβετο το θεσμό της πολιτείας και κατέβαλλε προσπάθειες ώστε οι αποφάσεις του να είναι σύννομες: "*ἵνα μὴ εὐσεβῆς ὢν ἔκνομόν τι καὶ μὴ συμβαῖνον τῷ τῆς πολιτείας θεσμῷ διαπράξῃται*" (61). Γι'αυτή του την ευαισθησία, ο Δημήτριος Χωματηνός αισθάνεται την ανάγκη να επαινέσει την "πολιτείαν τῆς βασιλείας" του Θεόδωρου Δούκα, γράφοντας προς αυτόν τα παρακάτω σχετικά: "*Καὶ δὴ οὕτω μὲν τὴν τῆς βασιλείας πολιτείαν κυβερνῶν, οὐ μόνον ἀνεύθυνος, ἀλλὰ καὶ ἐπαίνου ἄξιος κρίνεται*" (62).



Εδώ με τον όρο "πολιτεία" ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος θέλει να δηλώσει τον τρόπο συμπεριφοράς, διαχωχής και στάσης κάποιου, καθώς επίσης και τον ενεργό βίο και τη δράση αυτού (η εν χένει πολιτεία του).

Κατά την πολιτειολογία του Δημητρίου Χωματηνού το βασικότερο στοιχείο με το οποίο λειτουργεί η πολιτεία είναι οι νόμοι: "*νόμοι τηροῦσι καί διεκδικουῦσι καί ἀσφαλιζονται. οἷς αἱ τῆς πολιτείας φέρουσι δέλτοι*" (63). Με τους νόμους της πολιτείας οι άρχοντες αντιμετωπίζουν τους εναντιούμενους στην οργανωμένη τάξη της κοινωνίας: "*ἔχεις δέ καί τῆς πολιτείας νόμοις. τὴν κατὰ τῶν τοιούτων σοι διδόντας ἀνευδοίαστον ἐπεξέλευσιν*" (64) γράφει ο Δημήτριος Χωματηνός προς το βασιλέα Θεόδωρο Δούκα Κομνηνό.

Σε γνωμοδότησή του σχετική με τον πρώτο και δεύτερο γάμο (65) ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος επισημαίνει ότι "*τά συμφέροντα καί λυσιτελή εἰς τὴν πολιτείαν οἱ παλαιοὶ καί νέοι νόμοι συμπεριέλαβαν εἰς τὸ ἕνα καί αὐτὸ σύνταγμα*" (66). Ο όρος "σύνταγμα" αναφέρεται στα Βασιλικά και σημαίνει τη συλλογή των νόμων σε ένα corpus (67).

Σύμφωνα με τις πληροφορίες του Δημητρίου Χωματηνού η οργανωμένη πολιτεία στο Κράτος της Ηλείρου λειτουργούσε νομοθετικά στηριζόμενη στα εξήκοντα βιβλία των Βασιλικών, στα οποία ο μακαριστός βασιλεύς Λέων κατέληξε μετά "*τὴν ἀνακάθαρσιν τῶν παλαιγενῶν καί νεαρῶν νομοθεσιῶν*" (68).

Ακόμη, κατά τον ίδιο το Χωματηνό, η πολιτεία στο Κράτος της Ηλείρου λειτουργούσε όχι μόνο με βάση τη νομική παρατήρηση, αλλά στηριζόμενη και στην εθιμική



παράδοση, όπως αυτή λειτουργούσε σ' όλο το Βυζάντιο (69). Γι' αυτό και αναφερόμενος στο βάρβαρο έθος του "πεπιρακτωμένοι σιδήρου" γράφει ότι "οὐκ ἀναστρέφεται τὸ τοιοῦτον ἔθος παρά τῇ πολιτεία Ῥωμαίων" (70).

Ασφαλώς με τον όρο "πολιτεία Ῥωμαίων" ο Δημήτριος Χωματηνός θέλει να δηλώσει, αφ' ενός μεν το οργανωμένο Κράτος των Ρωμαίων, δηλαδή τη Βυζαντινή αυτοκρατορία, αφ' ετέρου δε και το μόνιμο και σταθερό τρόπο ζωής και δράσης των Βυζαντινών Ρωμαίων πολιτών (71).

Ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος μας πληροφορεί ακόμη, ότι στην εποχή του η "πολιτεία" και ο "ἐκκλησιαστικός θεσμός" συνεργάζονταν αρμονικά στα θέματα επίλυσης προβλημάτων οικογενειακού δικαίου: "ἐκτοτε καί εἰς δεῦρο τοὺς νόθους παῖδας οὐκ ἄλλως ἢ πολιτεία ναί δέ καί ὁ ἐκκλησιαστικός θεσμός εἰς γνησιότητα δέχεται, εἰ μὴ στόμα ἱερέως τοῖς γονεῦσιν αὐτῶν ἐπάσει τὰς νενομισμένας εἰχάς" (72).

Στα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνού ενδιαφέρον παρουσιάζει και η έννοια του όρου "πολιτεία" ως τρόπου δράσης, συμπεριφοράς(73), διαχωχής και στάσης, δηλαδή γενικά ως ενάρτεος βίος (74).

Επομένως ο Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά του με τον όρο "πολιτεία" δηλώνει μια κοινωνική αρετή (75), την αρετή του καλού και υποδειγματικού πολίτη, σε σχέση πάντοτε με τη ζωή του στην οργανωμένη κοινωνία.



Αξίζει τέλος να σημειώσουμε, ότι ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος, ως ορθόδοξος ιεράρχης δεν παραλείπει στα κείμενά του να κάνει συχνή αναφορά στον όρο "πολιτεία" και σε σχέση με το χριστιανικό εννοιολογικό περιεχόμενο του όρου (76), δηλαδή της σύμφωνης με τη διδασκαλία της Αγίας Γραφής και τους κανόνες της Εκκλησίας ζωής των χριστιανών:

- α. *Κατά Θεόν πολιτεία:* "τούς ἐν τῇ παλαιᾷ καί τῇ νέα χάριτι τὴν εὐσέβειαν καί τὴν κατὰ θεὸν πολιτείαν κηρύξαντες" (77).
- β. *Κατά Χριστόν πολιτεία:* "ἡ κατὰ Χριστόν πολιτεία, ὡς ἡ κένδρος ἐν τῷ Λιβάνῳ ψαλμικῶς εἶπεῖν ἀνά πᾶσαν τὴν οἰκουμένην πεπλήθυνται" (78).
- γ. *Εὐαγγελικὴ πολιτεία:* "ἦν εὐσέβεια κοσμεῖ, καί εὐαγγελικὴ πολιτεία καί παντός ἀγαθοῦ τρόπου εὐπρέπεια" (79).
- δ. *Χριστιανικὴ πολιτεία:* "ἡ χριστιανικὴ πολιτεία ἔσται ἐν τῇ τάξει αὐτῆς, κἂν ἡ κοσμικὴ θύελλα σαλευσαι ταύτην ἐφιλονείκησε" (80).
- ε. *Χριστιανῶν πολιτεία:* "ἡ τῶν Χριστιανῶν πολιτεία τὸ ἀγραφον τῆς ἐκκλησίας ἔθος νόμον ἠγεῖται" (81).
- ς. *Μοναχικὴ πολιτεία:* "καί ἀμέμπτως τῇ μοναχικῇ πολιτεία προσμύξουσι" (82).
- ζ. *Μοναχῶν πολιτεία:* "καί διάγειν ἐν τῇ μονῇ κατὰ τὴν πολιτείαν τῶν μοναχῶν" (83).
- η. *Μοναδικὴ πολιτεία:* "τὸ μοναχικόν περιθέσθαι σχῆμα καί παραγγεῖλαι εἰς πολιτείαν μοναδικήν" (84).

ζ . ΤΥΡΑΝΝΙΣ: Ο Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά του χρησιμοποιεῖ τους όρους "τυραννίς" και "τύραννος", κάθε



φορά που αναφέρεται στον σφετερισμό της αυτοκρατορικής εξουσίας τόσο από τους Λατίνους, όσο και από τους Βουλγάρους.

Σύμφωνα με τον αρχιεπίσκοπο της Αχρίδος "οί εν τῇ χώρᾳ τοῦ Ζυγοῦ κατοικοῦντες, κατὰ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐξουσίας τραχηλιάσαντες, ὡς τὸν ζυγὸν ταύτης ἀναιδῶς ἀπευχενισάμενοι, καὶ τῆ ἐαυτῶν τυραννίδι πολὺν κίκλον περιλαβόντες χωρῶν, σχεδὸν τι τῆς Ἑσπερίου λήξεως, ὅσα τοὺς Τέρμονας εἰς θάλασσαν ἴσχουσι τῆς σφετέρας ἐξουσίας ἔσωθεν ἔθεντο" (85). Αυτό είχε ως συνέπεια μετά τους Φράγκους να αναλάβουν και οι Βούλγαροι τον αυτοκρατορικό τίτλο, που αποτελούσε αποκλειστικό δικαίωμα του βυζαντινού αυτοκράτορα (86).

Στα κείμενά του ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος χρησιμοποιεί και τον όρο "Δρουγουβιτῶν τυραννίδα" (87), για να δηλώσει, την παράνομη κατοχή και εξουσία των Βουλγάρων σε Ρωμαϊκά Βυζαντινά εδάφη.

Κατά το λόγιο ιεράρχη Δημήτριο Χωματηνό, η παράνομη κατοχή και σφετεριστική εξουσία των Βουλγάρων και των Λατίνων ήταν "τυραννική" για το λαό και είχε γι'αυτόν δυσάρεστες συνέπειες: "ὁ δέ γε λαὸς τῆ σιδεραῖ ῥάβδῳ τῆς ἐφισταμένης ἐξουσίας ἐτρύχετο, καὶ ὁ ταύτης θηριώδης θυμὸς, ὁ ἀνδροφόνος δηλαδὴ τῶν ἰθαγενῶν, οὐδέ ἦν τηνικάδε πρὸς τὴν τυραννουμένην μετάρθεσιν τῶν καθ'ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῶν ἐθνῶν καὶ πατριῶν παραδόσεων, ἧ δὴ καὶ πολλοὶ δυστυχῶς ἠκολούθησαν, τί μὲν, ἐκόντες ὡς ἀρχαϊκόν τε



καί ἀμαθείς, τί δέ, ὡς μὴ δεδυνημένοι ἕως τέλους ἀντιστήναι τῇ τυραννίδι καί τοῖς ἐκ ταύτης ἀνιστοῖς. " (88).

Συνεπῶς ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἀχρίδος Δημήτριος Χωματηνός με τὸν ὄρο " *τυραννίς* " θέλει νὰ δηλώσει τὴν παράνομη -ή- πρᾶξικοπηματικὴ ἐξουσία, καθὼς καὶ τὸ σκληρὸ καὶ καταπιεστικὸ τρόπο διακυβέρνησής τῆς (89).

Στὴν ἀντιμετώπιση τῆς Λατινικῆς καὶ Βουλγαρικῆς " *τυραννίδος* " διεδραμάτισε σημαντικὸ καὶ οὐσιαστικὸ ρόλο, κατὰ τὸ Δημήτριο Χωματηνὸ, ὁ βασιλεὺς καὶ αυτοκράτορας Θεόδωρος Δούκας ὁ Κομνηνός, ὁ ὁποῖος ἀπελευθέρωσε πολλὰς περιοχάς, ἀπομακρύνοντας " *τούς κατέχοντας τυράννοις* " καὶ σώζοντας " *τούς ἀθλίως κατεχομένοις* " (90).

Ἐπομένως γιὰ τὸ Δημήτριο Χωματηνὸ ὁ ὄρος " *τύραννος* " σημαίνει σφετεριστῆς, δυνάστης, καταπιεστής, αὐτὸς ποὺ ἔρχεται στὴν ἐξουσία με ἓνα παράνομο τρόπο καὶ κυβερνά ὡς σκληρὸς καὶ καταδυναστευτικὸς δεσπότης (91). Στὴν περίπτωσή μας ὁ ὄρος " *τύραννος* " χρησιμοποιεῖται γιὰ τοὺς ξένους Λατίνους καὶ Βουλγάρους, οἱ ὁποῖοι παράνομα καὶ σφετεριστικά κατέκτησαν καὶ κυβέρνησαν ἐπ'ὀνόματί τοὺς περιοχάς τῆς επικράτειας τῆς Βυζαντινῆς Ρωμαϊκῆς αυτοκρατορίας.

Τέλος ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἀχρίδος στα κείμενά του χρησιμοποιεῖ καὶ τὸν ὄρο " *τυραννικός-ή* " γιὰ νὰ ἐπισημάνει καὶ νὰ χαρακτηρίσει βίαιες, παράνομες καὶ ἐκνομες καταπιεστικὲς ἐνέργειες τῆς ἐποχῆς του. Ἐτσι μεταξὺ ἄλλων ομιλεῖ γιὰ:

α. τυραννικὴ βία (92).

β. βίατη καὶ τυραννικὴ εἰσπραξὴ ἐτησίων φόρων (93).



- γ. τυραννική προαγωγή (94).
- δ. τυραννική εκδίωξη επισκόπου (95).
- ε. τυραννική διάζευξη (96).
- ς. τυραννική πράξη (97).

Συμπερασματικά δυνάμεθα να υποστηρίξουμε, ότι οι όροι " *τιραννίς* ", " *τίραννος* " και " *τιραννικός* " χρησιμοποιούνται από το Δημήτριο Χωματηνό με την ίδια διπλή σημασία, όπως από όλους τους Βυζαντινούς, δηλαδή παράνομη εξουσία-σφετεριστής εξουσίας.

9. ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ, ΒΟΥΛΗ, ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ. Στα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνού αναφέρονται και οι όροι " *πολίτευμα* ", " *βουλή* " και " *κοινοβούλιο* ".

Με τον όρο " *πολίτευμα* " ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος θέλει να δηλώσει το σύνολο των νομικών και βασιλικών " *θεσπισμάτων* " (98) με τα οποία ρυθμίζεται η οργάνωση της πολιτικής εξουσίας, καθώς και η θέση των πολιτών απέναντι σ'αυτή.

Για το Δημήτριο Χωματηνό η λειτουργία και η τήρηση των νόμων αποτελούν τη βασική αφετηριακή αρχή για την ύπαρξη και τη λειτουργία του πολιτεύματος. Γι'αυτό και με αφορμή τη δευτερολογία του προς το βασιλέα Θεόδωρο Δούκα Κομνηνό, σχετικά με την υπόθεση που προκάλεσε αντιδικία μεταξύ του δικαστηρίου του και του τοπικού δικαστηρίου της Βέροιας, ευρίσκει την ευκαιρία να υπεραμυνθεί της τηρήσεως νεαράς, η οποία " *διαρρηθήν ἀπ'ἀρχῆς μέχρι τέλους τὰ περί τῶν δευτερογαμούντων διεξιούσης, καί τό Ρωμαϊκόν εἰς δεῦρο ἰθυνοῦσης πολίτευμα* " (99).



Σε άλλη περίπτωση ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος επισημαίνει ότι ύπανδρος γυναίκα κατόρθωσε να αποσπάσει το σύζυγό της " *ἐκ τῶν πορνικῶν ἐκείνης ἀγκαλιῶν καὶ δεσμιῶν, τῷ τε νόμῳ βοηθουμένη καὶ τῇ ἰσχύϊ τοῦ κατὰ Χριστὸν πολιτεϊματος* " (100).

Ο Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά του χρησιμοποιεί και τους όρους " *βουλῆ* " και " *κοινοβούλιον* ", χωρίς όμως το εννοιολογικό περιεχόμενό τους να έχει άμεση σχέση με την πολιτική διάσταση των όρων αυτών (101).

Με τον όρο " *βουλῆ* " ο λόγιος συγγραφέας μας θέλει να δηλώσει τη σκέψη, τη διανόηση, τη γνώμη, την απόφαση, ως δυνατότητα σταθερῆς επιθυμίας και θέλησης για την επιτυχία κάποιου σκοπού. Γι'αυτό και αποδίδει μεγάλη σημασία στο ρόλο της " *βουλῆς* ". Σε συνοδική απόφασή του, σχετική με τις χειροτονίες πρεσβυτέρων και διακόνων από μέρους των εκ της Ζαχοράς εξελθόντων Βουλγαροεπισκόπων, μεταξύ άλλων επισημαίνονται και τα εξής: " *Ἄριστον τι χρῆμα καὶ ὄσιον ἡ βουλῆ· τῶν γάρ ἀσθενῶν καὶ ἐπισφαλῶν ἀνθρωπίνων λογισμῶν ἔδρα τυγχάνει καὶ στήριγμα, διὰ τοι τοῦτο καὶ τὸ θειογραφοῦμενον λόγιον μετὰ βουλῆς ποιεῖν πάντα διακελεύεται, ὡς ἐντεῦθεν βάσιμον ἔχειν τὰ πρακτέα τὴν κατ'ἀρχὴν, καὶ μὴ κατ'ἐκείνας τῶν ὀριζῶν αἱ καθ'ὑδατος ὀχοῦνται διὰ τὸ μὴ ἔχειν πῆξιν, σαλεύεσθαί τε καὶ περιφέρεσθαι* " (102).

Στην ίδια συνοδική απόφασή του για τους Βουλγαροεπισκόπους ο Δημήτριος Χωματηνός χρησιμοποιεί και τους όρους " *κοινοβουλίον* " (103) και " *κοινή σκέψις* " (104), για να δηλώσει την από κοινού σύσκεψη και



συνεδρία της εκκλησιαστικής συνόδου της Αχρίδος για τη λήψη κοινής απόφασης, ως προς τον τρόπο αντιμετώπισης των σοβαρών και επειχόντων εκείνων εκκλησιαστικών ζητημάτων. Αξίζει να υπογραμμισθεί εδώ ότι για το Δημήτριο Χωματηνό η κοινή απόφαση του "κοινοβουλίου" της Αχρίδος έπρεπε να είναι "έδρασημένη τοῖς κανονικοῖς καί νομίμοις παρατηρήμασιν" (105).

Συνεπώς αν και ο Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά του δεν αναφέρεται στο κοινοβούλιο ως πολιτικό θεσμό, όμως η από μέρους του χρήση του όρου αποδεικνύει την ιδιαίτερη σημασία, που απέδιδε ο ίδιος και η εποχή του στην από κοινού σύσκεψη και συλλογική αντιμετώπιση των σοβαρών και επειχόντων προβλημάτων της εποχής του.

Τους όρους "κοινοβούλιον" (106) και "κοινόβουλος" (107) χρησιμοποιεί και ο Θεόδωρος Δούκας Κομνηνός σε επιστολή του προς τον Δαιμονοϊωάννη, πενθερό του δεσπότη της Πελοποννήσου Λέοντα Χαμάρετου (108). Με τους όρους αυτούς ο Θεόδωρος Δούκας θέλει να δηλώσει την κοινή σύσκεψη και κοινή απόφαση, καθώς και τη συμμετοχή σ' αυτή την κοινή σύσκεψη, όλων εκείνων που έπρεπε να συμμετέχουν λόγω αρμοδιότητας, δηλαδή της συγκλήτου (109).

Συμπερασματικά δυνάμεθα να υποστηρίξουμε ότι ο Δημήτριος Χωματηνός ήταν υπέρμαχος των συλλογικών αποφάσεων, γι' αυτό και κατ'επανάληψη τονίζει ότι "τά συνοδικῶς γάρ σκεπτόμενα καί διαγινωσκόμενα τῶν κατὰ μόνας γνωματευομένων κρείττονα εἰσι καί ἐπικρατέστερα" (110).



2. Περὶ ἀρχόντων καὶ ἀρχοντεῶν. Στο Κράτος της Ηλείου οι ἄνθρωποι που ἀνήλθαν κοινωνικά λόγῳ ἀξιώματος καὶ τοῦ πλοῦτου ἀποτελοῦσαν τοὺς "ἀρχόντες" τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρίων (111). Στὴν κατηγορία τῶν ἀρχόντων ἐνὸς τόπου ἀνήκαν λαϊκοὶ καὶ κληρικοὶ (112). Με βάση τὶς πληροφορίες τοῦ Δημητρίου Χωματηνοῦ καὶ τοῦ Ἰωάννη Απόκαυκου οἱ ἀρχόντες στο Κράτος τῆς Ηλείου ἀσκούσαν ἐξουσία στὸν τόπο τῆς δικαιοδοσίας τοῦς καὶ οἱ ἀποφάσεις τῶν ἦταν υποχρεωτικές γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς περιοχῆς τῶν. Μετείχαν στὴν τοπικὴ σύνοδο κατὰ τὴν ἐκδίκαση ὀρισμένων υποθέσεων (113) καὶ ἔφεραν διαφόρους τιμητικούς τίτλους ἀνάλογα με τὴ θέση τοῦς μέσα στὴν κρατικὴ ἱεραρχία (114).

Ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἀχρίδος στα κείμενά του ἐπικαλεῖται τὶς διατάξεις τῶν Βασιλικῶν σύμφωνα με τὶς ὁποῖες οἱ ἀρχόντες στο κράτος τῆς Ηλείου εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ ἀναγκάζουν τοὺς χονεῖς νὰ προικίζουν καὶ νὰ νυμφεύουν τὰ τέκνα τοῦς (115). Κατὰ τὸ Δημήτριο Χωματηνό οἱ ἀρχόντες διευθετοῦσαν υποθέσεις τῶν πολιτῶν τοῦς, γιὰ τὶς ὁποῖες οἱ νόμοι καὶ τὸ δίκαιο ἀπαιτοῦσαν τὴν ἐκδοσὴ ἀρχοντικῆς ἀποφάσεως (116) καὶ πολλὲς φορές υπέβαλλαν στὴ δοκιμασία τοῦ πεπυρακτωμένου σιδήρου, ὅσους ἐκρίναν ἀναγκαῖο, προκειμένου νὰ διαπιστωθεῖ ἡ ἀλήθεια κατὰ τὴ διερεύνηση διαφόρων δικαστικῶν υποθέσεων (117).

Κατὰ τὸ Δημήτριο Χωματηνό οἱ ἀρχόντες δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἀναγκάζουν τοὺς θεοφιλεστάτους ἐπισκόπους



να προσέρχονται στα δικαστήρια ως μάρτυρες και αυτό " *ἵνα τὸ ὑπερέχον αὐτῶν καὶ σεβάσιμον μὴ κατευτελίξῃται καὶ ὑβρίζῃται· κακογνώμοσιν ἔστιν ὅτι καὶ κακομηχάνοις δικηγόροις προσομιλοῦν* " (118). Οι ἄρχοντες στην εποχή του Δημητρίου Χωματηνού, σύμφωνα και με τη Βυζαντινή παράδοση, επενέβαιναν σε θέματα εκλογής και τοποθέτησης επισκόπων. Η σύνοδος της αρχιεπισκοπῆς Αχρίδος, στην περίπτωση των Βουλγαροεπισκόπων που χειροτονήθηκαν " *τῆ συνεργασίᾳ* " της Βουλγαρικής εξουσίας, επικαλεῖται τον Δ' κανόνα της Δευτέρας Οικουμενικῆς Συνόδου και κατακρίνει " *τὸ διὰ προστασίας δέ ἄρχοντικῆς καὶ ἐπιβατικῆς γενέσθαι τινα ἐπίσκοπον* " (119).

Ο ἀρχιεπίσκοπος της Αχρίδος στα κείμενά του κάνει λόγο και για την εξουσία της " *δεσποίνης κυρᾶς Μαρίας* " (120). Η Μαρία χήρα του Βονιφατίου του Μομφερρατικού την εποχή της Λατινοκρατίας εἶχε προβεβλημένο στη " *δουκικὴ ἀρχή* " της Θεσσαλονίκης το Γεώργιο Φραγκόπουλο (121).

Για τις γυναῖκες συζύγους ἢ θυγατέρες ἀρχόντων της εποχῆς του, καθώς και για ἄλλες ευυπόληπτες γυναῖκες της πόλεως της Βέροιας, ο Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά του χρησιμοποιεῖ σύμφωνα με τη βυζαντινὴ πρακτικὴ τιμητικούς τίτλους γυναικῶν, ὅπως:

α. " *Καὶ τῆς πανευγενεσιᾶτης Κομνηνῆς τῆς θυγατρὸς τοῦ μεγάλου Ζουπάνου Σερβίας* " (122).

β. " *καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ τὴν πανευγενεσιᾶτην Κομνηνὴν κυρᾶν Θεοδώραν* " (123).



γ. " *Καί τῆ εὐγενεστάτῃ Κομνηνῇ κυρᾷ Μαρία τῇ θυγατρὶ τοῦ μακαρίτου καὶ ἀοιδίμου Κομνηνοῦ κυροῦ Μιχαήλ* " (124).

δ. " *Ἡ ἐκ Βερροίας ὀρωμένη εὐγενεστάτη Εὐδοκία, ἧ τὸ ἑπωνύμιον Ἀνδριανή* " (125).

ε. " *Ἦρεσε τῆ αἰδεσιμωτάτῃ γυναικὶ τῇ καλουμένη Ζωῆ* " (126).

Στα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνοῦ απαντᾶται καὶ ὁ ὅρος " *ἀρχοντεία* " (127). Με τὸν τεχνικὸ αὐτὸ ὄρο ὁ συγγραφέας μας θέλει νὰ δηλώσει τὴν επικράτεια τῶν ἀρχόντων, δηλαδὴ τὴν ἐπαρχία στὴν ὁποία ἐκτεινόταν ἡ ἐξουσία τους.

Οἱ ἀρχοντείες, οἱ ὁποῖες ἀναφέρονται στὰ ἔργα τοῦ Δημητρίου Χωματηνοῦ εἶναι:

α. Ἡ ἀρχοντεία τοῦ Γονικόθου (128), ἡ ὁποία ἀνήκε στο θῆμα τῆς Βέρροιας.

β. Ἡ ἀρχοντεία τοῦ Σοπωτοῦ (129), ἡ ὁποία υπήχето στο θῆμα τῆς Βαχενιτίας καὶ

γ. Ἡ ἀρχοντεία τοῦ Χοτσαχόβου (130), στὴν ὁποία υπήχето το χωρίο "Τζερμενικόν" καὶ τὸ ὁποῖο ἐκκλησιαστικὰ ἀνήκε στὸν ἐπίσκοπο Βοθρωτοῦ Δημήτριο (131).

Ὁ Δημήτριος Χωματηνός με ἀφορμὴ σχετικὴ υπόθεση που ἀπασχόλησε τὸ δικαστήριό του, ἀναφέρει καὶ τὸν ὄρο " *ἐξάρχων χωρίου* " (132) γιὰ νὰ δηλώσει τὸν ἀρχοντα ἱερέα τοῦ χωρίου Βανίστη. Ἀπὸ τὴ σχετικὴ ἀπόφασή του πληροφοροῦμεθα, ὅτι ὁ ἱερέας Μόσχος " *τοῦ εἰρημένου χωρίου ἐξάρχων, καὶ τῆ ἀρχῆ βαρεία χρώμενος, καὶ τοὺς ἐκεῖσε κατοίκους πιέζων* " (133) ἐφθασε στὸ σημεῖο νὰ κατὰσχει ἰδιόκτητη ἀγροτικὴ τοποθεσία, τὴν ὁποία στὴ συνέχεια φύτεψε ἀμπελώνα. Τὸ γεγονός αὐτὸ συνέβη, ὅταν τὰ χωριά τῆς ἐπαρχίας τοῦ Ἄνω Πολόχου εἶχε καταλάβει ἡ " *Δρουγουβιτικὴ ἐξουσία* ".



3. Κατάλογος αρχόντων. Με βάση τα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνού παραθέτουμε στη συνέχεια σύντομο κατάλογο με τα ονόματα των αρχόντων διαφόρων περιοχών (134), που υπάχονταν στο Κράτος της Ηπείρου:

I. ΔΕΣΠΟΤΕΣ:

1. Ιωάννης Χαμάρετος.
2. Κωνσταντίνος Δούκας
3. Μανουήλ Δούκας

II. ΔΟΥΚΕΣ:

1. Κωνσταντίνος Ασπιέτης ο Κομνηνός.
2. Θεόδωρος Βεστάρχης.
3. Νικηφόρος Μύκαρις.
4. Αλέξιος Πηγονίτης.
5. Κωνσταντίνος Πηγονίτης.
6. Ιωάννης Πλυτός.
7. Βασίλειος Τζαμάς.
8. Γεώργιος Φραγκόπουλος.
9. Ανώνυμος δούκας της Κέρκυρας.

III. ΛΟΙΠΟΙ ΑΡΧΟΝΤΕΣ:

1. Αλέξιος ο ύπατος.
2. Γεώργιος Αλυτάτης.
3. Λέων Αρχυρός.
4. Αλέξιος Αρραβωνίτης.
5. Γρηγόριος Γαβράς.



6. Στέφανος Γαβράς.
7. Βάλος Ευριπιώτης.
8. Ιμέριος.
9. Γρηγόριος Καμυνάς.
10. Μανουήλ Κουβαράς.
11. Κωνσταντίνος Λαμπέτης.
12. Γαβριήλ Λάρυξ.
13. Βασιλικός Λιζικός.
14. Λέων Μοσχόπουλος.
15. Αλέξιος Πεδιαδίτης.
16. Γεώργιος Πεδιαδίτης.
17. Ιωάννης Πέρδος.
18. Σέργιος και Νικηφόρος οι Πριμμικηρόπουλοι.
19. Ανδρόνικος Σκουταριώτης.
20. Γεώργιος Σκώρης.
21. Ιωάννης Τειχομοιρός και Κωνσταντίνος Βασιλικός.
22. Νικόλαος Τζαχηνός.
23. Θεόδωρος Χαμαιδράκων.
24. Στέφανος Χωματηνός.

IV. ΕΠΙΤΡΟΠΟΙ:

1. Γεώργιος Κίνναμος.
2. Δημήτριος Φλώρος.



ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'

ΠΕΡΙ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

1. Οι περί δικαίου και δικαιοσύνης αντιλήψεις του Δημητρίου Χωματηνού. Το δίκαιο και η δικαιοσύνη κατέχουν ασφαλώς εξέχουσα θέση στην ιεραρχία των αξιών του Δημητρίου Χωματηνού. Εξ αρχής όμως θα πρέπει να επισημανθεί, ότι η διεξοδική και λεπτομερής έκθεση των περί δικαίου και δικαιοσύνης αντιλήψεων του νομομαθούς (1) αυτού ιεράρχου δεν είναι δυνατή, γιατί οι σχετικές απόψεις του δεν εκτίθενται από μέρους του λεπτομερώς και εν εκτάσει σε κάποιο από τα έργα του. Από τις διάσπαρτες και με συντομία διατυπωμένες σχετικές ιδέες του θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε μια ευσύνοπτη και συστηματική έκθεση των σχετικών με το δίκαιο και τη δικαιοσύνη αντιλήψεών του.

Ο όρος ή η λέξη δίκαιο στα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνού δηλώνει τόσο εκείνο που τέθηκε από το νομοθέτη ως δίκαιο (2), όσο και κυρίως εκείνο που αναφέρεται στο "*οὐσία καὶ φύσει δίκαιον*" (3), δηλαδή στην ιδέα του δικαίου ή της δικαιοσύνης.

Για το Δημήτριο Χωματηνό το δίκαιο είτε προέρχεται από τα αρμόδια νομοθετικά όργανα της πολιτείας και λέγεται νόμος (4), είτε από την ίδια την κοινωνία και λέγεται έθιμο (5), πρέπει να αποτελεί πραγματοποίηση της δικαιοσύνης και να αποβλέπει στο κατ'ουσίαν και φύσει δίκαιον. Δηλαδή το δίκαιο στα έργα του Δημητρίου Χωματηνού εμφανίζεται ως πραγματοποίηση της απολύτου αξίας της δικαιοσύνης ή της ιδέας του δικαίου.



Στα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνού δεν έχουμε έναν ad hoc ορισμό του τι είναι δίκαιο (6) και τι είναι άδικο (7). Όμως η εικόνα που αναδύεται μέσα από αυτά για το δίκαιο και τη δικαιοσύνη είναι ενιαία.

Η σπουδαιότητα του δικαίου και της δικαιοσύνης για το Δημήτριο Χωματηνό είναι μεγάλη. Ο κάθε άνθρωπος ζει και αναπτύσσεται στην κοινωνία, η οποία διέπεται υπό του δικαίου και των νόμων: "*Ανισχίρωσ τοιγαροῦν ὁ παρά τοῦ Μελίου διεγκαλούμενος διενίσταται τὸ ἀλλότριον δίκαιον βουλόμενος οικειώσασθαι· πολυτρόπως γάρ ὁ νόμος αὐτόν, ὡς εἴρηται, διακρούεται. ὅλα τὸ δίκαιον περιθάλλων τῷ φυσικῶς καὶ ἀδιαστάτως ἔχοντι τοῦτο Μελία*" (8).

Το δίκαιο ως τάξη στην κοινωνία αποτελεί σπουδαίο παράγοντα διαμορφώσεως της κοινωνικής ζωής των ανθρώπων: "*ἀντίληψις καὶ βοήθεια πενομένῳ μὲν γνώμη συμπαθής, καὶ χεὶρ ἰσχύουσα εἰποιεῖν ἐνδεεῖς· ἀδικοιμένῳ δὲ νόμος καὶ κρίσις ἀδέκαστος*" (9).

Η λέξη δίκαιο στα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνού απαντάται και με τις παρακάτω επί μέρους έννοιες:

"*ἡμέτερον δίκαιον*" (10), αυτό που μου ανήκει, το δικαίό μου.

"*ἀλλότριον δίκαιον*" (11), αυτό που δε μου ανήκει.

"*ἀρμόζον δίκαιον*" (12), αυτό που πρέπει.

"*δίκαιον*" (13), δικαίωμα.

"*ἐπιτροπικόν δίκαιον*" (14).

"*ἀποκαταστατικόν δίκαιον*" (15).

"*γονικόν δίκαιον*" (16).

"*δικαστικόν δίκαιον*" (17).

"*διάφορον δίκαιον*" (18).

"*τό τοῦ ἐγχωρίου ἀρχιερέως δίκαιον*" (19).

"*παροικικόν δίκαιον*" (20).



Σαφής είναι επίσης η διάκριση του δικαίου από το Δημήτριο Χωματηνό σε δικαιοδικό και εξουσιαστικό δίκαιο: *" Πᾶσα γάρ ἡ πολιτικὴ νομοθεσία εἰς δύο διήρηται δίκαια, τὸ δικαιοδικόν δηλαδὴ, καὶ τὸ ἐξουσιαστικόν· ἡ γάρ ἀπονεμητικὸν τοῦ δικαίου ἐστὶ, καὶ λέγοιτ' ἄν δικαιοδικόν, ὅπερ οὐ τῆ φύσει, ἀλλὰ τῷ ἐνδεχομένῳ ἀκόλουθον "* (21). Το εξουσιαστικό δίκαιο ρυθμίζει την άσκηση της εξουσίας από το κράτος, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο ασκών εξουσία δύναται να παραβαίνει τη δικαιοδική νομοθεσία: *" τῶν μὲν ἐξουσιαστικῶν νόμων ὁ βασιλεὺς καθόλου ὑπέρκειται.... τοῖς δικαιοδικοῖς δὲ διατάγμασι τοῦτον ἀκόλουθεῖν ἐδικαίωσαν, καὶ ἵνα μὴ τῆς ὁδοῦ τούτων ἐκτρέπῃται, τὸ καὶ κατὰ τοῦ βασιλέως οἱ γενικοὶ κρατεῖτωσαν νόμοι "* (22).

Ο Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά του χρησιμοποιεῖ και τον όρο *" φύσει δίκαιον "* (φυσικό δίκαιο) (23).

Με τον όρο *" φυσικό δίκαιον "* ο Δημήτριος Χωματηνός εννοεῖ το αληθές, το τέλειο και αμετάβλητο, αυτό δηλαδή που η φύση ενέσπειρε βαθιά στην καρδιά του ανθρώπου και το οποίο αποτελεί το μέτρο της έννομης και δικαίας κοινωνικής συμβίωσης: *" Τὸ φύσει δίκαιον, ὃ καὶ οἱ φιλευσεβεῖς νόμοι ἐπηκολούθησαν, ἐκεῖνα λογίζεται καὶ ἐγκρίνει τὰ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων τοῖς ἀγαθοῖς τρόποις ἐχόμενα..... τὸ ἅπαξ τεχθέν, δίς τεχθῆναι οὐκ ἔχει δύναμιν· ἔξω γάρ τῆς φύσεως "* (24).

Την ιδέα του φυσικού δικαίου ο Δημήτριος Χωματηνός επικαλεῖται και χρησιμοποιεῖ σε όλες σχεδόν τις δικαστικές αποφάσεις και γνωμοδοτήσεις του, η οποία μαζί με την κείμενη νομοθεσία αποτελοῦσε χι'αυτὸν την ασπίδα κατὰ της αδικίας και του ψεύδους: *" ἀλλ' ἡμᾶς γε οὐ πείσει, ἀναποσπάστως τοῦ τε φύσει δικαίου καὶ τῆς τῶν νόμων ἐχομένους παρατηρήσεως "* (25).



Έτσι για το Δημήτριο Χωματηνό το φυσικό δίκαιο είναι μία από τις βασικές πηγές για την απονομή της δικαιοσύνης. Ενδεικτικά παραθέτουμε μικρά σχετικά αποσπάσματα από διάφορες δικαστικές αποφάσεις του: *"βεβαιούσι δέ τὴν ψήφον ταύτην, οὐ μόνον ἀπ' αὐτοῦ τοῦ φύσει δικαίου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ ἡ κανόνος τοῦ μεγάλου πατρὸς Βασιλείου"* (26) γράφει ο Δημήτριος Χωματηνός προς τον επίσκοπο Στρουμίτζης Κωνσταντίνο. Αλλαχού με αφορμή την καταπάτηση της δικαιοδοσίας του επισκόπου Βοθρωτού Δημητρίου επισημαίνει: *"καὶ τὸ πικᾶγμα λίαν ἔστι ἄτοπον καὶ αὐτῷ φύσει δικαίῳ καὶ τῇ προποίῃ ταῖς ἀγίαις τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαις τάξει τε καὶ εἰρήνῃ πολέμιον"* (27). Σε άλλη περίπτωση αναφέρει ότι ο νόμος επέθηκε χαλινόν σε γάμους που έχουν κωλύματα *"τὸ φύσει γάρ δίκαιον καὶ τὸ εἰπρεπές καὶ σεμνόν"* (28). Ακόμη και στον τρόπο λειτουργίας του βασιλικού δικαστηρίου συνιστά ο Δημήτριος Χωματηνός οι δίκες του να διεξάγονται *"μὴ τῇ ἐξουσίᾳ, τῷ Θεῷ δέ καὶ τῷ φύσει δικαίῳ, κατὰ τοῖς νόμοις χαρίσασθαι"* (29).

Το δίκαιο είναι τάξη στην κοινωνία, η έννομη τάξη, και το κράτος είναι ο φορέας της έννομης τάξης. Η δημιουργία κράτους στην κοινωνία της Ηπείρου, η οποία ζούσε στον ορισμένο χώρο και αποτελούσε ίδια κοινότητα δικαίου, θεμελιώθηκε στην ακατάλυτη σύνδεση κράτους και δικαίου. Η σύνδεση κράτους και δικαίου οδήγησε στην κατά το δίκαιο άσκηση της κρατικής εξουσίας, σε αυτό που αποκαλούμε *"κράτος δικαίου"* (30).

Ο όρος *"κράτος δικαίου"* στα έργα του Δημητρίου Χωματηνού σημαίνει την κυριαρχία του δικαίου και τον πλήρη αποκλεισμό της αυθαιρεσίας. Έτσι σε συνοδική απόφασή του σχετική με το *"μεγαλοδοξότατο"* Γεώργιο τον



Αλυάτη επισημαίνει την ανάγκη κρατικής μέριμνας, ώστε να υπάρχει ισομερής κατανομή των δικηγόρων στο δικαστήριο (31), για να μην υπάρχει κίνδυνος "ἐξ ἀνεπιστημοσύνης τῶν ἀτρίβων καί εἴ τι ἀκριβῶς τὰ δικανικά μὴ πεπαιδευμένων ἑτερορρεπῆ γενέσθαι τὰ τῆς δίκης ζυγά. καί τὸ τοῦ δικαίου κράτος παραρρηθήσεται, ὁ Θεὸς ἄνωθεν ὀργισθήσεται, ὁ καὶ δίκαιος καὶ δικαιοσύνας ἀγαπῶν γραφικῶς, καὶ πρὸ προσώπου ἑαυτοῦ γινώσκων εἰθιῦτης" (32).

Ο φρουρός και φύλαξ του δικαίου κατά το Δημήτριο Χωματηνό είναι ο Θεός. Ο Θεός είναι αυτός που επιτηρεί την εφαρμογή του δικαίου μεταξύ των ανθρώπων (33) και τιμωρεί την αδικία και το ψεύδος. Ο Δημήτριος Χωματηνός αναφερόμενος στην αδικία γράφει: "Λογὴν γὰρ ἑαυτῆς ἢ ἀδικία τιθεμένη τὸ ψεῦδος, εἴ καὶ σκεπάζεσθαι τοῦτω, καθ' Ἡσαΐαν πέποιθεν, ἀλλὰ γε ψεῖδεται ἑαυτὴν ἐφ' οἷς τὸ μηδὲν ἀτέχνως εἰς σκέπην ἑαυτὴν τίθεται· ἀντιπνέουσα γὰρ ἢ ἀλήθεια μετὰ τῆς τοῦ δικαίου δυνάμειος τὸ πονηρὸν τε περιαιρεῖ τοῦτο περίβλημα, καὶ γυμνὴν τὴν ἀδικίαν τίθησιν, ὡς καὶ αἰσχύνεσθαι ταύτην καὶ αἰτίκα ὑποχωρεῖν" (34).

Ο Δημήτριος Χωματηνός με αφορμή υπόθεση που εκδικάσθηκε στο δικαστήριό του σχετικά με αδικία που ἔχινε εκ μέρους του ιερέως Μόσχου, εξάρχου του χωρίου Βανίστη, καθώς και του χαμβρού αυτού επίσης ιερέως Δόβρου σε βάρος του μοναχού Γερασίμου αποφαινεται: "Καλῶς ὁ νόμος τὰς ἐκ μεμολυσμένης αἰτίας διὰ κατοχάς, ἀστηρίκτους μένειν διακελεύεται, εἴα εὐσεβεῖ τρόπῳ βουλόμενος μὴ λαμβάνειν χώραν τὴν ἀδικίαν, καὶ τὸ καταδυναστεύειν τῶν ἀδυνάτων τοὺς ἰσχυροὺς" (35).

Το δίκαιο για το Δημήτριο Χωματηνό είναι η δύναμη που διέπει και επιτροπεύει τὰ πάντα (36). Γι'αυτό και η



σύνδεση κράτους και δικαίου προάγει τη λειτουργία αμφοτέρων και οδηγεί στην πραγματοποίηση του κοινωνικού ιδεώδους, που είναι " *τό κοινόν συμφέρον* " (37). Ο Δημήτριος Χωματηνός σε σχετική απόφασή του ζητεί από το δεσπότη Μανουήλ Δούκα " *δοθῆναι τούτοις τό κίρυος παρά τοῦ κράτους σοι, ὥστε καί τό δίκαιον φανερόν γενέσθαι* " (38).

Το πνεύμα του Δημητρίου Χωματηνού είναι η εξυπηρέτηση του κοινού συμφέροντος, χωρίς όμως να περιορίζονται τα ατομικά δικαιώματα, τα οποία υπηρετούν συγχρόνως και το κοινόν συμφέρον (39). Για το Δημήτριο Χωματηνό το δίκαιο έχει αποστολή να κάμψει και κατά το δυνατόν να άρει την αντίθεση ατόμου και κοινωνίας. Γι' αυτό και χαρακτηρίζει το μεν άδικο " *θηριώδες καί άφιλόανθρωπον* " (40) το δε δίκαιο βάση και προϋπόθεση της φιλανθρωπίας (41).

Κατά το Δημήτριο Χωματηνό το δίκαιο το αντικατοπτρίζουν οι νόμοι (42). Ο πολιτικός νόμος είναι σύμμαχος του δικαίου και δύνανται οι άνθρωποι " *καιροῦ καλοῦντος εἰς ἐπικουρίαν ἑαυτοῦ προσκαλέσθαι* " (43). Ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδας σε αρκετές αποφάσεις του διαπιστώνει ότι οι καταφεύγοντες στη δικαιοσύνη εξασφάλιζαν κατά το δυνατόν, την αποκατάσταση της νομιμότητας " *ὡς ὑπό τοῦ δικαίου καί τῶν φιλευσεβῶν νόμων συνασπιζόμενοι* " (44). Σε σχετική απόφασή του ο Δημήτριος Χωματηνός αναφέρει ότι και ο ίδιος " *ὁ κραταιός καί ἅγιος ἡμῶν αὐθέντης ὁ μέγας Κομνηνός* " (45) παραπέμποντας την υπόθεση του Βεριαίου Κορυφηνού στο δικαστήριό του συνιστά " *διατιθῆναι ταύτην κατά τό ἔννομόν τε καί δίκαιον* " (46).



Ο Δημήτριος Χωματηνός σε περιπτώσεις που είναι δυσχερής η ακριβής τήρηση των νόμων συνιστά να προτιμάται το ίδιο το δίκαιο. Γι'αυτό και σε σχετική απόφασή του υπενθυμίζει στον ασχολούμενο με νομικά ζητήματα τι λέχουν οι ίδιοι οι νόμοι: *"ἐπί παντός γάρ, φησί, πράγματος, προτιμάσθω τῆς ἀκριβείας τὸ δίκαιον· ἐν πολλοῖς δέ τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων καὶ ἡ διασχέρεια πρὸ τῆς ἀκριβείας τὸ δίκαιον τιθεμένη εἴρिσκεται"* (47). Σε ἄλλη περίπτωση ο αρχιεπίσκοπος Αχρίδος σε ἀπάντησή του προς τον ἐπίσκοπο Πελαγονίας σχετικά με την ἐκδοση διαζυγίου ἢ μη στον Νικόλαο Αλμυριώτη συνιστά σ'αυτόν ὅτι αν και *"ἀπὸ μὲν τῆς νομικῆς ἀκριβείας, οὐκ ἔστιν ἔξόν τῆς δημοζυγίας ταύτης γενέσθαι διάζειξιν"* (48) ὅμως ἔχει τὴ γνώμη ὅτι *"διὰ τὸν οὕτως ὑποπτευόμενον κίνδυνον, γενέσθαι τούτων διάζειξιν, ἵνα μὴ τι κακὸν κορυφωθῆ κακῶ χειρόνι καὶ εἴρεθῆ ἢ τοῦ νόμου ἀκρίβεια δι' ἀνεπιστημοσύνην τῶν τούτους μετερχομένων, ἀντί σωτηρίας προξενούσα ἀπώλειαν"* (49).

Από τα παραπάνω δυνάμεθα να υποστηρίξουμε ὅτι ο Δημήτριος Χωματηνός εἶναι υποστηρικτῆς του ἐπεικούς δικαίου (50). Το ἐπεικὲς δίκαιο δίνει τὴ δυνατότητα να ληφθῶν ὑπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ατομικῶν περιπτώσεων. Ο Δημήτριος Χωματηνός με τὴν ιδιαίτερη ευσαιθησία και κλίση του, καθώς και με τὴ συνεχή προσήλωσή του στο δίκαιο και τους νόμους κινεῖται με τὴν προωθημένη νομική του σκέψη μέσα στα πλαίσια του Βυζαντινοῦ δικαίου, το οποίο εἶχε ἀμβλύνει τὴν αυστηρότητα του ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ δικαίου με το να διαχύσει σ'αυτό το πνεῦμα τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης, τῆς δημόσιας ἠθικῆς και τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας (51).



Συναφής προς την έννοια του δικαίου είναι και η έννοια της δικαιοσύνης στα έργα του Δημητρίου Χωματηνού. Η δικαιοσύνη ως σταθερά και διαρκής θέληση για απόδοση αυτού που ανήκει στον καθένα (52), ως σεβασμός των δικαιωμάτων των άλλων (53) και ως προθυμία υπεράσπισης των αδικουμένων (54), είναι για το Δημήτριο Χωματηνό μεχίστη αρετή.

Η δικαιοσύνη για το Δημήτριο Χωματηνό αντίκειται στην απληστία και τη φιλαυτία (55). Αν η δικαιοσύνη εκλείψει τότε ο κόσμος δεν έχει νόημα υπάρξεως.

Ο Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά του κάνει ιδιαίτερο λόγο για τη δικαιοσύνη των ιερέων. Έτσι σε επιστολή του προς τον πατριάρχη Γερμανό Β' επισημαίνει ότι οι ιερείς των δυτικών μερών είναι "*τήν τῆς δικαιοσύνης ἱερωσύνην ἐνδεδιυμένοι*" (56). Σε σχετικό πρωτοπαπαδικό σιχίλλιό του ο Δημήτριος Χωματηνός τονίζει ότι ο πρωτοπρεσβύτερος δεν είναι τίποτε άλλο ει μη υπογραμμός και πρωτοτυπία παντός έργου αγαθού και της κατά την ιερωσύνην δικαιοσύνης (57). Αυτή τη δικαιοσύνη και ο μακάριος Δαυίδ "*ὡς ἐνδυμα θεοπρεπές θεωρῶν, ὡς ἱερατικὴν στολὴν τοῖς ἱερεῖς ἐνδύεσθαι ταύτην θεσπιωδεῖ*" (58).

Σε άλλη περίπτωση ο Δημήτριος Χωματηνός αναφερόμενος στο ποιμαντικό έργο των ιερέων γράφει ότι ο ποιμήν περί του οικείου ποιμνίου θα δώσει λόγον "*εἴτε ἐν δσιότητι καὶ δικαιοσύνη τοῦτο ἐποίμανε*" (59).

Παράλληλα με τους όρους "*δσιότητα*" και "*δικαιοσύνη*" ο Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά του χρησιμοποιεί και τον όρο "*χρησιότητα*" για να δηλώσει τον άνθρωπο που είναι ενδεδυμένος με την αρετή της δικαιοσύνης. Έτσι ο Δημήτριος Χωματηνός απευθυνόμενος στον "*πανσέβαστο*



σεβαστό " Ιωάννη Πλυτό, για να συστήσει σ'αυτόν τον εκ Βερῶϊας νέον, Μελίαν τον Βασιλικόν, γράφει: " *Μελίας τό ὄνομα. Βασιλικός τό ἐπίκλημα (οὐκ ἠγνόει μὲν γάρ ὁ ἄνθρωπος τό τῆς σῆς ἐξουσίας φιλοδίκαιόν τε καί εὐθύτατον). ὁμῶς ἀσφαλεστέραν τὴν ἑαυτοῦ πρὸς τὴν σὴν χρησιμότητα πρῶσοδον θέσθαι βουλόμενος. προσῆλθε τῇ ἡμῶν μετριότητι καί γράμμασιν ἡμετέροις ὀχινοκῶθῆναι ἠξίωσεν* " (60). Γι' αυτή του τη βοήθεια και κατανόηση προς τον αδικούμενο νέο, ο Δημήτριος Χωματηνός βεβαιώνει τον Ιωάννη Πλυτό ότι " *καί τόν τῆς δικαιοσύνης μισθόν κομίση παρὰ Θεοῦ* " (61).

Ο Δημήτριος Χωματηνός κάνει λόγο και για τους αχωνιστές της δικαιοσύνης, τους οποίους βεβαιώνει ότι " *ὁ τῆς δικαιοσύνης πλακῆσεται στέφανος* " (62). Σε άλλη περίπτωση αναφερόμενος σε δικαστική απόφαση του πρωτόθρονου αρχιερέως Καστορίας γράφει: " *ὁ ἱερώτατος Καστορίας ἀρχιερεὺς καί πρωτόθρονος..... ἀνὴρ οὗτος δικαιοσύνης ἀγωνιστής, ὡς καί τὴν ἱερατικὴν γραφικῶς δικαιοσύνην ἐνδεδιμένος καί παντοδαπεῖ σοφία κοσμοῦμενος* " (63).

Κατὰ τὴν ἀσκηση τῆς ἀρετῆς τῆς δικαιοσύνης παράδειγμα ἐναρχῆς καὶ σπουδαίου ἔχει ὁ ἄνθρωπος τῆ θεία δικαιοσύνη. Ο Θεός " *ὁ καί δίκαιος καί δικαιοσύνας ἀγαπιὼν γραφικῶς καί πρὸ προσώπου ἑαυτοῦ γινώσκων εὐθύτητας* " (64) εἶναι ὁ φρουρὸς καὶ φύλαξ τῆς δικαιοσύνης.

Απὸ τα παραπάνω καταφαίνεται ὅτι γιὰ τον Δημήτριο Χωματηνὸ ἡ δικαιοσύνη εἶναι ὁ ἀρμονικὸς ρυθμιστὴς τῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου με τὸ Θεὸ καὶ τοὺς συνανθρώπους του. Εἶναι ὁ κανὼνας καλῆς συμπεριφορᾶς.

2. Η ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ. Συναφεῖς εἶναι οἱ αντιλήψεις τοῦ Δημητρίου Χωματηνοῦ καὶ



για τη δικαιοσύνη του αυτοκράτορα. Οι απόψεις του για τη δικαιοσύνη του αυτοκράτορα εκτίθενται λεπτομερώς σε επιστολή του προς το βασιλέα Θεόδωρο Δούκα, με αφορμή τη θανατική ποινή που επέβαλε ο βασιλεύς του Κράτους της Ηπείρου στον περιβόητο ληστή Πετρίλο (65), αλλά και ακροθιχώς σε άλλες επιστολές του (66).

Τόσο ο Δημήτριος Χωματηνός (67), όσο και οι άλλοι λόγιοι αρχιερείς της Ηπείρου Ιωάννης Απόκαυκος (68) και Γεώργιος Βαρδάνης (69) συγκαταλέχουν την αρετή της δικαιοσύνης μεταξύ των ψυχικών χαρισμάτων και των βασιλικών αρετών που διέθετε ο αυτοκράτοράς των Θεόδωρος Δούκας (70).

Η δικαιοσύνη είναι η κατ'εξοχήν πολιτική και ηθική αρετή του αυτοκράτορα. Είναι ο άριστος ρυθμιστής των σχέσεών του με το Θεό και τους υπηκόους του (71).

Για το Δημήτριο Χωματηνό ο βασιλεύς " *καί ρομφαίαν περιζιώννυται, καί μάχαιραν φορεῖ...., καί τ'ἄλλα πάντα κέκτηται, προς τὴν τοῦ κοινοῦ λυσιτέλειαν....., ἵνα καί τό κακόν ἀνακόψη, καί εὐεργετήσῃ τοὺς ὑπηκόους* " (72). Όταν ο βασιλεύς κυβερνά με δικαιοσύνη εξασφαλίζει την πολιτική ευνομία και την προστασία του κράτους του (73).

Ο Δημήτριος Χωματηνός σε σχετική γνωμοδότησή του επισημαίνει την από μέρους του βασιλέως Θεοδώρου Δούκα अपαρέγκλιτη προστασία του δικαίου τονίζοντας ότι " *ἡ βασιλείος θεία περιωπή τῆς τοῦ δικαίου ἐπιστήμης ἀρρεπῶς τε*



καί ἀπαρεγκλίτως καί ὡς φίλον Θεοῦ προστατεύουσα. ἐπειδή ἐπέγνω τόν Δράζην..... δίκαιον ἀναμφίλεκτον ἔχοντα..... αὐτῷ καί τήν τῆς δικαιοσύνης ψῆφον ἐξήνεγκεν " (74).

Ο αρχιεπίσκοπος Αχρίδος σε επιστολή του προς τον άρχοντα του Θεοδώρου Δούκα Ιωάννη Πλυτό γράφει για τη δικαιοσύνη: *" Σί δέ... ἐκεῖνο ποιήσεις τό τοῖς φιλεισεβέσι νόμοις καί τῷ δικαίῳ δοκοῦν. ὡς ἄν καί τόν τῆς δικαιοσύνης μισθόν κομίση παρὰ Θεοῦ. ὅς καί διατηροῖ σε πάσης ἀνιώτερον κακίνσεως καί κακίωσεως " (75).* Όταν πράττουν έτσι ο αυτοκράτορας και οι άρχοντες, βρίσκονται σε συμφωνία με τις απαιτήσεις της αρετής της δικαιοσύνης. Οι άρχοντες, αφού συγκεντρώνουν στα χέρια των ολόκληρη την εξουσία και είναι οι εκτελεστές των νόμων, έχουν χρέος και ηθική ευθύνη να ενδιαφέρονται για το δίκαιο και την αλήθεια. Για το ότι αναζητείς την αλήθεια *" ἐνταῦθα τε ἔχεις ἔπαινον, καί ἐν οὐρανοῖς εἰρήσεις μισθόν " (76)* γράφει ο Δημήτριος Χωματηνός προς το Μεγάλο Ζουπάνο Σερβίας Στέφανο.

Κατά το Δημήτριο Χωματηνό ο καθένας εξετάζεται *" πρὸς τήν πολιτείαν, ἣν εὐρίσκεται μετερχόμενος καί ἐξ ἧν πράττει ἢ δικαιούται ἢ κατακρίνεται " (77).* Γι'αυτό και η κυβέρνηση της πολιτείας από τον βασιλικώς κρατούντα, κρίνεται από τη δικαιοσύνη του αυτοκράτορα (78).

Για το Δημήτριο Χωματηνό ο φιλόχριστος και φιλοδίκαιος τρόπος της βασιλείας του Θεοδώρου Δούκα ήταν η πρώτη αρετή και ανάγκη για την καλύτερη αντιμετώπιση των διαφόρων υποθέσεων των πολιτών του:



" Τῷ μέντοι ἐνθέῳ σου κράτει ἐγκαταλέλειπται..... εἴτε τὸ καθαρὸν, εἴτε τὸ κίβδηλον, καὶ μετέπειτα τὸ δόξαν ἐξενεγκεῖν τῷ φιλοχρίστῳ καὶ φιλοδικαίῳ τρόπῳ τῆς βασιλείας σου " (79).

Με βάση τις πληροφορίες του Δημητρίου Χωματηνού, οι πολῖτες στο Κράτος της Ηπείρου προσέβλεπαν με εμπιστοσύνη στη δικαιοσύνη του αυτοκράτορά των (80). Ο εκ Κερκύρας Κωνσταντᾶς βεβαιώνει το δικαστήριο του Δημητρίου Χωματηνού ότι αυτός και η οικογένειά του ενέμοντο *" τὰ μητρῶα ἡμῶν ἀκίνητα...τῇ βασιλικῇ κρίσει καὶ τῷ δικαίῳ ἐπεριδόμενοι "* (81). Σε ἄλλη απόφασή του ο Χωματηνός μας πληροφορεῖ ότι *" ὁ κράτιστος καὶ μέγας Κομνηνός "* απέστειλε στο δικαστήριό του δύο ἄνδρας με την εντολή *" δοκιμασθῆναι παρ'ἡμῖν τὴν μέσον αὐτῶν δίκην.... καὶ εἰς ἀπόφασιν ἐνεχθῆναι τῷ δικαίῳ καὶ τοῖς φιλευσεβέσι νόμοις ἀκόλουθον "* (82).

Αξίζει να μνημονευθεῖ ενταύθα και η πληροφορία του Δημητρίου Χωματηνού ότι *" ἡ κραταιὰ κυρία ἡμῶν μεγάλη Κομνηνή "* (83) παρά το γεγονός ότι οχλήθηκε από μέρος ἄνδρός ιερέως *" μεσιτείας τῆς παρὰ τοῦ κράτους αὐτῆς δεόμενος "* (84) προς τον ἀρχιερέα της περιοχῆς του, ο οποίος του επέβαλε την ποινὴ του ἀφορισμοῦ, εκείνη θελήσει να επέμβει, επειδὴ *" οἷα πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ὑπόδικα, οὐδ'ἔκταρ ὃ λέγεται βάλλειν ἐθέλουσα "* (85).

Και ενώ η Κομνηνή δεν επεμβαίνει ἄμεσα δια την προς τους ἀρχιερεῖς *" ἐνοῦσαν ταύτη εὐλάβειαν, ὀλοσχερῶς τηρεῖν ἀπαρέγκλιτον σπεύδουσα "* (86), ὁμως ἀνέθεσε τη μεσιτεία στον ἴδιο το Δημήτριο Χωματηνό *" διὰ τὸ τῆς ἱεραρχικῆς ἀξίας σύγκληρον προσήκοντας ἱερώτατον "* (87). Πράγματι ο Δημήτριος Χωματηνός μεσίτευσε στον οικεῖο



αρχιερέα " *ἵνα ἢ σὴ τελειότης... λύσῃ αὐτόν τοῦ παρ' αὐτῆς ἐπενεχθέντος τοῦτω δεσμιῶ* " (88).

Από τα παραπάνω εκτεθέντα σαφώς προκύπτει ότι ο Δημήτριος Χωματηνός τοποθετεί σε πρώτη θέση το δίκαιο και τη δικαιοσύνη των αρχόντων. Προς αυτή πρέπει να προσβλέπουν συνεχώς οι άρχοντες, ώστε να μη καταχρώνται την εξουσία των, αλλά να αναδεικνύονται οι ευχενεείς υπηρέτες της δικαιοσύνης και του λαού των (89).

3. Η επιβολή ποινῶν από το βασιλέα - αυτοκράτορα. Ο Δημήτριος Χωματηνός δικαιολόγησε τη θανατική ποινή, που επέβαλε ο βασιλεύς Θεόδωρος Δούκας στον " *περιβόητο* " ληστή Πετρίλο (90), προβάλλοντας το επιχείρημα ότι δεν είναι απάνθρωπο, αλλά αντίθετα η ύψιστη έκφραση της φιλανθρωπίας το να προστατεύει κανείς τους πολλούς, τιμωρώντας τους ολίγους: " *Τό μέντοι γεγονός εἰς τόν περιβόητον ληστήν τόν Πετρίλον, οὐ λογίζεται φόνος· ἀλλά τῶν μέν προλαβόντων φόνων καί κακιώσεων ἔκτισις, τῶν παρ' αὐτοῦ δηλαδή εἰργασμένων, εἰς ἄπειρα πλήθη ἀνδρῶν, τῶν ἐφεξῆς δέ κωλύμη, καί τῶν μελλόντων παθεῖν ἀπολύτρωσις, εἰ γάρ ἔτι ζῆν εἶχεν ὁ κάκιστος, πόσοι ἔμελλον ὑπό ταῖς ἐκείνου χερσίν ἀπολέσαι τό ζῆν· ἀλλ' ἐκεῖνος μέν σύν τοῖς υἱέσι κείθωσαν κακοί κακῶς, ρίζα πικρίας σύν κλάδοις ὁμοίοις, οἷα κατάλληλον τό τέλος εὐρόντες τῇ σφετέρᾳ διαγωγῇ* " (91).

Για την παραπάνω περίπτωση ο Δημήτριος Χωματηνός αποφαινεται ότι " *ὁ βασιλεύς καί δομοφαίαν περιζώννυται, καί μάχαιραν φορεῖ, ..., καί τ' ἄλλα πάντα κέκτῃται, πρὸς τήν τοῦ κοινοῦ λυσιτέλειαν* " (92). Όταν ο βασιλεύς τιμωρεῖ, δεν τιμωρεῖ για τον εαυτό του, αλλά χάριν του κοινού καλού και όσους πάλι φονεύει, χάριν του κοινού καλού φονεύει " *ἵνα καί*



τό κακόν ἀνακόψῃ, καί εἰεργετήσῃ τοῖς ὑπηκόοις" (93),

Κατά το Δημήτριο Χωματηνό ο βασιλεύς φορεῖ τη μάχαιρα ὄχι για να προσπορισθεῖ δικά του οφέλη, με το να εκδικηθεῖ τους αντιδίκους του, ἀλλά για το κοινό καλὸ του λαοῦ του: *"οὐδέ γάρ εἰς οἰκείαν ἐκδίκησιν, ἀλλά εἰς τὴν τοῦ κοινοῦ, φορεῖν τὴν μάχαιραν τέτακται"* (94). Γι'αυτό και ὅταν χρησιμοποιεῖ αὐτὴ για το κοινό ὄφελος, οὔτε τὴν ἐντολὴ του Θεοῦ παραβαίνει *"τὴν κακόν ἀντί κακοῦ μὴ ἀποδιδόναι, μηδὲ φονεῖν κελείουσιν"* (95), ἀλλὰ οὔτε και κάποιο ἀμάρτημα διαπράττει (96).

Ο αυτοκράτορας, συνεχίζει ο Δημήτριος Χωματηνός, στην ἴδια ἐπιστολὴ του προς το Θεόδωρο Δούκα, ἐπιβάλλει ποινές *"θεομιμήτως"* και αὐτό γιατί ο ἴδιος εἶναι *"ἀντίτιμος"* του Θεοῦ στη γῆ: *"Θεοῦ γάρ ὁ βασιλεὺς ἐστὶν ἀντίτιμος, τὴν ἐπίγειον ἰθύνων ἀρχὴν, καὶ ὡσπερ ὁ Θεὸς κολάζων, κοινωφελῶς κολάζειν, οὕτω καὶ ὁ βασιλεὺς, εἴπερ κολάζει, καθὼ βασιλεὺς ἐστί, κοινωφελῶς κολάζειν, καὶ ὡς εἰπεῖν, θεομιμήτως"* (97).

Ἐπομένως για το Δημήτριο Χωματηνό το μέτρο της δικαιοσύνης του αυτοκράτορα εἶναι το κοινό συμφέρον του λαοῦ του. Γι'αυτό και κάθε πράξη του, ἀκόμη και ο φόνος, που ἔχει ως κίνητρο και στόχο *τό κοινόν συμφέρον*, θεωρεῖται ἀπὸ τον ἀρχιεπίσκοπο Ἀχρίδος και ῥοχικὴ και ἔννομος: *"Πρᾶξις δέ ἐστὶν ἔλλογός τε και ἔννομος, ὡς ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ γεγονυῖα συμφέροντος"* (98).

Ο Δημήτριος Χωματηνός δεν παραλείπει στην ἴδια γνωμοδότησή του, προκειμένου να περιφρουρήσει το κύρος του βασιλέως και να προφυλάξει αὐτόν ἀπὸ προσωπικὲς παρανομίες, οι οποίες αποτελοῦσαν προσωπικά πάθη και ἀδυναμίες, να ἐκθέσει και τις περὶ του ἀντιθέτου ἀπόψεις του, δηλαδὴ ὅταν ο βασιλεὺς τιμωρεῖ ως ἰδιώτης, τότε



παρανομεί: " *Εἰ δέ ὡς ἰδιώτης ἀμύνεται, πάθος δηλονότι
θεραπεύων ἴδιον κολάζει, καί οὐ τῷ κοινῷ καί διὰ τοῦτο
παρανομεί* " (99). Γι'αυτό και συνιστά στο βασιλέα " *ὅταν
βλαβῆ οἰκειακὴν βλάβην παρά τινος καί ἐξενεχθεῖη πρὸς
ἄμιναν τοῦτοι, εἰ μὲν τὴν ἐντολὴν ἀναλογισάμενος..... σβέσει
τε τὴν ὀργὴν καί ἀφήσει τῷ βλάσαντι τὸ ἀμάρτημα. Ἰδοὺ
ἄριστα διεπράξατο τηρήσαν τὴν ἐντολὴν· εἰ δέ γε τρίβον τῇ
ἑαυτοῦ ὁδοποιήσει ὀργῇ καί τῷ κατὰ τοῦ βλάσαντος
ἐντροφήσει ἀνταποδόματι, παραβάτης προφανῶς τοῦ
εὐαγγελίου εὐρίσκεται*" (100).

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι για το Δημήτριο Χωματηνό, όταν ο βασιλεύς αμύνεται ως ιδιώτης για αδικία που του έγινε, οφείλει να τηρεί την ευαγγελική εντολή " *τὴν
κακὸν ἀντὶ κακοῦ μὴ ἀποδιδόναι, μηδὲ φονεῖειν κελεύουσιν* " (101).

4. Τα Δικαστήρια και οι Δικαστές στο Κράτος της Ηπείρου.

α. Το Βασιλικό Δικαστήριο. Όπως και στο παρελθόν σε ολόκληρο το Βυζάντιο (102), έτσι και στο Κράτος της Ηπείρου κατά το 13ο αιώνα η απονομή της δικαιοσύνης ήταν κατ'εξοχήν έργο και αποστολή του αυτοκράτορα (103). Επειδή όμως ο αυτοκράτορας δεν μπορούσε να δικάζει αυτοπροσώπως όλες τις διαφορές που ανέκυπταν μεταξύ των υπηκόων του, γι'αυτό συνέστησε διάφορα δικαστήρια (104), στα οποία οι δικαστές, ενεργώντας κατ'εξουσιοδότησή του, απένεμαν το δίκαιο εξ ονόματός του και σύμφωνα με τους νόμους του (105).

Ο Δημήτριος Χωματηνός αναφέρει ότι στο Κράτος της



Ηπείρου λειτουργούσαν πολιτικά (106) και εκκλησιαστικά (107) δικαστήρια. Αυτό σημαίνει ότι ο αυτοκράτορας Θεόδωρος Δούκας μαζί με όλα τ'άλλα προσπάθησε να ανορθώσει την οργάνωση και λειτουργία της δικαιοσύνης στο Κράτος του, ύστερα μάλιστα και από τα προβλήματα και τις περιπέτειες που προκάλεσε η Λατινική κατάκτηση (108).

Σύμφωνα με τις πληροφορίες του Δημητρίου Χωματηνού ο αυτοκράτορας της Ηπείρου Θεόδωρος Δούκας κατέβαλε αξιόλογες προσπάθειες για την απονομή δικαιοσύνης στους υπηκόους του (109). Έτσι συνέστησε το ανώτατο δικαστήριο του, η αρμοδιότητά του οποίου εκτεινόταν σ'ολόκληρη την Ηπειρωτική επικράτεια (110).

Με βάση τα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνού το αυτοκρατορικό δικαστήριο στο Κράτος της Ηπείρου ονομαζόταν "*βασιλικό βήμα*" (111), "*βήμα τοῦ ἐν ἡμῖν κρατοῦντος δεσπότης καὶ βασιλέως*" (112), "*βασιλικόν δικαστήριον*" (113), "*δεσποτικόν δικαστήριον*" (114) και "*δικαστήριον τοῦ κραταιοῦ δεσπότης καὶ βασιλέως*" (115).

Από τα πληροφοριακά στοιχεία που μας δίνουν οι αποφάσεις του Δημητρίου Χωματηνού, φαίνεται ότι το βασιλικό δικαστήριο του Θεοδώρου Δούκα στο Κράτος της Ηπείρου λειτουργούσε δίκαια και έννομα. Σ'αυτό κατά το Δημήτριο Χωματηνό συνετέλεσε και η προσπάθεια του αυτοκράτορα Θεοδώρου Δούκα "*ἵνα μὴ εὐσεβῆς ὢν, ἔκνομόν τι καὶ μὴ συμβαῖνον τῷ τῆς πολιτείας θεσμῷ διαπράξῃται*" (116). Για την επιβεβαίωση της παραπάνω αλήθειας αξίζει να μνημονεύσουμε δύο χαρακτηριστικές περιπτώσεις από αυτές που αναφέρει ο Δημήτριος Χωματηνός. Έτσι ο Ιωάννης Ιερακάρης που εἶλκε "*τό γένος ἐκ Μακεδόνων*" (117) κατέφυγε σε διάφορα δικαστήρια και δικαστές, προκειμένου να νομιμοποιήσει παράνομη κατοχή αμπελώνος. Επειδή όμως παντού ἔλαβε αρνητική ἀπόφαση "*τελευταῖον αὐτοῦ δὴ*



τοῦ βασιλικοῦ μετεποιεῖσθε βήματος εἴ πως ἐκεῖθεν γούν τὴν δοκοῦσαν αὐτῷ ψῆφον κομίσηται " (118). Ἀλλά ὅπως μας πληροφορεῖ ὁ Δημήτριος Χωματηνός καὶ ἀπὸ τὴν ἐνέργειά του αὐτὴ ὁ Ἱερακάρης δὲν κέρδισε τίποτε, γιατί " ἡ γὰρ βασιλείος θεῖα περιοπὴ τῆς τοῦ δικαίου ἐπιστήμης ἀρρεπῶς τε καὶ ἀπαρεγκλίτως καὶ ὡς φίλον θεοῦ προστατεύουσα... ἐπέγνυ τὸν Δράξην... δίκαιον ἀναμφίλεκτον ἔχοντα... ἀπεντεῖθεν αὐτῷ καὶ τὴν τῆς δικαιοσύνης ψῆφον ἐξήνεγκεν " (119).

Στὴν ἄλλη περίπτωση οἱ ἐκ Κερκύρας ἀυτάδελφοὶ Λούβροὶ στηριζόμενοι στὸ δίκαιο ποὺ εἶχαν με τὸ μέρος τους, ἀλλὰ καὶ ἐνθαρρυνόμενοι ἀπὸ τὸ φιλοδίκαιο τοῦ αυτοκράτορά των Θεοδώρου Δούκα προσήλθαν " τῷ ἐνθέῳ κράτει αὐτοῦ καὶ πρόσταγμα θεῖον αὐτοῦ πορισάμενοι... τῆς δίκης νομίμως ἐκράτησαν " (120).

Κάθε πολίτης στὸ Κράτος τῆς Ἠπείρου εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ καταφύγει στὸ βασιλικὸ δικαστήριο καὶ νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸ βασιλεῖα τὴν ἐκδίκαση τῆς υποθέσεώς του " τῇ βασιλικῇ κρίσει καὶ τῷ δικαίῳ ἐπεριδόμενος " (121).

Σύμφωνα με τὶς πληροφορίες τοῦ Δημητρίου Χωματηνοῦ ὁ αυτοκράτορας στὸ Κράτος τῆς Ἠπείρου δὲ δικάζε αυτοπροσώπως σὲ πρώτη ἐκδίκαση υποθέσεις ποὺ ἐφθάναν στὸ δικαστήριό του (122). Ἐκδίκαζε ὅμως ἐφέσεις ἐναντίον ἀποφάσεων ἄλλων δικαστηρίων, τὶς ὁποῖες μπορούσε νὰ επικυρώσει, νὰ τροποποιήσῃ ἢ καὶ νὰ ακυρώσει (123).

Κατὰ τὸ Δημήτριο Χωματηνὸ οἱ ἐφέσεις ἐφθάναν στὸ βασιλικὸ δικαστήριο με ἀναφορὰ ἢ ὑπόμνημα των ἐνδιαφερομένων (124).

Στὶς ἀποφάσεις τοῦ Δημητρίου Χωματηνοῦ δὲν ἀναφέρεται καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ καιίστορα (125), ὁ ὁποῖος ὡς ἄγνωστόν ἦταν ὁ ἀνώτατος δικαστικὸς λειτουργός, ποὺ



συνέτασσε τις αυτοκρατορικές απαντήσεις στις κάθε είδους προσφυγές των πολιτών προς τον αυτοκράτορα (126). Επίσης δε μνημονεύονται ο μέγας δρουγχάριος (127), ο προκαθήμενος (128), ο πρωτοσηκρήτης (129) και ο δικαιοδότης (130). Ο Δημήτριος Χωματηνός δε μνημονεύει επίσης τον " *ἐπί τῶν δεήσεων* " ειδικό αξιωματούχο (131), ο οποίος παρουσίαζε στο βασιλικό δικαστήριο τις δεήσεις των ενδιαφερομένων.

Ο βασιλεύς στο Κράτος της Ηπείρου με " *βασιλικό πρόσταγμα* " (132) ή " *βασιλικό ὄρισμό* " (133) του παρέπεμπε διάφορες υποθέσεις, που κατέφθαναν στο δικαστήριό του, να εκδικασθούν σε τοπικά δικαστήρια, πολιτικά ή εκκλησιαστικά. Αρκετές δικαστικές αποφάσεις του Δημητρίου Χωματηνού αναγράφουν: " *ἡ παροῦσα παρ' ἡμῶν ὄρισμῶ δεσποτικῶ προέβη σημείωσις* " (134).

Με αφορμή την αμφισβήτηση απόφασης δύο διαφορετικῶν δικαστηρίων για την ίδια υπόθεση στη Βέροια και την Αχρίδα, ο Δημήτριος Χωματηνός παραπέμπει την υπόθεση στο βασιλέα Θεόδωρο Δούκα γράφοντας: " *Τῷ μέντοι ἐνθέῳ σου κράτει ἐγκαταλέλειπται..... ἐκατέρων τουτωνί τῶν ἀποφάσεων δοκιμάσαι, εἴτε τό καθαρόν, εἴτε τό κίβδηλον, καί μετέπειτα τό δόξαν ἐξενεγκεῖν τῷ φιλοχρίστῳ καί φιλοδικαίῳ τρόπῳ τῆς βασιλείας σου* " (135).

Επίσης ο Δημήτριος Χωματηνός αναφέρει περίπτωση κατά την οποία οι εκ Κερκύρας αντίδικοι Κωνσταντάς και Μακρονικόλας εδέχθησαν να λυθεί η μεταξύ τους διαφωνία ενώπιον του βασιλικού δικαστηρίου με απόφαση ὄρκου (136), συνεπεία ελλείψεως αποδεικτικῶν στοιχείων: " *εἰς βασιλικόν δικαστήριον τά τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἐκροτήθησαν καί ἀποφάσει ὄρκου ἐτμήθησαν* " (137). Από τη σχετική



διήγηση του ενός εκ των αντιδίκων (του Κωνσταντά) πληροφορούμεθα ότι ο όρκος, ως τρόπος επιβεβαίωσης της αλήθειας την εποχή του 13ου αιώνα, είχε μεγάλη βαρύτητα και αξία, εφόσον προερχόταν από πρόσωπο που διακρινόταν για την εντιμότητα και φιλαλήθειά του. Γι'αυτό και ο έτερος των αντιδίκων Μακρονικόλας στο άκουσμα ότι ο εκ Κερκύρας Καλός, που ήταν άνδρας γηραιός και έντιμος, εδέχθη να δώσει όρκο *"άνεβόησε πρὸς τὸν βασιλέα, ὡς εἰ οὗτος ὁ καλὸς τὸν τοιοῦτον ὄρκον ἀποτελέσει, ἀρκεσθήσομαι τοῦτω εἰς λίσιν τῆς ἀμφισβητήσεως"* (138).

Υστερα από αυτά *"ὁ δεσπότης καὶ βασιλεὺς τὸν λόγον ἐδέξατο καὶ ἐπήνεσεν, αὐτίκα καὶ ἀπόφασιν ἐπὶ τῷ τοιοῦτῳ ὄρκῳ παρὰ τοῦ κράτους αὐτοῦ ἐξενέχθη, καὶ βασιλικὸς θεῖος τύπος ἐξετέθη, διοριζόμενος τῷ κατὰ χώραν ἐνεργοῦντι, λαβόντι τὸ ὄρκωμοτικόν, ὅπερ τετυπῶται γραφῆναι παρὰ τοῦ ἀγνωτάτου μητροπολίτου Κερκίρας, διεξαγαγεῖν εἰς ἔργον τὴν βασιλικὴν ταύτην ἀπόφασιν"* (139).

Από τα παραπάνω συνάχεται ότι μετά τον όρκο ακολουθούσε η έκδοση της σχετικής βασιλικής αποφάσεως, καθώς και ο *"βασιλικὸς θεῖος τύπος"* (140), που υποχρέωνε τον εντόπιο άρχοντα να παραλάβει το *"ὄρκωμοτικόν"* (141) που είχε χράψει ο οικείος μητροπολίτης και να μεριμνήσει για την εκτέλεση της σχετικής βασιλικής αποφάσεως.

Από τη σχετική διήγηση του Κωνσταντά, για την ίδια υπόθεση, πληροφορούμεθα τη διαδικασία τελεσιουργίας του όρκου για επιβεβαίωση της αλήθειας: *"Ὁ εἰρημένος ὄρκος ἐτελεσιουργήθη ἐν τῷ ναῶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἐνώπιον τοῦ τε δουκὸς καὶ πολλῶν ἀξιοπίστων προσώπων καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀντιδίκου ἡμῶν Μακρονικολάου"* (142). Κατά την ίδια διήγηση ο Μακρονικόλας κατέφυγε σε άλλο δικαστήριο το οποίο αποφάνθηκε ότι ο όρκος δεν έγινε *"καλῶς"* (143).



Ύστερα από αυτό ο άμεσα θιχόμενος Κωνσταντάς εζήτησε να μάθει από το δικαστήριο του Δημητρίου Χωματηνού " *εί ειλόγως ό νέος οϊτός δικαστής άναψηλαφών, άπρακτον άποφαίνει τόν άποτελεσθέντα όρκον. έξ έπαγωγής μέν τοϋ αντιδίκου ήμιών, έξ άποφάσεως δέ και σιναίσεως τοϋ κρατίστου βασιλέως ήμιών* " (144).

Το δικαστήριο του Δημητρίου Χωματηνού στο παραπάνω αίτημα του Κωνσταντά αποφάνθηκε ότι " *καλιώς και κατά τήν νομικήν παρατήρησιν ή τοϋ όρκου άποφασίς έξενέχθη* " (145). Στην ίδια απόφασή του ο Δημήτριος Χωματηνός επισημαίνει ότι επειδή " *και άποφασίς τοϋ κρατίστου δεσπότου και βασιλέως τόν γενόμενον όρκον έκράτινε, σφόδρα έστί τολμηρόν και μηδ'όλλως βάπτον είς νοϋν συνετόν και νομοτριβοίμενον* " (146). Γι'αυτό και καταλήγοντας τονίζει την ανάγκη απονομής σεβασμού και προσκύνησης προς το πρόσωπο και τις αποφάσεις της " *βασιλικής θειότητος* " (147).

Ο Δημήτριος Χωματηνός αναφέρει περιπτώσεις κατά τις οποίες οι βασιλικές αποφάσεις του Θεοδώρου Δούκα δεν ήταν πάντα σεβαστές από μερίδα των υπηκόων του. Έτσι ο Ιωάννης Ιερακάρης " *πάντολμος έοικεν ών ουδέ τήν βασιλικήν ήθέλησε αϊδεσθῆναι άποφασιν* " (148). Γι'αυτό και ο Δημήτριος Χωματηνός, που ευρίσκετο τότε στην κατά την Εξερία (149) μονή της Θεοτόκου και στον οποίο κατέφυγαν αμφότερα τα αντίδικα μέρη, αποδέχθηκε να συζητήσει την υπόθεσή των με σκοπό όχι την επανεξέτασή της, αλλά " *ίνα έλεγχθῆ ό Ιερακάρης γλωσσαλγών και τῆ βασιλικῆ ψήφω έμπαροιινών* " (150).

Σε άλλη περίπτωση που ο Δημήτριος Χωματηνός διαπίστωσε ότι " *τό βασιλικόν και φοβερόν ύψος* " (151) περιφρονούνταν από τη μη τήρηση της βασιλικής αποφάσεως



(152), εξέφρασε τη βεβαιότητα ότι ο βασιλεύς " *τήν οίκειαν πράξιν διά τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας βεβαία ποιῆσαι, καί τόν ἀδικοῦμενον τοῦτον ἐξελέσθαι ἐκ χειρὸς παρανομοῦντος καί ἀδικοῦντος* " (153).

Ο Δημήτριος Χωματηνός αναφέρει και περιπτώσεις κατά τις οποίες οι αποφάσεις του βασιλικού δικαστηρίου ήταν επηρεασμένες από εξωτερικές επεμβάσεις. Έτσι σε υπόθεση σύναψης παρανόμου γάμου, η οποία το πρώτον " *ἀνηρητήθη εἰς τὴν δεσποτικὴν Κομνηνικὴν θεῖαν ἀκρόασιν* " (154), ο Δημήτριος Χωματηνός στο δικαστήριο του οποίου εισήχθη για εκ νέου επανεξέτασή της διαπιστώνει ότι η απόφαση του μεγάλου Κομνηνού ήταν επηρεασμένη από τις καιρικές περιστάσεις (155). Σε άλλη περίπτωση ο εκ Θεσσαλονίκης Κραμβοφκάς υποστηρίζει στο δικαστήριο του Δημητρίου Χωματηνού ότι το βασιλικό δικαστήριο του " *κρατίστου δεσπότη καὶ βασιλέως κυροῦ Μανουήλ τοῦ Δούκα* " (156) εχώρησε εναντίον του " *ὡς ὑποφθαρέν κακοπράγμοισιν ὀμιλίαις τῶν φρονούντων τὰ καθ' ἡμῶν* " (157).

Από τα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνού διαπιστώνουμε ότι μετά την εκδίκαση των διαφόρων υποθέσεων στο βασιλικό δικαστήριο εκδίδονταν " *προσκυνητόν πρόσταγμα, τὴν βασιλικὴν φέρον ἀπόφασιν* " (158).

Σχετικά με την εκδίκαση στο βασιλικό δικαστήριο του Μανουήλ Δούκα αποφάσεων διαφωνίας δικαστῶν, ο Δημήτριος Χωματηνός διατυπώνει την άποψη ότι αυτές θα έπρεπε να λαμβάνονται " *μὴ τῇ ἐξουσίᾳ, τῷ Θεῷ δέ καὶ τῷ φύσει δικαίῳ κατὰ τοὺς νόμους χαρίσασθαι* " (159).

Ο Δημήτριος Χωματηνός, ως βαθύς γνώστης της νομικῆς επιστήμης, δεν παραλείπει κάθε φορά που



παρουσιάζεται ευκαιρία, να επισημαίνει στις σχετικές αποφάσεις του το ανέκκλητο των βασιλικών κρίσεων και αποφάσεων: "Τὸ γάρ ἐπὶ τῇ βασιλικῇ κρινόμενον ἐξουσία τῆς ἐξωθεν οὐκ ἂν ποτέ δεηθεῖη διατιπύσεως, ἐπεὶ καὶ τὰ τῆς ἐκκλήτου χώραν ἐν τοῦτω οὐδύλως ἔχουσι· δραπετεύουσι γάρ τῇ βασιλικῇ ὑποχωροῦντα μεγαλειότητι, τὸ τῆς βασιλικῆς δέ θειότητος μεγαλεῖον καὶ νόμος παριστῶν ταῦτα φησιν· Ὅταν ἕτερόν τι τὸ νόμιμον βούλεται, ἕτερον δέ τὸ δίκαιον, μόνος ὁ βασιλεὺς τὴν περὶ τοῦτου τέμνει ζήτησιν, ἐπειδὴ αὐτῷ μόνῳ πρέπει τὰ τοιαῦτα τέμνειν" (160).

Αξίζει ὅμως ἐδῶ να παρατηρήσουμε ὅτι ὁ ἴδιος σε ἄλλη σχετικὴ ἀπόφασή του, ἀπαντώντας σ'εκείνον που θὰ αξίωνε οἱ ἀποφάσεις τοῦ κρατίστου δεσπότη, ὡς βασιλικές, να μένουν ἀπρόσβλητες, γράφει: "ἀλλ' ἀκούσεται ὁ τοιοῦτος, ὡς τότε ἀκαταγώνιστος ἢ βασιλικὴ τηρεῖται ἀπόφασις, ὁ πότε ἐκ τῶν ἐξουσιαστικῶν δογμάτων τοῦ νόμου κέκτηται τὸ ἐνδόσιμον" (161).

Κατὰ τὸ Δημήτριο Χωματηνὸ ολόκληρη ἡ πολιτικὴ νομοθεσία διαιρεῖται σε δύο δίκαια, τὸ δικαιοδικαίον καὶ τὸ ἐξουσιαστικόν (162). Γι'αὐτὸ καὶ υποστηρίζει ὅτι στα δικαιοδικαῖα πράγματα ἡ δεσποτικὴ καὶ βασιλικὴ ἀπόφασις δὲν εἶναι ἀκαταγώνιστος: "ὅτι γοῖν εἰς τὴν δικαιοδικαίαν ἀνάγεται νομοθεσίαν καὶ ἢ παροῦσα ὑπόθεσις (ἐκάτερον γάρ μέρος παρ'ἐκατέρου ζημιοῦσθαι ἀναβοᾷ), οὐκ ἄρα ἔσται ἀκαταγώνιστος ἢ τοῦ δεσπότη ἀπόφασις, τὴν φυσικὴν, εἴτ'οὖν δικαιοδικαίαν παραδραμοῦσα νομοθεσίαν, καὶ διὰ τῆς αὐθεντικῆς κινήσεώς τε καὶ ὀδεύσασα, ἐπειδὴ φόβον οὐκ ἄξιον λόγου, ἀλλὰ τὸν τυχόντα ἐνέκρινε" (163). Γιὰ τὸ Δημήτριο Χωματηνὸ ὁ βασιλεὺς εἶναι υποχρεωμένος ἀπὸ τοὺς νόμους να ἀκολουθεῖ τὰ δικαιοδικαῖα διατάγματα: "τοῖς δικαιοδικαίοις



δέ διατάγμασι τούτων ακολουθεῖν ἐδικαίωσαν, καί ἵνα μὴ τῆς ὁδοῦ τούτων ἐκτρέπῃται, τό καί κατά τοῦ βασιλέως οἱ γενικοί κρατεῖτωσαν νόμοι..... καί τό μηδέν παρά τήν τῶν νόμων ἔννοιαν πραχθέν, ἐρυώσθω, ἀλλ' ἄχρηστον ἔστω. τρανώς ἐξεφώνησαν " (164).

Με βάση και τα παραπάνω ο Δημήτριος Χωματηνός δεν παραλείπει να επαινέσει την απόφαση του δεσπότη Μανουήλ Δούκα, ο οποίος *" καί τό πρωτεκδικόν σημείωμα οἴκοθεν κινούμενος πρὸς σιμυτάθειαν ἔνευσε καί ἀνασχιθῆναι τήν ἑαυτοῦ ψῆφον καί ἄνωθεν κινήθῃναι τήν δίκην διεκελεύσατο "* (165). Η πράξη αυτή του δεσπότη Μανουήλ Δούκα κατά τον ίδιο το Χωματηνό ήταν άριστη και αξιέπαινη *" καί τῆς αὐτοῦ εὐσεβείας πεποίηκεν ἄξιον· ἐπεὶ καί βασιλεύς ἐστίν, ὅτε καί κατά τῆς ἰδίας ψήφου χωρῶν καί ἀποκαθιστάνων ἐπιγινώσκειται, ὡς ὁ περί ἀποκαταστάσεων κείμενος νόμος διδάσκει ἡμᾶς "* (166).

Από τις παραπάνω πληροφορίες του Δημητρίου Χωματηνού δυνάμεθα να συμπεράνουμε ότι οι αποφάσεις στο βασιλικό δικαστήριο της Ηπείρου άλλοτε ήταν ανέκκλητες και άλλοτε έκκλητες ανάλογα με το περιεχόμενο των υποθέσεων (167). Ακόμη διαπιστώνουμε τη δυνατότητα παρέμβασης στις αποφάσεις του βασιλικού δικαστηρίου, είτε από τον ίδιο το βασιλέα, είτε και από άλλους, όπως ο Δημήτριος Χωματηνός (168).

Στα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνού χρησιμοποιούνται και οι όροι: *" βασιλική ἀντιγραφή "*, *" βασιλική πρόσταξις "*, *" βασιλική κέλευσις "* και *" βασιλική ἐπιείκεια "*. Η βασιλική αντιγραφή ήταν βασιλικό διάταγμα ρύθμισης διαφόρων θεμάτων κληρονομιάς, διαθηκῶν, κ.λ.π., αλλά και το σχετικό αυτοκρατορικό έγγραφο. Σε σχετική με τη *" βασιλική ἀντιγραφή "* γνωμοδότησή του (169) και θέλοντας να τονίσει την αξία των νόμων και την ασφάλεια και βεβαιότητα των δικαστικῶν αποφάσεων, οι οποίες είναι



σύμφωνες με τους νόμους, ο Δημήτριος Χωματηνός αποφαινεται ότι: "τά κατά βίαν γινόμενα οὐκ ἔρριωνται οὐδέ ἀπό βασιλικῆς ἀντιγραφῆς βεβαιοῦνται" (170). Και ἀλλοῦ γιὰ το ἴδιο θέμα ἐπισημαίνει: "τάς ὑποθέσεις φησίν, αὐτάς ἦτοι τάς δικαστάς διαλύσειν νομίμως περαιωθεῖσας, οὐδέ διὰ βασιλικῆς ἀντιγραφῆς ἀνατρέπεσθαι χρή" (171) και "τὴν ἀποφάσει τμηθεῖσαν δίκην, μηδέ βασιλέως ἀνακαλείτω ἀντιγραφή" (172). Τον περιορισμό και τὴν υποχρέωση αὐτῆ του βασιλέως ο Δημήτριος Χωματηνός τὴ στηρίζει στη νομικὴ θέση του ὅτι "τοῖς δικαιωτικοῖς δέ διατάγμασι τοῦτον ἀκολουθεῖν ἐδικαίωσαν, καί ἵνα μὴ τῆς ὁδοῦ τοῦτων ἐκτρέπηται, τό και κατά τοῦ βασιλέως οἱ γενικοὶ κρατεῖτωσαν νόμοι, και τό πᾶσα παράνομος ἐκβαλέσθω ἀντιγραφή, και τό μηδέν παρά τὴν τῶν νόμων ἔννοιαν πραχθέν, ἐρριώσθω, ἀλλ' ἄχρηστον ἔστι" (173).

Κατά το Δημήτριο Χωματηνό οἱ βασιλικές ἀντιγραφές δεν ἴσχυαν και κατά των διαθηκῶν, διότι εφόσον ἦταν νόμιμες υποστηρίζονταν ἀπό τους νόμους: "αἱ νομίμως συνιστάμεναι διαθήκαι και διαλύσεις παρά τῶν νόμων κρατύνονται. Καί ὡς κατά τοῦτων οὐδέ βασιλικαὶ ἀντιγραφαὶ ἰσχύουσι, σαφῶς ἴσασιν οἱ νομοτροβοῦμενοι" (174).

Συμπερασματικά ἡ βασιλικὴ ἀντιγραφή δεν ἦταν ανεξέλεγκτη ἀπόφαση του βασιλέως, ἀλλὰ υπέκειτο και αὐτὴ σε νομικούς περιορισμούς κατά το Δημήτριο Χωματηνό.⁽¹⁷⁵⁾

Με τον ὄρο "βασιλικὴ πρόσταξη" ο Δημήτριος Χωματηνός ἐννοεῖ τὴν ἐκδοση βασιλικῆς διαταγῆς γιὰ τὴν πραγματοποίηση δημοσίων διοικητικῶν ἐνεργειῶν: "γεγονυίας τηνικάδε καιροῦ κατά βασιλικὴν πρόσταξιν ἐν πάσῃ τῇ νήσῳ ἀπογραφῆς και ἐξισώσεως τῶν τοῦ δημοσίου λειτουργιῶν" (176).



Ο Δημήτριος Χωματηνός χρησιμοποιεί επίσης τον όρο "βασιλική κέλευση" για να δηλώσει τη δυνατότητα του βασιλέως να λύσει διαφορές και να τροποποιεί αποφάσεις. Έτσι μόνον η "βασιλική κέλευσις" είχε τη δύναμη να λύει ατιμίας, να καινοτομεί και να τροποποιεί αποφάσεις, ακόμη και μεταθέσεις μητροπολιτών: "τὴν λύσιν τῆς ἀτιμίας (ἐμπαροινίσας τῷ πενθίμῳ χρόνῳ) βασιλικῆς κελεύσεως ἐξαρτήσασα" (177). Και αλλαχού: "Τὰ τοιαῦτα οὖν (δηλ. μεταθέσεις μητροπολιτῶν), ὡς εἵπομεν, κέλευσις μόνη βασιλική δύναμιν ἔχει μεταλλάττειν τε καὶ καινοτομεῖν" (178).

Τέλος με τον όρο "βασιλική ἐπιείκεια" ο Δημήτριος Χωματηνός θέλει να δηλώσει την προσπάθεια και το ενδιαφέρον του βασιλέως να επιλύσει απλές διαφορές των πολιτῶν του διά του συμβιβασμοῦ και της καλῆς διαθέσεως, όταν διαπίστωνε ὅτι οἱ σχετικὲς παρανομίες των προκαλοῦνταν ἀπὸ ανεξέλεγκτα πάθη και αδυναμίες: "λυθῆναι τὴν ἔριν ἀγαθῇ χάριτι καὶ τὴν ἀνόητον σβεσθῆναι φιλονεικίαν" (179).

β. Τα πολιτικά δικαστήρια. Στις επαρχίες του Κράτους της Ηπείρου η απονομή της δικαιοσύνης ἦταν καθήκον και αποστολή του κάθε τοπικοῦ ἀρχοντα (180). Ο Δημήτριος Χωματηνός απευθυνόμενος στον Ἰωάννη Πλυτό (181) τον οποῖο "ὁ Θεός διὰ τοῦ κραταιοῦ Κομνηνοῦ τὴν ἐπιτροπὴν τῶν κατὰ Βέρροϊαν πραγμάτων περιέξωσεν, ὡς βεβηκός Θεοῦ χάριτι τό φρόνημα κεκτημένον καὶ πάσης συνέσεως ἱκανώσαι καὶ εὐσεβείᾳ κοσμούμενον" (182) γράφει και τα εξῆς ενδιαφέροντα πληροφοριακά στοιχεία για τη δικαιοσύνη των ἀρχόντων: "Πανσέβαστε σεβαστέ.....κῦρε Ἰωάννη Πλυτέ, ὁ τὴν ἐπιτροπὴν τῶν τοῦ κοινοῦ πραγμάτων κεχειρισμένος, φύλαξ ἐστί, προστάτης, ἀντιλήπτωρ, κηδεμών, καταφυγή, ζυγός,



ἀποτροπή, τιμωρία, φόβος, ἔπαινος, καί ὅσα τούτοις σίστοιχα καί ὁμότητα φύλαξ τῶν πατρίων ἔθων καί τοῦ πολιτευομένου νόμοι, προστασίας τῶν ἀδικουμένων, ἀντιλήπτων καταπονουμένων καί δεομένων χειραγωγίας, κηδεμιῶν ὄρφανῶν καί χηρῶν, ὧν καθάπαξ ἐκλέλοιπε, τό δύνασθαι ἀποτρέπειν τοίς συνεπιτιθεμένοις αὐτοῖς, καταφυγή τῶν διωκομένων ὑπό τῶν δυνατοτέρων, ζυγός δικαιοσύνης τῆς φυσικῆς καί νομικῆς, ἀποτροπή ἀδικίας, τιμωρία τῶν ἀτάκτων καί ἀπαιδεύτων, φόβος ἀρμόδιον τῶν κακοποιῶν, ἔπαινος εἴλογος τῶν ἀγαθοποιῶν " (183). Σε ἄλλο σημεῖο τῆς ἴδιας ἐπιστολῆς ὁ Δημήτριος Χωματηνός ἀποκαλεῖ τὸν Ἰωάννη Πλυτό "*προϊστάμενο τοῦ δικαίου "* : "*σύ δέ καί ἐριῶν καί προϊστάμενος τοῦ δικαίου "* (184) καὶ ἀλλαχού ἐπαινεῖ "*τὸ φιλοδίκαιον καί εὐθύτατον τῆς ἐξουσίας"* (185) τοῦ.

Σε ἄλλο ἐχγραφό του ὁ Δημήτριος Χωματηνός μας παρέχει τὴν πληροφορία ὅτι, ὅταν ὁ ἴδιος εὐρίσκετο στὴ Βέροια, ὁ δουξ Βεροίας Βασίλειος ὁ Τζαμάς παραχώρησε στὸν ἴδιο τὸ Χωματηνὸ δικαστικὸ δικαίωμά του, προκειμένου ὁ νομομαθὴς καὶ δίκαιος ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἀχρίδος νὰ ἀποφανθεῖ γιὰ ὑπόθεση διαφορᾶς μεταξὺ τοῦ "*πανσεβαστοῦ σεβαστοῦ "* Γεωργίου Πεδιαδίτη καὶ τῶν μεγαλοδοξιστῶν ἀρχόντων Ἰωάννη Πλυτοῦ, Ἀνδρονίκου Σκουταλιώτη, τοῦ Βασιλείου Ευριπιώτη καὶ τοῦ λογαριαστεύοντος στὸν περιπόθητο χαμβρό τοῦ βασιλέως (δηλαδὴ τὸν δούκα Βεροίας κυρὸ Βάλο τὸν Τζαμά) (186).

Σε ἀπόφασή του σχετικὴ με τὸν ἐκ Κερκύρας Καβαλοῦρη (187), ὁ Δημήτριος Χωματηνός μας παρέχει τὴν πληροφορία, ὅτι κατὰ τὴν ἐχγραφή ἐκείνου διήγησεν ὁ ἐπίτροπος τῆς νήσου Κερκύρας ἀποκατέστησε με δικαστικὴ ἀπόφασή του, σύμφωνη με τὸ νόμο καὶ τὸ δίκαιο, τὴν ἐκ μητρὸς κληρονομία του (188).



Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε ότι για το Δημήτριο Χωματηνό οι άρχοντες ήταν οι κατ'εξοχήν υπεύθυνοι για το σεβασμό και την τήρηση της δικαιοσύνης. Αν οι άρχοντες δεν ενδιαφέρονταν για το δίκαιο και την αλήθεια τότε θα βασίλευε η αδικία, η καταδυνάστευση και η γενικότερη διάλυση του κράτους (189). Γι'αυτό και κατά το Δημήτριο Χωματηνό οι άρχοντες έπρεπε να προσβλέπουν συνεχώς προς το δίκαιο και τη δικαιοσύνη, να μη καταχρώνται την εξουσία των και να προσπαθούν να αναδεικνύονται μαζί με τους δικαστές οι ευγενείς υπηρέτες και προστάτες της δικαιοσύνης (190).

Κατά το Δημήτριο Χωματηνό οι άρχοντες των επαρχιών εβοηθούντο στο δικαστικό τους έργο από κατάλληλα πρόσωπα, τα οποία επέλεξαν εκείνοι για να τους αναθέσουν τη διερεύνηση και εκδίκαση διαφόρων μικρών υποθέσεων. Οι εντεταλμένοι αυτοί δικαστές των επαρχιών ονομάζονταν "χθιζοί" δικαστές (191).

Ο Δημήτριος Χωματηνός μνημονεύει στα κείμενά του δικαστική απόφαση χθιζού δικαστηρίου της περιοχής Θεσσαλονίκης (192). Την απόφαση αυτή ενεφάνισε στο δικαστήριο του Δημητρίου Χωματηνού ο εκ Θεσσαλονίκης Δημήτριος Κραμβοφωκάς σχετικά με τη γνωστή υπόθεση της Σαχλικίνας (193).

Από σχετικές αποφάσεις τοπικών δικαστηρίων τις οποίες αναφέρει ο Δημήτριος Χωματηνός προκύπτει ότι αυτά λειτουργούσαν καλώς και οι αποφάσεις των εξήχοντο "ἀμέμπτως" και σύμφωνα με την "νομικήν παρατήρησιν" (194).

Ο Δημήτριος Χωματηνός αναφέρει περίπτωση κατά την οποία κάποιος ονόματι Γαναδαίος (195) δε θέλησε να



σεβασθεί την απόφαση του τοπικού (χθιζού) δικαστηρίου, χ'αυτό και κατέφυγε στο βασιλικό δικαστήριο: *"μὴ θελήσας αἰδεσθῆναι, μὴτε τὰ προγενέστερα τὴν ἀνακτορικὴν θείαν περιωπὴν ἀνεξήτησε, καὶ ὡς ἐκκλητάριον κατὰ τῆς τῶν χθιζῶν δικαστῶν ἐχώρησεν ἀποφάσεως, καὶ εἰς δίκην αἵθις κατήνευγε τὰ τῆς ὑποθέσεως"* (196). Για το νόμιμο αυτής της εκκλήσεως (εφέσεως) ο Δημήτριος Χωματηνός μας πληροφορεῖ ότι *"ὁ κραταιὸς αὐτοκράτωρ"* (197) ανέθεσε στο αρχιεπισκοπικό δικαστήριό του να ερευνήσει *"εἰ καλιῶς ἢ τοῦ Γαναδαίου ἐκκλητος γέγονε"* (198). Κατὰ τὴ μαρτυρία του Δημητρίου Χωματηνοῦ εδικοιῶθησαν καὶ πάλι οὐ ἀντίδικοι τοῦ Γαναδαίου (οὐ Λούβροι) καὶ αὐτὸ χιὰτὶ *"σινησιπίζοντο καὶ τῇ ἀποφάσει τῶν ἐγγύθεν δικαστῶν, οἷς ἀνόπιν ὁ λόγος ἐδήλωσεν· ἐπεὶπερ καὶ αὐτῇ ἀμέμπτως ἐξενεχθεῖσα ἐφαίνετο, καὶ κατὰ τὴν νομικὴν παρατήρησιν"* (199).

Από τὴ μαρτυρία τοῦ Δημητρίου Χωματηνοῦ πληροφοροῦμεθα περίπτωσι ἀρχοντικῆς καταδυνάστευσις καὶ ἀδικίας ἐκ μέρους τοῦ δουκὸς Κερκύρας πρὸς κατοίκους τῆς περιοχῆς τοῦ: *"Ὁ νῦν ἐνεργῶν ἐν τῇ καθ'ἡμᾶς νήσῳ τῶν Κορυφῶν, θέλιον ἐξωνήσασθαι κτήματα ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ, εὐθέτου καιροῦ τῆς ἐνταῦθα δουκικῆς αὐτοῦ ἐξουσίας δραξάμενος ἐξωνήσατο ἀπὸ τινος συγγενοῦς ἡμῶν ἡμεῖς οὐκ ἐτολμῶμεν, οἷτε τὴν ἐξουσίαν φοβοῦμενοι· ὅτι γάρ καὶ ὑπεψιθυρίσαμεν πρὸς τινὰς, λέγοντες ἀδικεῖσθαι πρὸς τὸν πλησιασμὸν ἡμῶν, καὶ ἐνωτίσατο τοῦτο ὁ πρᾶκτωρ, τὰ πάνδεινα πάσχειν ἐκινδυνεύσαμεν"* (200).

Οὐ ἐκ Κερκύρας ἀδικούμενοι ἐζήτησαν νὰ μάθουν ἀπὸ τὸ δικαστήριον τοῦ Δημητρίου Χωματηνοῦ *"εἰ εὐλόγως οἰόμεθα ἀδικεῖσθαι, ἀνεπιφωνήτως τοῦ δουκὸς ἡμῶν τὸ διάφορον ἡμῖν δίκαιον τῆς ἐπὶ τῷ πλησιασμῷ προτιμήσεως ἀφελομένου καὶ καταναγκάζοντος ἡμᾶς ἀποδοῦναι ὄρκον"*



(201). Ο Δημήτριος Χωματηνός στη σχετική γνωμοδότησή του αποφαινεται κατηγορηματικά ότι *"ὁ τὴν δουλκικὴν διεξωσμένος ἀρχὴν ἐν τῇ ἀναπεφωνημένῃ νήσῳ, ὡς τὸν νομικὸν τοῦτον ὑπερβάς τειχισμὸν διὰ τῆς ἀρχοντικῆς δυναστείας, τοῖς ἀγορασθεῖσιν οὐκ ἐπιτερφθῆσεται, ἀλλ' ὡς ἐν ὀνειροῖς ἀπολαίσει τῆς δεσποτείας αὐτῶν"* (202).

Σε ἐχγραφο ὑπόμνημα του εκ της περικλύτου πόλεως Θεσσαλονίκης ορμωμένου Δημητρίου Κραμβοφωκά, το οποίο ο ίδιος ενεχείρησε στο δικαστήριο του Δημητρίου Χωματηνού, αναφέρεται ότι σχετικά με την υπόθεσή του (203) ασχολήθηκαν τρία διαφορετικά δικαστήρια. Το ένα ἀπ'αυτὰ συνεστήθη *"παρὰ τῷ μεγαλυπερόχῳ δουλκί Θεσσαλονίκης κινρῷ Ἀλεξίῳ τῷ Πηγονήτῃ, συνδικάζοντα ἔχοντι ἀρχιερατικά τε καὶ ἀρχοντικά πρόσωπα, οὐδ' ἤ καὶ διχῆ διαιρεθέντος, ἐν τῷ διαφωνήσαι τοὺς δικαστάς, τὸ μὲν ἐν μέρος δηλονότι τοῦ δουλκός, ὁμαλῶς καὶ κατὰ νομικὴν ἀκολουθίαν τὴν δικαστικὴν ὁδὸν πορευθέν, εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τῷ προλαβόντι ἀπόφασιν ἔληξε, τὴν δικαιούσαν μὲν ἡμᾶς, οἷα συνασπιζομένους ἀσφαλῶς καὶ ἀμέμπτως τῷ ἐγγράφῳ τῆς διαλίσειως"* (204).

Ο Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά του αναφέρει και το δικαστήριο του ἐπιτρόπου της χώρας Βεροίας (205). Με ἀφορμὴ το γεγονός ότι ο χαμβρός της Βερριαίας Ζωῆς υποστήριζε ότι ἀδικήθηκε στη διανομὴ της πατρικῆς περιουσίας της συζύγου του Ειρήνης *"διὰ κηρύγματος λογάδων ἀνδρῶν καὶ ἀξιοπίστων τῇ πενθερᾷ αὐτοῦ Ζωῆ περὶ τούτου ἠνόχλησε, καὶ δὴ ἐν τῷ σεβαστῷ τοῦ τῆς χώρας ἐπιτρόπου δικαστηρίῳ διάξιμον τὸν Πυρρόν θεμένη, τὰ δοκοῦντα αὐτῷ περὶ ὧν προτείνεται περὶ ἀνισότητος, ὁμαλῶς εἰπεῖν, προῦκαλέσατο"* (206).



Στην ίδια πόλη της Βέροιας ο Δημήτριος Χωματηνός αναφέρει ότι λειτουργούσε και πρακτορικό δικαστήριο (207). Κατά τη σχετική διήγηση ο εκ Βεροίας ορμώμενος ιερέυς Κωνσταντίνος Καλλοβελώνης δανείσθηκε από το συμπολίτη του Κωνσταντίνο Κοστομίρη δύο χρυσά νομίσματα με τη συμφωνία να αποδώσει αυτά σε είδος κατά την εποχή του θέρους. Ο Κοστομίρης όμως λόγω της αφορίας της γης, αντί του χρέους ζητούσε ολόκληρο αμπελώνα. Γι' αυτό και έσυρε τον ιερέα " *εἰς τὸ πρακτορικὸν δικαστήριον* " (208). Από τις σχετικές πληροφορίες προκύπτει ότι ο Κοστομίρης κέρδισε τη δίκη στο πρακτορικό δικαστήριο, το οποίο στηρίχθηκε σε έγγραφο που δεν ήταν γνήσιο: " *καὶ αὐτίκα τῆς δίκης μὲν αὐτὸς κρατεῖ, μὴ περιεργαζομένου τοῦ δικαστοῦ, εἴτε γνήσιον ἔστιν, εἴτε νόθον τὸ ἔκμαρτύριον* " (209).

Από την παραπάνω μαρτυρία του Δημητρίου Χωματηνού, σε συνδυασμό και με την προαναφερθείσα διαχωγή του πράκτορος στη νήσο της Κέρκυρας (210), συνάχουμε το συμπέρασμα, ότι ο δικαστής στο πρακτορικό δικαστήριο, όχι μόνο δεν εξιχνίαζε σε βάθος τις εκδικαζόμενες υποθέσεις, αφού ούτε τους τύπους της γνησιότητας ή μή των προσκομιζομένων εγγράφων ήλεγχε (211), αλλά και τα " *πάνδεινα πάσχειν* " (212) εκινδύνευαν οι κάτοικοι συνεπεία των επηρειών και των καταδυναστεύσεων του πράκτορος.

Ο Δημήτριος Χωματηνός κάνει λόγο και για πολιτικές δίκες, οι οποίες διεξήχθησαν στη Θεσσαλονίκη την εποχή της Λατινοκρατίας, όταν εξουσίαζε η δέσποινα κυρά Μαρία, χήρα του Βονιφατίου του Μομφερρατικού, τέως σύζυγος του μακαρίτου βασιλέως Ισαακίου του Αγγέλου (213). Σύμφωνα με διαταγή της, στο δικαστήριο αυτό της Θεσσαλονίκης προΐστατο ο από μέρους της προβληθείς στη δουκική αρχή



της Θεσσαλονίκης Γεώργιος Φραγκόπουλος (214). Αυτός είχε ως συνέδρους και συνδικαστές τους επισκόπους της μητροπόλεως Θεσσαλονίκης: *" ἤγουν τὸν νῦν Κίτροις, τὸν αὐτάδελφον τοῦτου Βερροίας ἐκεῖνον, καὶ τοὺς λοιποὺς ἐκεῖνους, τὸν Κασανδρείας, τὸν Στριμβάκιονα, τὸν Καμπανείας, καὶ τὸν Ἀδρομέρειος τὸν Φιλάγριον· οἵτινες καθεκάστην ἐν τῷ μεγάλῳ ναῷ τῆς Θεοτόκου σινήγοντο, καὶ τὰς κρίσεις ἐποίουν, μὴ τινος ὄλιως ἀδικοιμένοι ἢ φοβοιμένοι "* (215).

Σε ἄλλο σημεῖο της ἴδιας αποφάσως του ο Δημήτριος Χωματηνός ἐξηγεῖ τους λόγους για τους οποιους μετείχαν στις πολιτικές δίκες και ἀρχιερεῖς: *" Εἰ γάρ ἄνθρωπος ἐκεῖνης Ῥωμαῖος τὴν δουλκικὴν τῆς Θεσσαλονίκης διεῖπεν ἀρχὴν, καὶ ἐπὶ συνεδρίῳ τῶν τηνικάνδε ἐπιδημοῦντων τῇ πόλει ταύτῃ ἀρχιερέων, τὰς πολιτικὰς διεξῆγε δίκας, ἄρα γε τότε οὐδέ φόβος θανάτου ἢ κολάσεων κατὰ τῶν ἀθῶων εἶχε παρησιάζεσθαι· εἰς τοῦτο γάρ κατὰ τὸ εἶκόσ καὶ ἡ τῶν ἀρχιερέων συνεδρία παρελαμβάνετο "* (216).

" Ἡ πολὺστροφος καὶ ποικίλη καὶ πολυπερίστατος, καὶ ὡσάν τις εἶπη, λαβυρινθιώδης τῶν πραγμάτων φορὰ " (217) ἐγέννησε κατὰ το Δημήτριο Χωματηνὸ πολὺμορφες δίκες και παραδόξους αποφάσεις. Τις δικαστικές αὐτές αποφάσεις ο Χωματηνός τις χαρακτηρίζει ὡς παράδοξες, διότι *" οὐκ ἀμεμφεῖς, οὐδέ ἀνεπιλήπτους ἐκφαίνεσθαι "* (218). Ὅμως τους δικαστές που ἐβγαλαν τις παραπάνω λαθεμένες αποφάσεις ο Δημήτριος Χωματηνός τους ἐκρινε ἀξιους να τύχουν συγχνώμης, για το λόγο ὅτι αὐτές δεν ἦταν προϊόν κακοτρόπου διαθέσεως των, ἀλλὰ ἀποτέλεσμα ἐπιπόλαιας ἀνάχνωσης, πεπλανημένης ἐρμηνείας των νόμων και ἐκπεσμοῦ της ἀκρίβειας (219). Κατὰ το Δημήτριο Χωματηνὸ η ἀκρίβεια δεν εἶναι ἐρχο των πολλῶν, γι'αὐτό ο ἐκπεσμός



της είχε ως αποτέλεσμα οι δικαστές να εξάχουν *"τομήν παρασεσυρμένην ἢ συγκεχιμένην τοῖς ἀμφισβητούμενοις"* (220).

Για τους παραπάνω λόγους ο Δημήτριος Χωματηνός αποφαινεται ότι *"οἱ θεῖοι νόμοι"* επέβαλλαν το ἐκκλήτο των αποφάσεων αυτών *"ἵνα ἢ τὴν ἀδικίαν, ἢ τὴν ἀπειρίαν, ἢ τὴν ἄγνοιαν τῶν δικαστῶν διορθῶσει νομικῇ θεραπείῳσιν"* (221).

Αξίζει να σημειώσουμε εδώ ότι ο Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά του μνημονεύει την παρουσία στα δικαστήρια δικηγόρων (222) και δικολόγων (223).

Για το Δημήτριο Χωματηνό οι αποφάσεις των δικαστηρίων ἐπρεπε να στηρίζονται στις καταθέσεις ικανών και εντίμων μαρτύρων: *"τῇ μὲν γὰρ ἀποφάσει μαρτύρων ἱκανῶν ἔδει παραγωγῆς, ἄξιον λόγου τὸν φόβον παραστησόντων, ὥστε ταύτην ἀμέμπτως τε καὶ καλιῶς καὶ κατὰ νόμοις προενεχθῆναι"* (224).

Τη μαρτυρία του ενός προσώπου ο Δημήτριος Χωματηνός την απορρίπτει ολοσχερῶς, επικαλούμενος προς τούτο *"αὐτολεξεί"* το κείμενο του νόμου: *"Τὸ δὲ ἐκ μαρτυρίας προσώπου ἑνός, εἰ καὶ ἀρχιερατικόν τοῦτο ἦν, ἀπόφασιν τοιαύτην ἐξενεχθῆναι, πάντη καὶ πάντως τοῦ νόμου ἀλλότριον"* (225). Και συνεχίζει: *"Δεῖ τοὺς μάρτυρας πρότερον ὀμνύναι πρὶν ἢ μαρτυρήσουσι. Δεῖ δὲ τοῖς τιμιωτέροις μᾶλλον πιστεῦειν ἑνός δὲ μαρτυρία οὐκ ἔσται δεκτὴ ἐν οἰαδήποτε δίκη, κἂν συγκλητικὸς εἴη"* (226).

Κατὰ το Δημήτριο Χωματηνό οι ἀρχιερεῖς δεν προσέρχονταν ως μάρτυρες στα δικαστήρια *"οὔτε ἐκόντες οὔτε ἄκοντες"* (227). Το προνόμιο αυτό τους δόθηκε ἀπὸ τους νόμους. Αν παρίστατο ἀνάγκη να δώσουν τη μαρτυρία των



"έν τῷ δικαστηρίῳ μὲν, οὐδ' ὄλλως παρουσιάζουσιν· ἐν τοῖς ἐπισκοπείοις δέ τούτων προκειμένων τῶν θείων εὐαγγελίων, ἐρωτῶνται καὶ ἀποκρίνονται ἄπερ γινώσκουσι" (228).

Ο Δημήτριος Χωματηνός εξηγεί και τους λόγους γιατί οι αρχιερείς και οι συγκλητικοί δεν προσέρχονταν ως μάρτυρες στα δικαστήρια: *"Ὡσπερ οἶν οἱ ἀρχιερεῖς κατῖσον τοῖς συγκλητικοῖς, οὔτε ἐκόντες, οὔτε ἄκοντες μαρτυροῦσι, τά τε ἄλλα καὶ ἵνα τὸ ὑπερέχον αὐτῶν καὶ σεβάσιμον μὴ κατευτελίζηται καὶ ἰβριζήται· κακογνώμοσιν ἔστιν ὅτι καὶ κακομηχάνοις δικηγόροις προσομιλοῦν, οὔτως οὐδέ ἑνός ἀρχιερέως μαρτυρία δεκτὴ, ὅτι οὐδέ συγκλητικοῦ· τὸ αὐτὸ γάρ ἀμφοῖν, ὡς εἶπομεν, τὸ προνόμιον"* (229).

Η αλήθεια στα δικαστήρια κατά το Δημήτριο Χωματηνό πολλές φορές εκτός από τους μάρτυρες αποδεικνύεται και από τη σύμφωνη φήμη που ομολογείται από όλους: *"Εἰ καὶ μὴ πάντοτε, ἀλλ' οἶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ χωρὶς δημοσίων ὑπομνημάτων ἢ ἀλήθεια δείκνυται· ποτέ μὲν διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαρτύρων, ποτέ δέ, διὰ τῆς ἀξίας τούτων καὶ αὐθεντίας· ἄλλοτε δέ διὰ τῆς συμφήμου φήμης. Καὶ ἀπλῶς τῆς τοῦ δικαστοῦ γνώμης ἠρτῆται πιστῶσαι καὶ μὴ"* (230).

Ο Δημήτριος Χωματηνός αναφέρει ότι στην εποχή του ορισμένοι από τους καταφεύχοντας στο δικαστήριό του πρότειναν για επιβεβαίωση της αλήθειας των λόγων των, να χρησιμοποιήσουν τη μέθοδο της επαφής του *"πεπυρακτωμένου σιδήρου"* (231). Ο αρχιεπίσκοπος όμως της Αχρίδος δεν επέτρεψε την τακτική αυτή, για τον λόγο ότι η μέθοδος αυτή ταίριαζε μόνο στους βαρβάρους και βρισκόνταν έξω από τους φιλευσεβείς νόμους και τους ιερούς κανόνες: *"σιδήρου μὲν ἐπαφήν πεπυρακτωμένου, ὡς βαρβάροις μᾶλλον προσήκουσιν καὶ ἔξω τῶν φιλευσεβῶν νόμων καὶ τῶν ἱερῶν κανόνων οὔσαν, γενέσθαι οὐδ' ὄλλως ἐπέτρεψε"* (232).



Σύμφωνα με τις μαρτυρίες του Δημήτριου Χωματηνού οι δικαστικές αποφάσεις για να είναι αυθεντικές και νόμιμες έπρεπε να είναι υποσημασμένες από τον τοπικό άρχοντα και επιβεβαιωμένες από τον οικείο επίσκοπο (233).

Αξίζει να μνημονευθεί εδώ ότι, κατά τις πληροφορίες του Δημητρίου Χωματηνού, οι καταδικαστικές αποφάσεις των δικαστηρίων εκτελούνταν από τον καστροφύλακα και τη συνοδεία του. Έτσι ο εκ της Θεσσαλονίκης Δημήτριος Κραμβοφωκάς ανέφερε στο δικαστήριο του Δημητρίου Χωματηνού ότι: *"καταδίκης δέ καθ'ήμιων ἐξετέθη σημείωμα, καί ὁ καστροφύλαξ μετά τῶν τοῦ καστελλίου τζακόντων εἰς τήν οἰκίαν ἐμοῦ ἐξεπέμφθη"* (234).

γ. Οι Δικαστές: Για το Δημήτριο Χωματηνό η εφαρμογή των νόμων και η απόδοση του δικαίου και της δικαιοσύνης ήταν έργο *"εὐγνωμόνων καί θεοφιλῶν δικαστῶν"* (235). Με αφορμή τις συμφορές εκ της ορφανίας και των περιπετειών του εξ Ισραηλινῶν Μανουήλ, καθώς και εκ του γεγονότος ότι *"ἡ τῶν πραγμάτων φορὰ καί περίστασις πολυειδεῖς τίκτειν εἰωθεῖα δυσχερείας"* (236), ώστε *"ἀεὶ νικᾶν τὰ χερεῖονα"* (237) ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος αποφαινεται ότι η αντιμετώπιση τούτων είναι έργο των δικαστῶν, οι οποίοι έχουν χρέος *"τοῖς οὕτω κινδυνεύουσι βοηθεῖν, καί τό ἔμπρακτον τοῖς θεσπίσασαι τῶν νόμων χαρίζεσθαι"* (238).

Ο Δημήτριος Χωματηνός ομιλεῖ για πολιτικούς δικαστές, οι αποφάσεις και τα ψηφίσματα των οποίων αποτελούσαν οχυρά στους δικαστικούς αγῶνες, για την υποστήριξη και τη διεκδίκηση του δικαίου από μέρους των πολιτῶν στο Κράτος της Ηπείρου (239). Ο ίδιος ομιλεῖ και για αποφάσεις σοφῶν δικαστῶν, οι οποίες χ'αυτόν



αποτελούσαν τους αλάνθαστους διδασκάλους στην εξαγωγή των διαφόρων δικαστικών αποφάσεων (240).

Επίσης ο Δημήτριος Χωματηνός ομιλεί και για τους "κατά χώραν" δικαστές, δηλαδή τους κατά τόπους δικαστές, για τους οποίους το δικαστήριό του εκτιμά, ότι άλλοτε μεν οι αποφάσεις των εφαινοντο να είχαν εξαχθεί "ἀμέμπτως καὶ κατὰ τὴν νομικὴν παρατηρήσιν" (241), άλλοτε δε μας πληροφορεί ότι οι κατά χώραν δικαστές διαφωνούσαν μεταξύ τους για την έκδοση δικαστικής αποφάσεώς των (242). Αυτό κατά το Δημήτριο Χωματηνό είχε ως αποτέλεσμα να αναγκάσει τον ενδιαφερόμενο να καταφύγει στο συνοδικό δικαστήριο της Αχρίδος "ἔν'οὖν μὴ ἐν τῷ μένειν οὕτω τὴν δίκην ἄλλυτον θάτερον τῶν μερῶν ζημιούτο, ἢ ἐκ τῆς θατέρου πλεονεξίας, ἢ ἐκ τῆς ἀγνοίας τῶν νομίμων παρατηρήσεων" (243) και για να λάβει εκείθεν πληροφορήμα "τοῖς νόμοις καὶ τῷ δικαίῳ ἀκόλουθον καὶ τὴν προκειμένην λίον διαφορὰν" (244).

Ακόμη ο αρχιεπίσκοπος Αχρίδος ομιλεί και για δικαστικό επίτροπο στη νήσο της Κέρκυρας, οι δικαστικές αποφάσεις του οποίου ήταν σύμφωνες με το νόμο και το δίκαιο (245).

Στα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνού οι δικαστικές αποφάσεις αποκαλούνται και "δεκρότον" (246).

Κατά το Δημήτριο Χωματηνό ο ρόλος και το έργο των δικαστών στην εκδίκαση των διαφόρων υποθέσεων συνίστατο στην εξακρίβωση και διαπίστωση της αλήθειας καθώς και στην απονομή της δικαιοσύνης (247).

Ο Δημήτριος Χωματηνός αναφέρει περίπτωση κατά την οποία δικαστής στο Κράτος της Ηπείρου απέρριψε ψήφισμα του δικαστηρίου του "ὥσπερ ἂν εἶ ἐκ βαρβάρων



τοῦτο εἰς τὴν Ρωμαῖδα πεφοίτησεν, οἷς νόμος τὸ ἴδιον θέλημα " (248). Με αφορμὴ το περιστατικό αυτό ο ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἀχρίδος εὐρίσκει τὴν εὐκαιρία νὰ διατυπώσῃ τις ἀπόψεις του γιὰ τὸ δικαστὴ καὶ τὴν εὐθύνη του ὡς πρὸς τὴ σωστὴ ἐρμηνεία τῶν νόμων (τὴν ἀληθῆ δηλαδὴ βούληση τοῦ νομοθέτη). Ἔτσι αὐτὸς που δικάζει δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παρερμηνεύει *" τὸν νοῦν τῶν διατάξεων ἰδίαις ἐρμηνείαις "* (249), οὔτε πάλιν *" οἷς μὲν τῶν νόμων ἀχρησία καθιπτάγει, ὡς ἂν αὐτὸς ἑαυτὸν νομοθέτην χειροτονῶν· οἷς δὲ παρεμβολίμοις ὀνομάζει, ἵνα δηλαδὴ τοῖς ἐντεῦθεν ἐλέγχοις διαδιδράσκει "* (250).

Ὁ Δημήτριος Χωματηνὸς υπεραμυνόμενος τῆς δικῆς τοῦ ἐρμηνείας στὴ σχετικὴ ἀπόφαση, που ἀμφισβητήθηκε ἀπὸ τὸν οἰκεῖο δικαστὴ, ἐπάχεται: *" Τί ταύτης ἐρμηνείας σαφέστερόν τε καὶ τηλαυγέστερον, ὡς καθὼς εἰς αὐτὸ τὸ δίκαιον καὶ εἰς τὴν τοῦ νομοθέτου βαπτούσης διάνοιαν; εἰ δὲ καὶ ταύτην ὁ δικαστὴς οὗτος διαγράφει τοῦ κύκλου τῶν τοῦ νόμου σοφωτάτων ἐρμηνευτῶν, καὶ ταῦτα πολλαῖς βίβλοις νομικαῖς ἐκφερομένην, αἵτινες καὶ ἡμῖν ἐκ τῆς μεγαλοπόλειως προσεγένοντο, λείπεται νοεῖν, ὅτι πάντας ἠττάσθαι θέλει καὶ πείθεσθαι τοῖς δοκοῦσιν αὐτῷ, ἵνα καὶ τὴν τοῦ πιθαγορικοῦ δόξαν ἔλκειν πρὸς ἑαυτὸν, οἷς τὸ αὐτὸς ἔφα, ταχεῖα πρὸς ἀπολογίαὶν συμπλήρωσις "* (251).

Ἀπὸ τα παραπάνω συνάχεται ὅτι τὰ πολιτικά δικαστήρια στὸ Κράτος τῆς Ἠλείρου λειτουργοῦσαν κατὰ τὸ δυνατόν δίκαια καὶ αντικειμενικά, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι δὲν παρατηρήθηκαν περιπτώσεις ἀδικίας καὶ υποκειμενικότητας.

Στα κείμενα τοῦ Δημητρίου Χωματηνοῦ δε μνημονεύονται περιπτώσεις δίκης δικαστῶν, οἱ ὁποῖοι ἔκαναν ἀπέπειρες ἐκμετάλλευσης τοῦ δικαστικοῦ τῶν ἀξιώματος.



Από αρκετές μαρτυρίες του Δημητρίου Χωματηνού προκύπτει ότι οι κάτοικοι στο Κράτος της Ηλείου ήταν ως επί το πλείστον φιλόδοκοι (252) και κατέφευχαν στα δικαστήρια ακόμη και για να αποσαφηνίσουν τη γνώμη - άποψη κάποιου με σκοπό την αποφυγή των περαιτέρω διενέξεων (253). Στα σχετικά υπομνήματα όλων όσων κατέφευχαν στο δικαστήριο του Δημητρίου Χωματηνού αναγράφεται, ότι ζητούσαν απόκριση " *τοις νόμοις και τῷ δικαίῳ ἀκόλοισιν* " (254).

δ. Τα επισκοπικά δικαστήρια στο Κράτος της Ηλείου. Η θεραπεία της δικαιοσύνης και η απονομή του δικαίου στο Κράτος της Ηλείου συντελούνταν και μέσα από τα επισκοπικά δικαστήρια (255).

Από τις σχετικές αποφάσεις τόσο του Δημητρίου Χωματηνού, όσο και του Ιωάννη Απόκαυκου συνάχεται το συμπέρασμα ότι οι πολίτες στο Κράτος της Ηλείου κατέφευχαν συχνά στα επισκοπικά δικαστήρια της περιοχής των, προκειμένου να εκδικάσουν τις διαφορές των και να επιλύσουν τα ζητήματα που τους απασχολούσαν (256).

Τα επισκοπικά δικαστήρια στην Ήπειρο εξέδιδαν συνοδικές απαντήσεις και δικαστικές αποφάσεις για ποικίλα θέματα και ζητήματα.

Τα πλέον γνωστά και φημισμένα επισκοπικά δικαστήρια στο Κράτος της Ηλείου ήταν αυτό του Ιωάννη Απόκαυκου στη Ναύπακτο (258) και το του Δημητρίου Χωματηνού στην Αχρίδα, το οποίο αποτελούσε ένα είδος Αρείου Πάγου (259), για ολόκληρη την τότε επικράτεια του Κράτους της Ηλείου.



Στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε ανάγλυφη την εικόνα του δικαστηρίου του Δημητρίου Χωματηνού, όπως αυτή παρουσιάζεται μέσα από τις σχετικές συνοδικές αποφάσεις και γνωμοδοτήσεις του.

Το επισκοπικό δικαστήριο του Δημητρίου Χωματηνού, τόσο από τον ίδιο, όσο και από τους καταφεύχοντες σ'αυτό χαρακτηρίζεται ως "*κοινό ιατρείο*" (260), στο οποίο έβρισκαν λύση και θεραπεία όλοι, όσοι κατέφευχαν σ'αυτό. Βασιλείς-αυτοκράτορες, επίσκοποι, άρχοντες και κυβερνήτες, αξιωματικοί, άνδρες και γυναίκες, γέροι και νέοι, ορφανά και απροστάτευτα θεωρούσαν το δικαστήριό του ως το μαντείο του αστικού και κανονικού δικαίου και ως "*τό καταφύγιον τῶν ὀρφανῶν καὶ ἀδικουμένων καὶ ἀπροστατεύτων*" (261). Πολλές φορές οι περισσότεροι από αυτούς για να φθάσουν στην Αχρίδα και να παραστούν αυτοπροσώπως στο δικαστήριο του Δημητρίου Χωματηνού ήταν υποχρεωμένοι να πραγματοποιήσουν μακρά και επίπονα ταξείδια (262).

Το επισκοπικό δικαστήριο του Δημητρίου Χωματηνού στις σχετικές αποφάσεις και γνωμοδοτήσεις του φέρει διάφορες ονομασίες:

"δικαστήριον τοῦ παναγιωτάτου ἡμῶν δεσπότη τοῦ ἀρχιεπισκόπου πάσης Βουλγαρίας" (263).

"δεσποτικόν θεῖον δικαστήριον" (264).

"δεσποτικόν ἀρχιεπισκοπικόν θεῖον δικαστήριον" (265).

"ἱερὸν δικαστήριον" (266).

"συνοδικόν δικαστήριον" τοῦ Δημητρίου Χωματηνοῦ (267).



Ο χαρτοφύλαξ της αρχιεπισκοπής Αχρίδος στις δικαστικές αποφάσεις του συνοδικού δικαστηρίου χρησιμοποιεί για το Δημήτριο Χωματηνό την προσηγορία " *ἡ δεσποτική θεία μεγαλειότης* " (268). Η ίδια προσηγορία χρησιμοποιείται και για το δεσπότη και βασιλέα του Κράτους της Ηπείρου (269), καθώς και για τον πατριάρχη Γερμανό Β' (270).

Από το σύνολο των δικαστικών υποθέσεων και γνωμοδοτήσεων που μνημονεύονται στα έργα του Δημητρίου Χωματηνού καταφαίνεται ότι το δικαστήριό του δεν απέπεμπε κανέναν από όσους ζητούσαν " *λίσιν τῶν ἀποριῶν αἰτιῶν* " (271), ούτε άνδρα, ούτε γυναίκα (272). Ο ίδιος σε σχετικό απόσπασμά του εκθέτει τους λόγους, οι οποίοι επέβαλλαν την ανάγκη να απαντά σε όλους όσους κατέφευχαν στο δικαστήριό του: " *Ὁ μὴ ἀποκρινόμενος ἐν τῷ ἐρωτᾶσθαι, δυνάμενος γε πάντως ἀκοῦειν, εἰ μὲν ἐξ ὑπεροψίας, ἀποθεῖται προφανῶς τὸ φιλάδελφον, εἰ δὲ ἐξεπίτηδες, ἀμαθίας πρόληψιν δίδωσιν· εἰ δὲ τιχόν ἐκ ῥαστόνης ἢ δειλίας, ἀλλὰ τοῦτο εὐήθειαν ἀντικρὺς ἐκείνου κατηγορεῖ Ἴν' οὖν μὴ καὶ ἡμεῖς, μῆτε τὸ ἀφιλάδελφον, ὡς ἀπηνές, μῆτε τοὺς νόμους ἀγνοεῖν ὡς ἐπίτιμον (Ῥωμαῖοι γὰρ ἐσμέν), μῆτε μὲν εὐήθειαν ἐγκληθεῖημεν ὡς ἀκαίρως ῥαστονευόμενοι, ἢ δειλιῶντες ἔνθα φόβος οὐκ ἔστι, κατὰ τὸν ψάλλοντα* " (273).

Οι διάφορες υποθέσεις που απασχόλησαν το δικαστήριο του Δημητρίου Χωματηνού κατέφθαναν σ'αυτό, είτε με δεητήρια γράμματα των ενδιαφερομένων (274), είτε και με δεσποτικό ορισμό του βασιλέως - αυτοκράτορος των δυτικών μερών (275). Σε δικαστική απόφαση του Δημητρίου Χωματηνού αναφέρεται, ότι το δεητήριο γράμμα του ορφανού Μανουήλ του Βερραίου είχε όπισθεν: " *Δέσις Μανουήλ ορφανού Βερροιαίου τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀποικομένου Καστρισίου Λέοντος τοῦ Σβηνίλου* " (276).



Ο Δημήτριος Χωματηνός αναφέρει επίσης ότι στο δικαστήριό του ύστερα από "όρισμό του κραταιού μεγάλου Κοιμηνοῦ" (277) συμμετείχε και ο Μητροπολίτης Κερκύρας Γεώργιος Βαρδάνης, προκειμένου να συνδικάσει την υπόθεση των εκ Κερκύρας αρχόντων "ἀδελφοί Προμμικηρόπουλοι" (278).

Προκειμένου οι αποφάσεις του δικαστηρίου του Δημητρίου Χωματηνού να είναι σύμφωνες "τοις νόμοις και τῷ δικαίῳ" (279), καθώς και "τῷ τε τῆς ἐκκλησίας ἔθει" (280), υποβάλλονταν σε επισταμένη νομική βάσανο (281). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να καταξιωθεί καθολικά το δικαστήριό του και να αποκτήσει μεγάλη και ανεκτίμητη φήμη. Την αλήθεια αυτή επιβεβαιώνουν και τα παρακάτω δύο ενδεικτικά παραδείγματα. Ο εκ Κερκύρας Γρηγόριος Χαμηλός, ο οποίος είχε καταφύγει στο δικαστήριο του Δημητρίου Χωματηνού για σχετική υπόθεσή του γράφει: "Παναγιώτατέ μου Δέσποτα και αὐθέντα, ἀρχιεπίσκοπε πάσης Βουλγαρίας, ἑξακουστός ἐστὶ πανταχοῦ ἡ εὐθιδικία τοῦ δικαστηρίου τῆς μεγάλης ἀγιοσύνης σου και τῆς κατ'αὐτήν θείας και ἱερᾶς συνόδου, και διά τοῦτο προσέρχομαι και ἐγώ, τῷ κατ'αὐτήν φιλοδικαίῳ συνεδρίῳ, και ζητῶ..... ἀπόκρισιν" (282). Ομοίως και ο εκ Βεροίας Ἰωάννάκιος Αχυραίτης γράφει: "Παναγιώτατέ μου δέσποτα και αὐθέντα, θεοτίμητε, ἀρχιεπίσκοπε πάσης Βουλγαρίας, ἐπειδή ὁ Θεός τούς κατά σέ μεγάλους ἀρχιερεῖς τῶν ὀρφανῶν και ἀδικουμένων και ἀπροστατεῦτων καταφύγιον ἔθετο, καταφεύγω και ἐγώ ὁ ὀρφανός και ἀπροστάτευτος τῷ ἐλέει τῆς μεγάλης ἀγιοσύνης σου, και δέομαι τυχεῖν βοθηθείας ἐφ'οἷς ἀδικεῖσθαι ὑπολαμβάνω" (283).



Οι αποφάσεις του Δημητρίου Χωματηνού διακρίνονται για την ανοικτή νομική σκέψη του, καθώς και για το ευέλικτο δημοκρατικό του πνεύμα. Έτσι σε σχετική γνωμοδότηση του δικαστηρίου του επισημαίνει: *"Ταῦτα πρὸς τὰ γραφέντα· εἰ δέ τις ἄλλο τι κρεῖττον γνωματεύσειεν, ἐκεῖνο καὶ δεξιόμαι καὶ προσαποδέξομαι"* (284).

Τις σχετικές γνωμοδοτήσεις και αποφάσεις του ο Δημήτριος Χωματηνός τις στήριζε, τόσο στην επισταμένη νομική ερευνά του (285), όσο και στη χορήγηση από το βόλο του Θεού *"λόγου τε καὶ συνέσεως"* (286).

Ο Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά του αναφέρει ότι στο Κράτος της Ηπείρου με βασιλικό ορισμό λειτουργούσαν επισκοπικά δικαστήρια από τους κατά τόπους επισκόπους. Έτσι σε σχετική μαρτυρία του αναφέρεται ότι: *"Θεῖον καὶ προσκυνητὸν τῆς ἁγίας βασιλείας σου πρόσταγμα διωρίσατο κατὰ τὸπον δοκιμασθῆναι παρὰ τοῦ ἐκεῖσε ἀρχιερέως καὶ ἔγγραφον αὐτοῦ προβῆναι ἀπόφασιν τέμνουσαν τὸ ἀμφίβολον"* (287). Επίσης σε θείο και προσκυνητό ορισμό του Θεοδώρου Δούκα προς τον επίσκοπο Σκοπίων αναγράφεται: *"Πανιερώτατε ἐπίσκοπε Σκοπίων, τήρησον καὶ κρίνε δικάϊως τὴν μέσον τοῦ ἡμετέρου ἀνθρώπου τοῦ Λιτοβόου καὶ τῆς πενθερᾶς τοῦ Χρύσου ὑπόθεσιν, καὶ ὅπερ διακρίνεις δίκαιον, ποίησον τοῦτο δῆλον διὰ σημειώματος, καὶ στείλον πρὸς με καὶ ποίησον τὸ ἡμέτερον πρόσταγμα"* (288).

Ο Δημήτριος Χωματηνός μας πληροφορεῖ ότι ο επίσκοπος Σκοπίων θέλησε η υπόθεση αυτή να εκδικασθῆ ενώπιον του αρχιεπισκοπικού του δικαστηρίου, γι'αυτό και τη διαβίβασε προς αυτόν (289). Ασφαλῶς η ενέργεια αυτή του επισκόπου Σκοπίων αποδεικνύει το κύρος και την αυθεντία του δικαστηρίου του Δημητρίου Χωματηνού, καθώς



επίσης και την εύλογη ανησυχία των επισκόπων, ώστε οι αποφάσεις των να είναι δίκαιες και αντικειμενικές, για να είναι σεβαστές και από τον ίδιο το βασιλέα.

Στα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνού μνημονεύεται η ύπαρξη και λειτουργία επισκοπικού δικαστηρίου στη Θεσσαλονίκη (290). Το δικαστήριο αυτό εκδίκασε σε πρώτο βαθμό τη γνωστή υπόθεση της Σαχλικίνας (291). Σε δεύτερο βαθμό η υπόθεση αυτή εισήχθη στο δικαστήριο του δούκα της Θεσσαλονίκης Αλεξίου Πηχονήτη, στο οποίο μετείχαν λαϊκοί και αρχιερείς και όπου υπήρξε διχογνωμία, ως προς την επικύρωση της πρωτοδίκου αποφάσεως του Παναχιωτάτου (292) Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Ιωσήφ. Αλλά και στη σε τρίτο βαθμό εκδίκαση της υποθέσεως αυτής ενώπιον του βασιλικού βήματος του Μανουήλ Δούκα τελεσιδικία δεν υπήρξε. Γι'αυτό και ο Μανουήλ Δούκας ύστερα από υπόμνηση *"του δεσπότη και άγιωτάτου Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Ιωσήφ"* καθώς και άλλων φοβουμένων το Θεό *"διωρίσατο άπρακτῆσαι μὲν τὴν τελευταίαν κρίσιν, άνωθεν δέ τὰ τῆς ύποθέσεως κινηθῆναι και ανανεωθῆναι τὴν δίκην παρά τῷ δικαστηρίῳ του διαληφθέντος άγιωτάτου μητροπολίτου, ως τῇ άρχιερατικῇ ἤδη Θεοῦ χάριτι προεδρία τετιμημένου, και τὸ δικάζειν ἐν τῇ περιφανεί ταύτῃ και λαμπρῇ πόλει αυτοκέλευστον ἔχοντος"* (293).

Από την παραπάνω μαρτυρία συμπεραίνουμε ότι οι αποφάσεις των επισκοπικών δικαστηρίων δεν ήταν ανέκκλητες (294) και οι κυβερνήτες των επαρχιών δεν αναλάμβαναν υποχρεωτικά την εκτέλεσή τους, όταν υπήρχε διχογνωμία.

Συμπερασματικά δυνάμεθα να υποστηρίξουμε ότι στο Κράτος της Ηπείρου η δικαστική αρμοδιότητα των επισκόπων και των εκκλησιαστικών δικαστηρίων λειτουργούσε παράλληλα με αυτή των πολιτικών δικαστηρίων.



Παρά το γεγονός ότι η Λατινική κατάκτηση συνετέλεσε, ώστε στον τομέα της δικαιοσύνης να παρουσιασθούν πολλές δυσκολίες, όμως δε φαίνεται και δεν επιβεβαιώνεται ότι η εκκλησιαστική δικαιοσύνη υποκατέστησε τη δικαιοσύνη των πολιτικών δικαστηρίων.

Ασφαλώς οι έκτακτες αναστατώσεις και εμπερίστατες καταστάσεις είχαν ως συνέπεια να γίνει ουσιαστική αφομοίωση και αναχνώριση του ρόλου της εκκλησιαστικής δικαστικής αρμοδιότητας από τους πολίτες του Κράτους της Ηπείρου, οι οποίοι κατέφευχαν για μεγάλο αριθμό υποθέσεων των στους εκπροσώπους της Εκκλησίας, προκειμένου να ανεύρουν το δίκαιό τους.

Κατά τον Ιωάννη Καραγιαννόπουλο το γεγονός αυτό είχε για τον Ελληνισμό και την καλή του πλευρά, γιατί βοήθησε την Εκκλησία να βρεθεί προετοιμασμένη για τον εθναρχικό της ρόλο στα μετέπειτα χρόνια της Τουρκοκρατίας (295).

5. Οι νόμοι.

α. Η σημασία και η δύναμη των νόμων. Για το Δημήτριο Χωματηνό οι νόμοι έχουν μεγάλη αξία και σημασία για τη ζωή των ανθρώπων (296). Οι νόμοι είναι αυτοί που ρυθμίζουν τη ζωή των πολιτών και προστατεύουν αυτούς από τις ποικίλες αυθαιρεσίες (297). Ο Δημήτριος Χωματηνός αποκαλεί το νόμο " *άσφαλη φύλακα* " των ανθρώπων: " *Καί ούτως άσφαλής τών τοιούτων αύτοίς ό νόμος γενήσεται φύλαξ* " (298).

Ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος αποδίδει πρωταρχική σημασία στη δύναμη των νόμων. Σε κάθε περίπτωση



συνιστά την ανάγκη καταφυγής και επικλήσεως των νόμων, προκειμένου να αντιμετωπισθούν οι αδικίες, οι πλάνες, οι παρερμηνείες και οι περίεργες στάσεις και συμπεριφορές και να θριαμβεύσει έτσι η αλήθεια (299). Σε επιστολή του προς τον άρχοντα Ιωάννη Πλυτό του συνιστά να αντιμετωπίσει την υπόθεση αδικίας κατοίκου της περιοχής του, ο οποίος είχε ζητήσει τη βοήθεια του αρχιεπισκόπου, με το να αντιπαρατάξει προς τους αδικούντας αυτόν τη δύναμη του νόμου: *"εί γοῦν.... εἰρήσεις οὕτως ἔχουσιν τὴν ὑπόθεσιν, ἀντιστήσεις τὴν τοῦ νόμου δύναμιν.... καὶ καταναγκάσεις καὶ αὐτοὺς ποιῆσαι κατὰ τὴν τοῦτου περίληψιν"* (300).

Στην ίδια επιστολή του ο Δημήτριος Χωματηνός επισημαίνει στον "προϊστάμενο του δικαίου" Ιωάννη Πλυτό, ο οποίος θα αντιμετώπιζε την παραπάνω αδικία *"καὶ οὐκ ἔάσεις τὸν νόμον εἰκαῖον ἢ μάταιον τι χρεῖμα λογίζεσθαι τοῖς τὰς οἰκείας ὀρέξεις πληροῖν ἐθέλουσιν"* (301).

Σε άλλη περίπτωση ο Δημήτριος Χωματηνός συνιστά στους ερίζοντας δικηγορικώς, ότι είναι επωφελής προ της έριδος η μελέτη των υποθέσεων και η καταφυγή *"εἰς τὸν πολιτικὸν νόμον τὸν τοῦ δικαίου σῆμμαχον"* (302).

Οι θείοι και φιλευσεβεῖς νόμοι, για τους οποίους ο Δημήτριος Χωματηνός κάνει συνεχή λόγο στα κείμενά του είναι η έκφραση της δικαιοσύνης (303). Το δίκαιο και οι νόμοι ως προς την γέννηση και αρχή των ανάγονται κατά τον αρχιεπίσκοπο της Αχρίδος στο Θεό Λόγο (304). Γι'αυτό και οι νόμοι με τη γνωστή έννοιά τους, ως σύνολο υποχρεωτικῶν κανόνων, οι οποίοι ρυθμίζουν τη ζωή και τις σχέσεις των ανθρώπων στις οργανωμένες σε κράτος κοινωνίες, έχουν μεγάλη δύναμη για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την πρόοδο των ανθρωπίνων κοινωνιών (305).



β. Η λειτουργία και η εφαρμογή των νόμων. Οι νόμοι κατά το Δημήτριο Χωματηνό πρέπει να είναι όχι μόνο σπουδαίοι αλλά και έγκυροι και εφαρμοζόμενοι (306). Αυτό σημαίνει ότι οι νόμοι πρέπει να έχουν ισχύ και να βρίσκουν εφαρμογή στην οργανωμένη πολιτεία. Γι'αυτό η λειτουργία και εφαρμογή των νόμων, καθώς επίσης η απόδοση και περιφρούρηση της δικαιοσύνης είναι έργο και αποστολή των δικαστών (307).

Για να λειτουργούν οι νόμοι και να καθίστανται κύριοι, πρέπει οι άρχοντες που συγκεντρώνουν στα χέρια των την εξουσία να είναι οι εκτελεστές των νόμων (308). Όταν αυτοί ενδιαφέρονται για το δίκαιο, την αλήθεια, την ασφάλεια και την ελευθερία της πατρίδος, τότε οι νόμοι λειτουργούν και αποδίδουν σε όλους τους τομείς της οργανωμένης πολιτείας: *"Επεὶ γοῦν τό τῆς ἀγίας βασιλείας σου παλάτιον οὐκ ἀμοιρεῖ, Θεοῦ χάριτι, ἀνδρῶν παντοδαπῆ σοφία κεκοσμημένον, αἰτῶ δοκιμασθῆναι παρ'αὐτοῖς τά ἐπί τῆ παρουσίᾳ ὑποθέσει δεδογμένα ἡμῖν· καί εἶπερ εἴρεθῶσι κατὰ μοῖραν, εἴτ'οὖν κατὰ νόμους ἐξενηγμένα δοθῆναι τούτοις τό κῆρος παρὰ τοῦ κράτους σου, ὥστε και τό δίκαιον φανερόν γενέσθαι "* (309) γράφει ο Δημήτριος Χωματηνός προς το δεσπότη και βασιλέα Μανουήλ το Δούκα.

Από τη μελέτη και ανάλυση των αποφάσεων του Δημητρίου Χωματηνού προκύπτει ότι η εφαρμογή και η τήρηση των νόμων στο Κράτος της Ηπείρου δεν ήταν η επιθυμητή, καθότι αρκετοί πολιτεύονταν *"ἀλλοτριῶς τῆς τῶν νόμων πολιτείας "* (310). Ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος μνημονεύει περίπτωση κατά την οποία ο αδικούμενος εκδικείται τον παρανομούντα με τα ίδια του τα χέρια: *"ἀνήρ τις τοῦνομα Κώνστας, βόσκων χοίρους, εἰσήλασε τούτους ἐν τῷ χωραφίῳ αὐτοῦ, οἵτινες καί ἐλυμαίνοντο τόν ἐν τούτῳ καρπόν.*



Ὁ Ραδοσλάβος δὲ ζηλώσας ὑπὲρ τοῦ οἰκείου πόνοι, δραμιὼν ἐκεῖσε τοὺς τε χοίρους ἀπήλασε, καὶ τὸν χοιροβοσκὸν ἴβρεσι βαλὼν, καὶ μὴν καὶ τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ δραξάμενος, περιαγαγὼν αὐτὸν μετρίας καὶ κοιφωτάτας μαστίγας διὰ τοῦ ξιλαρίου ὃ ἐπέφερε, τὸ τῆς ῥάχειος ἐκείνου κατήνεγκεν " (311). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα το θάνατο του Κώνστα μετά παρέλευση δεκατεσσάρων ημερῶν.

Ὁ Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά του κάνει λόγο και για την προσπάθεια εκείνων που αναζητοῦν εμπόδια ἢ κωλύματα στη λειτουργία και εφαρμογή των νόμων, χωρίς αυτά να προβλέπονται ἀπ'αυτούς, ἀλλὰ οὔτε και ο χρόνος να τα επιβεβαιώνει (312). Για το Δημήτριο Χωματηνό, σε κάθε υπόθεση για την οποία "*ρητῶς γάρ οὔτε ὁ νόμος..... οὔτε μεταγενεστέρα τις πράξις ἢ βασιλικὴ ἢ συνοδικὴ περὶ τοιοῦτων ἕτερόν τι ἐθέσπισαν*" (313), θα πρέπει να εφαρμόζεται ο ἰσχύων νόμος και ὅσοι ευρεθούν "*κενόσπουδοι*" σε τίποτε δε θα ωφεληθούν "*ἀλλ' ὑπὸ τῶν νόμων ἀναγκασθήσονται καὶ ἄκοντες ἀπολῦσαι τὸ ἀλλότριον, ὥστε καλῶς εἰς τὸν οἰκεῖον δεσπότην ἐπανελθεῖν*" (314).

Ὁ Δημήτριος Χωματηνός προκειμένου να προχωρήσει στη νομιμοποίηση ἢ την ἀπόρριψη των διαφόρων αιτημάτων των καταφευχόντων στο δικαστήριό του, ἔπρεπε να εξασφαλίσει ρητὴ προς τούτο ἀναφορὰ των σχετικῶν νόμων (315). Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ περίπτωση ἐρωτήματος του αὐθέντου και βασιλέως του, Θεοδώρου του Δούκα, για χαμικὸ συνάλλαγμα μεταξύ της θυγατρὸς ἐκείνου και του υιοῦ ἀνωτάτου ἀρχόντος, στο οποίο ο Δημήτριος Χωματηνός ἀπήντησε ἀρνητικὰ: "*Ἡμεῖς δὲ πρὸς τὴν τοιαύτην ἐρώτησιν, ταῦτα ἀποκρινόμεθα, ὡς οἱ φιλευσεβεῖς νόμοι καὶ οἱ ἱεροὶ κανόνες ὀρίζουσι*" (316). Στο τέλος της ἀπαντητικῆς ἐπιστολῆς του ο Δημήτριος Χωματηνός ἐπισημαίνει προς το βασιλεῖα Θεόδωρο Δούκα και τα ἐξῆς ἀξιόλοχα: "*Ἀλλ' ἡμεῖς*



μέν- ταῦτα πρὸς τὰ γραφέντα ἡμῖν παρὰ τῆς σῆς μεγαλοπρεπείας ἐγράψαμεν· τὸ ἐξακολουθῆσαι δὲ τούτοις τῷ σῷ ἐγκαταλέλειπται θελήματι. Ὁ Κύριος δὲ δώη σοι τῶν σιμπερόντων γνώσιν καὶ σύνεσιν " (317). Από την ανάλυση του παραπάνω περιστατικού μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο Δημήτριος Χωματηνός στις δικαστικές του αποφάσεις ήταν σύννομος και αντικειμενικός, χωρίς να φαίνεται ότι επηρεαζόταν από αρχές και εξουσίες της εποχής του (318).

Την τήρηση και εφαρμογή των νόμων ο Δημήτριος Χωματηνός τη συνδέει απόλυτα με την αναζήτηση και εξακρίβωση της αλήθειας. Η βασική του θέση για την εξακρίβωση της αλήθειας διατυπώνεται στην παρακάτω περιεκτική έκφρασή του: " σφραγίς δὲ καὶ βεβγαίωσις τοῦ λόγου τὰ τῶν φιλευσεβῶν νόμων θεσπίσματα " (319). Αναλύοντας την παραπάνω θέση του ο Δημήτριος Χωματηνός, με αφορμή διάφορα κατά καιρούς ερωτήματα προς το δικαστήριό του, αποφαινεται ότι, για την εξακρίβωση της αλήθειας με αντικειμενικό σκοπό την καθολική κατάργηση της αμφιβολίας, δύναται ο εφαρμοστής του νόμου " καὶ μάρτυρας ζητῆσαι, καὶ ὄρκους κατὰ νόμους ἐπαγαγεῖν, καὶ λοιπὴν μέθοδον νομικὴν κινῆσαι " (320).

Αξιόλοχες είναι οι απόψεις του Δημητρίου Χωματηνού και για την επίδειξη πνεύματος φιλανθρωπίας από μέρους των ερμηνευτῶν και εφαρμοστῶν των νόμων, στις περιπτώσεις που χρειάζεται ερμηνεία για τα " ἀσαφῆ καὶ ἀμφίβολα " (321).

" νεύειν δὲ ἡμᾶς πρὸς τὸ φιλάνθρωπον ἐν τοῖς ἀμφιβάλοις, νομικός κανὼν ἐγκελεύεται " (322).

" χρὴ ἀγαθοθελῶς τὴν ἔννοιαν ἐξετάσαι τοῦ διαθεμένου, μᾶλλον δὲ καὶ αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ πράγματος " (323).



" Χρη οὖν τὸν Σβηνίλον φιλανθρωπῶς τὰ ἀσαφῆ καὶ ἀμφίβολα ἐρμηνεύειν, καὶ μὴ διὰ τῆς ἀσαφείας τῶν διαθηκίκων ῥημάτων τῶν ὀρφανικῶν πραγμάτων ἀφιλανθρωπῶς καὶ ὁμοῦς ἐπιδράττεσθαι " (324).

Καὶ ὁ Δημήτριος Χωματηνός καταλήγει: " Φησὶ γάρ ὁ νόμος... ἐν τοῖς ἀμφιβάλοις τὸ φιλάνθρωπον κρατεῖν ", " ἐν τοῖς ἀσαφέσι τὸ φιλάνθρωπον ἐρμηνευόμενον " καὶ " ἐν τοῖς ἀμφιβάλοις τὸ καλοθελές δεχόμεθα " (325).

Για τὸ Δημήτριο Χωματηνὸ ἡ παρερμηνεία τῶν νόμων, ἡ πλάγια διαχείρησή τῶν, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ἀχνοια αὐτῶν ἀποτελεῖ ὑβρὴ καὶ περιφρόνηση τῶν νόμων: " Ἄρα γὰρ οὐχ ὕβρις νόμων τὸ παρερμηνεύειν νόμοις καὶ τὰς τούτων διαιρέσεις μὴ ὀρθοτομεῖν, ἀλλὰ πλαγίως ταύτας διαχειρίζεσθαι, καὶ πρὸς τὸν οἰκεῖον ἐφαρμόζειν σκοπόν; Ἄρ' οὐχ ὕβρις ἱεραρχικῶν κεφαλῶν τὸ λέγειν τούτους ἀγνοεῖν νόμους, οἷς οὐκ ἐξόν ὄλιγος ἄνδρα Ῥωμαῖον ἀγνοεῖν, ὡς καὶ τῆς ἀγνοίας διὰ τοῦτο ταύτης κομιζομένης τὸ πάντῃ ἀσίγνωστον; " (326).

Ὁ Δημήτριος Χωματηνός σε σχετικὴ μελέτη - γνωμοδότησή του ἀποφαίνεται ὅτι " ἀσαφεία τὰ πολλὰ τὸ τοῦ νόμου μάθημα συγκαλύπτεται, καὶ διὰ τοῦτο δυσθεώρητον ἐστὶ καὶ δυσερμηνευτον, τούτου χάριν καὶ ἐρμηνευταὶ διάφοροι τούτου πεφύκασιν " (327). Ὁ ἴδιος ὡς νομικός μας πληροφορεῖ ὅτι " τῶν μὲν σαφῶς ἐξηγηγεμένων νόμων τὴν γνώσιν οἴκοθεν ἔχοντες, τῶν δὲ ἀσαφῶς ῥηθέντων ἐκ τῶν παλαιῶν ἐξηγημάτων λαμβάνοντες (Θαλαλαῖοι οὗτοι καὶ Θεόδωροι καὶ Συμβάτιοι καὶ Θεόφιλοι, καὶ ὁ λοιπὸς τῶν τοιούτων ἔγκριτος, ἐν οἷς μεταχρόνως διέλαμψεν ὁ τε σοφώτατος Γαρίδας καὶ ὁ θαυμάσιος Ἴταλός, ναὶ μὴν καὶ ὁ ἀξιάγαθος καὶ μεγαλεπήβολος Εὐστάθιος ὁ Ῥωμαῖος), ταῦτα τούτοις ἀκολούθως καὶ νοοῦμεν καὶ γνωματεύομεν " (328).



Αξίζει να μνημονεύσουμε εδώ ότι σχετικά με τους ερμηνευτές των νόμων ο αρχιεπίσκοπος Αχρίδος κάνει κατ'επανάληψη στα κείμενά του ειδικό λόγο για τον Ευστάθιο το Ρωμαίο (329), τονίζοντας ταυτόχρονα και τη μεγάλη του εκτίμηση. Έτσι μεταξύ άλλων γράφει: "άνηρ ούτος λόγιος και ούχ ὀπις τῆς ἐγκυκλίου παιδείας εἰς ἄκρον μετεσχηκίως, ἀλλά και τὴν νομικὴν ἀπλανῶς και ἀμέμπτως, ἀκριβυσοάμενος· αὐτός οὖν οὔτος τὰ δύσληπτα και ἀσαφῆ τῶν νόμων... ἀναπτύσσειον και διαλευκαίνων εἰς τὸ σαφέστερον μετά τῶν ἄλλων και ταῦτα διαγορεύει ζητῶς " (330). Σε ἄλλη περίπτωση τονίζει: " Ὁ μὲν λεγόμενος Ρωμαῖος, ἀνὴρ ἐκεῖνος χρηστός, και τῶν νόμων εἰς βάθος ἠκριβυσοκίως και ἔλλογιμώτατος γεγυνοῦς, ἐν ἐνὶ τῶν αὐτοῦ ὑπομνημάτων ταῦτα διεξείσειον " (331). Αἰλαχού επισημαίνει: " οὔπερ ἐν τῇ νομικῇ τὸ κλεός πολὺ " (332) και " ὁ θαιμάσιος Εἰσπάθιος ὁ Ρωμαῖος ἐρμηνεύων τε και διεικρινιῶν, ὁ τὴν καρδίαν και τοὺς νεφροὺς τῆς νομικῆς, τὸ τῆς γραφῆς εἰπεῖν, δικαίως ἐτάζων, ἐν τῇ περὶ τούτων μελέτῃ οὔτω φησί " (333).

Στις περιπτώσεις που διαπιστώνεται, ὅτι ἡ ακριβῆς τήρηση των νόμων, ὄχι μόνο δεν ὀδηγεῖ σε αἰσιο ἀποτέλεσμα, ἀλλά ὑπάρχει κίνδυνος ἀντὶ τῆς σωτηρίας να προξενηθεῖ βλάβη και ἀπώλεια (334), ὁ Δημήτριος Χωματηνός διατυπώνει τὴν ἀποψη ὅτι θα πρέπει να προκριθεῖ ἡ οικονομία των πραγμάτων " ἵνα μή τι κακόν κορυφωθῆ κακῶ χείρονι, και εὔρεθῆ ἡ τοῦ νόμου ἀκριβεια δι'ἀνεπιστημοσύνην τῶν τούτους μετερχομένων, ἀντὶ σωτηρίας προξενουῦσα ἀπώλεια " (335). Τὴν πρόκριση τῆς οικονομίας ὁ Δημήτριος Χωματηνός τῆ στηρίζει, τόσο στην παράδοση τῆς Εκκλησίας (336), ὄσο και στην πείρα τῆς ζωῆς: " διδασκόμεθα γάρ και παρά τῶν ἀγίων και θεοφόρων πατέρων ἡμῶν, ἀλλά δὴ και ἀπ'αὐτῆς τῶν πραγμάτων τῆς πείρας, τὴν



οίκονομίαν προκρίνειν, όταν τὴν ἀκρίβειαν ἴδωμεν εἰς οὐκ αἴσιον φέρουσαν ἀποτελέσῃα " (337).

Για το Δημήτριο Χωματηνό η τήρηση των νόμων από μέρος όλων των πολιτῶν αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση για να γίνουν δίκαιοι και ἔννομοι πολίτες: "*Καὶ δίκαιοι μὲν ἔσονται, μόνον τὸν νόμον φιλάττοντες*" (338). Ἀκόμη ο νόμος και η ἀδέκαστη κρίση αποτελοῦν κατά το Δημήτριο Χωματηνό τη μοναδική αντίληψη και βοήθεια προς τους ἀδικουμένους: "*Ἀντίληψις καὶ βοήθεια πενομένῳ μὲν γνώμη συμπαθῆς, καὶ χεὶρ ἰσχύουσα εἰποιεῖν ἔνδεεις· ἀδικοιμένῳ δὲ νόμος καὶ κρίσις ἀδέκαστος*" (339).

γ. Ἡ πρόνοια των νόμων για τους νέους, τις χυναίκες και τα ορφανά. Το ενδιαφέρον και η κοινωνική ευαισθησία του Δημητρίου Χωματηνού, για την πρόνοια των νόμων και την απονομή της δικαιοσύνης ἀπέναντι στους νέους, τις χυναίκες και τα ορφανά της εποχής του, εκφράζεται ποικιλότροπα στα κείμενά του.

Κατά το Δημήτριο Χωματηνό οι θεῖοι νόμοι και οι νεαρές διατάξεις των ευσεβῶν βασιλέων ἔλαβαν ολοσχερή πρόνοια για την απονομή της δικαιοσύνης στους νέους, ὥστε "*μὴ λαμβάνειν χώραν τὴν ἀδικίαν, καὶ τὸ καταδυναστεύειν τῶν ἀδυνάτων τοὺς ἰσχυροὺς*" (340). Την ἀδικία και την ἀπρέπεια προς το νόμο ἐπισημαίνει ο Δημήτριος Χωματηνός και στις περιπτώσεις που διαπίστωνε ὅτι τα γνήσια και νόμιμα παιδιά ἀντιμετωπίζονταν ἰσότημα προς τα νόθα και παράνομα: "*ἄδικον γάρ καὶ ἀπρεπές τῷ νόμῳ δοκεῖ, τοὺς γνησίους καὶ νομίμους παῖδας εἰς ἴσον ἔρχεσθαι τοῖς ἐκ παρανόμου καὶ τοῖς βλαστήμασι*" (341). Αξίζει μάλιστα να αναφερθεῖ ἐδῶ ὅτι ο Δημήτριος Χωματηνός, ἀντιμετωπίζοντας περίπτωση παραγκωνισμοῦ και



περιφρονήσεως γνήσιου τέκνου από μέρους των οικείων του, χαρακτηρίζει τη στάση και συμπεριφορά αυτή ως "θηριώδη και αφιλάνθρωπον" (342).

Μεγάλο μέρος των αποφάσεων του Δημητρίου Χωματηνού είναι αφιερωμένο στην αντιμετώπιση αδικιών, παρανομιών και εκμεταλλεύσεων των νέων της εποχής του (343). Η μελέτη και η ανάλυση αυτών των περιστατικών οδηγεί στη διαπίστωση, ότι ο αρχιεπίσκοπος Αχρίδος έκανε μεγάλο αγώνα στην εποχή του, για να απονέμεται το δίκαιο στους αδικούμενους νέους. Σε σχετική δικαστική απόφασή του αναφέρονται και τα εξής: "Οὔτω τῶν φιλευσεβῶν νόμων πανταχόθεν τοὺς νέους ἀσφαλιζομένων καὶ περιεπόντων τὰ τοῦτοις ἀρμόζοντα πράγματα, οὐ καλῶς οὐδὲ εὐλόγως, ἀλλ' ἐπιβούλως καὶ δολερῶς ἐποίησαν.... καὶ οὔτω τοὺς νέους ἠπάτησαν, τὸ ἀπαλὸν τούτων καὶ ἀπροστάτευτον ὡς ἔρμαϊον ἠγησάμενοι" (344).

Εκεί που το ενδιαφέρον, η φροντίδα και η στοργική αγάπη του Δημητρίου Χωματηνού κορυφώνεται, είναι η μέριμνά του για τη νομική προστασία των ορφανών της εποχής του (345). Σε κάθε σχετική με ορφανά γνωμοδότησή του δεν παραλείπει να τόνιζει και να επισημαίνει την ιδιαίτερη πρόνοια και φροντίδα των νόμων χι'αυτά: "Ὡς πολὺν καὶ πολυειδῆ πρόνοιαν οἱ φιλευσεβεῖς νόμοι ποιοῦνται τῶν ὀρφανῶν, περὶ τε γάρ τῆς ἀποκαταστάσεως τούτων ἐκτάδην ἐν τοῖς θεσμοφόροις δέλτοις διεξιῶσι, ναὶ δέ καὶ περὶ τῆς φυλακῆς τῶν ἀρμοζόντων αὐτοῖς μεγίστων ἀσφάλειαν τίθενται" (346).

Κατά το Δημήτριο Χωματηνό ο νόμος βοηθεῖ τα ορφανά, ὄχι μόνο στο να ανατρέπονται οι αδικίες και οι παρανομίες, που ἔχιναν σε βάρος των (347), ἀλλὰ και



"ἀντιλήπτω ἀναφανείῃ κατὰ καιρόν... καί ὄσα οἶδεν ἄλλα προβάλλειν εἰς φιλακίην αἰτῶν ἀμυντήρια" (348). Γι'αυτό και στην περίπτωση που ἐπίτροποι και κηδεμόνες ορφανῶν παιδιῶν, ὄχι μόνο ἀδιαφόρησαν γι'αυτά ἀλλὰ και καταχράσθησαν μέρος ἀπό την περιουσία τους, ο Δημήτριος Χωματηνός γνωμοδότησε ὅτι αυτοί "ἄξιοι καταδίκης τῆς παρὰ τῷ νόμῳ κειμένης εἰσί" (349).

Με το ἴδιο ενδιαφέρον και την ἴδια κοινωνική ευαισθησία ο Δημήτριος Χωματηνός διατυπώνει ευκαιριακά τις ἀπόψεις του, για την ἀπονομή του δικαίου στις γυναῖκες, καθώς ἐπίσης και για την ἰσότιμη ἀντιμετώπισή τους ἀπό τους νόμους. Ἐτσι σε ἐρώτηση τῆς ἐκ Βεροίας Μαρίας του Ἀλῶποφόνου σχετικά με την πληρωμὴ δαπανῶν του ἀνδρός ἀπό την προίκα τῆς συζύγου του, ο Δημήτριος Χωματηνός συνιστᾷ να ἐξετασθεῖ ἀν σ'αυτό συναίνεσε και η σύζυγος και μάλιστα "εἰ ἐννόμως συνήνεσε, καί οὐ κατὰ ἀπάτην ἢ ἀκούσιον γνώμην" (350). Στη συνέχεια ἐξηγεῖ γιατί ο νόμος λαμβάνει ἐιδική πρόνοια για τις γυναῖκες και ἔδωκε σ'αυτές ἐιδικά προνόμια προς βοήθειά των: "Καί τῶν γυναικῶν γάρ ὡς ἀπαλωτέρων καί εὐεξαπατήτων ὁ νόμος πρόνοιαν ἐποίησατο, καί προνόμια ταύταις εἰς βοήθειαν δέδωκε" (351).

Σε ἄλλη περίπτωση ο Δημήτριος Χωματηνός υπερασπιζόμενος το δίκαιο των γυναικῶν κάνει ρητὴ ἀναφορά στη στάση του μεγάλου πατρός τῆς Ἐκκλησίας Γρηγορίου του Θεολόγου, ο οποίος μελετῶν "τό μή δεῖν κατὰ πᾶσαν αἰτίαν ἀπελαύνειν τόν ἄνδρα τήν σύζυγον, καί ἐν τῷ λόγῳ μνησθεῖς καί πολιτικῶν νόμων, κατὰ λέξιν ταῦτα οὕτω φησί· Τί δήποτε; τό μὲν θῆλυ ἐκόλασαν, τῷ δ'ἄρρενι ἐπέτρεψαν· καί γυνή μὲν κακῶς βουλευσαμένη περί κοίτην ἄνδρός μοιχᾶται, καί πικρά ἐνταῦθα τῶν νόμων τά ἐπιτίμια,



ἀνὴρ δέ καταπορνείων γυναικός, ἀνειθινός. Οὐ δέχομαι ταύτην νομοθεσίαν· οὐκ ἐπαινώ τὴν συνήθειαν. ἄνδρες ἦσαν οἱ νομοθέται, διὰ τοῦτο κατὰ γυναικῶν ἡ νομοθεσία" (352).

δ. Οι νόμοι διακελεύονται. Στο σύνολο των αποφάσεων και γνωμοδοτήσεων του Δημητρίου Χωματηνού διαπιστώνουμε τη σταθερή και επίμονη συνήθειά του να επικαλείται και να παραθέτει σε κάθε περίπτωση τους νόμους και τους κανόνες, επαναλαμβάνοντας με παραλλαχές τη χαρακτηριστική φράση: *"ταῦτα ὁ νόμος διακελεύεται"* (353).

Στη συνέχεια παραθέτουμε ενδεικτικά, σχετικά αποσπάσματα από τα κείμενά του:

α. *"Ταῦτα οὕτω τῶν νομοθεσιῶν διακελευομένων, λέγομεν ἡμεῖς"* (354).

β. *"καὶ οἱ νόμοι σιναινούτων καὶ τῶν παίδων τὰ γαμικά ποιεῖν συναλλάγματα, τοὺς πατέρας διακελεύονται"* (355).

γ. *"καθὼς ὁ νόμος διακελεύεται"* (356).

δ. *"Καὶ ἐπειδὴ κελεύοντα νόμον εὐρίσκομεν"* (357).

ε. *"ὡς ὁ νόμος καθὼς εἴρηται διαγορεύει"* (358).

ς. *"οὕτω τοῦ πολιτικοῦ νόμου διακελευομένου"* (359).

ζ. *"διακελεύεται γάρ οὕτωςί"* (360).

η. *"Οὕτω τῶν νόμων διακελευομένων"* (361).

θ. *"Ταῦτα τῶν φιλευσεβῶν νόμων διακελευομένων"* (362).



ι. "ὡς αἱ τῶν φιλευσεβῶν νόμων διατάξεις, πολλαχῶς καὶ ποικίλως τὰ περὶ τῶν τοιοῦτων λεπτολογήσασαι" (363).

ια. "ταῦτα τοῦ νόμου διακελειόμενοι" (364).

ιβ. "Τὴν τῆς 30ετίας παραδρομὴν οἱ νόμοι διακελεύονται" (365).

ιγ. "Ταῦτα ῥητιῶς ὁ νόμος ἐν κεφαλῇ διακελείεται" (366).

ιδ. "Λέγει γάρ ὁ νόμος ῥητιῶς οὕτως" (367).

ιε. "κριθέν δέ καὶ τιπιωθέν ὡς οἱ νόμοι διακελεύονται" (368).

ε. Πολιτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ νόμοι. Ο Δημήτριος Χωματηνός στα ἔργα του χρησιμοποιεῖ συνεχῶς καὶ κατ'ἐπανάληψη τους ὅρους "πολιτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ νόμοι" (369), γιὰ νὰ δηλώσῃ τὴν ἰσότιμη καὶ ἰσοδύναμη ἀξία των στὴν ἐφαρμογὴ καὶ τὴν ἀπονομὴ τοῦ δικαίου. Γι'αὐτὸν ἔγκυρα, ἀποδεκτὰ καὶ προσήκοντα εἶναι ὅσα "οἱ ἱεροὶ κανόνες καὶ οἱ φιλευσεβεῖς νόμοι διαγορεύουσιν" (370).

Ἐπανεὶλημμένα ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἀχρίδος ἐπισημαίνει καὶ τονίζει στους ἀποδέκτες τῶν ἀποφάσεών του (371), ὅτι χρησιμοποίησε ὡς ὁδηγὸν του τους θεῖους καὶ ἱεροὺς κανόνες, καθὼς καὶ τους φιλευσεβεῖς νόμους: "Τοῖς θεῖοις καὶ ἱεροῖς κανόσιν εἰς τοῦτο καὶ τοῖς φιλευσεβεῖσι νόμοις ὁδηγοῖς χρώμενοι" (372).

Σε πολλὰς περιπτώσεις ὁ Δημήτριος Χωματηνός ἐπικαλεῖται τὴ συμφωνία τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν



πολιτικῶν νόμων ὡς πρὸς τὸν ἐνιαίον τρόπο ἀντιμετώπισης τῶν διαφορῶν ἀδικημάτων: " αἱ ἄδικαι σιγγραφαὶ καὶ τὰ βίαια συναλλάγματα μεμίσσηνται καὶ παρὰ τῆς θείας γραφῆς.... οὐδὲν δὲ ἦπτον καὶ ὁ πολιτικὸς νόμος.... κωλύει τὰς τοιαύτας πράξεις " (373). Σε ἄλλη περίπτωση ἐπισημαίνει: " καὶ τὰ περὶ τοῦτου τρανῶς διασαφῶσιν ὃ τε ἐκκλησιαστικὸς νόμος καὶ ὁ πολιτικὸς. Καὶ ὁ μὲν ἐκκλησιαστικὸς ἐν διαφορᾷ κανόνισιν.... ὃ δὲ γέ πολιτικὸς νόμος ἐν κεφαλῶν.... " (374).

Τῆ συμφωνία τῶν πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν νόμων ἐπικαλεῖται ὁ Δημήτριος Χωματηνός καὶ στὴν περίπτωση ποὺ ἀρνεῖται νὰ ἐγκρίνει τὴν ἐπιβεβαίωση τῆς ἀλήθειας μέσω τοῦ βαρβαρικοῦ ἐθίμου δια τῆς ἐπαφῆς τοῦ πυρακτωμένου σιδήρου: " ἢ τοῦ πεπιρακτιωμένου σιδήρου ἐπαφή παντάπασιν οὐ μόνον τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς, ἀλλὰ καὶ τοῖς πολιτικοῖς νόμοις ἠγγύηται " (375). Ἀκόμη τῆ συμφωνία αὐτὴ ἐπικαλεῖται ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἀχρίδος καὶ ὅταν θέλει νὰ τονίσει, ὅτι προνόμια τὰ ὁποῖα ἐπιβεβαιώθηκαν με τὴ μακρὰ συνήθειά τῶν, οἱ πολιτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ νόμοι τὰ θεωροῦσαν ἐνεργὰ καὶ ἀπαραρχεῖρητα (376).

Ἀλλὰ κατὰ τὸ Δημήτριο Χωματηνὸ καὶ ὁ τρίτος γάμος ὄχι μόνο στὸν πολιτικὸ νόμο σαφῶς ἐπιγνώσκειται, ἀλλὰ καὶ στὸν ἐκκλησιαστικὸ " κατ'οὐδὲν τοῦ εὐπρεποῦς καὶ τιμίου ἐστέρηται " (377).

Βεβαίως, σε δεδομένη περίπτωση, ὁ Δημήτριος Χωματηνός δὲν παραλείπει νὰ ἐπισημαίνει καὶ τὸ διαφορετικὸ τρόπο με τὸν ὁποῖο οἱ ἐκκλησιαστικοὶ καὶ πολιτικοὶ νόμοι τιμωροῦν τοὺς βιασμούς: " παρὰ μὲν τοῦ πολιτικοῦ νόμου, ἄλλως μὲν τιμωρεῖται ὁ βιασάμενος ἐπὶ φθορᾷ κόρην ἀμνήστευτον καὶ ἄλλως ὁ μεμνηστευμένην, καὶ ἄλλως ὁ ἄνηβον.... Παρὰ δὲ τῶν θείων κανόνων ἅπαντες



οὗτοι ἐπιτιμίαις τοῖς δεδομένοις λαμβάνουσι τὸν ποφρονισμόν " (378).

Για το Δημήτριο Χωματηνό " οἱ τῆς καθ' ἡμᾶς πολιτείας νόμοι, καὶ ἀκολοῦθως αὐτοῖς αἱ προβᾶσαι σινοδικαὶ καὶ βασιλικαὶ κατὰ διαφόρους αἰτίας καὶ χρόνους, ἐξ ἀδεκάστων τραχτάτων πράξεις τὸ σεμνόν τῷ χριστιανισμῷ περιποιοῦμεναι " (379), του επέβαλαν την υποχρέωση να απορρίψει αἴτημα του βασιλέως Θεοδώρου Δούκα, το οποίο βρήκε αθέμιτο, επειδή " οὐ μόνον ἡ φυσικὴ καὶ ἡ νομικὴ ἀκολουθία κωλύει..... ἀλλὰ καὶ ὁ προβᾶς σινοδικὸς Τόμος ἐπὶ τῆς ἐφημερίας Σισιννίου τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἀπαγορεύει ῥητῶς " (380).

Οι εκκλησιαστικοὶ νόμοι, δηλαδή οι κανόνες και οι συνοδικές αποφάσεις για το Δημήτριο Χωματηνό είχαν καθολικό κύρος και ισχύ, γιατί είχαν κυρωθεῖ με νεαρά βασιλικά θεσπίσματα. Γι'αυτό και σε σχετική απόφασή του γράφει: " ἀλλὰ κωλύει πράξεις σινοδικὴ προβᾶσα ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου ἐκείνου κυροῦ Λουκά, καὶ παρὰ τοῦ ἀοιδίμου ἐν βασιλεῦσι πανσεβάστου κυροῦ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ, διὰ νεαροῦ αὐτοῦ βεβαιωθεῖσα θεσπίσματος " (381).

Με δεδομένες τις παραπάνω θέσεις του, ο Δημήτριος Χωματηνός, σε ἄλλη γνωμοδοτικὴ του ἀπόφαση συνιστά σε ἀμφισβητούμενα το κύρος των νόμων και των συνοδικῶν διαχνώσεων, να σταματήσει τη μάταια αὐτὴ προσπάθεια " ἵνα μὴ καὶ τὸ φίλερι ἐγκληθεῖη καὶ τοῖς καλοῖς ἐλεγχθεῖη διαφθονούμενος, ὡς τὰ καλῶς ἰστάμενα πειρώμενος μετακινεῖν, καὶ τὸν πεπηγμένον ὄρον ὑπὸ τῶν νόμων καὶ τῶν μετ'αὐτοῦ συνοδικῶν διαχνώσεων, ὡς μὴ καλῶς ἰδρυμένων, τὸ γε εἰς αὐτὸν ἦκον διασαλεύειν ἐπιχειρῶν " (382).

Αξίζει τέλος να ἐπισημανθεῖ ὅτι ο Δημήτριος Χωματηνός σε ὀρισμένες περιπτώσεις καταφεύγει και



χρησιμοποιεί μετέπιμονής τις σχετικές διατάξεις αποκλειστικά και μόνον των πολιτικών νόμων, προκειμένου να τεκμηριώσει και επισημοποιήσει σχετικές αποφάσεις του. Ενδεικτικά σημειώνουμε αποσπάσματα σχετικών αποφάσεών του:

- α. "ὁ πολιτικός ἐπιτρέπει νόμος φάσκων οὕτω ῥητῶς " (383).
- β. "ὁ δέ γε πολιτικός νόμος ὀρίζεται" (384).
- γ. "οὕτω τοῦ πολιτικοῦ νόμου διακελευομένου " (385).
- δ. "ὁ πολιτικός δέ νόμος ἄλλως ἐπάγει τήν κόλασιν " (386).
- ε. "περί ὧν οἱ πολιτικοί ἐπί τοῖς τοιούτοις διεξιᾶσι νόμοι " (387).

ς. **Παλαιοί και Νέοι Νόμοι.** Στο σύνολο των αποφάσεων του Δημητρίου Χωματηνού γίνεται έκδηλη η εκτίμησή του για την αξία και σημασία που είχαν χι'αυτόν, τόσο οι παλαιοί, όσο και οι νέοι νόμοι. Έτσι παρατηρούμε αλλαχού να ομιλεί για την κύρωση παλαιών νόμων με νεαρές νομοθεσίες ευσεβών βασιλέων (388) και αλλαχού για νεαρές νομοθεσίες Λέοντος του Σοφού και Αλεξίου του Κομνηνού (389), οι οποίες "σοφῶς και φιλοθέως " διευθέτησαν τα περί των μνηστειών και των γάμων "ἀναπληρώσασαι και τό τῶν παλαιῶν νόμων τῶν περί τούτων κειμένων ὑστέρημα" (390).

Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι ο Δημήτριος Χωματηνός



ομιλεί και για αναπροσαρμογή και εκσυγχρονισμό των περί μνηστειών και γάμων διατάξεων, χωρίς όμως να καταργείται τελείως η παλαιότερα νομοθεσία: " *Ἡ δέ γε νεωτέρα νομοθεσία.... θέλουσα μὴ τελείως τὴν πάλαι νομοθεσίαν ἀπρακτεῖν, διορίζεται.....* " (391).

Την अपαρέγκλιτη τήρηση και τη σωστή απόδοση των διατάξεων των παλαιών νόμων και των νεαρών νομοθεσιών όχι κατά " *τὰ δοκοῦντα ἑαυτοῖς ποιεῖν* " (392), αλλά " *ὅσα οἱ τελειτήσαντες διορίσαντο* " (393), συνιστά ο Δημήτριος Χωματηνός προς όλα τα αρμόδια πρόσωπα της εποχής του, που ήταν ταχμένα να εφαρμόζουν τους νόμους, χωρίς να επηρεάζονται από τη ρευστότητα των καιρών και τη μεταβολή των πραγμάτων: " *Πολλάκις γάρ τὰ σήμερον δοκοῦντα ἀδύνατα, δυνατά τὴν αἴριον γίνονται· τῶν καιρῶν τε ἄλλοτε ἄλλως κινούντιον καὶ ἐναλασσόντων τὰ πράγματα* " (394).

Στα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνού συναντούμε και περιπτώσεις, όπου ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος επικαλεῖται μόνο τις νεαρές νομοθεσίες για να στηρίξει τις γνωμοδοτικές του αποφάσεις (395), με το αιτιολογικό ότι αυτές " *ἐπὶ τῶν πρεσβυτέρων νομοθεσιῶν τὸ κράτος ἐκέκτηντο* " (396). Παρά ταύτα όμως στις ίδιες αυτές αποφάσεις του αναγκάζεται να μνημονεύσει και το γεγονός ότι οι νεαρές νομοθεσίες δεν καταργούν καθ'ολοκληρίαν τις παλαιές: " *οὐδέ γάρ ἐπὶ ἀθετήσῃ καὶ ἀργία ἐκείνων καθολικῇ τὰς ἑαυτῶν διατάξεις ἐξήνεγκαν* " (397).

Συμπερασματικά επισημαίνουμε ότι ο Δημήτριος Χωματηνός, για να τεκμηριώσει νομοθετικά και εκκλησιαστικοκανονικά τις διάφορες αποφάσεις του, αναγκαζόταν να καταφεύγει, τόσο στους παλαιότερους



νόμους και κανόνες, όσο και στα "μετά ταῦτα κατὰ διαφόρους καιροῦς γεγονότα θεσπίσματα, συνοδικά τε καὶ βασιλικά, τρανῶς παριστῶντα τὰ τῶν ἀθεμίτων" (398).



ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1. Ένας από τους βασικούς πρωταγωνιστές στο Κράτος της Ηπείρου ήταν και ο αρχιεπίσκοπος Αχρίδος Δημήτριος Χωματηνός.

2. Ο Δημήτριος Χωματηνός διεδραμάτισε σημαντικό ρόλο στις πολιτικές και εκκλησιαστικές εξελίξεις στην ηγεμονία της Ηπείρου το 13ο αιώνα, πράγμα το οποίο τον ανέδειξε ως την κορυφαία εκκλησιαστική και πολιτική φυσιογνωμία της εποχής του.

3. Ο Δημήτριος Χωματηνός ως πρόσωπο υψηλής κοινωνικής και εκκλησιαστικής θέσης, καθώς και σπανίου μορφωτικού επιπέδου, αναδείχθηκε ο πνευματικός ηγέτης των κατοίκων στο Κράτος της Ηπείρου.

4. Τα έργα του αρχιεπισκόπου της Αχρίδος παρουσιάζουν ιδιαίτερο ιστορικό, πολιτικό και νομικό ενδιαφέρον για την περίοδο εκείνη, αφού αποτελούν μία από τις πλέον σημαντικές πηγές της ιστορίας και του δικαίου στο Κράτος της Ηπείρου.



5. Η εξέταση και συστηματική παρουσίαση της πολιτικής θεωρίας του Δημητρίου Χωματηνού μας βοηθά να κατανοήσουμε καλύτερα την ίδρυση και λειτουργία του Κράτους της Ηπείρου και να ερμηνεύσουμε τις αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν την εποχή αυτή.

6. Μέσα από τη συγκέντρωση, επεξεργασία, ανάλυση και ερμηνεία των συγκεκριμένων όρων και των εκφράσεων, καθώς και όλων εκείνων των πολιτικών στοιχείων, που συνθέτουν τις απόψεις του για τη βασιλεία, τον αυτοκράτορα, το Κράτος και τη δικαιοσύνη, διαπιστώνουμε ότι έχουμε μια σαφή και συγκεκριμένη εικόνα για την πολιτική θεωρία του Δημητρίου Χωματηνού.

7. Η ιδιόμορφη πολιτική κατάσταση, συνεπεία της αστάθειας και της σύγχυσης που επικρατούσε στην περιοχή που έζησε και έδρασε ο Δημήτριος Χωματηνός, καθιστούν την πολιτική θεωρία του ως την κυριότερη πολιτική φιλοσοφία της εποχής του. Βεβαίως ο Δημήτριος Χωματηνός δεν ήταν ένας πολιτικός φιλόσοφος με την τρέχουσα σημασία του όρου. Και ενώ δεν προσπάθησε να ορίσει την έννοια του Κράτους, όμως αγωνίσθηκε για να δικαιώσει την ύπαρξή του με τη νομιμοποίηση της εξουσίας του πολιτικού μορφώματος που ιδρύθηκε στα "δυτικά μέρη" της αυτοκρατορίας μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Λατίνους.

8. Μέσα από το εννοιολογικό περιεχόμενο των πολιτειακών όρων που χρησιμοποιεί ο Δημήτριος Χωματηνός φέρουμε



στην επιφάνεια τις πολιτικές ιδέες του συγγραφέα μας, καθώς και την επίδρασή τους στην πολιτική πραγματικότητα της εποχής του.

9. Έχινε σύγκριση της έννοιας και του περιεχομένου των όρων σε σχέση με τη χρήση τους παλαιότερα, για να δούμε αν ήταν η ίδια ή είχε αλλάξει. Το πρόβλημά μας ήταν να διαπιστώσουμε αν την έννοια των όρων τη διατυπώνει συγκεκριμένα ο Δημήτριος Χωματηνός, ή αν η έννοια αυτή βγαίνει αυτονόητα μέσα από τα διάφορα χωρία και τη συνεξέτασή τους. Ακόμη παρέστη η ανάγκη να διερευνήσουμε αν η έννοια αυτή έβγαινε και σε συνάρτηση με τα συμβαίνοντα επίκαιρα στο Κράτος της Ηπείρου, ή μόνον από γενικότερη αναφορά του συγγραφέα μας σε προηγούμενες περιόδους. Και αυτό γιατί ο Δημήτριος Χωματηνός δεν αναφέρεται μόνο στην καθημερινή χρήση των όρων, αλλά και στο περιεχόμενό τους, όπως αυτοί είναι διατυπωμένοι στις πηγές, με αποτέλεσμα να είναι δύσκολο να διακρίνει κάποιος με ευχέρεια, αλλά και βεβαιότητα τι κυριαρχεί στην εποχή του. Αν δηλαδή επικρατεί η αρχική ή κλασσική χρήση των όρων.

10. Στη χρήση των πολιτειακών τεχνικών όρων επικρατεί πολλές φορές ασάφεια και σύγχυση, η οποία οφείλεται στο γεγονός ότι οι πολιτικοί αυτοί όροι έχουν μακρά ιστορία και παράδοση και χρησιμοποιούνται σε πολλές περιόδους για θεσμούς, που έχουν υποστεί ουσιαστικές μεταβολές.



11. Βασικό χαρακτηριστικό της πολιτικής θεωρίας του Δημητρίου Χωματηνού, καθώς και κεντρικό σημείο στο οποίο εστιάζει την προσοχή του, είναι ο θεσμός της βασιλείας - αυτοκρατορίας. Ο όρος και η έννοια της λέξης δεν είναι μόνο στενά συνδεδεμένος με την πολιτική ιδεολογία του, αλλά έχει αποκτήσει και ιστορικό χαρακτήρα με την ίδρυση της αυτοκρατορίας της Θεσσαλονίκης (1227).

12. Ο Δημήτριος Χωματηνός θεωρούσε τη βασιλεία ως την ιδεώδη μορφή πολιτεύματος. Γι' αυτό και υποστήριζε ότι το όνομα και το αξίωμα της βασιλείας ήταν η μοναδική και απαραίτητη προϋπόθεση που θα συντελούσε στην αντιμετώπιση των δυσκολιών και των προβλημάτων που αντιμετώπιζαν τα "δυτικά μέρη" της αυτοκρατορίας μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως το 1204.

13. Ο Δημήτριος Χωματηνός είναι ένθερμος υποστηρικτής του θεσμού της βασιλείας, αλλά σε καμιά περίπτωση δεν συμερίζεται την αυθαίρετη εξουσία.

14. Ο Δημήτριος Χωματηνός ασφαλώς επηρεάσθηκε από το παράδειγμα του βυζαντινού τύπου βασιλείας της Νίκαιας, το οποίο και ενίσχυσε τις χηγενείς τάσεις των δυτικών μερών προς τη βασιλεία.

15. Για τον αρχιεπίσκοπο της Αχρίδος ήταν θεμιτή η προσωρινή συνύπαρξη και αποδοχή περισσότερων



βασιλείων - αυτοκρατοριών μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως το 1204, αφού όλες είχαν ως κοινό στόχο την ανάκτηση της Βασιλεύουσας και την ανασύσταση της μιας ενιαίας Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.

16. Η απόφαση του Δημητρίου Χωματηνού να στηρίξει τη βασιλική εξουσία στα "δυτικά μέρη" φαίνεται ότι βασιζόταν τόσο στο πρότυπο της βασιλείας της Νίκαιας, όσο και στις φιλοσοφικές και θεολογικές του προϋποθέσεις, αλλά και, προ πάντων, στην αντικειμενική εκτίμηση των γενικότερων αναγκών που επέβαλε η Λατινοκρατία και η Βουλγαροκρατία.

17. Το "κάτοπτρο ηγεμόνος" το οποίο ανασυνθέτει μέσα από την πολιτική του θεωρία ο Δημήτριος Χωματηνός είναι αυτό που θεωρούνταν ως πρότυπο του βασιλέως - αυτοκράτορος σε όλη τη βυζαντινή περίοδο.

18. Ο Δημήτριος Χωματηνός εξαίρει την υψηλή θέση του βασιλέως - αυτοκράτορος και κάνει σαφή διάκριση μεταξύ του απλού ηγεμόνα και στρατηγού και του "ονομασμένου" βασιλέως.

19. Η υπεροχή του βασιλέως των Ρωμαίων διατηρείται μέσα και από τις προσαγορεύσεις του Δημητρίου Χωματηνού προς τους άλλους βασιλείς.



20. Για το Δημήτριο Χωματηνό η δυναστική νομιμότητα και η ευγενική καταγωγή αποτελούσαν ουσιαστικό στοιχείο για την εκλογή στο βασιλικό αξίωμα. Η θέση αυτή του αρχιεπισκόπου Αχρίδος κρίνεται ως νέο βασικό στοιχείο στη βυζαντινή πολιτική θεωρία.

21. Ο Δημήτριος Χωματηνός ρητορικά τονίζει τόσο το στοιχείο της βασιλικής καταγωγής όσο και αυτό της προσωπικής υπεροχής και ανδρείας.

22. Οι πληροφορίες μας για την εκλογή και την αναχόρευση των βυζαντινών αυτοκρατόρων στην ύστερη βυζαντινή περίοδο ήταν όχι μόνο περιορισμένες, αλλά συνήθως ασαφείς και αόριστες. Αντίθετα ο Δημήτριος Χωματηνός είναι και ακριβής και λεπτομερειακός. Στην πολιτική του θεωρία αναγνωρίζεται η τυπική συμμετοχή των τριών παραχόντων που απαιτούνταν για την εκλογή του αυτοκράτορα. Αυτό μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι σε προχωρημένες περιόδους της βυζαντινής ζωής εξακολουθεί να τηρείται η σύμπραξη των προβλεπομένων καθεστωτικών παραχόντων.

23. Ο Δημήτριος Χωματηνός βασιζόμενος στη δική του γνώμη υποστηρίζει ότι ο βασιλεύς είναι υποχρεωμένος να υπακούει στους νόμους.

24. Για το Δημήτριο Χωματηνό οι αγώνες των ηγεμόνων στο ανεξάρτητο Κράτος της Ηπείρου για απελευθέρωση και ανάκτηση των χαμένων εδαφών δεν αποτελούν νεωτερισμό



που θεμελιώνεται στη δήθεν νέα ιδεολογία του "βυζαντινού πατριωτισμού", αλλά βρίσκονται μέσα στην παράδοση της "Βυζαντινής ιδέας" και πρέπει να ερμηνευθούν μέσα από τη δυναμική της ιδέας αυτής, που τώρα βέβαια υπηρετούσε νέες ανάγκες και νέες καταστάσεις.

25. Όπως και οι προηγούμενοι βυζαντινοί πολιτειολόγοι έτσι και ο Δημήτριος Χωματηνός έμεινε ακλόνητα προσηλωμένος στην πίστη της μοναδικότητας του στενού δεσμού μεταξύ του Θεού και του αυτοκράτορος (βασιλεία των ουρανών και επίχρεια βασιλεία).

26. Το δίκαιο και η δικαιοσύνη κατέχουν εξέχουσα θέση στην ιεραρχία των πολιτικών αξιών του Δημητρίου Χωματηνού.

27. Βασική πηγή για την απονομή της δικαιοσύνης κατά το Δημήτριο Χωματηνό είναι και το φυσικό δίκαιο. Την ιδέα του φυσικού δικαίου ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος επικαλείται και χρησιμοποιεί σε όλες σχεδόν τις δικαστικές αποφάσεις και γνωμοδοτήσεις του. Γι' αυτόν το φυσικό δίκαιο μαζί με την κείμενη νομοθεσία αποτελούσαν την ασπίδα κατά της αδικίας και του ψεύδους.

28. Ο Δημήτριος Χωματηνός αποδίδει πρωταρχική σημασία στη δύναμη των νόμων και αποκαλεί αυτούς "ασφαλή φύλακα" των ανθρώπων. Χωρίς τους νόμους δεν μπορεί να λειτουργήσει η πολιτεία.



29. Για τον Δημήτριο Χωματηνό "οι πολιτικοί και εκκλησιαστικοί νόμοι" είχαν ισότιμη και ισοδύναμη αξία στην εφαρμογή και απονομή του δικαίου. Για να τεκμηριώσει νομοθετικά και εκκλησιαστικοκανονικά τις διάφορες αποφάσεις του κατέφευγε τόσο στους παλαιούς, όσο και στους νέους νόμους. Ήταν υποστηρικτής της αναπροσαρμοχής και του εκσυγχρονισμού των διαφόρων διατάξεων, χωρίς όμως να αρνείται την αξία και τη δύναμη της παλαιότερης νομοθεσίας.

30. Ο Δημήτριος Χωματηνός ως διαπρεπής νομομαθής, τεκμηριώνει πάντοτε τις αποφάσεις του με παραθέματα από τη νομοθεσία (τα Βασιλικά ή τις Νεαρές των Αυτοκρατόρων), από την προηγούμενη νομολογία, από την Άγια Γραφή και τα κείμενα των Πατέρων της Εκκλησίας, χωρίς όμως να ακολουθεί πάντοτε την ίδια ερμηνευτική μέθοδο.

31. Ο λόγιος αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος ασχολείται περισσότερο με τη νομική πλευρά των υποθέσεων που εκδικάζονταν στο δικαστήριό του, χωρίς όμως να παραβλέπει και την κοινωνική πλευρά, για την οποία επεδείκνυε ιδιαίτερο ενδιαφέρον, εφαρμόζοντας την αρχή της οικονομίας κατά την έκδοση των αποφάσεών του. Με τη σχετική ελευθερία που του παρείχε η νομική πρακτική στην ερμηνεία και την εφαρμογή των νόμων, σε συνδυασμό και με την αναμφισβήτητη οξυδέρκειά του, είχε το περιθώριο να συνεκτιμά πολλούς παράγοντες κατά την αντιμετώπιση των διαφόρων προβλημάτων.



32. Ο Δημήτριος Χωματηνός είναι υποστηρικτής του επιεικούς δικαίου. Με την ιδιαίτερη ευαισθησία και κλίση του, καθώς και με τη συνεχή προσήλωσή του στο δίκαιο και τους νόμους, κινείται με την προωθημένη νομική του σκέψη μέσα στα πλαίσια του βυζαντινού δικαίου, το οποίο είχε αμβλύνει την αυστηρότητα του αρχαίου ρωμαϊκού δικαίου.

33. Το πνεύμα της επίδειξης φιλανθρωπίας από μέρους των ερμηνευτών και εφαρμοστών των νόμων επικαλείται ο Δημήτριος Χωματηνός στις περιπτώσεις που χρειάζεται ερμηνεία για τα "ασαφή και αμφίβολα".

34. Ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος επέδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον και υπέρμετρη κοινωνική ευαισθησία για την απονομή της δικαιοσύνης απέναντι στους νέους, τις γυναίκες και τα ορφανά της εποχής του.

35. Ο Δημήτριος Χωματηνός συνδέει το Κράτος με το δίκαιο και υποστηρίζει ότι μόνον έτσι προάχεται η λειτουργία αμφοτέρων και επιτυγχάνεται η πραγματοποίηση του κοινωνικού ιδεώδους, που είναι το "κοινό συμφέρον". Το πνεύμα του Δημητρίου Χωματηνού είναι η εξυπηρέτηση του "κοινού συμφέροντος", χωρίς όμως να περιορίζονται τα ατομικά δικαιώματα, τα οποία υπηρετούν συγχρόνως και το "κοινό συμφέρον".

36. Στο Κράτος της Ηπείρου οι δικαστικές αρμοδιότητες των επισκόπων και των εκκλησιαστικών δικαστηρίων λειτουργούσαν παράλληλα με αυτές των πολιτικών δικαστηρίων.



37. Οι πολιτικές αντιλήψεις του Δημητρίου Χωματηνού είναι επηρεασμένες από το ρόλο της Εκκλησίας και του Χριστιανισμού, γι' αυτό και προσπαθεί να τις νομιμοποιήσει και με το κύρος της Χριστιανικής παράδοσης και διδασκαλίας.

38. Βασική θέση του Δημητρίου Χωματηνού είναι η αντίθεση ανάμεσα στην ελληνοχριστιανική παιδεία και σ' αυτό που ο συγγραφέας μας θεωρεί ως βαρβαρότητα.

39. Ο συγγραφέας μας είναι ένας από τους στοχαστές της εποχής του και οι πολιτικές του απόψεις είναι επηρεασμένες και από την πολιτισμική του προέλευση, τις σπουδές του και τη λογισότητά του.

40. Τα έκτακτα γεγονότα της εποχής του Δημητρίου Χωματηνού επηρέασαν βαθιά την πολιτική του θεωρία. Δεν πρέπει να παραβλέπουμε την ύπαρξη μιας έκτακτης πολιτικής και εκκλησιαστικής πραγματικότητας, στη διάρκεια της οποίας ο Δημήτριος Χωματηνός δε θεωρούσε μειωτικό γι' αυτόν να μετέχει ενεργά στις διαδικασίες για την διαμόρφωση της νέας έννομης τάξης. Γι' αυτό και η επιχειρηματολογία του στηρίζεται τόσο στην πολιτική θεωρία των Βυζαντινών, όσο και στη σύγχρονη έκτακτη πολιτική πραγματικότητα. Η δυναμική οξυδέρκειά του, που τον βοήθησε να συλλάβει τα μηνύματα της κοινωνίας στην εποχή του, καθώς και η γενικότερη στάση του απέναντι στα προβλήματα που καλείται να επιλύσει αποδεικνύουν την άριστη προσαρμογή του στις καινούργιες πολιτικές συνθήκες.



41. Οι πολιτικές απόψεις του Δημητρίου Χωματηνού μας βοηθούν να κατανοήσουμε σωστά το πολιτειακό μόρφωμα (Ρωμαίων πολιτεία) στην Ήπειρο. Στη διαμόρφωση του νέου - έκτακτου αυτού πολιτικού πλαισίου διαπιστώνουμε και σαφή στοιχεία εμμονής στα πρότυπα που κληροδότησε η βυζαντινή παράδοση, αλλά και νέα στοιχεία που μπορούμε να τα θεωρήσουμε μικρή τομή στην όλη πολιτική ιδεολογία του Βυζαντίου, αφού στηρίζονται στην εφαρμογή ενός έκτακτου και εκ των πραγμάτων επιβεβλημένου πολιτικού διακανονισμού.

42. Τέλος η εκτενής βιογραφία, που παραθέτουμε στην Εισαγωγή για τον αρχιεπίσκοπο της Αχρίδος Δημήτριο Χωματηνό, καλύπτει εν πολλοίς την μέχρι σήμερα έλλειψη μιας συστηματικής μονογραφίας για το βίο και το έργο της μεγάλης αυτής εκκλησιαστικής και πολιτικής προσωπικότητας του 13ου αιώνα. Η καταγωγή και η παιδεία του, η εκκλησιαστική σταδιοδρομία και η δράση του, καθώς και οι σχέσεις του με τους πολιτικούς και εκκλησιαστικούς αξιωματούχους της εποχής του είναι μερικές από τις πληροφορίες, που προσπαθήσαμε να εξιχνιάσουμε.



ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για τις σταυροφορίες βλ. St. Runciman, A. History of the Crusades, I-III Cambridge 1951 και Amin Maalouf, Οι Σταυροφορίες από τη σκοπιά των Αράβων, μετάφραση Αγγελικής Βάντση, Αθήνα 1983, έκδ. Νέα Σύνορα. Ειδικότερα για τη Δ' Σταυροφορία βλέπε εκτενή βιβλιογραφία A.Carile, Per una storia dell'impero Latin di Constantinopoli (1204-1261), Bologna 1972, 15-19.

2. Ο Δημήτριος Χωματηνός σε επιστολή του προς τον Μητροπολίτη Κερκύρας Βασίλειο Πεδιαδίτη μεταξύ άλλων διεκτραχιδεί και τις συνέπειες της Λατινικής κατακτήσεως στα πολιτικά και εκκλησιαστικά πράγματα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας: "*ἐκ τῆς εἰδαίμονος Κωνσταντινουπόλεως τῆ τῶν Λατίνων ἐπιδρομῇ ἢ τε τῆς βασιλείας καί ἢ τῆς ἱεραρχίας λαμπρότης ἠφάντιωται καί διεσπάρησαν, ἄλλος ἄλλαχοῦ οἱ ἀρχιερεῖς*". J.Pitra, αρ.8 στ.44. Για τις συνέπειες από την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως το 1204 βλ. Νικ. Χωνιάτης 593.56 κε. - Γ. Ακροπολίτης 11.10 κε. - D.M.Nicol, Despotate 8-9. - Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 39. - G.Ostrogorsky, Ιστορία Γ' 89-90. - M.Angold, A. Byzantine Government in Exile. Government and Society Under the Lasarids of Nicaea (1204-1261), Oxford 1975.

3. Δ. Χωματηνός, επιστ. προς Γερμανό Β': J.Pitra, αρ.114 στ.488: "*ἐπειδὴ τῶν κοσμικῶν πραγμάτων γέγονε σύγχυσις, ὅποια ὡς ἐγῶμαι, οὐδέπω καί νῦν εἰς τὴν Ῥωμαίων ἐκώμασεν*". Πρβλ. G.Ostrogorsky, Ιστορία Γ' 97-111. - D.M.



Nicol Despotate ix. - Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 40. Για τις συνέπειες στις νομικές και κοινωνικές σχέσεις βλ. D.Simon, *Principes* 449-492. - Αλκμ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Η κοινωνία της Ηπείρου στο Κράτος του Θεοδώρου Δούκα, Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου (Άρτα, 27-31 Μαΐου 1990), Αθήνα 1992, σελ. 313-333.

4. Πρβλ. G.Ostrogorsky, *Ιστορία Γ'* 101-102. - Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 52-53. - D.M.Nicol, *Despotate* 8-9.

5. Για το ρόλο των κρατών αυτών βλ. G.Ostrogorsky, *Ιστορία Γ'* 101 κε. - Π.Γουναρίδης, *Αντίσταση* 152-153. - Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 40-42.

6. Για το Κράτος της Ηπείρου βλ. Α.Μηλιαράκης, *Ιστορία του Βασιλείου της Νίκαιας και του Δεσποτάτου της Ηπείρου*, Αθήνα 1898. - D.M.Nicol, *The Despotate of Epiros*, Oxford 1957. - ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The Despotate of Epiros 1267-1479. A Contribution to the history of Greece in the Middle Ages*, Cambridge 1984. - ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Πρόσφατες έρευνες για τις απαρχές του Δεσποτάτου της Ηπείρου: ΗΧ 22(1980) 39-48. - Α.ΚΑΡΡΟΖΙΛΟΣ, *The Ecclesiastical Controversy between the Kingdom of Nicaea and the Principality of Epiros (1217-1233)*, Θεσσαλονίκη 1973. - G.Prinzing, *Studien zur Provinz - und Zentralverwaltung im Machtbereich der epirotischen Herrscher Michael I und Theodoros Dukas I*, ΗΧ 24(1982) 73-120 και II. ΗΧ 25(1983) 37-112. - G. Prinzing, *Das verwaltungssystem im Epirotischen staat der Jahre 1210 - ca 1246*, Β.Φ 19(1993) 113-126. - F. Bredenkamp, *The Byzantine Empire of Thessalonike*



(1224-1242). Doct. Litt. et Phil. Thesis Rand Afrikaans University Johannesburg 1983. Συντομευμένη έκδ.: The Development of an Imperial Constitution for the Empire of Thessalonike under Theodore Doukas: Εκκλησιαστικός Φάρος 65(1983) 75-129. - Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος τον 13ο αιώνα. ιδεολογική αντιπαράθεση στην προσπάθειά τους να ανακτήσουν την αυτοκρατορία, Θεσσαλονίκη 1990. - Αντωνία Κιουσοπούλου, Ο θεσμός της οικογένειας στην Ήπειρο κατά το 13ο αιώνα, Αθήνα 1990. - Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου (Άρτα 27-31 Μαΐου 1990), ΑΘΗΝΑ (Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος Άρτης "Ο Σκουφάς") 1992.

7. Το κείμενο της Partitio Romaniae (συνθήκης για το διαμελισμό της Ρωμανίας) εξέδωσαν οι G.L.F. Tafel και G.M. Thomas, Urkunden zur alteren Handelsund Staatsgeschichte der Republik Venetig I, Βιέννη 1856, σ.464-488. Κριτική έκδοση A.Carile, Partitio 217-222. Πρβλ. και G.Ostrogorsky, Ιστορία Γ' 89, 301 σημ.176 και Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νικαία και Ήπειρος 40 σημ.12 και 13.

8. Βλ. D.M.Nicol, Despotate 17-19 - G.Prinzing, Verwaltungssystem 113-118.

9. Το λατινικό κείμενο της συνθήκης βλ. G.L.Fr.Tafel - G.M. Thomas, Urkunden II σελ.119-123. Πρβλ. και D.M.Nicol, Despotate 30.

10. Βλ. D.M.Nicol, Despotate 1267-1479.

11. Βλ. Ελένη Ahrweiler - Γλυκάντζη, Η αυτοκρατορία του Μικρασιατικού Ελληνισμού, Ι.Ε.Ε. τόμ. Θ(1980) σ.106-115.



12. Η περίοδος μετά το 1204 είναι περίοδος αγώνων για να περιφρουρηθεί η ορθοδοξία από τις αιρετικές Λατινικές διδασκαλίες. Γι' αυτό ο Δημήτριος Χωματηνός σε σχετική επιστολή του προς τον Πατριάρχη Γερμανό Β' επισημαίνει: *"χρηΐζει αρχιερατικῆς τῷ σώμα τῷ λαοῦ κεφαλῆς. ἵνα τὸ σεσαλειμένον στηριξῆ, καὶ τὸ ἀπλωσιμένον καὶ πεπλανημένον ἀνασώσῃται καὶ τὸ μεμολυσιμένον τῆς Λατίνων βδελυγμίας ἀποκαθάρῃ περὶ ὀαντηρίοις προσήκουσι"*. J.Pitra, αρ.150 στ.579.

13. Οι επιστολές και τα έγγραφα του Ιωάννη Απόκαυκου εκδόθηκαν από τους V. Vasiljevskij, Epirotica saeculi XIII: VVr, 3(1986) 233-299. - A.Papadopoulos - Kerameus, Noctes Petropolitanae, S.Petersburg 1913, 249-294. - Του ιδίου, Αθηναϊκά εκ του ΙΒ' και ΙΓ' αιώνος: Αρμονία 3(1902) 285-292. - Του ιδίου, Κερκυραϊκά: VV 13(1906) 334-351. - Του ιδίου, Συμβολή εις την ιστορίαν της αρχιεπισκοπῆς Αχρίδος: Sbornik Statei V.I. Lamanskomu 1(1907) 226-250. - Του ιδίου, Συνοδικά γράμματα Ιωάννου του Αποκαύκου, Μητροπολίτου Ναυπάκτου: Βυζαντίς 1(1909) 3-30. Του ιδίου, Κανονικαί πράξεις Γεωργίου Βαρδάνη και Ιωάννη Αποκαύκου περί κληρονομικῆς υποθέσεως Θεοδώρου Διαβατηνού: Εκκλησιαστικός Φάρος 4(1909) 65-67. - Του ιδίου, Ιωάννης Απόκαυκος και Νικήτας Χωνιάτης: τεσσαρακονταετηρίς της Καθηγερσίας Κ.Σ.Κόντου, εν Αθήναις 1909, 373-382. - S.Pétridés, Jean Apokaukos, lettres et autres documents inédits: IRAIK 14(1909) 69-100. Επιστολές και έγγραφα του Ιωάννη Απόκαυκου εξέδωσε και η Ελένη Βέη-Σεφερλή από τα κατάλοιπα του Ν.Βέη: N.Bees, Unedierte Schriftstucke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos des Metropolitens von Naupaktos in Aetolien:



BNJ 21(1971/76) 57-160. Νέα έκδοση των έργων του Ιωάννη Απόκαυκου στη σειρά του Corpus Fontium Historiae Byzantinae ετοιμάζει ο Καθηγητής Β. Κατσαρός. Για το βίο και το έργο του Ιωάννη Απόκαυκου βλ. τις μονογραφίες των: W. Wellnhöfer, Johannes Apokaukos, Metropolit von Naupaktos in Aetolien, Freising 1913. - Π.Κ.Πολάκης, Ιωάννης Απόκαυκος, Μητροπολίτης Ναυπάκτου. Εν Ιεροσολύμοις 1923. - Κ.Λαμπρόπουλος, Ιωάννης Απόκαυκος. Συμβολή στην έρευνα του βίου και του συγγραφικού έργου του. Αθήνα 1988.

14. Επιστολές του Γεωργίου Βαρδάνη εξέδωσαν ο Α. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς στα Κερκυραϊκά (βλ. παραπάνω σημ.13), ο Ανδρ. Μουστοξύδης, Storia delle Cose Corciresi, Corfu 1848, L-LVII, ο R.- J. Loenertz, Lettre de Georges Bardanes, metropolit de Corcyre au patriarche occumenique Germain II: E.E.B.S. 33(1964) 87-118, ο E. Kurtz, Georgios Bardanes, Metropolit von Kerkyra: BZ 15(1906) 603-613 και Christophoros von Ankyra als Exarch des Patriarchen Germanos II: BZ 16(1907) 120-142, οι J.Hoeck - R.-J.Loenertz, Nikolaos - Nektarios von Otranto, Abt von Casole. Studia Patristica et Byzantina XI, Ettal 1965, όπου και βιογραφικά στις 6.112-122. Βιογραφικά στοιχεία για το Γ.Βαρδάνη βλ. επίσης και στους: E. Kurtz, Bardanes 610 - 613. - Ν.Τωμαδάκης, Οι λόγιοι του Δεσποτάτου της Ηπείρου και του Βασιλείου της Νικαίας, έκδ. Π.Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1993, 59-72. - Σπ. Κ. Παπαγεωργίου, Ιστορία της Εκκλησίας της Κέρκυρας από της συστάσεως αυτής μέχρι του νυν, εν Κερκύρα 1920, 35-44. - R.Aubert, Georges Bardanes: DHGE 20(1984) ser. 593-595. - Acconcia Longo, Per la storia di Corfu nel XIII secolo: RSBN 22-23 (1985-1986) 209-243.



15. Οι επιστολές και τα έργα του Δημητρίου Χωματηνού εκδόθηκαν από τον καρδινάλιο J.Pitra, *Analecta Sacra et classica, Spicilegio Solesmensi parata*, VI. Paris - Rome 1891. Νέα έκδοση που βρίσκεται ήδη στο Τυπογραφείο ετοίμασε ο G.PRINZING. Βλ. του ΙΔΙΟΥ (πολυγραφημένη έκδοση), *Die pονήματα διάφορα des Demetrios Chomatenos (Chartophylax und Erzbischof von Oxrid (1215-1236)). Einleitung zum Gesamtcorpus, Kritische Edition der Akten 1-77 sowie Auswertung im Rahmen der Verwaltungsgeschichte von Epeiros 1205-1230.* Munster 1980. Μερικά έγγραφα του Δημητρίου Χωματηνού περιλαμβάνονται και στην έκδοση του Α.Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Συμβολή (βλ. παραπάνω σημ.13). Μεμονωμένα έγγραφα εξέδωσαν και οι: G.Ostrogorsky, *Pismo Dimitrija Homatijiana sv. Savi i oldomak Homatijanovog pisma patrijarhu Germanu o Savinom pocvecenju.* Svetosavkj Zbornik, Kn. 2 Beograd 1938 91-125 (= *Sabrana dela* IV. 170-189). - D.Simon, *Witwe Sachlikina gegen Witwe Horaia.* *Fontes Minores* VI, Frankfurt Main 1984, 325-347. - Του ιδίου, *Princeps legibus solutus.* Die Stellung des byzantinische Kaisers zum Gesetz. *Gedachtnisschrift für Wolfgang Kunkel*, hrsg. von D. Nörr und D.Simon, Frankfurt am Main 1984, 449-492. - A. D'Emilia, *Tre απαράνσεις di Demetrios Chomatianos n materia d'Αλληλοκληρονομία,* *Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici* NS 1(XI) - *In memoria di Silvio Mercati*, Roma 1964, σ.103-119. - Angeliki E. Laiou, *Contribution a l'étude de l'institution familiale en Epire au XIIIème siècle,* *FM* 6(1984) 275-323.

16. Πρβλ. Μ.Κορδώσης, *Κατάκτηση 54.* - Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, *Αναχόρευση 40.* - D.M.Nicol, *Despotate* x-xi.



17. Για το Μιχαήλ Α' Δούκα Ἀγγελό Κομνηνό βλ. D.M.Nicol, Despotate 24-47.

18. Για το σεβαστοκράτορα Ιωάννη Ἀγγελό Κομνηνό βλ. D.M.Nicol, Despotate 11. - D.Polemis, The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography, London 1968, 87-88, αρ.40. - Κ.Βαρζός, Η γενεαλογία των Κομνηνών, Θεσσαλονίκη 1984, τόμ.Ι, σελ.641 κε., αρ.90. - G.Ostrogorsky, Ιστορία Γ' 308, σημ.50. - A.Karpozilos, The Ecclesiastical Controversy between the Kingdom of Nicaea and the Principality of Epiros (1217-1230), Θεσσαλονίκη 1973, σελ.37.

19. Βλ. D.M.Nicol, Despotate 59. - G.Ostrogorsky, Ιστορία, Γ', 108.

20. Πρβλ. P.Magdalino, Τα χαρτουλαράτα της Βόρειας Ελλάδας το 1204, Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου (Ἄρτα, 27-31 Μαΐου 1990), Αθήνα 1992, σελ.31.

21. J.Pitra, αρ.114 στ.489: "*Καί ἵνα οἱ κύκλωθεν δυσμενεῖς συστέλλωνται οὗς ὁ κραταιός οὗτος καί ἅγιος ἡμῶν βασιλεύς ἐκ τῆς περιχώρου ταύτης ἀμυθήτοις ἰδρωῶσι καί πόνοις ἀπῆλασε*". Πρβλ. Αἰκ.Σταυρίδου-Ζαφράκα, Νίκαια καὶ Ἡπειρος 191.

22. J.Pitra, αρ.114 στ.489: "*ἡ γάρ ἐῷα λῆξις μόγις ἔχειν ἐπαρκεῖν ἑαυτῇ, ὡς πολλῶν καί ταύτην δυσχερειῶν ἐκάστοτε περικυκλουσῶν*". Για τα ειδικά προβλήματα που αντιμετώπιζε η αυτοκρατορία της Νίκαιας βλ. Ν. Τωμαδάκης, Οι λόγιοι 8-20 και Αἰκ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, Νίκαια καὶ Ἡπειρος 94-102.



23. Βλ. D.M. Nicol, Despotate 104-105. - Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 118. - G.Ostrogorsky, Ιστορία, Γ', 113.

24. Η παρουσία των Βουλγάρων στα βόρεια σύνορα του Κράτους της Ηπείρου την εποχή αυτή, θεωρήθηκε από όλους και ιδιαίτερα από το Δημήτριο Χωματηνό ως κακό αποτρόπαιο: "*οί εν τῇ χώρᾳ τοῦ Ζιγού κατοικοῦντες, κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐξουσίας τραχηλιάσαντες, ὡς τὸν ζυγὸν ταύτης ἀναιδῶς ἀπειχενισάμενοι, καὶ τῇ ἑαυτῶν τυραννίδι πολὺν κίχλον περιλαβόντες χωρῶν, σχεδὸν τι τῆς Ἑσπερίου λήξεως*". Για τους Βουλγάρους στο Κράτος της Ηπείρου βλ. Βασιλ. ΔΗΜΟΥ, Εθνολογικά στοιχεία στα έργα του Δημητρίου Χωματηνού, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου (Αρτα, 27-31 Μαΐου 1990), Αθήνα 1992, 290-293.

25. Βλ. G.Ostrogorsky, Ιστορία, Γ', 105. - D.M. Nicol, Despotate 59-60.

26. J.Pitra, αρ.8 στ.40: "*χρόνιος ἐν Βουλγάροις ἐγώ, τὸ βάρβαρον ἐκ μακροῦ καὶ ἐπὶ τῷ πάσης ἀρετῆς πεπλησμένῳ καὶ δυνάμειως λόγου καὶ σοφίας, τῆς τ' ἔνδον, τῆς τε θύραζε*".

27. J.Pitra, αρ.52 στ.236: "*τῆς ἐξουσίας δὲ τῶν Βουλγάρων τῶν Ῥωμαϊκῶν χωρῶν δραξαμένης*".

28. Για τις σχέσεις του Μιχαήλ Α' Δούκα με την Πελοπόννησο βλ. Μ.Κορδύσης, Σχέσεις του Μιχαήλ Αγγελίου Δούκα με την Πελοπόννησο: Η.Χ. 22(1980) 49-57.



29. Πρβλ. Μ.Κορδύσης, Κατάκτηση 179.

30. Για την μάχη στον "Κούντουραν έλαιώνα" όπου ηττήθηκε ο Μιχαήλ Α' Δούκας βλ. Μ.Κορδύσης, Κατάκτηση 100-106.

31. J.Pitra, αρ.22 στ.93: "*συνελαλήσαμεν ποτε και περί της τοῦ Πελοποννησιακοῦ τόπου ἀπολυτρώσεως· περί γοῦν τῶν λαληθέντων οἶδε ὁ Θεός. οὐ τοῦ παρόντος λέγειν καιροῦ*".
Πρβλ. Μ.Κορδύσης, Κατάκτηση 179.

32. Βλ. Μ.Κορδύσης, Κατάκτηση 138.

33. Βλ. D.M.Nicol, Despotate 38.

34. Κατά τον D.M.Nicol, Despotate 38, η προσάρτηση της Κέρκυρας μπορεί με πιθανότητα να χρονολογηθεί το 1214.

35. Βλ. D.M.Nicol, Despotate 35-36.

36. Το ανεξάρτητο κράτος της Ηλείου με τις νίκες του Μιχαήλ Α' Δούκα εκτεινόταν τώρα από το Δυρράχιο, ως τη Ναύπακτο. Πρβλ. D.M.Nicol, Despotate 36. - Μ.Κορδύσης, Κατάκτηση 138.

37. Για τον ξαφνικό θάνατο του Μιχαήλ Α' Δούκα βλ. D. M. Nicol, Despotate 42. Τώρα ο G.Prinzing προτιμά το έτος 1214 ως έτος θανάτου του Μιχαήλ Α' Δούκα. Βλ. G.Prinzing, Verwaltungssystem 113.



38. Οι πηγές της εποχής, τα χρυσόβουλλα και τα νομίσματα τον αναφέρουν ως Θεόδωρο Δούκα ή ως Θεόδωρο Δούκα Κομνηνό. Η επωνυμία Άγγελος σπάνια προστίθεται. Πρβλ. και D.M.Nicol, Despotate 11. - G.Ostrogorsky, Ιστορία Γ' 109 και 308 σημ.50.

39. Ο Ιωάννης Απόκαυκος εύχεται στο Θεόδωρο Δούκα "*καί γην πατήσαι τήν Κωνσταντίνοι καί τήν ἐν τοῖς ἐκεῖσε βασιλείοις αἰλίην*". Epirotica αρ.25 σ.258 = Noctes Petropolitanae Αρ.19 σ.284. Πρβλ. G.Ostrogorsky, Ιστορία, Γ', 109.

40. Βλ. D.M.Nicol, Despotate 49.

41. Βλ. D.M.Nicol, Despotate 51.

42. Βλ. D.M.Nicol, Despotate 51.

43. Βλ. D.M.Nicol, Despote 58.

44. Το Δυρράχιο και τα Σέρβια ήταν δύο φρούρια μεγάλης στρατηγικής σημασίας στα όρια της επικράτειάς του. Πρβλ. D.M.Nicol, Despotate 58-59.

45. Ο Πρόσακος ήταν οχυρό κάστρο στον Αξιό. Μετά τη κατάληψή του ο Ιωάννης Απόκαυκος σε επιστολή του προς το Θεόδωρο Δούκα τον συγχαίρει και του εύχεται "*καί τό βασιλικόν καί πάτριον ὑποθήσει σέ πέδιλον*". Epirotica, αρ.3 σ.245.23-24.



46. Βλ. G.Ostrogorsky, Γ', 110. - D.M.Nicol, Despotate 63. - Αλκ.Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 66 σημ.63. - J. Longnon, Reprise 141-146.

47. Πρβλ. G.Ostrogorsky, Γ', 110.

48. Βλ. D.M.Nicol, Despotate 10, 64.

49. Κατά το Γεώργιο Ακροπολίτη 40.1-20 ο Θεόδωρος Δούκας είχε την απαίτηση να τον προσκυνήσει ο στρατός του αντιπάλου του Ιωάννη Γ' Βατάτζη ως αυτοκράτορα: *"έβούλετο γάρ ως βασιλέα εκείνον πάντας ἔχειν Ῥωμαίους, ἐπεὶπερ καί ως βασιλείς ἐφημιζέτο"*.

50. G.Ostrogorsky, Γ' 114.

51. Βλ. D.M.Nicol, Despotate 110.

52. Για τη μάχη της Κολοκοτινίτσας βλ. D.M.Nicol, Despotate 110-111. Πρβλ. και Αλκ.Σταυρίδου-Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 82-83.

53. Βλ. G.Ostrogorsky, Γ', 115. Για τις εδαφικές απώλειες μετά τη μάχη στην Κολοκοτινίτσα βλ. Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Η αυτοκρατορία της Θεσσαλονίκης 159-162.

54. Πρβλ. D.M.Nicol, Despotate 111.

55. Πρβλ. Μ.Κορδύσης, Κατάκτηση 61-63. - Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 50.



56. Βλ. Π.Γουναρίδης, Η φεουδαρχία στο Δεσποτάτο της Ηπείρου, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου (Άρτα, 27-31 Μαΐου 1990) σελ.42. Πρβλ. G. Prinzing, Provinz - und Zentralverwaltung (Teil II) H.X. 25(1983) 68-69 και Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Η Κοινωνία της Ηπείρου 325-329.

57. J.Pitra, αρ.78 στ.335-336. - Πρβλ. και G.Prinzing, Studien zur Provinz - und Zentralverwaltung im Machtbereich der epirotischen Herrscher Michael I und Theodoros Doukas, HX 24(1982) 73-120 και 25(1983) 37-113.

58. Βλ. D.M.Nicol, Despotate 42-43.

59. J.Pitra, αρ.59 στ.264: "*καί οτι τῆς κοσμικῆς τῶν πραγμάτων συγκρίσεως ἐπικρατησάσης ἐπί πολύ*".

60. Epirotica, 6, σ.252.3. Με τον όρο "*καιρική ἀνωμαλία*" νοείται η επανάσταση των Βουλγάρων κατά των Βυζαντινών, όταν επί των ημερών του Καλογιάννη (1197-1207) η Δυτική Μακεδονία προσαρτήθηκε προσωρινά στο Βουλγαρικό κράτος. Πρβλ. G.Ostrogorsky, Γ', 82. - D.M. Nicol, Despotate 49.- Κ.Λαμπρόπουλος, Ιωάννης Απόκαυκος 189.

61. J.Pitra, αρ.59 στ.267.

62. Για τον Κωνσταντίνο Δούκα, βλ. Κοσμάς Λαμπρόπουλος, Ιωάννης Απόκαυκος 69-73. - G.Prinzing, Studien II, 68-69. - Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Η Κοινωνία της Ηπείρου 325-329.



63. S.Pétrides, αρ.ιχ σ.79.34-36 "Καί μαρτύρομαί σοι τήν ἔφορον δίκην, ὡς ἄχρις ὀγδοήκοντα καί ἑκατόν ὑπερτίρων ἢ πᾶσα τῆς ἐκκλησίας ἐστίν ἀπαίτησις· καί οἱ τελεσταί τῶν τοσοῦτων πόθεν καταβαλοῦνται χιλιάδα χρυσοῦ·".

64. S.Pétrides, αρ.ιχ, x, xi.

65. Unedierte, αρ.68 σ.126.33-34 "τά μὲν χωρία ἐξηνθροκπίσθησαν, ὡς πρὸς βοινοὺς καί νάπας καί κατάδενδρα ὄρη καί θάμινους δασεῖς ἀποφειγόντων τῶν οἰκητόρων".

66. S.Pétrides, αρ.χ σ.84.16-18 "καί τοὺς μὲν κατωκάρα ἠωρημένους, ἄλλοις δέ χειροδέτους καί ῥαβδιζομένους ἑτέρους καί μυρία πάσχοντας τὰ δεινά, ὡς τὸν ἡμῖν ποθειόμενον χρυσὸν ἐξεμέσωσιν".

67. Unedierte, αρ.53 σ.109-110, αρ.27 σ.88.109 κε, αρ.25 σ.84.10 κε.

68. Δημ. Χωματηνός, J.Pitra, αρ.96 στ.413-414, αρ.127 στ.525, αρ.71 στ.310, αρ.59 στ.263, αρ.96 στ.413.

69. Ο Ιωάννης Απόκαυκος σε ἐπιστολή του πρὸς το Νικόλαο, ἐπίσκοπο Βονδίτης περιγράφει τις καταστροφές που προκάλεσαν οἱ πειρατές στη Ναύπακτο βάζοντας φωτιά στην πόλη. Unedierte, αρ.99 σ.149-150. Βλ. καὶ χρυσόβουλλο λόγος του Θεοδώρου Δούκα γιὰ τὴ Ναύπακτο του 1228: Epirotica, αρ.29 σ.296.33 κε.

70. J.Pitra, αρ.51 στ.231.

71. J.Pitra, αρ.52 στ.235-236 καὶ αρ.53 στ.240.

72. J.Pitra, αρ.48 στ.217.



73. J.Pitra, αρ.51 στ.231.

74. J.Pitra, αρ.59 στ.264: *"καί ὅτι τήν ἐκείνων δυναστείαν ἡ Βουλγαρική τῶν βαρβάρων ἐξοισία διαδεξαμένη, καί ἄκοντας σιαπτῶν τούτους ἠνάγκασεν"*.

75. Δημ. Χωματηνός, αρ.91.402, αρ.92.406: *"διά τέ τήν στέρησιν τοῦ ἀμπελῶνος, διά τε τήν τῶν ζαρκῶν ἐνδειαν, ἀπόδημος τῆς πατρίδος γίνεται"*, αρ.99.421, αρ.136.541, αρ.102.434. αρ.141.553. Βλ. Αἰκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Η Κοινωνία τῆς Ηπείρου 324. Πρβλ. Μ. Κορδύσης, Κατάκτηση 62.

76. Βλ. G.Ostrogorsky, Ιστορία, Γ', 82-83, 103. - D.M.Nicol, Despotate 20.

77. J.Pitra, αρ.52 στ.235-236 καί αρ.50 στ.228.

78. J.Pitra, αρ.102 στ.434: *"ἕως οὗ ἡ κοσμική θύελλα καί τά κατὰ Βερροίαν συνέσεισέ τε καί συνετάραξε. Καί αὐτός ἐκεῖθεν φυγᾶς γεγονῶς, πλανήτων βλον ἔτριβε καί ταλαίπωρον"*, αρ.20 στ.79: *"ἡ κοσμική ταραχή καί ταύτην σὺν ἅμα τῷ ἰδίῳ ἀνδρὶ τῆς πατρίδος ὑπερορίσασα"*.

79. D. M.Nicol, Despotate 16.

80. Δημ. Χωματηνός, αρ.114 στ.490: *"μετά γάρ τήν ἄλωσιν τῆς μεγαλοπόλεως, ὅσοι τῆς συγκλήτου βουλῆς ζῶντες ἐναπελείφθησαν, οἱ μὲν πρὸς Ἀνατολήν ἀπείδον, οἱ δέ πρὸς τήν δύσιν ἐμάκρυναν φυγαδεύοντες"*. Βλ. D.M.Nicol, Studies in Late Byzantine History and Prosopography, Var. Repr. London, 1986, IV, 11. Πρβλ. Αἰκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Η Κοινωνία τῆς Ηπείρου 315-316.



81. J.Pitra, αρ.22 στ.93-94: " *λαόν γάρ οὐκ εὐάριθμον ἢ τοῦ Πέλοπος τῇ ἡμετέρᾳ αἰλῇ παρεπέμψατο*" γράφει σε επιστολή του ο Θεόδωρος Δούκας προς τον πεθερό του Ιωάννη Χαμαρέτου Γεώργιο Δαιμονοχιάννη. Πρβλ. Μ.Κορδύσης, Κατάκτηση 126-132. D.M.Nicol, Refugees 17-18. - P. Magdalino, Neglected Authority 316-323.

82. J.Pitra, αρ.8 στ.42, αρ.150 στ.578.

83. Βλ. G.Ostrogorsky, Γ', 101. - D.M.Nicol, Refugees 3-33. Πρβλ. και σημ. 35 και 36.

84. Δημ. Χωματηνός αρ.22 στ.93-94 και αρ.114 στ.490. - Ιωαν. Απόκαυκος: " *ὡσπερ τί σμήνος μελισσῶν ἀδινάων τοῦ σίμβλου αὐτῶν ἀναχυθέν καί ἀπορρυέν* ". Βλ. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ - ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Περί συνοικισμού των Ιωαννίνων 454. Για τους Πρόσφυγες στα Ιωάννινα βλ. D.M.Nicol, Despotate 16, 42.

85. Βλ. D.M.Nicol, Refugees 17-18. - Πρβλ. M.Angold, Government 11. - Αλκ.Σταυρίδου-Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 51. - Α.Δένδιας, Διενέξεις μεταξύ αυτοχθόνων και προσφύγων εν Ηλείῳ μετά το 1204 και η ακολουθηθείσα εποικιστική πολιτική, Atti dello VIII Congresso Internazionale di Studi Bizantini 1951, Studi Bizantini e Neoellenici 8(1953) 302-306.

86. Για τα προβλήματα που αντιμετώπισε ο ελληνικός κλήρος στις λατινοκρατούμενες περιοχές βλ. R.L. Wolff, The Organisation of the Latin Patriarchate of Constantinople, Traditio, 6(1948) 33-60.



87. J.Pitra, αρ.54 στ.245-246: " πολλήν μὲν γὰρ προέθεντο βίαν οἱ τῆς Ἰταλικῆς ἱερατείας προϊστάμενοι. ἵνα τὸ καθ' ἡμᾶς ἅπαν ἱερατικὸν τε καὶ τὸ μοναχικὸν ὑποκλίνωσι τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ πάππα τῆς Ρώμης, ὥστε καὶ ἀναφέρειν ἐκεῖνον ἐν τοῖς καιροῖς, καθ' οὓς εἰώθασι μνήμην τῶν ἀρχιερέων οἱ τοῦ βήματος τίθεσθαι, καὶ τοῖς ἔθεσι τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἀκολουθεῖν. Πλὴν ὀλίγους εἶρον λίαν πάνυ πεισθέντας τοῖς αὐτῶν ἐπιτάγμασιν, ὄθεν καὶ τοῖς μὴ πειθομένοις αἰκοίαις τε καὶ παντοίαις κακιώσεσι καὶ ταῖς εἰς περιουσίαν ζημίαις ἀνιλεῖως καθιπέβαλον ".

88. Δημ. Χωματηνός, J.Pitra, αρ.114 στ.490: " τὸ ἡμῖν τῆς ὑπὸ τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον ἐπαρχίας, ἐν τῇ δίσει τυγχάνον ἐστίν ".

89. Η επιστολή του Μητροπολίτου Κερκύρας Βασιλείου Πεδιαδίτη προς τον πάπα Ιννοκέντιο Γ' δημοσιεύθηκε το πρώτον από τον Αρχ. Ανδρόνικο Κ. Δημητρακόπουλο στο "Εθνικόν Ημερολόγιον" του έτους 1870 σελ.187-192 και στη συνέχεια από το Σπ. Παπαχεωρχίου, Ιστορία της Εκκλησίας της Κέρκυρας, Κέρκυρα 1920, σελ.30-34.

90. Epirotica, αρ.13 σ.261-262, αρ.14 σ.266.6 κε.

91. J.Pitra, αρ.8 στ.44-45.

92. Βλ. Βασιλ. Δήμου, Εθνολογικά 295-298. Τα ίδια αισθήματα έτρεφαν για τους Έλληνες οι Λατίνοι. Ο πάπας Γρηγόριος Θ' σε επιστολή του προς τον Λατίνο αρχιεπίσκοπο της Πάτρας με ημερομηνία 20 Δεκ. 1233 χαρακτηρίζει τους



Ἑλληνας ἀπιστοὺς " ἐχθροὺς τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας " βλ. Μ.Κορδῶσης, Κατάκτηση 145.

93. J.Pitra, αρ.54 στ.247: " ὁ κοινωνῶν ἐκείνοις ἐν τε δόγμασι καὶ διδάγμασιν, ἅπερ ἡ ἡμετέρα μερὶς ἀπεβάλετο, ἐν οὐδενί πράγματι κοινωνήσει ἡμῖν ". Πρβλ. G.Ostrogorsky, Ἱστορία Γ', 101.

94. J.Pitra, αρ.80 στ.341.

95. Βλ. το κείμενο τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Δημ. Χωματηνοῦ πρὸς τοὺς Γραικοὺς μοναχοὺς τῆς Μονῆς Ἰβήρων J.Pitra, αρ.54 στ.245-250.

96. J.Pitra, αρ.54 στ.248: " Ὅθεν φημέν ὡς μακαριστοὶ καὶ πολλῶν ἀξιοὶ ἐγκωμίων οἱ τῇ ἀθέσμῳ βίᾳ τῆς Λατινικῆς ἐξουσίας εἰς γε τὴν μετάθεσιν τῶν καθ' ἡμᾶς ἱερῶν ἔθῶν, οἰδαμῶς ὑπετάγησαν, ἀλλὰ τὰ ἑαυτῶν προδόντες εἰς κάκωσιν σώματα καὶ τὰ αὐτοῖς ὑπάρχοντα διαπτύσαντες, ἵνα τῶν πατριῶν ἔθῶν προδῶται μὴ γένωνται, μάστιγες τῇ προαιρέσει λαμπροί, λαμπρῶς ανεφώνησαν, οἷς εἰ οἶδαμεν, οὕτω θεαρέστως ἠγωνισαμένοις καὶ τὴν πίστην τετηρηκόσιν ὁ τῆς δικαιοσύνης πλακῆσεται στέφανος ".

97. Epirotica, αρ.14 σ.264.10-20 καὶ αρ.15 σ.265-267.Βλ. D.M.Nicol, Despotate 86. - A.Karpozilos, Controversy 54-55. - M.Angold, Government 15. - Αἰκ.Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια καὶ Ἡπειρος 58. -

98. Σχετικὴ μελέτη μας με σχόλια καὶ ἀνάλυση στο περιεχόμενο τοῦ ενδιαφέροντος κειμένου αὐτῆς τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Βασιλείου Πεδιὰδίτη ετοιμάζεται γιὰ δημοσίευση.



99. Πρβλ. Αλκ.Σταυρίδου - Ζαφράκα, Η κοινωνία της Ηπείρου στο κράτος του Θεοδώρου Δούκα, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου (Άρτα, 27-31 Μαΐου 1990) Αθήνα 1992 σελ.326-327.

100. Βλ. Κοσμάς Λαμπρόπουλος, Ιωάννης Απόκαυκος 69-73. Πρβλ. Αλκ.Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 75. - G. Prinzing, Studien II. 68-69. - D.M.Nicol, Despotate 54-55.

101. Unedierte, αρ.83 σ.141, αρ.60 σ.117, αρ.62 σ.118-119.

102. Unedierte, αρ.62 σ.118-119.

103. Unedierte, αρ.27 σ.87: "*γάμοις ἐπιστατεῖ, παράνομα σινοικέσια ἐπὶ χώρας μένειν παρακελείεται*".

104. Unedierte, αρ.27 σ.87, αρ.6 σ.63.37 κε, αρ.34 σ.92-94.

105. Ο Δημήτριος Χωματηνός σε επιστολή του προς το Μητροπολίτη Κερκύρας Βασίλειο Πεδιαδίτη γράφει ότι η βαρβαρική εξουσία των Βουλγάρων "*οὐ πρό πολλοῦ καί τήν ἡμετέραν ταύτην ἐγκράτως θεμένη ὑφέαυτῆς κατέστησε ἀρχιερεῖς ὁμογλώσσους ἐν ταῖς πανταχοῦ τούτου κλίματος ἐκκλησίαις*". J.Pitra, αρ.8 στ.42. Πρβλ. D.M.Nicol, Despotate 85.

106. Βλ. παραπάνω σημ. 105. Ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος Δημήτριος Χωματηνός στον απολογητικό του λόγο προς τον Πατριάρχη Γερμανό Β' περιγράφει με λεπτομέρεια τις συνέπειες που είχε για την Εκκλησία των δυτικών μερών η Βουλγαρική αυτή επέμβαση: "*Τῆς Λατινικῆς δέ χειρός σχεδόν*



τί πάντα περιλαβούσης τά πρός ἥλιον δύνοντα. τῆς Βουλγαρικήσ ἀνειθεν λήξεως, καί τῶν ἐννόμιων ἀρχιερέων τῶν ὑπ'αὐτοῖς ἐπισκοπεῖων ἀπελαθέντων καί τήν ὑπερορίαν, τῶν μὲν τέλος τοῦ βίου εὐρόντων, τῶν δέ ἀρχὴν ὀδυνηρᾶς βιοτῆς, οὐδέ ἢ τῶν Σερβιωτῶν ἐκκλησία τοῦ κοινοῦ τούτου κακοῦ διέμεινε ἀπείραστος εἰς τό πᾶν, ἀλλ' ἢ μὲν ἱεραρχική κεφαλή ταύτης ὄχετο κατὰ τοῖς λοιποῖς (τήν γάρ πρός θάνατον ὤδειυσεν), ὁ δέ γε λαός τῆ σιδερά ράβδῳ τῆς ἐφισταμένης ἐξουσίας ἐτρίχετο ". J.Pitra, αρ.150 στ.577-578.

107. Βλ. σχετική ἐπιστολή τοῦ Δημητρίου Χωματηνοῦ πρὸς το Μητροπολίτη Κερκύρας Βασίλειο Πεδιαδίτη "περὶ τῶν χειροτονηθέντων παρὰ τῶν Βουλγαροεπισκόπων, τῶν ἀπὸ τῆς Ζαγοράς ἐξελθόντων " J.Pitra, αρ.8 στ.39-46.

108. J.Pitra, αρ.8 στ.43-45.

109. Τα ἐκκλησιαστικά γεγονότα κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἐντασης τῶν πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν σχέσεων μεταξύ τῆς αυτοκρατορίας τῆς Νίκαιας καὶ τοῦ Κράτους τῆς Ἠπείρου βλ. A.Karpozilos, Controvercy 46-95. - Αἰκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια καὶ Ἡπειρος 146-186. - D. M. Nicol, Despotate 76-102.

110. Για τὴν ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τῶν ηγεμόνων τῆς Ἠπείρου βλ. D. M. Nicol, Despotate 76-102.

111. Πρβλ. D. M. Nicol, Despotate 89-90. - Αἰκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια καὶ Ἡπειρος 147-148.

112. Ἐπίσκοποι που χειροτονήθηκαν στα δυτικά μέρη τῆν ἐποχὴ αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἱεραρχία τοῦ Κράτους τῆς Ἠπείρου, τῆς



οποίας πρόεδρος ήταν ο αρχαιότερος κατά την τάξη Μητροπολίτης Ναυπάκτου Ιωάννης Απόκαυκος, μεταξύ άλλων ήταν και οι: Αχρίδος ο Δημήτριος Χωματηνός, Κερκύρας ο Γεώργιος Βαρδάνης. Πρβλ. D. M. Nicol, Despotate 41, 88 και 102 σημ.44.

113. Ο Πατριάρχης Γερμανός Β' στην απαντητική επιστολή του προς το Δημήτριο Χωματηνό γράφει: "*κιμαγωγίας ἀνήγειρε τό σόν χρίσμα και κλίθονας κατά τής ἐκκλησίας, τόν ἐνιαίον τής Ῥωμαϊκῆς πατριαρχίας εἰς δύο διελεῖν ἀποθρασυνόμενον*". J.Pitra, αρ.114 στ.485. Πρβλ. Α. Karpozilos, Controversy 80. - Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 72, 153.

114. Βλ. Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Η αυτοκρατορία της Θεσσαλονίκης 164-168. - Της ΙΔΙΑΣ, Η Μητρόπολη Θεσσαλονίκης 49-53. Για την αποκατάσταση των σχέσεων και την άρση του σχίσματος βλ. Α. Karpozilos, Controversy 90 κε. - Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 84 κε.

115. Όλοι όσοι ασχολήθηκαν με το Δημήτριο Χωματηνό δεν αναφέρουν σχετικές πληροφορίες. Ο Ν.Β. Τωμαδάκης γράφει ότι "*ή ἀκριβῆς καταγωγή τοῦ ἱεράρχου, τὰ τῆς οἰκογενείας του, τὰ τοῦ χρόνου τῆς γεννήσεώς του εἶναι, και πιθανόν να παραμείνουν σκοτεινά*". Βλ. Ν. Τωμαδάκης, Οι λόγιοι 73. Τη σχετική με το Δημήτριο Χωματηνό παλαιά και νέα βιβλιογραφία βλ. G. Prinzing, Die پونهματα διάφορα des Demetrios Chomatenos (chartophylax und Erzbischoof von Oxrid 1215-1236), Munster 1980. Του ιδίου, Chomatenos: Lexikon des Mittelalters 2(1983) σελ. 1874-1875. - D.Simon, Byzantinische Provinzialjustiz: BZ 79 (1986)



310-343. - Του ιδίου, Die Bussbescheide des Erzbischofs Chomatian von Ochrid: JOB 37(1987) 235-275.

116. J.Pitra, AUCTARIUM IV σελ.731. Ο Ν.Β. Τωμαδάκης γράφει ότι " *τό επώνυμον Χωματηνός εμφαίνει, ότι ο φέρων τούτο κατάγεται εκ πόλεως καλουμένης Χώματα και αναφέρεται μὲν πόλις και επισκοπή εν Λυκία τοιαύτη, ἀλλ' οὐδὲν δεδομένον ἔχομεν διὰ νά συσχετίσωμεν τὸν Δημήτριον πρὸς αὐτήν* ". Βλ. Ν.Τωμαδάκης, Οι λόγιοι 73. Ο G. Prinzing στην υπό εκτύπωση κριτική έκδοση των κειμένων του Δημητρίου Χωματηνού χρησιμοποιεί ως ορθότερη τη γραφή "Χωματηνός" και όχι "Χωματιανός". Γι'αυτό και ημεῖς στο σύνολο της εργασίας μας χρησιμοποιούμε τη γραφή "Χωματηνός" και όχι "Χωματιανός".

117. Η μεγάλη οικογένεια των Χωματηνών διέπρεψε διά πολλῶν μελῶν της στη διάρκεια των παρελθόντων αἰώνων και ιδία τον 17ο αἰώνα. Βλ. Τρ. Ευαγγελίδης, Μ.Ε.Ε., τομ.24 (1933) σ.784.

118. Για τη νήσο Κέα βλ. Λ.Γ.Μενδώνη, Κέα Ι: Οι επιγραφές και οι άλλες γραπτές μαρτυρίες για το νησί. Προσωπογραφία - Τοπογραφία - Παραδόσεις - Ιστορία, Αθήνα 1988.

119. Βλ. Μ.Ε.Ε., τ.24 (1933) σ.784.

120. Βλ. L.Stiernon, Δημήτριος Χωματηνός, Θ.Η.Ε., τ.4 (1964) 1064.-Σ.Δ. Κοντογιάννης, Χωματηνός, Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, τ.20 (1991) 182.-Αντ.Κιουσοπούλου, Ο θρασμός της οικογένειας στην Ήπειρο τον 13ο αἰώνα, Αθήνα 1990, 2. Γενικά περί του Δημητρίου Χωματηνού βλ. και Α. Μηλιαράκης, ό.π. σελ. 192-195. -Σπ. Λαχοπάτης, ό.π. 10-11. - Π.Πολάκης, Απόκαυκος 25-26.

121. Βλ. Κοσμάς Λαμπρόπουλος, Ιωάννης Απόκαυκος, Συμβολή στην έρευνα του βίου και του συγγραφικού έργου του, Αθήνα 1988,40. Η Αντ. Κιουσοπούλου, ό.π. σελ.1 δέχεται ότι ο Απόκαυκος γεννήθηκε στη Ναύπακτο περί το 1150.

122. J.Pitra, αρ.150 στ.577. Για την παιδεία και το ήθος του Δημητρίου Χωματηνού βλ. και Ν. Τωμαδάκης, Οι λόγιοι 76.



123. J.Pitra, αρ.114 στ.488: " οὐ τοσοῦτον ἡμεῖς ἀναιδεῖς καὶ ἀπαίδευτοι, ὡς ἀπροόπτως κατατολμᾶν τῶν μὴ προσηκόντων ἡμῖν, οὐδέ αὐτοτελεῖς ἔθῶν καταλύται καλιῶς κειμένων καὶ ὀθενοῦν μὴ σειομένων καὶ λυομένων".

124. J.Pitra, αρ.13 στ.62.

125. Ο Ιωάννης Απόκαυκος περί τα τέλη της ζωής του ἔγραψε προς το Δημήτριο Χωματηνό: " Ἄλλ' ὅτε τῆς Κωνσταντίνου πῆγει ὁ λίχνος καὶ τὸ σεβαστὸν τῆς Σοφίας μέγα τέμενος πῆγαζε, περί χοροῦς φιλοσόφων, περί δητόρων ξυλογάς ἐστρεφόμεθα καὶ ὑπ' αὐτῶν περιελαλοῦμεθα, καὶ πλέον ἢ φοιτῶντες ἐς διδασκάλων αὐτίκα ἐδιδασκόμεθα". Βλ. Αθ. Κεραμεύς, Συμβολή εις την ιστορίαν της αρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος Recueil de mémoires en l'honneur de l'academicien B.J. Lamanski, S.Petersburg 1907, I,248. Πρβλ. Κοσμάς Λαμπρόπουλος, Ιωάννης Απόκαυκος 46. Πρβλ. καὶ Ν.Β. Τωμαδάκης, Οἱ λόγιοι 24.

126. Βλ. Συμβολή Αχρ. 22 καὶ Ν.Β. Τωμαδάκης, Οἱ λόγιοι 24. Ο Κοσμάς Λαμπρόπουλος, Ιωάννης Απόκαυκος 42 υποστηρίζει ὅτι "αναμφίβολα ὁ Απόκαυκος αναφέρεται στην Πατριαρχικὴ Σχολή". Για την Πατριαρχικὴ Σχολὴ της Κωνσταντινουπόλεως βλ. Β.Κατσαρός, Ιωάννης Κασταμονίτης, Βυζαντινά κείμενα καὶ μελέται, 22, Θεσσαλονίκη 1988, 163-209.

127. J.Pitra, αρ.114 στ.491: " εἰ οὕτως ἔθους ἢ ἔθῶν λύσις ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει γίνεσθαι, ἀκατηγόρητον ἂν εἴη τὸ πρᾶγμα παρά τοῖς ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς ιστορίαις ἐγγυμνασθεῖσι, καὶ μαθοῦσιν ὡς οὐ πᾶν ἔθος λυόμενον παρανόμους ἢ ἀκοινωνήτους τινάς ἰσχύει ἐργάζεσθαι, ἀλλὰ τὸ πρὸς διαφορὰν ἄγον δόγματος".



128. Ο Σπυρ. Τρωιάνος γράφει ότι ο Δημήτριος Χωματηνός μέσα από το νομολογιακό υλικό του αρχιεπισκοπικού δικαστηρίου του εμφανίζεται "ως ένας από τους μεγαλύτερους νομικούς της εποχής του, και μάλιστα όχι μόνο σε σχέση με την ερμηνεία των ιερών κανόνων, γιατί οι αποφάσεις του καλύπτουν λίγο ως πολύ όλους τους κλάδους του δικαίου, ιδιωτικού και δημοσίου". Βλ. Σπυρ. Τρωιάνος, Οι πηγές του Βυζαντινού Δικαίου, Αθήνα 1986, 172. Πρβλ. και L.Stiernon, Δημήτριος Χωματηνός, Θ.Η.Ε. 4(1964) 1064.

129. J.Pitra, αρ.182 ερ.28 στ.677: "*Δύο εὐσεβῶν βασιλέων νεαραὶ νομοθεσίαι. ἡ μὲν προγενεστέρα, ἡ τοῦ σοφοῦ δηλαδὴ Λέοντος, ἡ δὲ μεταγενεστέρα, ἡ τοῦ Κομνηνοῦ Ἀλεξίου*), τὰ περὶ τῶν μνηστειῶν καὶ τῶν γάμων σοφῶς τε καὶ φιλοθέως πρὸς εὐκοσμίαν τοῦ χριστιανικοῦ πολιτεύματος διετράνωσαν". Πρβλ. και Σπυρ. Τρωιάνος, Δημήτριος Χωματηνός, Εκπαιδευτικὴ Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, εκδ. "Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν", Τομ. 9B(1988) σελ.484.

130. J.Pitra, αρ.181, ερ.27 στ.677. Ο Ιωάννης Πεδιάσιμος, χαρτοφύλαξ της αρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος στα τέλη του 13ου αἰώνα, αναφερόμενος στο νομοκανονικό ἔργο του προκατόχου του Δημητρίου Χωματηνού μεταξύ ἄλλων ἐπισημαίνει ὅτι "*ὁ ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας ὁ Χωματιανός*" ἦταν "*ἀνὴρ ἐλλογιμώτατος*". Βλ. A.Schminck, Der Traktat peri γάμων des Johannes Pediasimos: FM1(1976) 126-174: 155,156. Πρβλ. Κ.Γ.Πιτσάκης, Ζητήματα κωλυμάτων γάμου ἀπὸ τὴ νομολογία καὶ τὴν πρακτικὴ τοῦ "δεσποτάτου" τῆς Ἠλείρου, Πρακτικὰ Διεθνούς Συμποσίου γιὰ τὸ Δεσποτάτο τῆς Ἠλείρου (Ἄρτα 27-31 Μαΐου 1990) 355-374: 369,370.



131. Βλ. Κοσμάς Λαμπρόπουλος, Ιωάννης Απόκαυκος 41-42 σημ.15. Και ο Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά του ομιλεί για το σοφό και έμπειρο περί τους νόμους Ψελλό: "*ή του σοφωτάτου δέ Ψελλού έρμηνεία. δν εις μαρτυρίαν παρήγαγεν. δεξόμεθα ταύτην ώς έπιστασίαν σοφου και έμπείρου περι τοίς νόμους άνδρος*" Βλ. J.Pitra, αρ.26 στ.115-116. Ασφαλώς όμως εδώ ο Δημήτριος Χωματηνός εννοεί το διανοούμενο και πολιτικό του 11ου αιώνα Μιχαήλ Ψελλό (1018-1078) που έχραψε ερμηνεία στις νεαρές του Ιουστινιανού. Πρβλ. Σπ. Τρωιάνος, Οι πηγές του Βυζαντινού Δικαίου 127 και Ν.Β. Τωμαδάκης, Οι λόγιοι 24.

132. Για το Μητροπολίτη της Κέρκυρας Βασίλειο Πεδιαδίτη βλ. D.M.Nicol, Despotate 77. - Σπ. Παπαγεωργίου, ό.π. 30-35.

133. Πρβλ. και Κοσμάς Λαμπρόπουλος, Ιωάννης Απόκαυκος 47-48.

134. J.Pitra, αρ.8 στ.41-42.

135. J.Pitra, αρ.8 στ.39-40, αρ.109 στ.468, αρ.153 στ.617-618 και AUCTARIUM στ.745.

136. Βλ. Αχνη Βασιλικοπούλου-Ιωαννίδου, Η αναγέννησις των γραμμάτων κατά τον ΙΒ' αιώνα εις το Βυζάντιον και ο Όμηρος, Αθήναι 1971-1972, 33-188.

137. Βλ. Σπυρ. Τρωιάνος, Χωματηνός 484. Για το αξίωμα του αποκρισιαρίου βλ. Β.Στεφανίδης, Εκκλησιαστική Ιστορία, εκδ.2η, σ.234.



138. J.Pitra, αρ.150 στ.577. Πρβλ. Σπ.Τρωιάνος, Οι πηγές του Βυζαντινού Δικαίου 172-Ι.Ε.Ε, τ.9, σ.106, όπου αναγράφεται ότι ο Δημήτριος Χωματηνός υπηρέτησε δύο πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως ως "νοτάριος" πριν από το 1204. - Ν.Τωμαδάκης, Λόγιοι 74.

139. Για το αξίωμα του χαρτοφύλακα βλ. Β.Στεφανίδης, Εκκλησιαστική Ιστορία, εκδ.2η, σ.457-458. -Ι.Αναστασίου, Εκκλησιαστική Ιστορία, том.2 Θεσσαλονίκη 1982, στ.83.

140. Πρβλ. Σπ.Τρωιάνος, Οι πηγές του Βυζαντινού Δικαίου 172. Φαίνεται ότι κατέφυγε στη Μακεδονία μετά τη Λατινική κατάκτηση του 1204. Πρβλ. Ν.Τωμαδάκης, Λόγιοι 74 και Ι.Ε.Ε, τ.9, σ.106. Το γεγονός, ότι γνώριζε πως το ήμισυ των εν Κωνσταντινουπόλει αρχιερέων κατέφυγε στα δυτικά μέρη την εποχή αυτή, μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι και ο ίδιος ο Χωματηνός βρισκόταν τότε στην Κωνσταντινούπολη και ακολούθησε το κύμα της φυγής. Βλ. J.Pitra, αρ.114 στ.490. Ο G.PRINZING στην εισαγωγή της κριτικής έκδοσης του κειμένου του Δημητρίου Χωματηνού γράφει ότι διετέλεσε χαρτοφύλαξ και αρχιεπίσκοπος από το 1215-1236. Η άποψη αυτή κρίνεται ως επισφαλής, καθότι μέρος αφορά τουλάχιστον την ιδιότητα του Δημητρίου Χωματηνού ως χαρτοφύλακος μόνο από το έτος 1215 και όχι ενωρίτερα που είναι σχεδόν βέβαιο. Πρβλ. και Αναστ. Χριστοφιλόπουλος, Δημήτριος Χωματηνός, "Θεολογία" 20(1949) 741 σημ.4. Ο Σ.Δ.Κοντογιάννης γράφει ότι ο Δημήτριος Χωματηνός "από το 1200 (ή το 1204, μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους της Δ' Σταυροφορίας) χρημάτισε χαρτοφύλακας του



αρχιεπισκόπου Αχρίδος Ιωάννου του Καματηρού (1183-1217), Εγκυκλοπαίδεια "Πάπυρος, Λαρούς, Μπριτάννικα" τ.20 (1991)182.

141. Βλ. D.M.Nicol, Despotate 80 και 100 σημ.12.

142. Πρβλ. G.Prinzing, Verwaltungssystem 117 -Αλκ.Σταυρίδου-Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 147,-Αντ.Κιουσοπούλου, ό.π 2 σημ.3,- Σπ.Τρωιάνος, Οι πηγές του Βυζαντινού Δικαίου 172 (1216-1236), -Κοσμάς Λαμπρόπουλος, Ιωάννης Απόκαυκος 155 σημ.236, -M.Wellnhöfer, Johannes Apokaukos 36-37, -Π.Πολάκης, Ιωάννης Απόκαυκος 25, - Α.Καρποζιλος, Controversy 64, - Ι.Ε.Ε, τ.9, σ.106, Θ.Η.Ε, τ.4(1964) 1064, - Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος, Λαρούς, Μπριτάννικα, τ.20(1991)182. - Σπυρ. Τρωιάνος, Χωματηνός 484. - Κ.Γ.Πιτσάκης, Ζητήματα κωλυμάτων γάμου 360-361.

143. J.Pitra, αρ.10 στ.49-52. Ο Αναστ.Χριστοφιλόπουλος, ό.π., σ.741 γράφει ότι το αρχαιότατον των ακριβώς χρονολογημένων έγγραφων του ως αρχιεπισκόπου εξεδόθη κατ'Ιούλιον 1219, το δε νεώτατον τω 1235. Πρβλ. J.Pitra, αρ.129 στ.529-532 και αρ.106 στ.447-462. Συνεπώς η πληροφορία του Ν.Ζιάχκου, Δεσποτάτο της Ηπείρου 280-286, ότι το πιο παλιό έγγραφο που υπογράφεται από τον αρχιεπίσκοπο Δημήτριο Χωματηνό είναι του 1219 δεν ευσταθεί, διότι ο Χριστοφιλόπουλος γράφει "των ακριβώς χρονολογημένων" και όχι το πιο παλιό έγγραφο.

144. J.Pitra, αρ.10 στ.51. Ο αρχιεπίσκοπος Αχρίδος Ιωάννης Καματηρός έμεινε στο θρόνο της Αχρίδος από το



1183-1217. Πρβλ. και Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος, Λαρούς, Μπριτάννικα, τ.20(1991)182.

145. Πρόκειται για τον ηγεμόνα της Σερβίας Στέφανο τον Πρωτόστεπτο. ο οποίος είχε δεχθεί το βασιλικό στέμμα από τη Ρώμη. Βλ. G.Ostrogorsky, Ιστορία, Γ', 107.

146. Την πληροφορία αυτή αρυόμεθα από επιστολή του ίδιου του Ιωάννη Απόκαυκου προς τον Πατριάρχη Μανουήλ Α'. Epirotica, αρ.17 σ.272.13-27. Πρβλ. και Σπυρ. Τρωιάνος, Χωματηνός 484.

147. Πρβλ. M.Wellnhofer, ό.π. 36-37, -Π.Πολάκης, ό.π. 25, -D.Nicol, Despotate 82, - A.Karpozilos, Controversy 64, - I.E.E., τ.9, σ.106, - Epirotica, αρ.17 σ.272.29-273.2. - Σπυρ. Τρωιάνος, Χωματηνός 484.

148. Epirotica, αρ.17 σ.270-278.

149. Βλ. J.Pitra, αρ.111 στ.479, αρ.86 στ.381, αρ.28 στ.123 και αρ.112 στ.481. Πρβλ. Σπυρ. Τρωιάνος, Χωματηνός 484. Σε μολύβδινη σφραγίδα της αρχιεπισκοπής Αχρίδος υπήρχε το παρακάτω δίστιχον επίγραμμα του Χωματηνού: "*Και έν τή μολυβδίνη βούλλα γράμματα ταῦτα:*

*Σωτηρίου πλησον με χαράς, Παρθένε, Δημήτριον
γῆς Βουλγάρων αρχιθύτην "*

Βλ. Αθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Συμβολή Αχρ. (ανάτυπον 1905) 6. Πρβλ. και Ν. Β. Τωμαδάκης, Οι λόγιοι 75.

150. J.Pitra, αρ.113 στ.483, αρ.114 στ.487, αρ.116 στ.499 και άλλαχού στήλες 175, 277, 309, 341, 351, 367, 369, 429, 449, 509, 523, 526, 537, 574, 555. Για τον τίτλο του αρχιεπισκόπου Αχρίδος βλ. V.N. Zlatarski, Prima Justiniana im Titel des bulgarischen Erzbischofs von Achrida, BZ 30 (1929/30)484-489. - G.Prinzing, Entstehung und Rezeption der Justiniana - Prima - Theorie im Mittelalter, Byzantinobulgarica 5(1978/1979) 269-287.



151. Πρβλ. G.Prinzing, Antigraphie 40, - L.Maksimovic, Administration 142-157, - G.Prinzing, Entstehung 272-276.

152. " ἔχει γάρ ὡδε ὁ ἐν βασιλεῦσι μέγας καὶ περιβόητος Ἰουστινιανός. ὁ καὶ τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον λαμπροτάταις οἰκοδομαῖς καὶ ἐκκλησιαστικῶν τάξεων τύποις ἀναδείξας περιφανέστερον. καὶ πρῶτον εἶναι πάντων τῶν ἱερέων εἰπόν τὸν ἀγιώτατον πάππαν τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, ἔπειτα δεῦτερον μετ' αὐτὸν τὸν μακαριώτατον Κωνσταντινουπόλεως, μετὰ τοῦτον εὐθὺς τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου τῆς Βουλγαρίας μέμνηται ὃν καὶ Ἰουστινιανὴν ὀνομάζει, ὅτι τε ἐκεῖθεν τὸ γένος εἴλκε, καὶ ὅτι μόχθοις ἰδίους, ἰδρύων στρατηγικοῖς τὴν Βουλγαρικὴν ταύτην περιχώρον τοῖς ὄροις τῆς Ῥωμαῖδος προσήρμοσεν ὃ δὴ θρόνω καὶ ἐπαρχίας διαφόρους ὑποθέμενος. ἔπειτα καὶ τοῖς προνομίοις αὐτὸν τοῦ ἀποστολικοῦ Ῥώμης θρόνου ἐν ταῖς ὑπ' αὐτὸν ἐπαρχίαις ἐκόσμησε "J.Pitra, αρ.114 στ.494-495. Για την ίδρυση της αρχιεπισκοπῆς Αχρίδος βλ. D.M.Nicol, Despotate 81-82, - Αλκ.Σταυρίδου-Ζαφράκα, Νίκαια καὶ Ἡπειρος 178-181. -Γερ.Κονιδάρης, Συμβολαί εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Αχρίδος, Αθήναι 1967.

153. Βλ. J.Pitra στήλες 319, 341, 369, 417, 429, 483. Πρβλ. καὶ Epirotica, αρ.3 σ.245.35, αρ.17 σ.272.13 καὶ αρ.26 σ.288.23.

154. Βλ. J.Pitra, στήλες 67, 71, 301, 310, 536, καθὼς καὶ H.Gelzer, Der Patriarchat von Achrida, Leipzig 1902, σ.16-18 καὶ 181-183.

155. Πρβλ. καὶ D.M.Nicol, Despotate 100 σημ.17.



156. Βλ. J.Pitra, αρ.106 στ.447-462. Κατά το D.M.Nicol, Despotate 126 σημ.19 η τελευταία χρονολογία που μπορεί να προσδιορισθεί για το Χωματηνό είναι το 1234-1235. Ο D.Simon, Princeps 449 γράφει ότι το έτος 1236 μ.χ. συζητήθηκε στο συνοδικό δικαστήριο του βυζαντινού αρχιεπισκόπου Αχρίδος Δημητρίου Χωματηνού μια δίκη σχετικά με τη δυνατότητα ακύρωσης βασιλικής απόφασης. Για τη χρονολόγηση της γνωμοδότησης 106 (PΣ') του Χωματηνού βλ. D.Simon, Witwe Sachlikina gegen Witwe Horaia, FM 6(1984) 339 κε. Ο G.Prinzing, Verwaltungssystem 117 γράφει ότι ο Δημήτριος Χωματηνός διετέλεσε αρχιεπίσκοπος Αχρίδος από το 1216 - περίπου 1236.

157. Για το θέμα αυτό ο D.Nicol γράφει: "η απαγοήτευσή του από την ήττα του Θεοδώρου, που τη χειροτέρεψε η κακή του υγεία...πολύ γρήγορα έφερε στο θάνατο τον πιο φιλόδοξο και τον πιο μορφωμένο ιεράρχη του Δεσποτάτου". Βλ. D.M.Nicol, Despotate 121.

158. Βλ. επιστολή Γεωργίου Βαρδάνη προς τον έξαρχο Χριστόφορο: E.Kurtz, Christoforos, αρ.5 σ.139.14-15= J.Hoek-R.-J.Loenertz, Nikolaos αρ.11α σ.195-197 στ.13-16. Πρβλ. και αναφορά του Δημητρίου Χωματηνού προς το δεσπότη Μανουήλ Δούκα: J.Pitra, αρ.17 στ.501-504.- Αλκ.Σταυρίδου -Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 85-86. -Bredenkamp, Empire 203 και 228. Για τη χρονολογία της επιστολής βλ. J.Pitra, αρ.38, στ.165-172, αρ.88 στ.335-338 και αρ.150 στ.548-588 και Ιωάννης Απόκαυκος, έκδ. Κεραμεύς, αρ.3 σελ.237.



159. Ο ρόλος του αρχιεπισκόπου της Αχρίδος Δημητρίου Χωματηνού στην πολιτική και εκκλησιαστική διαμάχη Νίκαιας και Ηπείρου έχει μελετηθεί διεξοδικά από τους ιστορικούς ερευνητές. Τα ιστορικά γεγονότα, τα οποία επηρέασαν τις εκκλησιαστικές και πολιτικές σχέσεις Νίκαιας και Ηπείρου εκτίθενται λεπτομερώς στα κείμενα των τριών λογιών Μητροπολιτών της Ηπείρου και έχουν μελετηθεί από παλαιούς και νέους ερευνητές. Πρβλ. Αλκ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 42-43. -Κοσμάς Λαμπρόπουλος, Ιωάννης Απόκαυκος 63-68. - Α.Μηλιαράκης 124-185. - M.Wellnhofer 14-64. -Π.Πολάκης 21-78, A.Karpozilos Controversy 46-95 κ.ά.

160. Ο Ν.Ζιάχος, Φεουδαρχική Ήπειρος και Δεσποτάτο της Ελλάδας, Αθήνα 1974 σ.293-296 γράφει ότι η μόρφωσή του και οι ικανότητές του τον κατέστησαν σύμβουλο στον αχώνα της ανεξάρτητης πορείας του "Δεσποτάτου" της Ηπείρου.

161. Για την τέλεση της στέψης βλ. Αλκ.Σταυρίδου-Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 155-195. Της ίδιας, Συμβολή στο ζήτημα της αναγόρευσης του Θεodώρου Δούκα. Αφιέρωμα στον Εμμανουήλ Κριαρά. Θεσσαλονίκη 1988, 37-62. - Κοσμάς Λαμπρόπουλος, Ο χρόνος στέψης του ηγεμόνα της Ηπείρου Θεodώρου Α' Κομνηνού, Η.Χ. 29(1988/89)133-144.

162. Πρβλ. και Αλκ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 118. - D.M.Nicol, Despotate 87-88. A.Karpozilos, Controversy 63-64.



163. Βλ. J.Pitra, αρ.1 στ.1-2 και αρ.198 στ.709-720.

164. Πρβλ. D.M.Nicol, Despotate 80. - Ν.Τωμαδάκης, Λόγιοι 78. - Α.Χριστοφιλόπουλος, ό.π. 746.

165. Βλ. J.Pitra, αρ.54 στ.245: "*Ἄξιος ἐπαίνων ὁ μοναχὸς Γρηγόριος ὁ τὴν ἐπιωνυμίαν Οἰκοδομῶπουλος, ὁ τῆς εὐσεβείας καὶ τοῦ τῆς ἐκκλησίας θεσμοῦ συντηρήσεως ἔνεκεν μακρᾶς τε ὁδοῦ καὶ γῆρως καταπεφρονηκώς, τὴν καθ'ἡμᾶς ἱεράν καὶ θεῖαν κατέλαβε σίνονον*".

166. Για την αντιλατινική δράση του Δημητρίου Χωματηνού βλ. Βασ.Α.Δήμου, Εθνολογικά 295-298.

167. Ενδεικτικά βλ. J.Pitra, αρ.29 στ.126-127, αρ.22 στ.93, αρ.16 στ.69 και αρ.7 στ.37.

168. "*Ἄνιρ προσῆλθε τῇ κραταιᾷ κυρία ἡμῶν τῇ μεγάλῃ Κομνηνῇ, μεσιτείας τῆς παρά τοῦ κράτους αὐτῆς δεόμενος πρὸς τὴν σὴν ἱερότητα, Ἡ μὲν κραταιὰ κυρία ἡμῶν περὶ τούτου λόγον πρὸς τὴν σὴν ἱερότητα οὐκ ἠθέλησεν ἀναδέξασθαι, ἡμῖν δέ τὴν μεσιτείαν ἐπέτρεψεν, καὶ αὐτὸ δέ τῷ πράγματι μεσιτεύομεν τοίνυν, καὶ τὴν κυρίαν ἡμῶν θεραπεῦσαι κηδομένην τῆς εἰρημένης τροφῆς*" Βλ. J.Pitra, αρ.70 στ.306-308. Πρβλ. Σπυρ. Τρωιάνος, Χωματηνός 484.

169. Βλ. J.Pitra, αρ.107 στ.463-464 και αρ.85 στ.379.

170. Πρβλ. Α.Α.Βασιλιεφ 695. - Αντ.Κιουσοπούλου 2-3. - Αἰκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 42-43. -



D.Nicol, Despotate 80. - Αντ. Μομφερράτος, Κρίσις στην έκδοση J.B.Pitra, *Analecta Sacra* ..., εν VVr 2(1895) 426-438 (οι δικές μας παραπομπές γίνονται στις σελίδες 1-13) σελ.13. - Ι.Ε.Ε., τ.9 σελ.106. - Θ.Η.Ε., τ.4(1964) 1065-1066. - Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, τ.20(1991) 182. - Αναστ. Χριστοφιλόπουλος, ό.π. 746. - Ν. Τωμαδάκης, Λόγιοι 78. - D.Simon, *Princeps* 449-456. - Σπυρ. Τρωιάνος, Χωματηνός 484. - R.J.Macrides, *Bad Historian or Good Lawyer? Demetrios Chomatenos and Nover* 13, *Dumbarton OSKS Papers* 1992, *Homo Byzantinus Papers in Honor of Alexander Kazhdan*, σελ. 187-196, σελ. 187-196.

171. Πρβλ. Αντ.Μομφερράτος Κρίσις 5. - Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 42--44. - Αντ.Κιουσοπούλου ό.π. 2.

172. Τις επιστολές αυτές βλ. J.Pitra, αρ.11 στ.53-53, αρ.26 στ.109-118, αρ.110 στ.473-478, αρ.13 στ.59-63, αρ.107 στ.463-464, αρ.112 στ.481-484, αρ.114 στ.487-498.

173. Πρβλ. Σπ. Τρωιάνος, Οι πηγές του Βυζαντινού Δικαίου 172-173. - Αντ.Μομφερράτος, Κρίσις 13. - Αντ.Κιουσοπούλου, ό.π. σ.3. - Αναστ. Χριστοφιλόπουλος, ό.π. σ.746.

174. Βλ. D.M.Nicol, Despotate 80. Πρβλ. και Ι.Ε.Ε., τ.9(1980) 106.- Αντ. Μομφερράτος, Κρίσις 3.

175. Για τις κατηγορίες των έργων του Δημητρίου Χωματηνού βλ. περισσότερα Αναστ. Χριστοφιλόπουλος, ό.π. σ.742-746. - Θ.Η.Ε., τ.4(1964) 1065. - Αντ. Μομφερράτος, Κρίσις 3-5. Πρβλ. και Αντ. Κιουσοπούλου, ό.π. σ.2.



176. Με τη γλώσσα και τις εκφράσεις που χρησιμοποιεί ο Δημήτριος Χωματηνός προτιθέμεθα να δημοσιεύσουμε προσεχώς σχετική εργασία μας.

177. Βλ. J.Pitra, αρ.9 στ.48, αρ.19 στ.77 και αρ.182 στ.677. Πρβλ. και Αντ. Μομφερράτος Κρίσις 13. - Αναστ. Χριστοφιλόπουλος, ό.π. σ.746. - Αντ. Κιουσοπούλου, ό.π. σ.4.

178. Βλ. Αντ. Μομφερράτος Κρίσις 13. Για το συντάκτη της "Πείρας" βλ. Σπυρ. Τρωιάνος, Οι πηγές του Βυζαντινού δικαίου 133-135. Πλούσια βιβλιογραφία για τον Ευστάθιο Ρωμαίο και το έργο του βλ. A.SCHMINCK, Vier eherechtliche Entscheidungen aus dem 11. Jahrhundert, FM IV (1979) 221-279.

179. Βλ. J.Pitra, αρ.26 στ.117: "*....καί ὁ Ῥωμαῖος Εὐστάθιος, ἀνὴρ οὗτος λόγιος καί τὴν νομικὴν ἀπλανῶς καί ἀμέμπτως ἀκριβοσάμενος ἀναπτύσσων καί διαλεικαίνων εἰς τὸ σαφέστερον*". Απεριόριστο θαυμασμό για τον Ευστάθιο Ρωμαίο έτρεφε και ο άγνωστος συγγραφέας της "Πείρας", που συγκέντρωσε γνωμοδοτήσεις του Ευσταθίου και εκθέσεις επί δικαστικών αποφάσεων. Πρβλ. και Σπυρ. Τρωιάνος, Οι πηγές του Βυζαντινού Δικαίου 133 σημ.3δ.

180. J. B. PITRA, Analecta sacra et clasica, Spicilegio Solesmensi, VI, Παρίσι-Ρώμη 1891.

181. Όλοι οι μέχρι σήμερα ερευνητές στη συλλογή του J.Pitra παραπέμπουν. Πρβλ. D.M.Nicol, Despotate xi. - Σπυρ. Τρωιάνος, Χωματηνός 484.



182. Πρβλ. Σπυρ. Τρωιάνος, Οι πηγές του Βυζαντινού δικαίου 173. - Αλκμ.Σταυρίδου-Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 43 σημ.19β. - Αντ.Κιουσοπούλου, ό.π. σ.3 σημ.8.

183. Για το θέμα αυτό βλ. G. S. Marcou, Demetrio Chomatianos nel quadro della cultura Byzantina del secolo XIII. Correzioni al codice monac.gr. 62 edito dal cardinale G. B. Pitra, Ε.Ε.Π.Α.Σ.Π.Ε. 1976-1977, σελ. 435-446. - Α. Laiou, Contribution 277-278. - Αντ. Κιουσοπούλου, ό.π. 3.

184. Τις εκδόσεις αυτές βλ. παραπάνω σημ. 15. Πρβλ. και Αλκμ.Σταυρίδου-Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 43-44 σημ.19β. - L.Stiernon, Δημήτριος Χωματηνός, Θ.Η.Ε. 4(1964) 1065. - Σπυρ. Κοντοχιάννης, Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος, Λαρούς, Μπριτάννικα, τ.20(1991) 182.

185. J.Pitra, αρ.146 στ.570.

186. J.Pitra, αρ.9 στ.48.

187. J.Pitra, AUCTARIUM I σελ.719.

188. J.Pitra, αρ.13 στ.59.

189. J.Pitra, αρ.54 στ.248: " *ὄθεν φαμέν ὡς μακαριστοί καί πολλῶν ἀξιοί ἐγκωμίων οἱ τῇ ἀθέσμῳ βία τῆς Λατινικῆς ἐξουσίας εἰς γε τήν μετάθεσιν τῶν καθ' ἡμᾶς ἱερῶν ἐθῶν, οὐδαμῶς ὑπετάγησαν, ἀλλά τά ἑαυτῶν προδόντες εἰς κάκωσιν σώματα καί τά αὐτοῖς ὑπάρχοντα διαπτύσαντες, ἵνα τῶν πατρίων ἐθῶν προδοῦνται μή γένωνται* " και ἀλλαχού: " *μέχρι θανάτου κινδύνοις ὠμιληκότα ὑπέρ τῆς εἰς τήν Ῥωμανίαν εὐγνωμοσύνης* " J.Pitra, αρ.22 στ.98. Ιωάννης Απόκαυκος Noctes Petropolitanae αρ.28 σ.290.33-37 και Unedierte αρ.25 σ.64.26-27. Πρβλ. και Γ.Τσοῦτσινος, Πέντε Αρτινά



Μελετήματα, Αθήνα 1982, σ.22. - Μ. Κορδύσης, Κατάκτηση 128,169.

190. J.Pitra, αρ.80 στ.341, αρ.54 στ.245-246, αρ.114 στ.492 και αρ.150 στ.579. Πρβλ. και Βασιλ. Α.Δήμου, Εθνολογικά 281 και 296.

191. J.Pitra, αρ.54 στ.247-248 και αρ.138 στ.713-714.

192. J.Pitra, αρ.64 στ.281-282: " *Ὁ μὴ ἀποκρινόμενος ἐν τῷ ἐρωτᾶσθαι, ἀποθεῖται προφανῶς τὸ φιλάδελφον, Ἴν' οὖν μὴ καὶ ἡμεῖς, μὴτε τὸ ἀφιλάδελφον, ὡς ἀπηνές, μὴτε τοὺς νόμους ἀγνοεῖν, ὡς ἐπίτιμον (Ῥωμαῖοι γάρ ἐσμέν), μὴτε μὲν εὐήθειαν ἐγκληθεῖμεν ὡς ἀκαίριος ῥαστονευόμενοι, ἢ δειλιῶντες ἔνθα φόβος οὐκ ἔστι*".

193. J.Pitra, αρ.8 στ.39-40: " *ἔμαυτοῦ τε ἠσθόμην, τὸ τοῦ Χίλωνος ἐκεῖνο· Γνωθὶ σαυτὸν, εἰς νοῦν αὐτικὰ βαλὼν, καὶ πρὸς τὰ φοβερά οἶχ ὑπόμεινα*".

194. J.Pitra, αρ.86 στ.383. Ο Δημήτριος Χωματηνός απευθυνόμενος στον ασκητή Σάββα που προχειρίσθηκε αρχιεπίσκοπος της Σερβίας γράφει: " *ἐρευνᾶν γὰρ βίους ἐτέρων, ὥστε ψόγον καταψηφίζεσθαι τούτων, οὐδαμῶς δεδιδάμεθα, ἐπεὶ καὶ παντάπασιν τοῦτο παρὰ τῆς θείας ἐντολῆς ἀπηγόρευται· Μὴ κρίνετε γάρ, φησί, καὶ οὐ μὴ κριθῆτε*". Πρβλ. και εκδ. G. Ostrogorsky, Pismo 98.

195. J.Pitra, αρ.112 στ.483-484: " *Ὁ τῆς εἰρήνης δέ Θεός καὶ τῆς ὁμονοίας, ὃ τὰ διεστῶτα συνάγων εἰς ἓν, τοὺς μὲν κρατοῦντας εἰρηνεῦσαι, καὶ καρδίαν μίαν εὐδοκῆσαι αὐτοῖς γενέσθαι*". Η άποψη του Σπ. Λαχοπάτη, ό.π. 10 ότι ο Δημήτριος Χωματηνός " *ἦν ἀνὴρ ἄγαν φιλόδοξος καὶ φίλερις*" δεν φαίνεται να είναι ακριβής. Πρβλ. και Ν. Τωμαδάκης, Λόγιοι 76.



196. J.Pitra, αρ.64 στ.281-282.

197. Epirotica, αρ.17 σ.272.13-28. Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκης,
Οι λόγιοι 75 και Κοσμάς Λαμπρόπουλος, Ιωάννης Απόκαυκος
41. - Ν.Ζιάγκος, ό.π. σ.270.



ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

ΠΕΡΙ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ - ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για την έννοια, το περιεχόμενο και τη σημασία της λέξεως βασιλεία βλ. Λεξικόν Η.C. Liddell - R. Scott, τομ.Ι, σελ.483. - Αικ. Χριστοφιλοπούλου, Εκλογή 189. - G.Rosch, Όνομα Βασιλείας, Wien 1978. - L.Delatte. Les traités de la royauté d'Esphante, Diogéne et Sthénidas (Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, fasc-97), Liège-Paris 1942. - Ιωσήφ Γενεσίου, Περί Βασιλειών, Έκδοση Κανάκη, Αθήνα 1994. - Β. Ιωαννίδου, Η βασιλεία του Θεού κατά την Κ.Δ., Αθήναι 1955.

2. Βλ. J.Pitra, αρ.114 στ. 488-489: "*ἀλλ' ἐπειδή τῶν κοσμικῶν πραγμάτων γέγονε σύγχυσις.....σκέψις γέγονε κοινή τῶν ἐν τῇ δύσει.....προβληθῆναι εἰς βασιλέα τόν ἀναγεγραμμένον Δούκαν κυρόν Θεόδωρον, ἅμα δέ καί χρισθῆναι διά τὰ παραστάνα τηνικαῦτα ἐνταυθοῖ περιστατικά, ὅτι τε ἀλλαχόθεν συνασπισμοῦ προσδοκία οὐκ ἦν· ἡ γάρ ἑῷα λῆξις μόγις ἔχει ἐπαρκεῖν ἑαυτῇ, ὡς πολλῶν καί ταύτην δυσχερειῶν ἐκάστοτε περικυκλουσῶν*".

3. J. Pitra, αρ.13 στ.59: "*καί τό ἀξίωμα τῆς ἐπί γῆς βασιλείας σου*", αρ.114 στ.489: "*οἱ κύκλωθεν ἡμῶν δυσμενεῖς... τῷ βασιλικῷ ὑποχωροῦντες...ἀξιῶματι*" και αρ.86 στ.384: "*ἀκέραιον τό τῆς βασιλείας ἀξίωμα*".

4. J.Pitra, αρ.110 στ. 476-477: "*ὁ βασιλικῶς κρατῶν...., ὁ εἰς τήν ἀρχήν τεταγμένος*", αρ.26 στ.109: "*ὁ εὐχέτης τῆς κραταιᾶς βασιλείας σου*", αρ.114 στ.492: "*τόν κληρονόμον τῆς βασιλείας*" και αρ. 114 στ.493: "*τόν φύσει τῆς βασιλείας μετέχοντα*".



5. J. Pitra, αρ.8 στ.44 " *ή τε τής βασιλείας λαμπρότης*", αρ.114 στ.491: " *εις τήν βασιλείον περιωπήν προηγάγομεν*", αρ.114 στ.491: " *τόν προσήκοντα τῷ ὕψει τής βασιλείας*", αρ.114 στ.489: " *τό φοβερόν καί αἰδέσιμον τής βασιλείας*" και αρ.114 στ.494: " *τά διπλᾶ καί περιόσια λύχνα...τής βασιλείας...καί τής ἱεραρχίας*". Πρβλ. Ιωάννης Απόκαυκος " *βασιλεία ἀρχή ὑπερέχουσα*" Epirotica, αρ.25 σ.286.24-25.

6. J. Pitra, αρ.117 στ.501: " *ἐπί τῶν ἡμερῶν προβεβασιλεικῶτος αὐταδέλφου τής βασιλείας σου*". Πρβλ και Ιωάννης Απόκαυκος: " *Γένοιτό μοι ταῦτα τά εὐτυχήματα. πολυχρονοῦσης τής βασιλείας σου*" Epirotika, αρ.28 σ.296.6-7, καθώς και Χρυσόβουλλον του Θεόδωρου Δούκα: " *ἐκ τοῦ τόν ἐπί τής βασιλείας του αἰοιδίμου προπάππου τής βασιλείας μου κινῶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ*" Epirotica, αρ.29 σ.296.25-26.

7. J. Pitra, αρ.110 στ.475-476: " *Ἡ βασιλεία δέ χρῆμα ἐστίν παρά Θεοῦ τεταγμένον πρὸς κοινόν τοῦ λαοῦ ὄφελος*".

8. J. Pitra, αρ.110 στ.477: " *Θεοῦ γάρ ὁ βασιλεὺς ἐστίν ἀντίτιμος, τήν ἐπίγειον ἰθύνων ἀρχήν* " και αρ.13 στ.59: " *καί τό ἀξίωμα τής ἐπί γῆς βασιλείας σου διά τής ἀγαθοεργίας ἐπίβασιν τής τῶν οὐρανῶν βασιλείας τιθέμενος*".

9. Βλέπε σχετικά J.Pitra, αρ.110 στ.473-478.

10. Ο αρχιεπίσκοπος της Αχρίδος Δημήτριος Χωματηνός διαβεβαιώνει το βασιλέα Θεόδωρο Δούκα, ότι για το φόνο του ληστή Πετρίλου, είναι άξιος επαίνου γιατί δεν τον τιμώρησε για προσωπικούς λόγους, αλλά για το καλό του λαού: " *Σύ δέ ἀπόθου μοι τόν ἐντεῦθεν θόρυβον τής ψυχῆς· οὐ γάρ εἰς ἀμαρτίαν λογισθήσεται ἡ ἐκείνου ἀπώλεια, ἐπεὶπερ εἰς κοινόν ὄφελος γέγονεν καίοὐ μόνον ἀνεύθυνος, ἀλλά καί ἐπαίνου ἄξιος κρίνεται*" J. Pitra, αρ.110 στ.475-476.



11. J. Pitra, αρ.110 στ.475-476. Πρβλ. Α.Σταυρίδου-Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 128. - H.Hunger, Prooimion 123-130.- D.Simon, Gewissenbisse 269 - 270.

12. Πρβλ. και Γεώργιος Βαρδάνης, Αντίγραμμα 110.199, καθώς και Ιωάννης Απόκαυκος, Epirotica, αρ.22 σ.283. 4-5.

13. J. Pitra, αρ.114 στ. 488: " οὐδέπω και νῦν εἰς τὴν Ῥωμαίων ἐκώμασεν, ὡς κινδυνεῦσαι και αὐτὴν ἀκροτηριασθῆναι τὴν ἀμώμητον πίστιν ἡμῶν δόγμασι τε και ἔθεσι τῶν τὴν μεγίστην τῶν Ῥωμαίων ἀρχὴν λυμνηναμένων ἔθνῶν, ἐκφύλοις οἴσι και ἀπεμφαίνουσι" και στ.489: " και ἵνα και οἱ κύκλωθεν ἡμῶν δυσμενεῖς, οἱ καθ'ἐκάστην ἡμῶν κατασχάζοντες ἐντεῦθεν συστέλλωνται, τῷ βασιλικῷ ὑποχωροῦντες ὀνόματί τε και ἀξιώματι". Πρβλ. και J. Pitra, αρ.146 στ.563-564: " Ἐτη συχνά ἤδη και οἱ ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ Ζυγοῦ κατοικοῦντες, κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐξουσίας τραχηλιάσαντες, ὡς τὸν ζυγὸν ταύτης ἀναιδῶς ἀπειχενισάμενοι, και τῇ ἑαυτῶν τυραννίδι πολὺν κύκλον περιλαβόντες χωρῶν, σχεδόν τι τῆς Ἑσπερίου λήξεως, ὄσα τοὺς τέρμονας εἰς θάλασσαν ἰσχοῦσι τῆς σφετέρᾳς ἐξουσίας ἔσωθεν ἔθεντο· ἐντεῦθεν ἐπαρθέντες ἐρυθροβαφέσι τέ ἐσθήμασι και λοιποῖς ἐξανθήμασιν, ἃ τὴν βασιλείαν περιωπὴν παρασημαίνειν εἰώθασι, ἐτι γε μὴν και αὐτῇ τῆς βασιλείας προσηγορία τὴν τυραννίδα ἐξ ἀπονοίας μετέχρωσαν".

14. Βλ. Λεξικόν H.Liddel - R.Scott, Τόμ. IV σελ. 655. Πρβλ. H.Hunger, Prooimion 52: " ἡ βασιλεία μου τό παντός τιμώμενον τῆς βασιλείας χρῆμα λαβοῦσα παρά Θεοῦ".



15. Για το θεόσταλτο και θεοφρούρητο της βασιλείας βλ. H.Hunger, Prooimion 51. - G.Rosch, Όνομα βασιλείας 63-65 και 133-134. - Ι.Ε.Καραγιαννόπουλος, Πολιτική θεωρία 19.

16. Ο Δημήτριος Χωματηνός σε επιστολή του προς το ρήγα της Σερβίας Στέφανο μεταξύ άλλων γράφει: "*καί τό ἀξίωμα τῆς ἐπί γῆς βασιλείας σου διά τῆς ἀγαθοεργίας ἐπίβασιν τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας τιθέμενος*" Βλ. J.Pitra, αρ.13 στ.59.

17. J. Pitra, αρ 110 στ.477. Πρβλ. D.Simon, Gewissensbisse 269-270 και Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 128-129.

18. Βλ. J. Pitra, αρ.110 στ.476,477 και αρ.114 στ.489.

19. Για την έννοια και σημασία του όρου "λαός" βλ. Λεξικόν H.Liddel - R. Scott, Τομ. III σελ.15.

20. Για την έννοια και σημασία του όρου "ὑπήκοος" βλ. Λεξικόν H.Liddel - R.Scott, τομ. IV σελ. 454.

21. Epirotica, αρ.25 σ.286.15-26. Πρβλ. Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 131.

22. Epirotica, αρ.25 σ.286.34 - 35. Κατά την Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 132 σημ. 177 πρόκειται για παρετυμολογία, που δείχνει προσπάθεια ετυμολόγησης της λέξης βασιλεύς στα χρόνια του Ιωάννη Απόκαυκου.

23. Για την έννοια και τη σημασία των όρων "βάσις" "ἔδρα" και "στήριγμα" βλ. Λεξικόν H.Liddel - R.Scott, τομ. I σελ.484 - 485, II σελ. 19 και IV σελ.127.



24. J. Pitra, αρ.110 στ.476.

25. J. Pitra, αρ.110 στ.476. Πρβλ. Ευσέβιος, Βίος Ι-41 (7.27): "*κοινόν αγαθόν ἀνθρώποις ἐκ Θεοῦ χάριτος*". - Συνέσιος, Περί βασιλ. 17.20α(40.6): "*οὕτως ἀξιῶ τόν βασιλέα κοινόν αγαθόν εἶναι*".

26. J. Pitra, αρ.146 στ.563 - 564. Πρβλ. και Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 142-143 και σημ. 220,221.

27. Βλ και J. Pitra, αρ.114 στ. 488 - 489: "*σκέψις γέγονε κοινῇ τῶν ἐν τῇ δύσει περιληφθέντων....προβληθῆναι εἰς βασιλέα τόν ἀναγεγραμμένον Δοῦκαν κυρόν - Θεόδωρονδιὰ τὰ παραστάντα τηνικαῖτα εὐτανθοῖ περιστατικά, ὅτι τε ἀλλαχόθεν συνασπισμοῦ προσδοκία οὐκ ἦν*". Το χωρίο αυτό ἀναφέρεται στη συγκεκριμένη περίπτωση του Θεοδώρου Δούκα, την ἀναχόρευση και στέψη. Πρβλ. Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 190-191.

28. J.Pitra, αρ.110 στ.476: "*Ἔστι τοίνυν ὁ βασιλεύς ὡς ἐν τύπῳ φᾶναι ἀλλότριον αγαθόν...καί εὐεργετήσῃ τοὺς ὑπηκόους και πλουτῶν δέ, ἄλλοις πλουτεῖ*".

29. J.Pitra, αρ.110 στ. 476.

30. J.Pitra, αρ.110 στ.476.

31. J.Pitra, αρ.110 στ.477 - 478.

32. J.Pitra, αρ.90 στ.397: "*Ἀντίληψις και βοήθεια πενομένῳ μὲν γνώμη συμπαθής, και χεῖρ ἰσχύουσα εὐποιεῖν ἐνδεεῖς· ἀδικουμένῳ δέ, νόμος και κρίσις ἀδέκαστος*".



33. J.Pitra, αρ.110 στ.476.

34. Πρβλ. H.Hunger, Prooimion 127-130.

35. J.Pitra, αρ.110 στ.476. Πρβλ. H.Hunger, Prooimion 143.
- Ι.Ε.Καραγιαννόπουλος, Πολιτική Θεωρία 29.

36. J.Pitra, αρ.110 στ.477.

37. J.Pitra, αρ.13 στ.59.

38. J.Pitra, αρ.13 στ.59.

39. J.Pitra, αρ.13 στ.59: "*Καί τό ἀξίωμα τῆς ἐπί γῆς βασιλείας σου διά τῆς ἀγαθοεργίας ἐπίβασιν τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας τιθέμενος*".

40. Πρβλ. H.Hunger, Prooimion 58-63. - F.E.Cranz, Kingdom 54. - Ι.Ε.Καραγιαννόπουλος, Πολιτική Θεωρία 19.

41. Πρβλ. H.Hunger, Prooimion 61: "*καθ'ὁμοίωσιν τῆς ἐπουρανίου βασιλείας ἔδωκέ σοι τό σκῆπτρον τῆς ἐπιγείου δυναστείας*".

42. Βλ. παραπάνω Εισαγωγή σελ. 39-53.

43. J.Pitra, αρ.114 στ.488.

44. J.Pitra, αρ.114 στ.489.



45. J.Pitra, αρ.114 στ.492.

46. Πρβλ. H.Hunger, Prooimion 73-75.

47. J.Pitra, αρ.114 στ.488.

48. J.Pitra, αρ.110 στ.474: "ζῆλον ἔνθεον ζηλοῖς ὑπὲρ τῆς πατρίδος σου καὶ τῶν ὁμοφύλων".

49. J.Pitra, αρ.110 στ.473: "κατὰ νοῦν ἔστρεφον ... καὶ οὓς ὑφίστασαι κόποις καὶ πόνους ὑπὲρ συντηρήσεως τῶν παρὰ Θεοῦ σοι ἐμπειστημένων χωρῶν".

50. Βλ. J.Pitra, αρ.11 στ.54: "μὴ δὲ γηράσαι τό σόν ἐν ἡμῖν κράτος ποτέ καὶ ἡ μεθ'ἡμᾶς γενεά τῶν τοῦ Θεοῦ εὐεργεσιῶν ἀπολαύσωσιν." καὶ αρ.112 στ.483: "καὶ τοὺς ἐν ἀμφοῖν κρατοῦντας, ὁμονοίας δεσμοῖς συνδεθῆναι καὶ οἱ κατάλοιποι τῶν ὑπέναντίων εἰς τέλος ἀφανιστῶσιν".

51. Την αναγκαιότητα της βασιλείας - αυτοκρατορίας, ως του μοναδικού κρατικού μορφώματος για το κράτος της Ηπείρου το 13ο αιώνα, επισημαίνουν τόσο ο Μητροπολίτης Ναυπάκτου Ιωάννης Απόκαυκος, όσο και ο Μητροπολίτης Κερκύρας Γεώργιος Βαρδάνης. Βλ. Ιωάννης Απόκαυκος, Epirotica, αρ.27 σ.293.27-30: "Τοῦτον τόν ἐμόν βασιλέα καὶ παρακλήτορα ἐγνώρισεν ἡ καθ'ἡμᾶς γενεά καὶ τὸ κλίμα τοῦτο τό δυσμικόν...σωτήριον δὲ τῶν ἐνταῦθα χριστιανῶν, ἀνακλήτορα πόλεων, συναγωγέα τῶν σκορπισθέντων, συνδέτην τῶν διεστώτων " καὶ Γεώργιος Βαρδάνης, Αντίγραμμα 110.199: "Πῶς ἐν ἡμέραις ταύταις ἐπὶ σκήπτρων θεοφρουρητῶν μὴ ἔστηρίχθαι καλόν ἐπὶ καλῶ ὡς θεμελίῳ στερεῶ καλλίπτυρον οἰκοδόμημα".



52. Λεπτομερή έκθεση των λόγων για την αξία του βασιλικού ονόματος - αυτοκρατορικού αξιώματος βλ. παρακάτω σελ. 79-81.

53. J.Pitra, αρ.114 στ.488 - 489.

54. J.Pitra, αρ.114 στ.489: "*διά τὰ παραστάντα τηνικαῦτα ένταυθοί περιστατικά, ότι τε άλλαχόθεν συνασπισμού προσδοκία οίχ ην*".

55. J.Pitra, αρ 114 στ.489. Η.Α.Σταυρίδου - Ζαφράκα χράφει ότι "*δε γνωρίζουμε βέβαια αν ζητήθηκε ποτέ μια τέτοια βολήθεια ή εκ των πραγμάτων θεωρούνταν η αποστολή της ανέφικτη*", όμως η αδυναμία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας να υπερασπισθεί τις επαρχίες της και πριν την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως το 1204, επέβαλλε την ανάγκη η κάθε μια να αναλάβει την αυτοπροστασία της. Βλ. Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ηπειρος 187 - 188 - Ελένη Αρβελέρ, Ιδεολογία 101 κε. - D. M. Nicol, Byzantium 1261 - 1453 σ.8.

56. J. Pitra, αρ. 114 στ.488-489.

57. Για τα προβλήματα από τη συμβίωση των Ορθοδόξων Ρωμαίων (Ελλήνων) και των Λατίνων την εποχή αυτή βλ. R.L.Wolff, ό.π. 33-60.

58. J.Pitra, αρ.114 στ. 488.

59. Πρβλ. και Α.Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ηπειρος 188 - 189.



60. Για το βασιλικό όνομα βλ. G.Rosch, Όνομα βασιλείας 37-38.

61. Για το βασιλικό αξίωμα βλ. Ι.Καραγιαννόπουλος, Ιστορία Ι, 35 κε.

62. Πρβλ. Ιωάν. Απόκαυκος, Epirotica αρ.17 σ.272.29-31. Epirotica αρ.3 σ.245.23.

63. Ο G.Ostrogorsky, Ιστορία Γ', 104 και 305-306 επισημαίνει ότι και στη Νίκαια ο Θεόδωρος Λάσκαρης ασκούσε πραχματική βασιλική εξουσία πριν από τη στέψη του.

64. J.Pitra, αρ.114 στ.491-492. Πρβλ. Α.Μηλιαράκης, Ιστορία 215-216 -Α.Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ηπειρος 141 - 142.

65. J.Pitra, αρ.114 στ.493. Παρατηρούμε ότι ο Δημήτριος Χωματηνός στο παράδειγμά του χρησιμοποιεί το λέοντα και τον αετόν, που ως γνωστόν θεωρούνται οι βασιλείς των ζώων και των πτηνών. Βλ. Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Εκδ. Αθηνών, том.11(1983) σελ.208-209.

66. Ασφαλώς πρόκειται για περίφραση της βυζαντινής ρητορικής: το ύψος της βασιλείας = η βασιλεία, το (υψηλόν) βασιλικό αξίωμα. Βλ. J.Pitra, αρ.114 στ.492: "*συνεπιτιθέμενον πάντως τόν προσήκοντα τῷ ὕψει τῆς βασιλείας*". αρ.113 στ.486: "*καί λαλήσαι πρὸς τό ὕψος τῆς δόξης αὐτοῦ*". αρ.90 στ.402: "*καί τό βασιλικόν καί φοβερόν*



ὑψος περιφρονοῦμενον". - H.Hunger, Prooimion 55: "*πρός τό βασιλείον ὑψος*". Πρβλ. και "*τό τοῦ θρόνου τῆς Βουλγαρίας ὑψος*" J.Pitra, αρ.114 στ.495, καθώς και το "*ἐλαλήσαμεν πρός τό ὑψος τῆς σῆς ἀγιότητος*" (Δημ. Χωματηνός προς Πατριάρχη Γερμανό Β') J.Pitra, αρ.114 στ.487. Περί ὑψους βλ. A.O. Prichard, Oxf.1906 = Chr. Walz, Phetores graeci I-IX, Stuttgart und Tubingen 1832-1836, τόμ. IX 556.

67. J.Pitra, αρ.114 στ.492.

68. J.Pitra, αρ.114 στ.489. Πρβλ. Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 19.

69. Και ο Νικήτας Χωνιάτης στον εγκωμιαστικό του λόγο προς τον Θεόδωρο Α' Λάσκαρη τονίζει την υπερύψωσή του από τη θέση του στρατηγού στο βασιλικό και αυτοκρατορικό αξίωμα. Βλ. Νικ. Χωνιάτης, Λόγος 14 σ.141.13 κε. Πρβλ. Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 191.

70. J.Pitra, αρ.114 στ.489. "*Γνώμη ἀρέμβατος*" = σκέψη-θέληση σταθερά, χωρίς περιπλανήσεις του νου και της φαντασίας. Πρβλ. και Λεξικόν H.Liddell - R. Scott, τόμ. I σελ. 536 και τόμ. IV σελ.11. Πρβλ. Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 191 και σημ. 153, όπου και παράλληλα χωρία από άλλες πηγές.

71. J.Pitra, αρ.114 στ.489.

72. Ο Ιωάννης Απόκαυκος σε επιστολή του προς το Θεόδωρο Δούκα γράφει: "*κἄν εἰς ἐκφανέστερον ἄρτι ἐξήπλωταί σοι ὄνομα τό ὑπέρ πᾶν ἀξιωματικόν ἀνθρώπινον ὄνομα*" Epirotica, αρ.22 σ.283.4-5. Και αλλαχού "*γνώτωσαν ἔθνη ὅτι ὄνομά σοι βασιλικόν και δραστήριον*" N.Bees, Unedierte, αρ.71 σ.130.14-15. Πρβλ. Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 192.



73. Και ο Γεώργιος Βαρδάνης σε επιστολή του προς τον Πατριάρχη Γερμανό Β' επισημαίνει: "*Πῶς ἐν ἡμέραις ταύταις ἐπὶ σκήπτρων θεοφρουρητῶν μὴ ἐστηρίχθαι.....*" Γεώργιος Βαρδάνης, Αντίγραμμα 110.199.

74. Πρβλ. και Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 186-188. - Ι.Ε.Καραχιαννόπουλος, Πολιτική Θεωρία 11.

75. J.Pitra, αρ.8 στ.44. Για τη χρήση του ὀρου βασιλεία - αυτοκρατορία βλ. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, Εκλογή 189.

76. Βλ. J.Pitra, αρ.86 στ.384 και G. Ostrogorsky, Pismo 98-101 (= Vizantija 176-178). Πρβλ. και Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 204.

77. J.Pitra, αρ.114 στ.490: "*καὶ τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχαῖα ἔθνη εἰς τε προβλήσεις βασιλέων, καὶ προχειρίσεις πατριαρχῶν, καὶ λοιπῶν αξιωμάτων, ἱερῶν τε καὶ κοσμικῶν, τῇ ἀλώσει τῆς περικλύτου Βυζαντίδος, ὡς ἂν τις φαίη, ἐξαναλώθησαν*".

78. Βλ. τη σχετική επιστολή στον J.Pitra, αρ.8 στ.39-48. Για το Μητροπολίτη Κερκύρας Βασίλειο Πεδιαδίτη βλ. Στυλ. Γ. Παπαδόπουλος, Βασίλειος Πεδιαδίτης, ΘΗΕ 3(1963)700. - Σπυρ. Παπαγεωργίου, ὀ.π. 30-35. Πρβλ. και A.R.Kazdan, Sozialnyi sostav gospodstvujuscego Klassa Vizantii XI-XIII. Moskva 1974, σελ.114 και 119 για την αριστοκρατική οικογένεια των Πεδιαδιτῶν στην Κωνσταντινούπολη.

79. Epirotica, αρ.17 σ.276.33 - 277.2. Πρβλ. Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 205.



80. Πρβλ. Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 216.

81. Epirotica, αρ.26.292.30 - 293.1. Πρβλ. και Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 142 - 144, σημ.220 και 221.

82. Την ίδια απάντηση μας δίδει και η αναζήτηση των σκοπών και των στόχων που είχε η βασιλεία, κατά το Δημήτριο Χωματηνό, στο κράτος της Ηπείρου και οι οποίοι ουσιαστικά δεν ήταν άλλοι από την ανάκτηση της Κωνσταντινουπόλεως. Βλ. παραπάνω.

83. J. Pitra, αρ.112 στ.483. Πρβλ. την ίδια ευχή και από μέρους του Μητροπολίτη Ναυπάκτου Ιωάννη Απόκαυκου:
"Καί ειζαίμην ἄν ἔγωγε, ὁ τῶν ἐπισκόπων πάντων ἐλαχιστότερος. καί τήν ἀνατολικήν ἐξουσίαν τῇ δυτικῇ συνελθεῖν καί συνασπίζεῖν ἀλλήλαις καί εἰρηνικά φρονῆσαι καί ἀδελφά καί κοινήν πανοπολίαν περιβάλλεσθαι κατά τῶν παλαμναίων ἡμετέρον ἐχθρῶν " Epirotica, αρ.27 σ.294.26 κε.

84. Νικ. Χωνιάτης, Λόγος αρ.13 σ.121.13 - 15. Πρβλ. και Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 202 σημ.10.

85. Νικηφ. Γρηγοράς I.28.15 κε.

86. J.Pitra, αρ.112 στ.482 και αρ.114 στ.488-489.

87. Βλ. Συνοδικό "*Πιπτάκιον*" των αρχιερέων της Ηπείρου προς τον Πατριάρχη Γερμανό Β', Epirotica, αρ.26. σ.291.36.



88. Γεώργ. Ακροπολίτης 40.1-20: "*ἐβούλετο γὰρ ὡς βασιλέα ἐκεῖνον πάντας ἔχειν Ῥωμαίους, ἐπεὶπερ καὶ ὡς βασιλεύς ἐφημίζετο*".

89. Για την ευγενική καταγωγή στο Βυζάντιο βλ. Α. Π. Καζνιάν, Τάσεις 103 - G. Ostrogorsky, Aristocracy 5.

90. J.Pitra, αρ.114 στ.491.

91. J.Pitra, αρ.114 στ.491. Η Α.Σταυρίδου-Ζαφράκα υποστηρίζει ότι η ευγενική καταγωγή που επικαλούνται οι εκπρόσωποι της Ηπείρου δεν απέρρεε από την πολιτική θεωρία των Βυζαντινών και δεν αποτελούσε συστατικό στοιχείο νομιμότητας στο βασιλικό αξίωμα. Η ίδια όμως σε άλλο σημείο ομιλεί για την ιδέα του ορθοδόξου αυτοκράτορα, αυτού δηλαδή που υπερτερεί έναντι των ξένων γιατί έχει ελληνική παιδεία και καταγωγή αυτοκρατορική. Βλ. Α.Σταυρίδου-Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 144,145,199,216.

92. J.Pitra, αρ.114 στ.492-493. Ο Θεόδωρος Δούκας ήταν "*ἔκγονος*" (εχγονός) της πορφυρογεννήτου, γιατί ο παππούς του Κωνσταντίνος Ἀγγελος είχε νυμφευθεί την πορφυρογέννητη Θεοδώρα, θυγατέρα του Ἀλεξίου Α' Κομνηνού. Βλ. Κ. Βαρζός, Κομνηνοί I. 260 αρ.38. Ο Θεόδωρος Δούκας ήταν επομένως δισέκγονος του Ἀλεξίου Α' Κομνηνού. Πρβλ. και Χρυσόβουλλο λόγο για τη Ναύπακτο (1 Μαΐου 1228): "*τοῦ προπάππου τῆς βασιλείας μου κῦρ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ*" Epirotica, αρ.29 σ.296.26, καθώς και επιστολή 165 του Μιχαήλ Χωνιάτη προς το Θεόδωρο Δούκα: "*ὃ καλλώπισμα Κομνηνῶν, Δουκάδων δόξα, Ῥωμαίων καύχημα*" II.329.20. Για το θέμα της καταγωγής του Θεοδώρου Δούκα βλ. και Ἀλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 137-142.



93. ειρεσιώνη = κλαδί ελιάς ή δάφνης διακοσμημένο με καρπούς. Για την έννοια και το περιεχόμενο του όρου "ειρεσιώνη" βλ. Χ.Χρυσάφης, Ειρεσιώνη, Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος, Λαρούς, Μπριτάννικα, τόμ.22(1984) σελ.178.

94. J.Pitra, αρ.114 στ.492.

95. "Θαιμιάζομεν γάρ, πῶς ἡ μεγάλη ἀγιοσίγη σου ἐν ταῖς ἱεραῖς σου γραφαῖς οὐ κατονομάζει βασιλέα τόν ἡμέτερον ἐκ Θεοῦ δεσπότην καί αὐτοκράτορα, καίτοι πολλά καί ἐκ πολλῶν ἔχοντα τά δικαιούντα τοῦτον εἰς βασιλείαν καί κλησιν βασιλικήν· τό τοῦ γένους ἐπισημιότατον, τό ἐκ βασιλικῶν αἱμάτων κατάγεσθαι· καί ἀπόγονον εἶναι βασιλέων μεγάλων τε καί πολλῶν, καί κατά τόν ἐνδεχόμενον λόγον κληρονόμον τῆς βασιλείας" Epirotica, αρ.26 σ.291.31 κε. Πρβλ. και Γεώργ. Βαρδάνης: "ὁ ἐν βασιλευσιν εὐγενέστατος καί ἀνδρικώτατος" Αντίγραμμα 115.368.

96. Epirotica, αρ.26 σ.291.34.

97. J.Pitra, αρ.114 στ.492, Epirotica, αρ.26 σ.291.34-35.

98. Epirotica, αρ.26 σ.291.34-36-J.Pitra, αρ.114 στ.492. Πρβλ. και Epirotica, αρ.24 σ.286.3 κε = Noctes Petropolitane, αρ.4 σ.259.3 κε: "Τό δέ μείζον εἰπεῖν καί ὁ παρά πάντων ὠμολόγηται στόματος, ὡς διαφόρων βασιλέων ἀπόγονος καί εἰς τήν βασιλικήν ἀναγωγήν δικαιούμενος".

99. J.Pitra, αρ.114 στ.492. - Epirotica, αρ.26 σ.291.36.



100. - Ο Α. Ρ. Kazdan συμπεριλαμβάνει μεταξύ των νέων αριστοκρατικών αξιών και την ευγενική καταγωγή. Βλ. Α. Π. Καζντάν, Τάσεις 103.

101. Πρβλ. Α.Π.Καζντάν, Τάσεις 103. - Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 139-140. - Ι.Ε. Καραχιαννόπουλος, Πολιτική Θεωρία 43.

102. Για την Α.Σταυρίδου - Ζαφράκα η αναγωγή σε ευγενικά γένη δε σημαίνει τίποτε. Κατ'αυτήν *"εκείνο που έχει σημασία στην περίπτωση του Θεόδωρου Δούκα είναι ότι για πρώτη φορά σε επίσημα κείμενα λέγεται κάτι τέτοιο"*. Βλ. Α.Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 140.

103. Βλ. Δημ. Χωματηνός, J.Pitra, αρ.114 στ.491-492. - Ιωάννης Απόκαυκος, Epirotica, αρ.26 σ.292.30 - 293.1, αρ.26 σ. 291.31 κε. - Γεώργιος Βαρδάνης, Αντίγραμμα 115. 368.

104. J.Pitra, αρ.114 στ.492. - Epirotica, αρ.26 σ.291.36.

105. Για το ρόλο που έπαιζε στην πολιτική σταδιοδρομία ενός αξιωματούχου η συγγένειά του με τον αυτοκρατορικό οίκο βλ. Α.Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 103.

106. Epirotica, αρ.24 σ.286.3 κε = Noctes Petropolitanae, αρ.4 σ.259.3 κε.

107. Για την οικογένεια του Αλεξίου Α' Κομνηνού βλ. Κ.Βαρζός, Κομνηνοί Ι. 260, αρ.38.



108. -Για την οικογένεια των Αγγέλων βλ. Α.Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 138 σημ. 208.

109. Για την οικογένεια των Δουκάδων βλ. Α.Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 138 σημ.208.

110. Για το σεβαστοκράτορα Ιωάννη Δούκα βλ. D. Polemis, *Doukai* 87-88, αρ.40. - Κ.Βαρζός, *Κομνηνοί* 1.641 κε, αρ.90. - Α.Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 141 σημ.215 και 216.

111. Βλ. Χρυσόβουλλους λόγους του με την υπογραφή: "*Θεόδωρος ἐν Χριστῷ τῷ θεῷ πιστός βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων (Κομνηνός) ὁ Δοῦκας*" *Epirotica*, αρ.29 σ.299.15-16 και Μ.Μ 5-16. Πρβλ. και επιστολές του J.Pitra, αρ.51 στ.261 και αρ.22 στ.94, καθώς και *Epirotica*, αρ.7 σ.253. 9-11.

112. Βλ. Π. Πρωτονοτάριος, *Νομισματοκοπία* 135,138 και Α.Σταυρίδου - Ζαφράκα, *Αναχόρευση* 50 και σημ. 48.

113. Βλ. Α. Σταυρίδου - Ζαφράκα, *Αναχόρευση* 48-49.

114. Για την αυτοκρατορική διαδοχή βλ. Ι.Ε. Καραγιαννόπουλος, *Πολιτική Θεωρία* 43 κε.

115. Βλ. Νικ. Χωνιάτης, *Λόγος* 14 σ.131.5 κε "*ὅτι μηδ' ἐκ γένους διαδοχὴν, ἀλλ' ἄθλον, μὴ γένους κληροῦχημα, ἀλλ' ἀνδρείας δῶρημα καὶ πολλῶν ἰδρώτων βράβευμα προκειῖσθαι τὴν βασιλείαν*". Ο Βενετός χρονογράφος του 16ου



αιώνα Daniele Barbato χαρακτηρίζει το Θεόδωρο Λάσκαρη τιποτένιο, γιατί έλαβε τον αυτοκρατορικό τίτλο, χωρίς να διαθέτει τη βασιλική καταγωγή και συγγένεια με το αυτοκρατορικό αξίωμα. Βλ. Α.Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 103 - 104 σημ.46.

116. J.Pitra, αρ.114 στ.487-493. Πρβλ. και Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 124-145.

117. J.Pitra, αρ.26 στ.109.

118. J.Pitra, αρ.117 στ.504. Εδώ ο Δημήτριος Χωματηνός εξηγεί και τον κυριότερο λόγο της αδυναμίας του να εκτελέσει το προσκυνητόν καθήκον του στο βασιλέα Θεόδωρο Δούκα: "*Τῶν γάρ ἄλλων ἡμῖν ἐμποδίων ἐπικρατεστέρα ἢ νόσος ἢ ταλαιπωρεῖν οἱ τλήμονες κατεκρίθημεν*".

119. J.Pitra, αρ.117 στ.502. Από τους σοφούς άνδρες που περιστοιχίζαν το παλάτιο του Θεοδώρου Δούκα, ο Δημήτριος Χωματηνός ζητεί να εξετάσουν και να κρίνουν τη δικαστική απόφασή του, σχετικά με τη δευτερογαμία του Χαμαιδράκοντος, χαμβρού του Κωνσταντίνου Χαμπέτου.

120. J.Pitra, αρ.16 στ.69.

121. Βλ. J.Pitra, αρ.13 στ.59-63 και ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ σελ. 685-718.

122. J.Pitra, αρ.13 στ.59.



123. J.Pitra, αρ.13 στ.60.

124. J.Pitra, αρ.13 στ.60.

125. J.Pitra, αρ.13 στ.61.

126. J.Pitra, αρ.13 στ.62.

127. J.Pitra, αρ.13 στ.62.

128. J.Pitra, αρ.13 στ.59.

129. J.Pitra, αρ.13 στ.59.

130. J.Pitra, αρ.13 στ.59.

131. Για το κύρος του Βυζαντινού αυτοκρατορικού τίτλου βλ. Ι.Ε. Καραγιαννόπουλος, Πολιτική θεωρία 10-11.

132. Τα λόγια αυτά έγραψε ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Αντώνιος στα τέλη του 14ου αιώνα προς το μεγάλο δούκα Βασίλειο Α'. Βλ. Μ.Μ. ΙΙ.191.

133. Βλ. Βασιλ. Απ. Δήμου, Εθνολογικά 279-302.

134. J.Pitra, αρ.26 στ.118: "*καί μετέπειτα τό δόξαν έξενεγκεῖν τῶ φιλοχρίστῳ καί φιλοδικαίῳ τρόπῳ τῆς βασιλείας του*".

135. Για τις αρετές του βασιλέως βλ. παρακάτω Κεφ. Β' σελ. 95-100.



Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Β'

ΠΕΡΙ ΒΑΣΙΛΕΥΣΕ - ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στα κείμενά του ο Δημήτριος Χωματηνός δεν κάνει διάκριση της έννοιας και του περιεχομένου των όρων "βασιλείς" και "αυτοκράτωρ". Αντίθετα παρουσιάζεται να χρησιμοποιεί συγχρόνως και τους δύο όρους με το ίδιο περιεχόμενο και την ίδια έννοια. Βλ. και παρακάτω σελ. 90-95.

2. Βλ. επιστολή του Δημητρίου Χωματηνού "Πρός τόν Κομνηνόν κυρόν Θεόδωρον τόν Δοίκαν " J. Pitra, αρ.11 στ. 53 κε.

3. Βλ. επιστολή του Δημητρίου Χωματηνού "πρός τόν κράτιστον και θεοκισβέρνητον Κομνηνόν " J.Pitra, αρ.110 στ.473 κε.

4. Βλ. Συνοδική απόφαση του Δημητρίου Χωματηνού "περί μαρτυρίας αρχιερέων και ιλλουστρίων, ἡγουν ἀξιωματικῶν, καί περί τῶν παρά βασιλέως κρινομένων..." J.Pitra, αρ.106 στ.447-462.

5. " οὐ τοσοῦτον ἡμεῖς ἀναιδεῖς καί ἀπαίδευτοι, ὡς ἀπροόπτως, κατατολμᾶν τῶν μή προσηκόντων ἡμῖν, οὐδέ αὐτοτελεῖς ἐθῶν καταλῦται καλῶς κειμένων καί ὀθνεοῦν μή σειομένων καί λυομένων " χράφει σε επιστολή του προς τον Πατριάρχη



Γερμανό Β' ο αρχιεπίσκοπος Αχρίδος Δημήτριος Χωματηνός. Και σε άλλη περίπτωση γράφοντας προς το βασιλέα της Σερβίας Στέφανο επισημαίνει και τα εξής: " *καί ἡμεῖς μὲν ἐξ ὧν ἐπαιδεύθημεν καί ἐξ ὧν ἀναγινώσκομεν τὰς κανονικάς καί νομικάς βίβλους διεξερχόμενοι, ταῦτα διὰ τῆς παρούσης γραφῆς τῇ βασιλείᾳ σου γνωρίζομεν* " J. Pitra, αρ.13 στ.62.

6. J.Pitra, αρ.26 στ.109-111.

7. Για την αναχόρευση το 1225/26 βλ. Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Αναχόρευση 57. Για τη στέψη το 1227 βλ. L. Stiernon, Origines II, 201-202. - Ελένη Βέη - Σεφερλή, Χρόνος στέψεως 272-279. - Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Αναχόρευση 59-60. - Παλαιότερα: 1225. D.Nicol, Despotate 65-66. - A.Karpozilos, Coronation 257-258. - Κ. Λαμπρόπουλος, Ο χρόνος στέψης 144. Πρβλ. και Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, Εκλογή 178-180.

8. Με βάση τις πηγές ο τίτλος " *βασιλεύς* " χρησιμοποιήθηκε στο Κράτος της Ηπείρου, επίσημα τουλάχιστον, μετά την αναχόρευση και στέψη του Θεόδωρου Δούκα στη Θεσσαλονίκη. Πρβλ. επιστολές του Δημητρίου Χωματηνού και του Ιωάννη Απόκαυκου προς το Θεόδωρο Δούκα, οι οποίες διαφέρουν μετά την αναχόρευσή του στη Θεσσαλονίκη.

9. Ο Δημήτριος Χωματηνός σε Συνοδική πράξη του αναφέρει ότι: " *κατέπιταγὴν τοῦ ἐν ἡμῖν κρατοῦντος εὐσεβοῦς Κομνηνοῦ* " εγένετο εκλογή και χειροτονία αρχιερέως για την επισκοπή των Σερβιωτών. J.Pitra, αρ.78 στ.336. Και ο



Ιωάννης Απόκαυκος σε επιστολή του προς τον πατριάρχη Μανουήλ Α' γράφει: "*ὡς ἀδύνατον ὄν ἀνατρέχειν τοῖς ψηφίζομένους πρὸς Νίκαιαν..... χωρὶς δέ τούτων εἰς ἀπίωμοτον κρίνεται τῷ παρ' ἡμῖν θεόθεν κρατοῦντι μεγαλουργῷ Κομνηνῷ*" Epirotika, αρ.17 σ.275.7-11. Και ο πατριάρχης Γερμανός Β' σε επιστολή του προς το Δημήτριο Χωματηνὸ χρησιμοποιεῖ τον ἴδιο ὄρο "*τοῦ κρατοῦντος*" για το Θεόδωρο Δούκα και μετά την αναχόρευση και στέψη του στη Θεσσαλονίκη: "*μεσολαβούσης τῆς ἡμῶν ἀδελφότητος. ἐμφανισθῆναι τῷ προσώπῳ τοῦ κρατοῦντος τῶν κατὰ δύσιν πόλεων καὶ χωρῶν*" J.Pitra, αρ.113 στ.486.

10. J.Pitra, αρ.114 στ.492-493: "*νῦν τοῦ ὀνόματος ἡξιώσαμεν, τὸν πολλῶ πρῶτερον ἐν πράγματι βασιλεύοντα, καὶ φέσει τῆς βασιλείας μετέχοντα*". Πρβλ. και επιστολή του Ιωάννη Απόκαυκου "*πρὸς τὸν κραταιὸν βασιλέα*" Θεόδωρο Δούκα, ευθύς μετά την αναχόρευσή του στη Θεσσαλονίκη, Epirotika, αρ.22 σ.283.1-5. Κατά την Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα η επιστολή αυτή χρονολογείται πιθανόν τέλη 1225-1226. Βλ. Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα, Αναχόρευση 53-54. Πρβλ. Α.Καρροζιλος, Coronation 254 και Κ.Λαμπρόπουλος, Χρόνος στέψης 139.

11. J.Pitra, αρ.114 στ.489. Τη μεγάλη διαφορά ανάμεσα στον απλό ηγεμόνα και το βασιλέα-αυτοκράτορα επισημαίνει σε επιστολή του προς το Θεόδωρο Δούκα και ο Μητροπολίτης Ναυπάκτου Ιωάννης Απόκαυκος: "*Γνώτωσαν ἔθνη, ὅτι ὀνομάσοι βασιλικόν καὶ δραστήριον*". N.Beets, Unedierte, αρ.71 σ.130.14-15. Πρβλ. Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα, Αναχόρευση 54.



12. Βλ. J.Pitra, αρ.26 στ.111 και αρ. 83 στ.366-367.

13. Για τη διάκριση βασιλέως - αυτοκράτορος βλ. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, Εκλογή 207-210.

14. Πρβλ. επιστολές των Ιωάννη Απόκαυκου και Γεωργίου Βαρδάνη στις οικείες εκδόσεις.

15. Ο Ιωάννης Απόκαυκος σε επιστολή του προς το Βασιλέα Θεόδωρο Δούκα ετυμολογεί τη λέξη βασιλεύς ως "*βάσις είναι λαοῦ καὶ ἔδρα καὶ στήριγμα τῶ ὑπηκόω*". Epirotica, αρ.25 σ.286.34-35. Πρβλ. και λεξικά H.Frisk, Griechisches etymologisches Worterbuch ανατ. Heildenberg 1972 και P.chantraine, Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots. Paris 1968 στη λέξη βασιλεύς.

16. Αυτό συνάγεται από το γεγονός ότι ο Δημήτριος Χωματηνός επισημαίνει ιδιαίτερα τη βασιλική καταγωγή του Θεοδώρου Δούκα: "*Τί γούν....., εἰ τόν ἐξ αἵματος ὄντα βασιλικού.....,εἰ τόν τῆς πορφυρογεννήτου ἔκγονον, εἰ τόν τοῦ αἰοιδίμου καὶ μεγάλου βασιλέως τοῦ Κομνηνοῦ κυροῦ Ἀλεξίου δισέκγονον.....νῦν τοῦ ὀνόματος ἠξιώσαμεν;*" J.Pitra, αρ.114 στ.492.

17. J.Pitra, αρ.112 στ.483-484. Πρβλ. και N.Bees, Unedierte, αρ.69 σ.128.70-72.

18. Για την κατάλυση του λομβαρδικού βασιλείου της Θεσσαλονίκης από το Θεόδωρο Δούκα και τη σημασία της βλ.



D. M. Nicol, Despotate 58-64 και Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 60-67.

19. Βλ. παραπάνω σημ.9.

20. J.Pitra, αρ.11 στ.54: "*μηδέ γηράσαι τό σόν έν ήμίν κράτος ποτέ, αλλά άεί νεάζειν και θάλλειν. ώς άν διά σου και ή μεθ'ήμας γενεά τών του Θεού εύεργεσιών άπολαύσωσιν*" χράφει ο Δημήτριος Χωματηνός προς το Θεόδωρο Δούκα.

21. Την εικόνα της αντιδικίας Νίκαιας και Ηλείου μας δίνουν ανάγλυφη οι επιστολές που αντηλλάχθησαν μεταξύ του πατριάρχου Γερμανού Β' και των τριών αρχιερέων της Ηλείου. Πρβλ. Α.Καρποζιλος, Controversy 77. - Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 211.

22. "*μη θέλων μένειν έν τή οικεία τάξει, αλλά τά τής βασιλείας σφετερισάμενος*" Γεώργ. Ακροπολίτης 33.15-16. Πρβλ. και Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 210-211.

23. Βλ. χρυσόβουλλο λόγο του 1228, όπου υπογράφει ως "*Θεόδωρος έν Χριστώ τώ Θεώ πιστός βασιλεύς και αυτοκράτωρ Ρωμαίων (Κομνηνός) ό Δούκας*": Epirotica, αρ.29 σ.299.15-16.



24. Για το Imperium Romanum των Βυζαντινών βλ. Ι.Καραχιαννόπουλος, Πολιτική Θεωρία 7-8.

25. Γεώργ. Ακροπολίτης 40. 1-20.

26. " *τοῦτον μόνον βασιλέα ὁμολογοῦμεν καί τοῦτον στέφομεν καί τοῦτον χρίομεν* " γράφουν για το Θεόδωρο Δούκα οι αρχιερείς της Ηπείρου στη συνοδική πράξη της Ἄρτας. Epirotica, αρ.24 σ.286.8-9.

27. Για τη χρήση του όρου "*βασιλείς Ῥωμαίων* " και "*αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων* " από τους βυζαντινούς αυτοκράτορες βλ. Ι.Καραχιαννόπουλος, Πολιτική Θεωρία 10.

28. Βλ. απαντητική επιστολή του Δημητρίου Χωματηνού προς τον πατριάρχη Γερμανό Β'. J.Pitra, αρ.114 στ.487-498. Πρβλ. και Ιωάννης Απόκαυκος, Epirotica, αρ.176.276.27-33.

29. "*Ποῦ δέ καί βασιλεία νῦν...πολλῶν ἄρτι κατά τόπους ἐξουσιαζόντων, καί μηδενός ἀποσώζοντος ἀκέραιον τό τῆς βασιλείας ἀξίωμα;* " γράφει ο Δημήτριος Χωματηνός προς τον υιό του μεγάλου Ζουπάνου Σερβίας μοναχό Σάββα. J.Pitra, αρ.86 στ.384.

30. J.Pitra, αρ.112 στ.483.

31. "*Καί τό μέν δίκαιον οὐκ ἀρνήσομαι, ὡς ἐχρῆν καί μίαν εἶναι βασιλείαν τά κοσμικά διευθύνουσαν καί πρῶτον ἓνα ποιμένα τά ἱερατικά διοικονομούμενον. Ἐπεὶ δέ αὕτη*



έφ'εαυτήν μερισθείσα διά τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν, οὐκέτι συνίσταται" γράφει ο Μητροπολίτης Ναυπάκτου Ιωάννης Απόκαυκος σε επιστολή του προς τον Πατριάρχη Μανουήλ Α' το 1222. Epirotica, αρ.17 σ.276.27-30.

33. Πρβλ. J.Pitra, αρ.8 στ.44, Epirotica, αρ.17 σ.276.29-277.6. και Γεώργιος Βαρδάνης, Αντίγραμμα 113 στ.286-295.

33. Την αλήθεια αυτή αποδεικνύουν η αυτοκρατορική τιτλοφορία, τα αυτοκρατορικά έγγραφα, η αυλική εθιμοτυπία καθώς και η λόγια και βυζαντινή γραμματεία. Πρβλ. και Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 217-218.

34. Στα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνού ο όρος βασιλεύς απαντάται πολλές φορές. Βλ. παραπάνω σελ. 90-95.

35. Ο Δημήτριος Χωματηνός χρησιμοποιεί τον όρο "ὄης Σερβίας" σε επιστολή του προς το βασιλέα της Σερβίας Στέφανο Νεμάνια. J.Pitra, αρ.13 στ.59-63. Παρατηρούμε εδώ ότι ο Δημήτριος Χωματηνός γνωρίζει και τηρεί την παράδοση των βυζαντινών συγγραφέων σύμφωνα με την οποία η λέξη "ὄης" χρησιμοποιούνταν μόνο για τους βασιλείς της Εσπερίας, σε αντίθεση με το βυζαντινό αυτοκράτορα που τον αποκαλούσαν βασιλέα. Βλ. Μέγα Λεξικό της Ελληνικής γλώσσης Henry Liddell = Robert Scott, τομ. IV σελ. 14. Περί "ὄηγός" Βλ. E.Chrysos, The title Βασιλεύς in early Byzantine International Relations. Washington 1976, 36-39. - G.Rosch, Όνομα βασιλείας 37-39.



§6. Ο Δημήτριος Χωματηνός στα κείμενά του χρησιμοποιεί μόνο τον όρο " *ήγεμονία Ρωμαίων* ". Έτσι όταν αναφέρεται στα συμβαίνοντα στα δυτικά μέρη της αυτοκρατορίας γράφει: " *Ότι δέ τηνικαῦτα τοῦ ἵπολελειμένοι κατὰ δύσιν μέρους τῶν Ρωμαίων ἡγεμονίας τὴν ἀρχὴν διεξώννυτο Θεόδωρος ὁ ἐκ Δοικῶν καὶ Ἀγγέλων καὶ Κομνηνῶν, καὶ ταῖς Λατινικαῖς ὁρμαῖς κραταιῶς ἀνθιστάμενος, ὑπέσπα πολλάς ἐκάστοτε τῶν ὑπ' αὐτοῖς χωρῶν* " J.Pitra, αρ.150 στ.578

§7. Ο Δημήτριος Χωματηνός σε επιστολή του προς το Μητροπολίτη Κερκύρας Βασίλειο Πεδιαδίτη εκφράζει τη θλίψη και απογοήτευσή του επειδή " *ἐκ τῆς εὐδαιμόνου Κωννσταντινουπόλειος τῆ τῶν Λατίνων ἐπιδρομῆ ἢ τε τῆς βασιλείας καὶ ἢ τῆς ἱεραρχίας λαμπρότης ἠφάντιται* " J.Pitra, αρ.8 στ.44. Πρβλ. και παρόμοιες απόψεις του Μητροπολίτη Ναυπάκτου Ιωάννη Απόκαυκου Epirotica, αρ.17 σ.276.27-30.

§8. J.Pitra, αρ.114 στ.490. Στην επιστολή αυτή του Δημητρίου Χωματηνού προς τον πατριάρχη Γερμανό Β' διατυπώνεται η άποψη της κατ'ανάγκην αποδοχής δύο κρατών και δύο αυτοκρατόρων: " *γλιγόμεθα καὶ τὴν ἐῶαν μοῖραν ταύτη συμβῆναι τῆ δυσμικῆ, καὶ τοὺς ἐν ἀμφοῖν κρατοῦντας ὁμονοίας δεσμοῖς συνδεθῆναι, ἵνα καὶ ἡ τῆς ἀγίας τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ἔνωσις μένη ἀνεπιχειρήτος* ". J.Pitra, αρ.112 στ.483. Την ίδια ανάγκη αποδοχής δύο κρατών, καθώς και την ευχή για συνασπισμό των διατυπώνει και ο Ιωάννης Απόκαυκος σε επιστολή του προς τον ίδιο πατριάρχη: " *Καὶ εὐξαίμην ἂν ἔγωγε, ὁ τῶν ἐπισκόπων πάντων ἐλαχιστότερος, καὶ τὴν ἀνατολικὴν ἐξουσίαν τῆ δυτικῆ συνελθεῖν καὶ συνασπίξειν ἀλλήλαις καὶ εἰρηνικά φρονῆσαι καὶ*



ἀδελφά και κοινήν πανοπλίαν περιβαλέσθαι κατά τῶν παλαμναίων ἡμετέρων ἐχθρῶν, καὶ τῆς ἀλλήλων ἀδελφικῆς ἀντιβοηθείας και συγκροτήσεως ὡς πόλιν ὀχυράν αὐτάς γενέσθαι, τὸ τῆς γραφῆς, και τεθεμελιωμένον βασιλείον " Epirotica, αρ.27 σ.294.26-31.

39. J.Pitra, αρ.112 στ.483.

40. " Τὸν βασιλέα τοίνυν ὁ λόγος οὐκ ἀπαιτεῖ, οὔτε ἀποστολικήν, οὔτε φιλόσοφον εἶτιον ἀσκητὴν τελειότητα, ἀλλὰ τὴν βασιλεῦσιν ἀρμοζούσαν· ἐτι γε μὴν οὔτε πολίτην, ἤγουν ἰδιωτεύουσαν. Οἱ μὲν ἀπόστολοι κατ'ἐκείνους φιλόσοφοι, μετὰ τοῦ ἀγάλκου και ἀρχιάβδου και μονοχίτωνος και γυμνοποδεῖν ἐκελεύσθησαν. Οἱ δὲ ἰδιωτεύοντες μετὰ τοῦ σεμνῶς ζῆν, τὸ εἶδέναι ἀρχεσθαι ἀρετὴν ἔχειν ἐντέλλονται " J.Pitra, αρ.110 στ.476.

41. J.Pitra, αρ.110 στ.474.

42. " εἰς τὴν πρώτην ὄψιν ἐπαναγαγόντος διὰ πολλῶν ἰδρώτων στρατηγικῶν και πόνων και μεριμνῶν και ἀγρυπνιῶν " J.Pitra, αρ.112 στ.482 και ἀλλαχού: " Τί γοῦν καινόν και ἀλλόκοτον..., εἰ τὸν ἐκ νεότητος και ἕως ἄρτι στρατηγικοῖς μόχθοις ἐγγυμνασάμενον " J.Pitra, αρ.114 στ.492. Για τὴν " ἀγρυπνία " ὡς βασιλικὴ ἀρετὴ βλ. H.Hunger, Prooimion 94-100. - I.E. Καραχιαννόπουλος, Πολιτικὴ θεωρία 27. - Αἰκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 129.

43. J.Pitra, αρ.110 στ.473. Πρβλ. και παρόμοιες ἀπόψεις του Μητροπολίτου Ναυπάκτου Ἰωάννη Απόκαυκου: " ὦ βασιλεῦ και



σωτερ ήμέτερε. τοσοῦτον τό ἵπομονετικόν καί τό καρτερές.
τοσοῦτόν σοι καί τοῦ σώματος τό πρός τά δυσχερή ἀνιπτότακτον
καί τό τοῖς πόνοις παρατρυφώμεθα καί τοῖς ἀλγεινοῖς
ἐνηδόμεθα" N.Beas, Unedierte, αρ.77 σ.136-137.

44. J.Pitra, αρ.110 στ.473-474. Είναι σαφές ότι τα λόγια
αυτά έχουν και το χαρακτήρα του ρητορικού τύπου.

45. J.Pitra, αρ.114 στ.489.

46. J.Pitra, αρ.110 στ.475-476.

47. " Πάνυ δέ χαιρω, τήν σύνεσιν βλέπων ἐν Κυρίῳ
προκόπτουσαν, καί σημεῖον τούτου αὐτοῦ ἐναργές τίθεμαι, ὅτι
καί τά τῶν ἀμαρτημάτων κουφότητα, βαρέα νομίζεις, καί τάς
ὑπέρ τούτων εὐθύνας φοβῆ, καί ζητεῖς τούτων ἐξάλειψιν, ὅπερ
βάσιν ἀρετῆς ὁ καθ' ἡμᾶς λόγος ποιεῖται" γράφει ο Δημήτριος
Χωματηνός προς το βασιλεῖα Θεόδωρο Δούκα τον Κομνηνό.
J.Pitra, αρ.110 στ.475.

48. Οι αντιλήψεις του Δημητρίου Χωματηνού για τη
δικαιοσύνη του αυτοκράτορα εκτίθενται λεπτομερώς
παρακάτω στο Κεφάλαιο Δ'.

49. " Ἡ βασιλεία δέ χρημᾶ ἐστίν παρά Θεοῦ τεταγμένον πρός
κοινόν τοῦ λαοῦ ὄφελος " J.Pitra, αρ.110 στ.475-476.

50. " σύ οὐ δόξης ἐρῶν, οὐ χρημάτων, οὐ κτημάτων, οὐ
τροφῆς, οὐ χλιδῆς, οὐδέ τινος ἄλλου ὧν δεσμοῦνται οἱ χαμαί
συρόμενοι, καί ταῖς τοῦ βίου τούτου ἀπάταις δελεαζόμενοι....,



ἀλλά ζῆλον ἐνθεον ζηλοῖς ὑπὲρ τῆς πατρίδος σου καὶ τῶν ὁμοφίλων " γράφει ο Δημήτριος Χωματηνός προς το βασιλέα Θεόδωρο Δούκα. J.Pitra, αρ.110 στ.473-474.

51. J.Pitra, αρ.110 στ.473. Καὶ ο Ιωάννης Απόκαυκος εχκωμιάζοντας το Θεόδωρο Δούκα για την κυριαρχία στα πάθη του, αναφέρει την προσωρινά εκδηλωθείσα στη Σύνοδο της Ἄρτας ορχή του για το Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνο Μεσοποταμίτη, ἀλλὰ καὶ την ταυτόχρονη κυριαρχία του σ'αυτήν, ὡστε να σβῆσει πάραυτα: "*εὐθύωρον δὲ καὶ ὀργίζη καὶ εὐθύωρον συγχωρεῖς. Οἶδεν ὃ λέγω ἢ ἐν Ἄρτη κατὰ τοῦ Θεσσαλονίκης ὀργῆ. ἥτις ἀνήφθη μὲν, ὡς πυρρός, ἐκ τοῦ πάραυτα δ'ἀπέσβη, ὡσπερ σπινθήρ*" Epirotica, αρ.25 σ.287.19-21. Πρβλ. Αἰκ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, Νίκαια καὶ Ἡπειρος 131.

52. Epirotica, αρ.25 σ.286.34-35.

53. "*Καὶ πῶς ὁ τοιοῦτος ἐτιμολογηθήσεται βάσις εἶναι λαοῦ...μὴ προσφερόμενος εὐμενῶς μηδέ διαλύων ὀργὴν... Ἄλλ'οὐ σύ τοιοῦτος· ἐξ ἰλαρότητος δέ, ἐξ ἐλευθέρου τοῦ ἠθους, ἐξ ἀπλότητος ψυχικῆς ἕνα τῶν πολλῶν ἡγῆ σεαυτὸν καὶ πάντας ἔλκεις εἰς τὴν σὴν ἐπιπόθησιν*" Epirotica, αρ.25 σ.286.34 - 287.5.

54. Ο Γεώργιος Βαρδάνης σε ἐπιστολή του προς τον Πατριάρχη Γερμανό Β' εξαίρει την ἀρετὴ της ταπεινοφροσύνης του Θεοδώρου Δούκα: "*Τῶ νικοποιῶ βασιλεῖ, ἀντικαταστήσαντι τοῖς ἐπηρμένοις τῶν ἀντιπάλων φρονήμασι φρόνημα πλήρες ὑποποιοῦ ταπεινώσεως*" Γεώργ. Βαρδάνης, Ἀντίγραμμα 112.264. Πρβλ. καὶ Ιωάννης



Απόκαυκος: " *ἀλλ' οὔτως τότε οὐ τῇ νίκῃ ἐπήρθη, οὐ τοῖς κατορθώμασιν ἐθρασύνη, οὐκ ἐπεγράψατο ἑαυτῷ τὸ κατόρθωμα, ἀλλὰ τὴν βοήθειαν ταύτην ἐν ὀνόματι Κυρίου εἶναι εἰπὼν* " Epirotica, αρ.26 σ.292.11-13 καθώς και Δημήτριος Χωματηνός: " *Καὶ ὁ κραταῖος Κομνηνός... ἵνα μὴ εὐσεβῆς ὢν ἔκνομόν τι καὶ μὴ συμβαίνον τῷ τῆς πολιτείας θεσμῷ διαπράξῃται* " J.Pitra, αρ.22 στ.92.

55. " *ἐπαινῶ τῆς βασιλείας σου τὸ περὶ τὰ εὐσεβῆ καὶ ἀρέσκοντα Θεῷ φιλομαθές τε καὶ φιλόπονον... εἰ γάρ ὁ τοῦ Θεοῦ φόβος ρίζα πάσης ἐστὶν ἀγαθοεργίας... ἡ βασιλεία σου διὰ τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον... καὶ τὴν τοῦ σοφοῦ καὶ φιλομαθοῦς προσηγορίαν, ὡς ἀλουργίδα βασιλικὴν, ἑαυτῇ περιτίθουσιν* " χράφει ο Δημήτριος Χωματηνός προς το βασιλέα της Σερβίας Στέφανο. J.Pitra, αρ.13 στ.59.

56. Ο Μητροπολίτης Ναυπάκτου Ιωάννης Απόκαυκος σε επιστολή του προς το Θεόδωρο Δούκα επισημαίνει και τα εξής: " *τὴν δ' ἔνδον φύσιν οὐκ ἀγνοεῖς καὶ γίνεται σοι ἡ γνώσις αὐτῆ ἀρχῆ καὶ μέση καὶ τελευτῆ ταπεινώσεως* " Epirotica, αρ.25 σ.287.8-9.

57. Για τη χριστιανική αρετή της ταπεινοφροσύνης βλ. Β. Μουστάκης, Ταπεινοφροσύνη @.H.E., T.11(1967) 683-684.

58. Πρβλ. και Ιωάννης Απόκαυκος Epirotica, αρ.25 σ.286.17-27: " *Καὶ ἄλλος μὲν τυχὼν βασιλεύς καὶ τὴν ὄφρὺν ἴσως ἄρη... καὶ τὴν βασιλείαν ἠγήσεται οὐκ ἀρχὴν ὑπερέχουσαν, ὅπερ ἐστίν, ἀλλὰ διαστολὴν τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ ἀποχώρησιν καὶ τῆς φυσικῆς ταυτότητος*



ἀποξένωσιν. Ἄλλ' οὐ βασιλικῶς ποιήσει οὗτος ὁ βασιλεὺς οἷδέ Χριστοῦ μιμήσεται σιγκατάβασιν ". Για τη μίμηση του Θεού ως κεντρικού στοιχείου της βυζαντινῆς αυτοκρατορικής ιδέας βλ. H.Hunger, Reich 65-66.

59. Σε επιστολή του προς το βασιλέα Θεόδωρο Δούκα ο Ιωάννης Απόκαυκος γράφει: "*ἡ πρὸς πάντας ἐκ ταπεινώσεως μία καὶ ἡ αὐτὴ σιγκατάβασις* " Epirotica, αρ.25 σ.286.16-17.

60. Epirotica, αρ.26 σ.292.11-14. Στο συνοδικό αυτό "πιττάκιον" των αρχιερέων της Ἄρτας εγκωμιάζεται η ταπεινοφροσύνη του Θεοδώρου Δούκα, ο οποίος μετά τη νίκη του επί του Πέτρου Courtney το 1217 δεν περηφανεύτηκε και δεν φόρεσε τα ερυθρά πέδιλα. Πρβλ. Γεώργ. Βαρδάνης, Αντίγραμμα 112.264 κε: "*Τῷ νικοποιῷ βασιλεῖ, ἀντικαταστήσαντι τοῖς ἐπηρομένοις τῶν ἀντιπάλων φρονήμασι πλήρες ὑποποιοῦ ταπεινώσεως* ". Πρβλ. Αἰκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 132-133.

61. Ο Ιωάννης Απόκαυκος σε επιστολή του προς τον Πατριάρχη Μανουήλ Α' γράφει: "*ὁ δὲ ἐπὶ τοῖς τοιούτοις ὑψώμασι φρονεῖ ταπεινά...καὶ ἓνα ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ μαχομένων καταλογίζεται ἑαυτὸν* " Epirotica, αρ.17 σ.272.33-35.

62. J.Pitra, αρ.110 στ.473-474. Πρβλ. και Ιωάννης Απόκαυκος, Epirotica, αρ.17 σ.276.19-22. Για τη φιλαρχυρία του αυτοκράτορα βλέπε και σχετικές απόψεις του Φωτίου, Επιστολαί Α' 16.238.

63. Για την αρετή της φιλανθρωπίας βλ. H.Hunger, Prooimion 143-154. - Του ιδίου, Φιλανθρωπία 1-20. - Δ.Ι.



Κωνσταντέλλος, Βυζαντινή φιλανθρωπία και κοινωνική πρόνοια. Αθήναι 1983. - Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 109 σημ.76.

64. " *Καί τοίνυν θάρρει. Κύριέ μου, ὡς ἀπόκειται σοι. ὑπέρ τῶν παρόντων πόνων ἀντίδοσις.....διό και πρὸς ἐκείνην ὁρῶν. τοὺς σοὺς κόπους κολάκειε και τὴν ἐντεῦθεν βαριθυμίαν ἐπιεικῶς καταλέαινε* ". J.Pitra, αρ.110 στ.474.

65. J.Pitra, αρ.110 στ.473-474.

66. Για την ευσέβεια ως βασιλική - αυτοκρατορική αρετή βλ. Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 112 σημ.88.

67. J. Pitra, αρ.110 στ.475. Πρβλ. και J.Pitra. αρ.22 στ.90: " *τοῦ εὐσεβοῦς μεγάλου Κομνηνοῦ* ".

68. J.Pitra, αρ.13 στ.59. Πρβλ. και J.Pitra, αρ.78 στ.335: " *τόν εὐσεβέστατον και τρισαριστέα Κομνηνόν* ".

69. J.Pitra, αρ.112 στ.482. Και ο ίδιος ο Θεόδωρος Δούκας σε χρυσόβουλλο λόγο του για τη Ναύπακτο (Μάϊος 1228) επικαλεῖται την ευσέβειά του προς το Θεό: " *Ἡ γοῦν ἐκ Θεοῦ βασιλεία μου, εἴ γε και δέοι ταύτην καυχῆσασθαι, εὐσεβοῦσα τά εἰς Θεόν, πολλοῖς ἐκκλησιασθηρίοις αὐτοῦ ἐπεφιλοτιμήσατο τά ὠφέλιμα* " Epirotica, αρ.29 σ.296.19-21. Πρβλ. και Δημήτριος Χωματηνός: " *οὐδέν τῶν ἐνταῦθα κατ'εὐσέβειαν ὑπ'αὐτοῦ πεπραγμένων διά τὴν ἐνοῦσαν τούτων εὐσέβειαν, τῷ μώμῳ παρῆκε παρείσδυσιν* " J.Pitra, αρ.112 στ.482-483.



70. J.Pitra, αρ.13 στ.59.

71. "ὡς ἐκ τῆς σοφίας ταύτης μᾶλλον ἢ ἐκ τῆς βασιλικῆς ἀξίας γνωρίζεσθαι σε λαμπρότερον. σοφίαν δέ καί ἐπιστήμην καί ἡ τοῦ Ἰωβ Ἱερά βίβλος. τὴν θεοσέβειαν καί τὸ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν κακῶν καλῶς ὀνομάζει" J.Pitra, αρ.13 στ.59.

72. J.Pitra, αρ.110 στ.473.

73. J.Pitra, αρ.11 στ.54. Πρβλ. και Ιωάννης Απόκαυκος, Epirotica, αρ.27 σ.293.27-29: "Τοῦτον τὸν ἐμὸν βασιλέα και παρακλήτορα ἐγνώρισεν ἡ καθ'ἡμᾶς γενεά και τὸ κλίμα τοῦτο τὸ δυσμικὸν δῶρον μὲν ἀναμφιλόγως Θεοῦ, σιτήριον δέ τῶν ἐνταῦθα χριστιανῶν".

74. J.Pitra, αρ.11 στ.54.

75. J.Pitra, αρ.11 στ.53-54: "Ἐγὼ σέ και ὡς ῥομφαίαν τοῦ Δυνατοῦ θεωρῶ. κραταιότατε και θεοκυβέρνητε Κομνηνέ..... και ὡς βέλος ἠκονημένον ἐκ τῶν αὐτοῦ χειρῶν ἀφιέμενον.., εἰς πτώσιν νῦν και ἀνάστασιν ἐδόθησ παραὰ Θεοῦ". Πρβλ. και Ιωάννης Απόκαυκος, Epirotica, αρ.17 σ.272.30: "Ὅν ἡμεῖς θεόθεν ἀπεστάλθαι φρονοῦμεν".

76. Πρβλ. και Αἰκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 119-124.

77. J.Pitra, αρ.114 στ.488: "σκέψις γέγονε κοινῇ τῶν ἐν τῇ δύσει περιληφθέντων".



78. J.Pitra, αρ.114 στ.492: "*Τί γοῖν καινόν καί ἀλλόκοτον, εἰ τόν τοιοῦτον ἀριστεά....., νῦν τοῦ ὀνόματος ἡξιώσαμεν ;*".

79. J.Pitra, αρ.114 στ.492.

80. Βλ. σχετικά Ι.Καραγιαννόπουλος, Πολιτική Θεωρία 19-20. Πρβλ. και Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 108 σημ.73, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

81. J.Pitra, αρ.114 στ.492 και αρ. 110 στ.473-475. Πρβλ. και Ιωάννης Απόκαυκος, Epirotica, αρ.26 σ.292.2-20. και αρ. 24 σ.285.19-32.

82. J.Pitra, αρ.114 στ.492. Πρβλ. και επιστολή 110 στ.473: "*Ἄγιέ μου αὐθέντα, κράτιστε καί θεοκυβέρνητε Κομνηνέ.....κατά νοῖν ἔστρεφον...ἄς ποιεῖς περιόδους, καί οὔς ὑφίστασαι κόπους καί πόνους ὑπέρ συντηρήσεως τῶν παρά Θεοῦ σοι ἐμπειπιστευμένων χωρῶν*", καθώς και Ιωάννης Απόκαυκος, N.Bees, Unedierte, αρ.69 σ.127.1 κε.

83. Βλ. και Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 124 - 126.

84. Η αντίληψη αυτή είναι παλαιά, τη βρίσκουμε δε διατυπωμένη και στα κείμενα των υμνητῶν του Θεοδώρου Α' Λάσκαρη στην Νίκαια: "*ὅτι μηδέκ γένους διαδοχήν, ἀλλ'ἄθλον, μή γένους κληροῦχημα, ἀλλ'ἀνδρείας δώρημα καί*



πολλῶν ἰδρωτῶν βράβειμα προκείσθαι τὴν βασιλείαν " Νικ. Χωνιάτης, Λόγος 14 σ.131.5.

85. Για το θέμα της διαδοχής και της ευγενικής καταγωγής του Θεοδώρου Δούκα βλ. παραπάνω Κεφ. Α'.

86. J.Pitra, αρ.114 στ.491-492. Πρβλ. και χρυσόβουλλο λόγο του Θεοδώρου Δούκα για τη Ναύπακτο: "*τοῦ προπάππου τῆς βασιλείας μου κτῆ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ*" Epirotica, αρ.29 σ.296.26.

87. Ο τονισμός του στοιχείου της ευγενικής καταγωγής τόσο από το Δημήτριο Χωματηνό, όσο και από τους άλλους εκπροσώπους της Ηπείρου δημιουργεί την εντύπωση, ότι για την εποχή τους το στοιχείο αυτό δεν ήταν μόνο ουσιαστικός, αλλά και τυπικός παράγοντας νομιμότητας.

88. Η κ. Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα στο έργο της Νίκαια και Ἡπειρος το 13ο αιώνα σελ.104 και 140 υποστηρίζει ότι οι εκπρόσωποι της Ηπείρου τονίζουν ιδιαίτερα την ευγενική καταγωγή του αυτοκράτορά τους Θεοδώρου Δούκα, σε αντίθεση με τους της Νίκαιας ότι η αυτοκρατορική εξουσία περιήλθε στο Θεόδωρο Λάσκαρη όχι με διαδοχή, αλλά ως επιβράβευση των αγώνων του.



89. Πρβλ. και Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 103 σημ.45 και 46 καθώς και σελ.139 σημ.211.

90. Η κ.Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 140 υποστηρίζει ότι οι αρχιερείς της Ηλείου με τον υπερτονισμό της εξ αίματος βασιλικής καταγωγής του Θεοδώρου Δούκα επεδίωκαν να τον εμφανίσουν ως το μόνο νόμιμο κληρονόμο του αυτοκρατορικού αξιώματος.

91. Η άποψη αυτή ενισχύεται από το γεγονός, ότι τόσο ο Δημήτριος Χωματηνός, όσο και οι άλλοι δύο αρχιερείς της Ηλείου δέχονται συνεπεία των "καιρικών" περιστάσεων δύο ανεξάρτητες και ισοδύναμες αυτοκρατορίες. Πρβλ. και Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 216-217.

92. Βλ. το κείμενο της επιστολής στον J.Pitra, αρ.114 στ.487 - 498.

93. Κατά την κ.Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα ο μετέπιμονής τονισμός από μέρους του Δημητρίου Χωματηνού της παρουσίας και λειτουργίας καθεστωτικών παραχόντων στο Κράτος της Ηλείου οφείλεται στην επιδίωξή του να παραλληλίσει τον τρόπο ανόδου του Θεοδώρου Δούκα στο βασιλικό αξίωμα με εκείνον του Θεόδωρου Λάσκαρη στη Νίκαια. Βλ. Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 159 και σημ.44.



94. J.Pitra, αρ.114 στ.488 - 489.

95. Για την ύπαρξη "*συγκλητικοί βουλευτήριοι*" στις δυτικές επαρχίες κάνει λόγο και ο Μητροπολίτης Κερκύρας Γεώργιος Βαρδάνης σε επιστολή του προς τον πατριάρχη Γερμανό Β': "*ἀπέριηκεν ὁ θεοστεφής ἡμῶν αὐτοκράτωρ μεθέλκιον τὸν ἄνδρα τὰ μὲν αὐτοπροσώπως, τὰ δὲ καὶ ἐν μηνύμασι τοῖς προσήκουσιν, ἕκ τε τοῦ ἱεραρχικοῦ καταλόγου ἕκ τε τοῦ συγκλητικοῦ βουλευτηρίου τὴν κρείττω μοῖραν διαπεμπόμενος*" Γεώργ. Βαρδάνης, Αντίγραμμα 111 στ.230 - 232.

96. J.Pitra, αρ.114 στ.490. Πρβλ. και Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, Εκλογή 178 - 179 και Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 160.

97. Πρβλ. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, Εκλογή 145, 169 και Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 159.

98. Γεώργ. Βαρδάνης, Αντίγραμμα 111 στ.232.

99. Στα έγγραφα του Ιωάννη Απόκαυκου ουδαμού αναγράφεται παρουσία "*συγλήτου βουλῆς*" στα δυτικά μέρη. Βλ. παρακάτω σημ.101.



100. "τὴν τῆς βασιλείας ἀντιμισθίαν ἀντέλαβεν ἐπισκοπικαῖς ὁμολογίαις καὶ λοιπῶν ἱερέων καὶ μοναχῶν καὶ στρατιωτῶν ἐπικρίσει καὶ πάντων τῶν ἐνταῦθα χριστιανῶν, καὶ εἰς τὸ τῆς βασιλείας οὕτως ἀναβεβήκει ἀξίωμα " γράφει ἡ Συνοδικὴ Πράξις τῆς Ἄρτας γιὰ τὴν ἀναχόρευση τοῦ δεσπότη Θεοδώρου Δούκα εἰς βασιλεῖα. Βλ. Epirotica, αρ.24 σ.286.5-8. Το γεγονός ὅτι ὁ Ἰωάννης Απόκαυκος μνημονεύει στα κείμενά του τὴ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ στὴν ἐκλογὴ καὶ ἀναχόρευση τοῦ αυτοκράτορα, αὐτὸ εἶναι σημαντικό στοιχεῖο ἀπὸ ἀπόψεως πολιτειακῆς.

101. Epirotica, αρ.24 σ.286.5-7. Εἶναι πιθανόν ὁ Ἰωάννης Απόκαυκος νὰ περιλαμβάνει τὴν παρουσία τῆς συγκλήτου στο "πάντων τῶν ἐνταῦθα χριστιανῶν" καὶ νὰ υπερτονίζει τὸ ρόλο τῶν ἐκκλησιαστικῶν εκπροσώπων. Πρβλ. Αἰκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια καὶ Ἡπειρος 155-156.

102. Τόσο στο παρελθόν, ὅσο καὶ κατὰ τὸν 11ο καὶ 12ο αἰῶνα ἡ ἀνάμιξη τῆς συγκλήτου στὴν ἐκλογὴ τοῦ αυτοκράτορα ἦταν διαρκῶς ἀπαραίτητη. Βλ. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, Ἐκλογὴ 145 καὶ 149.

103. Σὲ ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸ βασιλεῖα τῆς Σερβίας Στέφανο ὁ Δημήτριος Χωματηνός γράφει: "καὶ ἡμεῖς μὲν ἐξ ὧν ἐπαιδεύθημεν καὶ ἐξ ὧν ἀναγινώσκομεν τὰς κανονικὰς καὶ νομικὰς βίβλους διεξερχόμενοι, ταῦτα διὰ τῆς παρούσης γραφῆς τῇ βασιλείᾳ σου γνωρίζομεν " J.Pitra, αρ.13 στ.62. Στὸ δε πατριάρχῃ Γερμανό Β' σὲ σχετικὴ τοῦ ἐπιστολῆ ἐπισημαίνει: "ἔπειτα φημέν ὡς οὐ τοσοῦτον ἡμεῖς ἀναιδεῖς καὶ ἀπαίδευτοι, ὡς ἀπροόπτως, κατατολμᾶν τῶν μὴ προσηκόντων ἡμῖν, οὐδέ αὐτοτελεῖς ἐθῶν καταλύται καλῶς κειμένων καὶ ὀθενοῦν μὴ σειομένων καὶ λυομένων ". J.Pitra, αρ.114 στ.488.



104. Με βάση τη βυζαντινή πολιτική θεωρία κατά την αυτοκρατορική εκλογή δεν ήταν απόλυτα απαραίτητη η σύμπραξη και των τριών καθεστωτικών παραχόντων, αν έκτακτοι λόγοι δεν το επέτρεπαν. Βλ. Ι.Καραχιαννόπουλος, Πολιτική θεωρία 23. Πρβλ. και Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 158-159.

105. Αυτή την ιεραρχική τάξη αναλύει το κείμενο της Συνοδικής Πράξης της Άρτας και επισημαίνει ότι την αποτελούσαν οι επίσκοποι, οι ιερείς και οι μοναχοί. Βλ. Epirotica, αρ.24 σ.286.6-7.

106. " *καί οὕτως οἰδ'ένταῦθα βασιλική πρόβλησις συγκλήτου βουλῆς ἠμοίρησε καί ἀρχιερατικῆς συμπινοίας καί συνδρομῆς, καί οἶμαι ὡς εἰ μὴ τό πλέον, ἀλλά γε τό ἡμῶν τῆς ὑπό τόν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον ἐπαρχίας, ἐν τῇ δύσει τυγχάνον ἐστίν* " J.Pitra, αρ.114 στ.490.

107. Βλ. Ι.Καραχιαννόπουλος, Πολιτική θεωρία 22. Πρβλ. και Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 159 σημ.44.

108. Πρβλ. Γεώργ.Ακροπολίτης 17.6: " *ἐπεὶ συνδρομή γέγονε κατὰ Νίκαιαν ἀπό περιφανῶν ἀνδρῶν καί τῶν λογάδων τῆς ἐκκλησίας, σκέψις τούτοις ἐγένετο, ὅπως βασιλεύς φημισθεῖη ὁ δεσπότης Θεόδωρος* ".

109. Πρβλ Αικ. χριστοφιλοπούλου, Εκλογή 145-209. - D.M. Nicol, Despotate 76-102.



110. J.Pitra, αρ.114 στ.488.

111. Για τη συμμετοχή του στρατού στην εκλογή και αναχόρευση του αυτοκράτορα βλ. Ι.Καραγιαννόπουλος, Πολιτική θεωρία 19-22 και 53.

112. Για το θέμα αυτό βλέπε περισσότερο: 1) Αικ. Χριστοφιλοπούλου, Εκλογή, αναχόρευσις και στέψις του βυζαντινού αυτοκράτορος (Πραγματεία της Ακαδημίας Αθηνών 26) Αθήναι 1956 και 2) Ι.Ε.Καραγιαννόπουλος, Η πολιτική θεωρία των Βυζαντινών, Θεσσαλονίκη 1988.

113. Epirotica, αρ.24 σ.286.5-8.

114. J.Pitra, αρ.114 στ.489. Βλ. και Α.Καρποζίλος,

115. " *Τῆς κοινῆς τοίνυν ταύτης σκέψεως καὶ ὁμοβουλίας ἔργον γέγονεν ἡ κρίσις τούτου τοῦ ἐν ἡμῖν αὐτοκράτορος, ἦν δὴ καὶ προεκρίθημεν ἡμεῖς γνώμη πάντων ἱερουργῆσαι, ὡς τὴν ὑπεροχὴν ἔχοντες ἀπὸ τῆς τοῦ καθ'ἡμᾶς θρόνου μεγαλειότητος (οὕτως οὐχ ἡμεῖς μόνοι, θεσπέσιε δέσποτα, τὸν βασιλέα ἐχρίσαμεν), οὐ πληροῦντες ὄρεξιν ἀνθρωπίνην, ἢ ἀλλότρια δίκαια παρασπῶντες, ἀλλὰ τοῖς καιροῖς ἀκολουθοῦντες "*.
J.Pitra, αρ.114 στ.489.

116. Πρβλ. και Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 158.



117. Κατά τον πατριάρχη Γερμανό Β' το κεκτημένο αυτό δικαίωμα είχε μόνον ο πατριάρχης: "*εἴτε γάρ ἱερώτατε ἄνερ, ἐκ ποίων σοι πατέρον ὁ τῆς στεφοδοσίας κληῖρος εἰάθη:πότε ἀρχιποίμην τῶν Ἀχριδῶν πατριαρχῶσαν προέτεινε δεξιάν, καί κεφαλὴν βασιλειῶσαν ἐσέμνωσε:*" J.Pitra, αρ.113 στ.484. Πρβλ. και Αἰκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 161.

118. Για το θρόνο της αρχιεπισκοπῆς Αχρίδας και τα προνόμιά του βλέπε λεπτομέρειες στο ἔργο της Αἰκμήνης Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος σελ.178-181 και σημειώσεις 115-126.

119. J.Pitra, αρ.114 στ.489.

120. "*τοῦτο γάρ ἢ τοῦ καιροῦ περίστασις τυραννήσασα ἐπεισήγαγε*" J.Pitra, αρ.114 στ.489-490.

121. J.Pitra, αρ.114 στ.490.

122. "*ἐκεῖνος μέμψεται τοῖς τε αὐτόθι πεπραγμένοις καί τοῖς ἐνταυθοῖ, ὅστις οὐκ οἶδε καλῶς καί εὐθυβόλως, ναί δέ καί μεγαλεπηβόλως κρίνειν καιρούς*". J.Pitra, αρ.114 στ.490.

123. Για την ἔννοια και το περιεχόμενο της οικονομίας στην παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας βλ. Α.Αλιβιζάτος, Οικονομία 68, Ελένη Αρβελέρ, Ιδεολογία 165 και Ι.Καραχιαννόπουλος, Πολιτική Θεωρία 33 σημ.133.



124. " οὐ πᾶν ἔθος λυόμενον παρανόμοις ἢ ἀκοινωνήτους τινὰς ἰσχύει ἐργάζεσθαι. ἀλλὰ τὸ πρὸς διαφορὰν ἄγον δόγματος ". J.Pitra, αρ.114 στ.491. Πρβλ. και Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 171.

125. " τῶν ὀρθοδόξων δογμάτων τῆς πίστεως ἀκεραίων δηλονότι συντηρουμένων, και τῶν εὐαγγελικῶν και ἀποστολικῶν παραδόσεων, τῶν ταύτην συνιστούντων ἐδραίων μενόντων ". J.Pitra, αρ.114 στ.491.

126. Ὅπως εἶναι γνωστό ἀπὸ την παλαιότερη βυζαντινὴ εθιμοτυπία, μέρος της τελετῆς της στέψης του αυτοκράτορα αποτελοῦσε και η βασιλικὴ χρίσις: " ἡ βασιλικὴ χρίσις μέρος ἐστὶ τῆς τελετουργίας τῆς ἱεραρχικῆς " γράφει ο Δημήτριος Χωματηνός πρὸς τον πατριάρχη Γερμανό Β'. J.Pitra, αρ.114 στ.493. Πρβλ. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, Ἐκλογή 210 — Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 176-177 και Α. Καροζιλος, Σοφτρονετση 84.

127. " και τίνος μυρεψοῦ τὸ πολυτίμητον τοῦτο και ἄπρακτον μύρον ἐπρίω.; Πόθεν σοι τοῦτο τὸ μύρον; Ἡ πόθεν πορισάμενος νέον, μυρεπούς ἐτέγνως ἡμᾶς; ". J.Pitra, αρ.113 στ.484-485. Για την ιστορία και την ακολουθία του καθαγιασμοῦ του Ἁγίου Μύρου βλ. ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΥ, *Τὸ Ἅγιον Μύρον ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ*. Ἱστορία και ακολουθία του καθαγιασμοῦ του, Ἐκδοση της Αποστολικῆς Διακονίας.

128. J.Pitra, αρ.114 στ.493 - 495. Πρβλ. και Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 172-178.



129. J.Pitra, αρ.113 στ.484-485 και αρ.114 στ.493-495.
Πρβλ. και Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος
160-162.

130. Για το ζήτημα της χρίσης του βυζαντινού αυτοκράτορα
βλέπε περισσότερο στο έργο της Αλκμήνης Σταυρίδου -
Ζαφράκα 176-178.

131. J.Pitra, αρ.113 στ.485 και G.Prinzing, Antigraphie
35.32-34.

132. J.Pitra, αρ.112 στ.481-483. Πρβλ. και επιστολή αρ.
114 στ.487: "*Ἡμεῖς..... δι'ἐπιστολῆς ἀποδοῦναι ταύτη
προσφώνησιν καὶ προσκίνησιν προεθέμεθα*".

133. "*Ταύτην τοῦ καιροῦ ἀπαιτοῦντος καὶ κατεπείγοντος ἐπὶ
ἔδραίοις καὶ ἀπεριτρέπτοις τοῖς τῆς εὐσεβείας ἔθεσί τε καὶ
δόγμασιν*". J.Pitra, αρ.114 στ.493.

134. Κατά τον D.M.Nicol, Kaisersalbung 42 σημ.18 και την
Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 178 το
ότι δε μνημονεύεται ιδιαίτερα η χρίση του αυτοκράτορα από
τους βυζαντινούς συγγραφείς, αυτό οφείλεται στο γεγονός
ότι εκείνοι δεν απέδιδαν ειδική σημασία στη θρησκευτική
τελετή της χρίσης.

135. Για την πολιτική θεωρία των βυζαντινών βλ.
Ι.Ε.Καραγιαννόπουλος, Η πολιτική θεωρία των Βυζαντινών,



Θεσσαλονίκη 1988, Ελένη Γλύκατζη - Αρβελέρ, Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, Αθήνα 1977,2 και Μ.Ανάστος, Πολιτική θεωρία, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, τόμ.Ζ 312-323.

136. Για την πολιτική και εκκλησιαστική κατάσταση στο Κράτος της Ηπείρου στις αρχές του 13ου αιώνα βλ. παραπάνω ΕΙΣΑΓΩΓΗ σελ. 39 - 53.

137. Με βάση τις επιστολές του Ιωάννη Απόκαυκου ο Θεόδωρος Δούκας, στην αρχή της ηγεμονίας του και πριν από την αναχόρευσή του σε αυτοκράτορα, αποκαλείται από τους συγχρόνους του "ὁ κρατῶν μεγαλοργός Κομνηνός". Βλ. ἐπίστολή του Ιωάννη Απόκαυκου προς τον πατριάρχη Μανουήλ, Epirotica, αρ.17 σ.275.11.

138. " νῦν τοῦ ὀνόματος ἠξιώσαμεν ". J.Pitra, αρ.114 στ.492. Πρβλ. και σχετικό ἐγγράφο του προς το Θεόδωρο Δούκα με τίτλο " Πρὸς τὸν βασιλέα κυρὸν Θεόδωρον τὸν Δοῦκα". J.Pitra, αρ.26 στ.109.

139. Για τον τίτλο " βασιλεύς και αὐτοκράτωρ Ρωμαίων " βλ. E. K. Chrysos, The title 46-59. - G.Rosch, Ὄνομα βασιλείας 111-158. - Αικ. Χριστοφιλοπούλου, Εκλογή 207 κε.

140. Βλ. D.M.Nicol, Despotate 108. Του ιδίου, Από την ἀλωση ως την ανάκτηση της Κωνσταντινουπόλεως (1204-1261), Ι.Ε.Ε., Εκδ. Αθηνών, Τομ.Θ(1980) 76-106, σελ.85.



141. " *Οἶδε γάρ τὸ τῆς βασιλείας φοβερόν καὶ αἰδέσιμον. οὐ μόνον θαρρύνειν καὶ ἀγάλλειν τοὺς ὑπηκόους, ἀλλὰ καὶ ἵπεναντία καταστέλλειν φρονήματα*". J.Pitra, αρ.114 στ.489. Πρβλ. και Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 199.

142. Η από 20ετίας περίπου μονοπώληση του αυτοκρατορικού τίτλου από τον αυτοκράτορα της Νίκαιας είχε δημιουργήσει και παχιώσει μια κατάσταση, πράγμα που δε θα συνέβαινε αν ευθύς μετά το 1204 είχε ιδρυθεί και ανακηρυχθεί ανεξάρτητη αυτοκρατορία και στην Ἡπειρο. Για την αυτοκρατορία της Νίκαιας βλέπε σχετική βιβλιογραφία στο έργο της Αλκμήνης Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 41 σημ.15.

143. J.Pitra, αρ.114 στ.490. Για τους της Νίκαιας η χρησιμοποίηση του αυτοκρατορικού τίτλου από το Θεόδωρο Δούκα αποτελούσε σφετερισμό του αυτοκρατορικού αξιώματος, που κατά την γνώμη τους έφερε νόμιμα μόνο ο αυτοκράτορας της Νίκαιας, ο οποίος υπερτερούσε όλων των άλλων Ελλήνων ηγεμόνων: "*μή θέλων μένειν ἐν τῇ οἰκείᾳ τάξει ἀλλὰ τὰ τῆς βασιλείας σφετερισάμενος*" Γεώργ. Ακροπολίτης 33.15-16.

144. J.Pitra, αρ.112 στ.483. Πρβλ. και Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 208.

145. "*τοὺς μὲν κρατοῦντας εἰρηνεῦσαι, καὶ καρδίαν μίαν εὐδοκῆσαι αὐτοῖς γενέσθαι, καὶ δι' αὐτῶν συνασπιζόντων ἀλλήλοις, τὸ κατέχον ἀποστολικῶς ἐκ μέσου ποιῆσαι, τὴν*



Ιταλικήν ἐξουσίαν φημί, καί τοῖς εἰς ἔτι πεπεδημένους καί τεθραυμένους ἐν ἀφέσει ἐξαποστεῖλαι ". J.Pitra, αρ.112 στ.483-484. Σχετική είναι και η ευχή του Μητροπολίτη Ναυπάκτου Ιωάννη Απόκαυκου προς το Θεόδωρο Δούκα: "*γένοντό σου τῆ βασιλεία οἱ χρόνοι μακροί· καί ὄψονται λαοί καί εὐφρανθήσονται, ἐπὶ θρόνου κατὰ Πόλιν τὴν μεγάλην καθήμενον τοῦ βασιλικοῦ* " N.Bees, Unedierte, αρ.69 σ.128.70-72. Πρβλ. Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 200.

146. "*ὡς εἰρήνης μὲν βραβειούσης τὴν ἀκρίβειαν εἰς μέσον παράγοντας, ἀνωμαλίας δὲ ἐνοσηπτοῦσης καί τὴν ἀκρίβειαν συγχεοῦσης καί ἀπρακτεῖν ταύτην ποιούσης..... καί εἰ οὕτως ἔθους ἢ ἔθῶν λύσις ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει*". J.Pitra, αρ.114 στ.491.

147. J.Pitra, αρ.112 στ.482.

148. "*ὁ θεοδυνάμωτος αὐτοκράτωρ τρόπαιον ἀνεστήσατο καθ' ὅλης σχεδόν τῆς οἰκουμένης ἐξάκουστον* " Γεώργ. Βαρδάνης, Αντίγραμμα 34 στ.14-15.

149. Π. Πρωτονοτάριος, Νομισματοκοπία 135-139.

150. Βλ. τις σχετικές επιστολές του Ιωάννη Απόκαυκου, Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Αναχόρευση 48-59.

151. J.Pitra, αρ.90 στ.398.

152. J.Pitra, αρ.90 στ.399.



153. J.Pitra, αρ.90 στ.401.

154. Σε απόφαση του δικαστηρίου του Δημητρίου Χωματηνού σχετική με υπόθεση του εκ Θεσσαλονίκης Δημητρίου Κραβοφωκά αναγράφεται: "*Τὸ γε μὴν τρίτον παρὰ τῷ βήματι τοῦ ἐν ἡμῖν κρατοῦντος κρατίστου δεσπότη καὶ βασιλέως κυροῦ Μανουὴλ τοῦ Δούκα κροτηθέν. ῥαγδαῖον ἐχώρησε καθ' ἡμῶν*". J.Pitra, αρ.106 στ.451. Για τον αδελφό του Θεοδώρου Δούκα, Μανουήλ Δούκα βλ. D.M.Nicol, Despotate 113-127.

155. Για την ήττα του Θεοδώρου Δούκα στη μάχη της Κολοκοτινίτσας (1230) και τη σημασία της για το βασίλειο της Θεσσαλονίκης βλ. D.M.Nicol, Despotate 110-111. - Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 82 σημ.119. - G.Ostrogorsky, Ιστορία Γ', 114-115.

156. Για τον τίτλο του δεσπότη και την απονομή του βλ. B. Ferjancic, Despoti u Vizantiji i juznoslovenskim zemlana, Beograd 1960, σ.212-213. - R. Guiland, Recherches sur les institutions byzantines, 2 τόμ. Berlin - Amsterdam 1967, σ.1-24. - L.Stiernon, Les origines du despotat d'Épire. À propos d'un livre recent: REB 17(1959) 90-126.

157. Στις πηγές της εποχής εκείνης δεν αναφέρεται ότι ο Μιχαήλ Α' Δούκας είχε λάβει τον τίτλο του "*δεσπότη*". Ἄλλωστε σήμερα η νεότερη έρευνα ιδία μετά την μελέτη του L. Stiernon, Les origines dy despotat d'Épire, REB 17(1959) 90-126 δέχεται ότι η ονομασία "*δεσποτάτο*" της



Ηπείρου είναι λανθασμένη. Βλ. περισσότερα D.M.Nicol, Το Δεσποτάτο της Ηπείρου, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου (Άρτα 27-31 Μαΐου 1990) 13-15.

158. Πρβλ. και Χρυσόβουλλο λόγο του Θεοδώρου Δούκα για τη Ναύπακτο: "*Καί ταῦτα μέν ἐπί τοῖς ἔξω τῆς χειρός τοῦ πανευτυχεστάτου δεσπότη καί περιποθήτου αὐταδέλφου τῆς βασιλείας μου κῆρ Κωνσταντίνου τοῦ Δοῦκα*". Epirotica, αρ.29 σ.298.8-10 και Γεώργ. Ακροπολίτης 34.5 κε, 62.7 και 65.2.

159. Για το δεσπότη της Ηπείρου Μιχαήλ Β' Δούκα βλ. D.M.Nicol, Despotate 128-182.

160. Πρβλ. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, Τομ.Θ' , σελ.97 και Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 88.

161. Για το γιο του Μιχαήλ Β' Νικηφόρο βλ. D.M.Nicol, The Despotate of Epiros 1267-1479.

162. J.Pitra, αρ.16 στ.69, αρ.105 στ.446 και αρ.114 στ.489.

163. J.Pitra, αρ.19 στ.80, αρ.31 στ.135, αρ.45 στ.199 και αρ.89 στ.393.

164. Βλ. H. Hunger, Reich 67-68, 81.

165. Πρβλ. και Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 107.



166. Για τη γενεαλογία των Κομνηνών βλ. Κ.Βαρζός, Η γενεαλογία των Κομνηνών, τόμοι 2 (Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται 20), Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, Θεσσαλονίκη 1984.

167. J.Pitra, αρ.36 στ.153.

168. J.Pitra, αρ.22 στ.90.

169. J.Pitra, αρ.110 στ.473.

170. J.Pitra, αρ.11 στ.53.

171. J.Pitra, αρ.78 στ.335.

172. J.Pitra, αρ.146 στ.568. Βλ. και

173. J.Pitra, αρ.83 στ.367.

174. J.Pitra, αρ.26 στ.111.

175. J.Pitra, αρ.112 στ.482.

176. J.Pitra, αρ.83. στ.366.

177. Στα νομίσματα της εποχής ο Θεόδωρος Δούκας εμφανίζεται να στέφεται από το Χριστό ή από το χέρι του



Θεού δίπλα στον Άγιο Δημήτριο. Βλ. M.Hendy, Coinage σ.268-271 πιν.37/3-4, 5-6, 38/3-4, 5, 6-7, 8-9. Π.Πρωτονοτάριος, Νομισματοκοπία, Η.Χ 24(1982) 130-150 - Β.Παπαδοπούλου, Νέα αρχαιολογικά στοιχεία για τη βυζαντινή πόλη της Άρτας, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου (Άρτα, 27-31 Μαΐου 1990) 384, σημ.54.

178. J.Pitra, αρ.114 στ.489 και 492.

179. J.Pitra, αρ.110 στ.474 και αρ. 112 στ.482.

180. J.Pitra, αρ.110 στ.474.

181. Βλ. παραπάνω σημ 139.

182. Βλ. την υπογραφή του Θεοδώρου Δούκα στους χρυσόβουλλους λόγους του για τη Ναύπακτο (1 Μαΐου 1228): Epirotica, αρ.29 σ.299 και για την Κέρκυρα (1 Ιουνίου 1228): M.M 5.16.

183. Βλ. Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 72 σημ.87.

184. Επιγραφή σε πύργο κοντά στο Δυρράχιο αναφέρει το Θεόδωρο Δούκα απλά ως γιο του σεβαστοκράτορα Ιωάννη, χωρίς αυτοκρατορικό τίτλο: "*παῖς οὗτος εὐτυχοῦς Ἰω(άννου) / σεβαστοκρατοροῦντος, ἀνθους πορφύρας / Θεόδωρος, μέγιστος ἐν στρατηγίαις / Δούκας Κομ(ν)ηνός εὐσθενής. βριαρόχειρ, /*



ἐχθροῖς ἀπροσμάχητος, ἀκάμας πόνοις" εκδ. A.Boeckh, CIG IV, αρ.8750 στ.4-8.

185. J.Pitra, αρ.106 στ.451 και 461.

186. Για τη διάκριση των όρων "βασιλεύς" και "αυτοκράτωρ" βλ. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, Εκλογή 207-210. - G.Ostrogorsky, Ιστορία Β', 69,142.

187. J.Pitra, αρ.110 στ.475-476.

188. J.Pitra, αρ.114 στ.488.

189. J.Pitra, αρ.110 στ.473.

190. J.Pitra, αρ.11 στ.54, 26 στ.118 και 83 στ.366.

191. J.Pitra, αρ.26 στ.109.

192. J.Pitra, αρ.11 στ.56: "*περί οὗ ἡμῖν τό σὺν θεοκυβέρνητον κράτος ἐδήλωσεν*".

193. J.Pitra, αρ.110 στ.474-475: "*Εὖ γάρ μετὰ Παύλου τοῦ μεγαλοθεοκήρυκος πέπεισμαι, μή εἶναι ἄξια τὰ παθήματα, ἃ νῦν ὑπομένεις πρὸς τὴν μέλλουσαν ἀποκαλυφθῆναι σοι ἀνταπόδοσιν, καὶ ἔντεινε, καὶ κατενοδοῦ ψαλμικῶς. Καὶ ἐν μέσῳ ἐχθρῶν σου κατακυριεύη, τῇ ἄνωθεν ῥοπῇ κραταιοῦμενος*" Πρβλ. και J.Pitra, αρ.112 στ.484, 114 στ.489 και 492.



194. Πρβλ. J.Pitra, αρ.110 στ.473: "*θεοκιβέρνητε Κομνηνέ*", 110 στ.475: "*τῇ ἄνωθεν ῥοπῇ κραταιούμενος*" και 114 στ.492: "*ὁ δὲ Θεοῦ συνεργούντος, εὖ ποιοῦν καὶ συνέδραμε*".

195. J.Pitra, αρ.110 στ.477.

196. J.Pitra, αρ.110 στ.477.

197. Οι επιστολές του Δημητρίου Χωματηνού προς το βασιλέα Θεόδωρο Δούκα είναι: α) J.Pitra, αρ.11 στ.53-56, β) J.Pitra, αρ.26 στ.109-118 και γ) J.Pitra, αρ.110 στ.473-478.

198. Βλ. J.Pitra, αρ.13 στ.59-64.

199. Οι επιστολές του Δημητρίου Χωματηνού προς τον πατριάρχη Γερμανό Β' είναι δύο: α) J.Pitra, αρ.112 στ.481-484 και β) J.Pitra, αρ.114 στ.487-498.

200. J.Pitra, αρ.110 στ.473. Πρβλ. Φώτιος, Εισαγωγή (=Επαναγωγή) Β' ε': JGR 2.240 και Αλκ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, Νικάια και Ἡπειρος 130.

201. J.Pitra, αρ.112 στ.482.

202. J.Pitra, αρ.114 στ.491.

203. J.Pitra, αρ.110 στ.476. Στο σημείο αυτό ο Δημήτριος Χωματηνός τονίζει όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά στοιχεία της αυτοκρατορικής εξουσίας, τα οποία συντελούν στην ενίσχυση και προστασία του λαού, όπως η βασιλική ρομφαία,



η βασιλική μάχαιρα, ο βασιλικός πλούτος, οι βασιλικές αρετές, ο βασιλικός κολλασμός κ.α.

204. " *ὅτι μηδέ τῇ περικλιύτῳ Κωνσταντινουπόλει εἰς δεῦρο κατά ταῦτόν τὰ διπλᾶ καί περιώσια λίχνα ἐσβέστησαν. τῆς βασιλείας φημί καί τῆς ἱεραρχίας*" J.Pitra, αρ.114 στ.494.

205. J.Pitra, αρ.114 στ.491-493.

206. " *Καί τοῦς ἐν ἀμφοῖν κρατοῦντας, ὁμονοίας δεσμοῖς συνδεθῆναι.... Ὁ τῆς εἰρήνης Θεός καί τῆς ὁμονοίας, ὁ τὰ διεσπῶτα συνάγων εἰς ἓν.... τοῖς μέν κρατοῦντας εἰρηνεῦσαι, καί καρδίαν μίαν εὐδοκῆσαι αὐτοῖς γενέσθαι, καί δι' αὐτῶν συνασπιζόντων ἀλλήλοις, τό κατέχον...ἐκ μέσου ποιῆσαι, τήν Ἰταλικήν ἐξουσίαν φημί* ", J.Pitra, αρ.112 στ.483-484.

207. " *καί τό ἀξίωμα τῆς ἐπί γῆς βασιλείας σου διά τῆς ἀγαθοεργίας ἐπίβασιν τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας τιθέμενος* " J.Pitra, αρ.13 στ.59.

208. Ο Θεόδωρος Δούκας έχοντας επίγνωση των υποχρεώσεων που απέρρεαν από τη βασιλική εξουσία του δεν έπαυε να αγωνίζεται για την προστασία και την ασφάλεια των χωρῶν που του εμπιστεύθηκε ο Θεός: " *κατά νοῦν ἐστρεφον...ἄς ποιεῖς περιόδους, καί οὐς ὑφίστασαι κόπους καί πόνους ὑπέρ συντηρήσεως τῶν παρά Θεοῦ σοι ἐμπειπιστευμένων χωρῶν* ". J.Pitra, αρ.110 στ.473. Πρβλ. Ι. Καραχιαννόπουλος, Πολιτική θεωρία 25-30.

209. J.Pitra, αρ.13 στ.59: " *ἐπαινώ τῆς βασιλείας σου τό περί τὰ εὐσεβῆ καί ἀρέσκοντα Θεῷ φιλομαθές τε καί φιλόπονον*" γράφει ο Δημήτριος Χωματηνός προς το Ρήγα της Σερβίας Στέφανο.



- 210.** J.Pitra, αρ.110 στ.475.
- 211.** J.Pitra, αρ.110 στ.476.
- 212.** J.Pitra, αρ.110 στ.475-476.
- 213.** J.Pitra, αρ.110 στ.473-474. Πρβλ. Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 129.
- 214.** J.Pitra, αρ.110 στ.476.
- 215.** J.Pitra, αρ.110 στ.476.
- 216.** Τις αντιλήψεις του Δημητρίου Χωματηνού περί δικαιοσύνης βλέπε παρακάτω Κεφ. Δ'.
- 217.** J.Pitra, αρ.110 στ.477.
- 218.** J.Pitra, αρ.106 στ.458. Πρβλ. και D.Simon, Princers 450-477.
- 219.** Πρβλ. και Ι.Καραγιαννόπουλος, Πολιτική Θεωρία 30-35.
- 220.** J.Pitra, αρ.72 στ.315.



221. J.Pitra, αρ.106 στ.459. Για τη σημασία των νομικών περιορισμών της βασιλικής εξουσίας βλ. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, Πολιτειακά όργανα 185-187- D.Simon, *Princers* 463 κε - Ι.Καραχιαννόπουλος, Πολιτική θεωρία 37-42.

222. J.Pitra, αρ.90 στ.402. Βλ. και D.Simon, *Princers*.

223. " *Ότι γοῖν εἰς τὴν δικαιοδικὴν ἀνάγεται νομοθεσίαν καὶ ἡ παροῦσα ὑπόθεσις (ἐκάτερον γὰρ μέρος παρ'ἐκατέρου ζημιοῦσθαι ἀναβοᾷ), οὐκ ἄρα ἔσται ἀκαταγώνιστος ἢ τοῦ δεσπότου ἀπόφασις, τὴν φυσικὴν, εἴτ'οῦν δικαιοδικὴν παραδραμοῦσα νομοθεσίαν, καὶ διὰ τῆς αἰθεντικῆς κινήσειά τε καὶ ὀδεύσασα*" J.Pitra, αρ.106 στ.459.

224. J.Pitra, αρ.106 στ.459.

225. " *τοῖς δικαιοδικοῖς δὲ διατάγμασι τοῦτον ἀκολουθεῖν ἐδικαίωσαν, καὶ ἵνα μὴ τῆς ὁδοῦ τούτων ἐκτρέπηται, τὸ καὶ κατὰ τοῦ βασιλέως οἱ γενικοὶ κρατεῖτωσαν νόμοι*" J.Pitra, αρ.106 στ.458-459. Πρβλ. και Ι.Καραχιαννόπουλος, Πολιτική θεωρία 32 σημ.127.

226. Πρβλ. και J.Pitra, αρ.26 στ.118: " *Τῷ μέντοι ἐνθέῳ σου κράτει ἐγκαταλέλειπται, δσα....., καὶ μετέπειτα τὸ δόξαν ἐξενεγκεῖν τῷ φιλοχρίστῳ καὶ φιλοδικαίῳ τρόπῳ τῆς βασιλείας σου* ". Σε ἄλλη περίπτωση ο Δημήτριος Χωματηνός επικαλεῖται το φιλοδίκαιον της εξουσίας του Ιωάννη Πλυτού με αφορμὴ τη σύσταση νέου, ο οποίος κατέφυγε σ'αυτόν για



να δικαιωθεί: "οὐκ ἠγνώνει μὲν γὰρ ὁ ἄνθρωπος τὸ τῆς σῆς ἐξουσίας φιλοδίκαιόν τε καὶ εἰθύτατον" J.Pitra, αρ.29 στ.127.

227. Την προσπάθεια αυτή του Δημητρίου Χωματηνού για νομική δέσμευση του αυτοκράτορα τη συναντούμε και παλαιότερα (9ος αιώνας), όταν ο πατριάρχης Φώτιος επεχείρησε δια της Επαναγωγής του να διατυπώσει μια σαφή νομική εξάρτηση του αυτοκράτορα. Βλ. A. Michel, *Kaisermacht* 163 κε- H-G. Beck, *Respublica* 402 κε. Πρβλ. D.Simon, *Princeps* 471. - Ι.Καραγιαννόπουλος, Πολιτική Θεωρία 39. - Α. Χριστοφιλοπούλου, Πολιτειακά όργανα και Κράτος δικαίου στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Αφιέρωμα στον Νίκο Σβωρόνο, Ρέθυμνο 1986. Τόμ.1, σ.185 κε.

228. Βλ. Ι. Καραγιαννόπουλος, Πολιτική Θεωρία 41.

229. Για τη θεωρία του Μοσχόπουλου βλ. H-G. Beck, *Respublica* 394.

230. J.Pitra, αρ.22 στ.93, αρ.117 στ.502. - Ιωάννης Απόκαυκος, *Epirotica*, αρ.17 σ.275.17-18. - Γεώργιος Βαρδάνης, *Αντίγραμμα* 110.193-197. Πρβλ. και Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, *Η κοινωνία της Ηπείρου* 315-316.

231. Για το δεσπότη Ιωάννη Χαμάρετο βλ. Αντωνίου Μομφεράτου, *Κρίσις*, σελ.10-12.-Μ.Σ.Κορδώσης, *Κατάκτηση* 126-135.

232. Βλέπε το κείμενο της επιστολής αυτής στον J.Pitra, αρ.22 στ.87-88. Πρβλ και Μ.Σ. Κορδώσης, *Κατάκτηση*



133-134. - P.Magdalino, A Neglected Authority for the History of the Peleponnese in the Early Thirteenth Century: Demetrios Chomatianos, Archbishop of Bulgaria: BZ 70(1977) 316-323. Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Αναχόρευση 50.

233. J.Pitra, αρ.22 στ.93.

234. J.Pitra, αρ.117 στ.501.

235. J.Pitra, αρ.117 στ.502.

236. Epirotica, αρ.26 σ.289.23-24. Πρβλ και Ιω. Απόκαυκου Αντιγραφή προς τον πατριάρχη Μανουήλ Α': "*οὐκ ὀλίγοι δέ ἐν τῇ τούτου αὐλῇ καὶ λόγου μέτοχοι καὶ ἀρετῆς ἐπιμεληταὶ ἐπισκοπικῶς διεξάγεσθαι*" Epirotica, αρ.17 σ.275.17-18.

237. Η σύνοδος αυτή συνήλθε στη Θεσσαλονίκη για να ακούσει τον απεσταλμένο της Συνόδου της Νίκαιας Μητροπολίτη Αμάστριδος Νικόλαο Καλοήθη. Πρβλ. D.M.Nicol, Despotate 92 και Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 164 σημ.62.

238. Γεώργ. Βαρδάνης, Αντίγραμμα 110. 193-197.

239. Γεώργ. Ακροπολίτης 34.5 κε και Θεόδ. Σκουταριώτης 42.7 σ.469.2 κε. Πρβλ. και Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 73.



240. "Καί τά ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχαῖα ἔθνη ἕς τε προβλήσεις βασιλέων καί πατριαρχῶν καί λοιπῶν ἀξιωματῶν... τῇ ἀλώσει τῆς περικλύτου Βυζαντίδος.... ἐξαναλώθησαν " J.Pitra, αρ.114 στ.490. Για τη διοικητική οργάνωση του Κράτους της Ηπείρου βλ. D.M.Nicol, Despotate 67-68 και G.Prinzing, Studien II. 50-52, 64-65, 94 και 110.

241. Η βασιλική αυλή της Πρέσπας την οποία μνημονεύει ο Δημήτριος Χωματηνός ίσως ήταν το ανάκτορο του Σαμουήλ στον Άγιο Αχιλλεῖο. Οι σκαφικές έρευνες του καθηγητή Νίκου Μουτσόπουλου στη νησίδα του Αγίου Αχιλλεῖου στη Μικρή Πρέσπα των ετών 1965, 1966, 1967 και 1969 έδωσαν θαυμάσια αποτελέσματα. Βλ. Ν.Κ.Μουτσόπουλος, Η βασιλική του Αγίου Αχιλλεῖου στην Πρέσπα. Συμβολή στη μελέτη των Βυζαντινῶν μνημείων της περιοχής, Τόμοι 3, Θεσσαλονίκη 1989 (Κέντρο Βυζαντινῶν Ερευνῶν).

242. J.Pitra, αρ.72 στ.318. Είναι προφανές ότι εδώ εννοεί "επισκέψεις", κτήματα που ανήκαν στο ανάκτορο της Πρέσπας.

243. Πρβλ. Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Η Κοινωνία της Ηπείρου 316.

244. Πολλοί από τους αξιωματούχους του διακρίνονταν για την υψηλή τους μόρφωση και τη ρητορική ικανότητα. Unedierte αρ.50, 106-107, αρ.30 σ.90.2 κά. Πρβλ. Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Η Κοινωνία της Ηπείρου 316.



245. "*Βασιλείς οἷν ἀναγορευθεῖς ὁ Θεόδωρος βασιλικῶς ἐχρητο τοῖς πράγμασι, δεσπότης προῖβάλλετο καὶ σεβαστοκράτορας. μεγάλους τε δομεστικούς, πρωτοβεστιαρίους καὶ τὴν λοιπὴν πᾶσαν τάξιν βασιλικὴν*". Γεώργ. Ακροπολίτης 34.5 κε. Καὶ ὁ G.Prinzing, ὁ ὁποῖος μελέτησε τὴ διοικητικὴ ὀργάνωση τοῦ Κράτους τῆς Ἠπείρου συμπεραίνει ὅτι ὁ Θεόδωρος Δούκας ἀκολούθησε τὴ διοικητικὴ διάρθρωση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ὅπως αὐτὴ εἶχε διαμορφωθεῖ τὸ 12ο αἰῶνα. G.Prinzing, Studien I.93-111 καὶ II.48 κε.

246. Για τὴν οἰκογένεια Πετραλεῖφα βλ. D.M.Nicol, Despotate 215-216.

247. Για τοὺς τίτλους καὶ τὰ αξιώματα ποὺ ἀπένειμε ὁ Θεόδωρος Δούκας βλέπε καὶ D.M.Nicol, Despotate 66-67. - F.Bredenkamp, Empire 112-113.- Αἰκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια καὶ Ἡπειρος 72-73.

248. Για τὸν ἀδελφὸ τοῦ Θεοδώρου Δούκα Κωνσταντῖνο Δούκα βλ. Γεώργ. Ακροπολίτης 62.7 καὶ 65.2.- Epirotica, 29 σ.298.8-10, -D.M.Nicol, Despotate 129.- Αἰκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια καὶ Ἡπειρος 75.

249. Για τὸ Μανουήλ Δούκα βλ. J.Pitra, αρ.117 στ.501-504. - D.M.Nicol, Despotate 113 - 127. Επιστολὴ



Πατριάρχου Γερμανού Β' προς τον Μανουήλ Δούκα, MM 3.62-63.

250. Γεώργ. Ακροπολίτης 43.20.- Γεώργ. Βαρδάνης, επιστολή προς τον πατριάρχη Γερμανό Β',
- Πατριάρχης Γερμανός Β' προς το Μανουήλ, M.M. 3.62.1.-
Χριστόφορος Αγκύρας, E. Kutz, christophoros 137.2, 141.2.
- Δημήτριος Χωματηνός προς το Μανουήλ, J.Pitra, αρ.117
στ.501-504 και D.Simon, Sachlikina σ.344 στ.310.

251. Βλ. B. Ferjancic, Solunski car Manojlo Andjeo 1230-1237. Zbornik Filos. Facult 14/1 (Beograd 1979-1980 = Melanges F. Barisic) 93-101. F. Bredenkamp, Empire 230. Πρβλ. και Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 86.

252. Πρβλ. D.M.Nicol, Despotate 117 και Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 118.

253. Για το Μιχαήλ Β' Δούκα βλ. D.M.Nicol, Despotate 128-182.

254. Γεώργ. Ακροπολίτης 60.10 - 62.15.

255. Για το Δούκα της Βέροιας Κωνσταντίνο Πηγονίτη βλ. D.M.Nicol, Despotate 59,67.

256. Για το λόγιο κληρικό Ευθύμιο Τορνίκη βλ. D.M. Nicol, Despotate 67. - Κ.Λαμπρόπουλος, Ιωάννης Απόκαυκος 153-154.



257. J. Pitra, αρ.76 στ.325. Για το αξίωμα του σεβαστοκράτορα βλ. D.M.Nicol, Despotate 67 και G.Prinzing, Studien II σελ.74-75. - G.Ostrogorsky, Ιστορία Γ' 78-79.

258. Ο οικείος - μεσάζων ασκούσε καθήκοντα πρωθυπουργού και ήταν ο προσωπικός σύμβουλος του βασιλέως. Για τον τίτλο και το αξίωμα του οικείου - μεσάζοντος βλ. G. Ostrogorsky, Ιστορία Β', 125,214- Γ33. - H.G.Beck, Der byzantinische "Ministerpräsident": BZ 58(1955) 309-338. - J. Verpeaux, Contribution à l'étude de l'administration byzantine: Ο μεσάζων: BSI 16(1955) 290,294.

259. Για τον Ιωάννη Πλυτό βλ. G.Prinzing, Studien II. σελ.97-99, όπου και η σχετική βιβλιογραφία. - Πρβλ. Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Η Κοινωνία της Ηλείου 316.

260. D.M.Nicol, Despotate 67.

261. J.Pitra, αρ.105 στ.199.

262. J.Pitra, αρ.45 στ.446.

263. G.Prinzing, Studien II. 96-103,112.

264. J.Pitra, αρ.22 στ.96 και αρ. 76 στ.325-326.

265. J.Pitra, αρ.126 στ.525.

266. J.Pitra, αρ.105 στ.446.

267. J.Pitra, αρ.127 στ.525.



268. J.Pitra, αρ.52 στ.235.

269. Για το αξίωμα του πρωτοβεστιαρίου βλ. G.Ostrogorsky, Ιστορία Β', 125,148. - R.Cuilland, Recherches I, 216-236.

270. N.Bees, Unedierte, αρ.18 σ.78.15, 34 σ.92.2 και 40 σ.99.1.

271. J.Pitra, αρ.138 στ.545.

272. J.Pitra, αρ.138 στ.543-545.

273. J.Pitra, αρ.96 στ.413.

274. J.Pitra, αρ.52 στ.235. Ο Δημήτριος Χωματηνός σε άλλο έγγραφό του χρησιμοποιεί και τον όρο "*δεσποτικός ύποταγάτης*", όταν αναφέρεται στην αποστολή του Μανουήλ Στάση, που ήταν "*δεσποτικός άνθρωπος*" του Θεοδώρου Δούκα, για να μεταφέρει επιστολή του προς τον εν Μωρέα Δαιμονοϊωάννην, πενθερόν του δεσπότη Ιωάννη Χαμάρετου: Βλ. J.Pitra, αρ.22 στ. 88-98. Πρβλ. και εισαγωγικά σχόλια υπό Αντωνίου Μομφεράτου στην έκδοση J.Pitra σελ.10-12.

275. J.Pitra, αρ.127 στ.525.

276. J.Pitra, αρ.96 στ.413.



ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΠΕΡΙ ΚΡΑΤΟΥΣ, ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΟΝΤΩΝ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για την έννοια του όρου " *Ἀρχή* " βλ. Ν.Ξανθούλη, Συμβολή εις την έννοιαν του όρου αρχή, Επιθεώρηση Δημοσίου Δικαίου 1958, σελ.402.
2. Για την έννοια του όρου " *Ἀρχή* " στην πρωτοβυζαντινή εποχή βλ. Dimitra Karambula, Staatsbegriffe in der fruhbyzantinischen Zeit, Wien 1993, σελ.21 σημ.65,27 κ.α.
3. J.Pitra, αρ.150 στ.578-579.
4. J.Pitra, αρ.110 στ.477.
5. Για την έννοια του όρου " *Ῥωμαίων Ἀρχή* " στην πρωτοβυζαντινή εποχή βλ. D.Karambula 67-70. - G.Rosch, Ὄνομα βασιλείας 78-79, σημ.45.
6. Για τα " *δυτικά μέρη* " βλ. A.FAILLER, Signification du terme "Dutikoi" dans l'histoire de Pachymere, Actes dy XVe Congres International d' Etudes Byzantines, t.IV, Athenes 1980, 114-120. Πρβλ. και Αντ. Κιουσοπούλου 7.
7. J.Pitra, αρ.8 στ.44.
8. J.Pitra, αρ.114 στ.488.



9. J.Pitra, αρ.11 στ.53.

10. Για το Δούκα της Θεσσαλονίκης Γεώργιο Φραγκόπουλο
βλ. D.M.Nicol, Despotate 71 σημ.8.

11. J.Pitra, αρ.106 στ.454.

12. J.Pitra, αρ.110 στ.477.

13. Πρβλ. και Evangelos CHRYSOS, The Right of Resistance
in Late Antiquity and Byzantium, Reprinted from FORMS OF
CONTROL AND SUBORDINATION IN ANTIQUITY, TOKYO
1988, σελ.312-313, καθώς και D.Karambula 61-63.

14. Βλ. J.Pitra, αρ.95 στ.413: "*μη καλή πίστει, ἀλλ' ἐκ
πονηρᾶς ἀρχῆς καὶ ἀπηγορευομένης τῷ νόμῳ τὴν σύστασιν
ἔχουσα*".

15. Βλ. J.Pitra, αρ.95 στ.411-412, αρ.60 στ.271. Πρβλ.
Ελευθ. Παπαχιάννη, Η νομολογία των εκκλησιαστικών
δικαστηρίων της Βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου
σε θέματα περιουσιακού δικαίου, σελ.157 σημ.43.

16. Για τον όρο "*δεσποτεία*" στην πρωτοβυζαντινή εποχή
βλ. D.Karambula ό.π. 44-45.

17. J.Pitra, αρ.53 στ.243. Πρβλ. Ελευθ. Παπαχιάννη, ό.π.,
Αθήνα 1992, σελ.63, σημ.37. Για τη διάκριση ανάμεσα στην
έννοια της "*κατοχής*" και στην έννοια της "*δεσποτείας και
κυριότητας*" βλ. Ε.Χρυσός, Η Βυζαντινή επικράτεια και τα



σύνορα της αυτοκρατορίας: Πρακτικά της Β' Διεθνούς Βυζαντινολογικής συναντήσεως "Κωνσταντίνος Ζ' ο Πορφυρογέννητος και η εποχή του". Δελφοί 22-26 Ιουλίου 1987, Αθήναι 1989, 19-21.

18. J.Pitra, αρ.37 στ.163.

19. J.Pitra, αρ.95 στ.411.

20. J.Pitra, αρ.60 στ.273.

21. J.Pitra, αρ.59 στ.264.

22. J.Pitra, αρ.59 στ.262-263, αρ.71 στ.311. Πρβλ. Ελευθ. Παπαγιάννη, ό.π. σελ.79, σημ.130.

23. J.Pitra, αρ.59 στ.262.

24. J.Pitra, αρ.60 στ.269.

25. J.Pitra, αρ.95 στ.411.

26. J.Pitra, αρ.59 στ.264.

27. J.Pitra, αρ.59 στ.262-263.



28. J.Pitra, αρ.60 στ.270-271.
29. J.Pitra, αρ.60 στ.269.
30. J.Pitra, αρ.60 στ.269.
31. J.Pitra, αρ.60 στ.269.
32. J.Pitra, αρ.95 στ.411.
33. J.Pitra, αρ.95 στ.411.
34. J.Pitra, αρ.150 στ.578.
35. J.Pitra, αρ.150 στ.578.
36. J.Pitra, αρ.8 στ.44. Πρβλ. και αρ.146 στ.567.
37. J.Pitra, αρ.146 στ.567.
38. J.Pitra, αρ.8 στ.44.
39. Για το θέμα αυτό βλ. παραπάνω Εισαγωγή σελ. 47-48, 51.



40. Ο Δημήτριος Χωματηνός προκειμένου να υποστηρίξει τη θέση του αντιλεί επιχειρήματα από την εκκλησιαστική ιστορία, αναφερόμενος ιδιαίτερα στην "ηγεμονίας διαμάχη" μεταξύ του "μεγάλου Μελετίου", αρχιεπισκόπου Αντιοχείας (361-381) και του επισκόπου Παυλίνου. Βλ. J.Pitra, αρ.150 στ.585: "*Ἐπειδὴ καὶ ἐμοὶ τῶνδε τῶν προβάτων τὴν ἐπιμέλειαν ὁ τούτων ἐνεχείρησε Κύριος καὶ σὺ τῶν ἄλλων ἀναδέδεξαι τὴν φροντίδα, κοινωνεῖ δὲ ἀλλήλοις τῆς εὐσεβείας τὰ θρέμματα, συνάψκομεν, ὦ φιλήτης, τὰ ποιμνία καὶ τὴν περὶ τῆς ἡγεμονίας καταλίσωμεν μάχην Εἰ δὲ ὁ μέσος θῶκος τὴν ἔριν γεννᾷ, ἐγὼ καὶ ταύτην ἐξαλλάσαι πειράσομαι καὶ εἰ μὲν πρῶτος ἐγὼ δεξαίμην τοῦ βίου τούτου τὸ πέρας, μόνος σχήσεις, ὦ φιλήτης, τὴν τοιαύτων ἡγεμονίαν*". Για το θέμα αυτό βλ. περισσότερα Β. Στεφανίδης, Εκκλησιαστική Ιστορία 203-209.

41. Βλ. J.Pitra, αρ.11 στ.54, αρ.70 στ.306, αρ.83 στ.366. κ.α.

42. J.Pitra, αρ.11 στ.54.

43. J.Pitra, αρ.70 στ.306.

44. J.Pitra, αρ.70 στ.306.

45. J.Pitra, αρ.70 στ.307.

46. J.Pitra, αρ.70 στ.307.

47. J.Pitra, αρ.11 στ.54: "*Ἡθέλησε δὲ τὸ ἔνθεον κράτος σου γνώμην ἡμετέραν λαβεῖν*". Πρβλ. και αρ.26 στ.118 και αρ.83 στ.366.

48. J.Pitra, αρ.11 στ.56: "*περὶ οὗ ἡμῖν τὸ σὸν θεοκυβέρνητον κράτος ἐδήλωσεν*".



49. J.Pitra, αρ.110 στ.477: "*Τά λυσιτελή τε καί σύμφορα καί τό σὺν οἰκοῦν κράτος μετελθόν*".

50. J.Pitra, αρ.100 στ.430. Για την έννοια και τη σημασία του όρου "*Κράτος δικαίου*" βλ. Αικ.Χριστοφιλοπούλου, Πολιτειακά όργανα και κράτος δικαίου στη Βυζαντινή αυτοκρατορία. Αφιέρωμα στο Νίκο Σβορώνο, Ρέθυμνο 1986, Τ.Ι, 185-210.

51. J.Pitra, αρ.100 στ.429: "*Χρηή δέ καί περί τῶν δικηγόρων εἰπεῖν. ὡς ἐξ ἴσου νέμει τούτοις ὁ νόμος τοῖς δικαζομένοις Ὁ ἀρχῶν ἐξ ἴσου τοῖς δικολόγους τοῖς μέρεσι δίδότω· ὡς ἄν μὴ εὐρεθεῖεν εἰς ἓν μέρος οἱ ἀπαιδευτοὶ καί ἀτριβεῖς ἔτι*".

52. J.Pitra, αρ.100 στ.430. Η φράση "κράτος δικαίου" δε χρησιμοποιείται εδώ με την έννοια της πολιτείας, της επικράτειας, αλλά θέλει να πει απλά ότι "η δύναμη του δικαίου θα χαθεί".

53. J.Pitra, αρ.22 στ.92: "*Ἐπεὶ δέ τὸν περί τούτου λόγον οὐκ εὐχερῶς τό κράτος τούτου ἐδέξατο διὰ τό ἀμάρτυρον*".

54. J.Pitra, αρ.11 στ.54.

55. J.Pitra, αρ.136 στ.541.

56. J.Pitra, αρ.15 στ.68.



57. J.Pitra, αρ.124 στ.519: "τῇ ἐπινεύσει τῶν ἐχόντων τό κράτος τοῦ βούλευσαι".

58. J.Pitra, αρ.37 στ.161: "ἐπειδή καί ἡ ἀπόφασις μετέωρον .. τό τοῦ ἀγῶνος κράτος τοῖς μαχομένοις ἐπαφιεῖσα".

59. J.Pitra, αρ.114 στ.489. Πρβλ. και αρ.11 στ.54: "εἰς πτώσιν νῦν καί ἀνάστασιν ἐδόθη παρα Θεοῦ τῶν τοῦ Θεοῦ εὐεργεσιῶν ἀπολαύσουσιν".

60. J.Pitra, αρ.22 στ.92: "καί μὴ συμβαῖνον τῷ τῆς πολιτείας θεσμῷ".

61. J.Pitra, αρ.22 στ.92.

62. J.Pitra, αρ.110 στ.476. Πρβλ. και στ.475.

63. J.Pitra, αρ.41 στ.181.

64. J.Pitra, αρ.110 στ.477.

65. Τη μελέτη του αὐτῆ βλ. J.Pitra, αρ.151 στ.589-612.

66. J.Pitra, αρ.151 στ.605.

67. Πρβλ. Ράλλης - Ποτλῆς, Σύνταγμα των θείων και ιερῶν κανόνων, Α' 7-10.



68. J.Pitra, αρ.151 στ.605. Για το θέμα της ανακαθάρσεως των νόμων βλ. Σπ.Τρωιάνος, Οι πηγές του βυζαντινού δικαίου 108-Α. Schminck, Studien zu mittelbyzantinischen Rechtsbuchern, Frankfurt am Main 1986, σελ.33-38.
69. J.Pitra, αρ.29 στ.131-132: *"εἰ μὲν γνησίαν γαμετήν ἀποδείξει ὁ πατήρ κατὰ τὴν νομικὴν παρατήρησιν, καὶ κατὰ τὸ ἔθος τῆς καθ'ἡμᾶς πολιτείας"*
70. J.Pitra, αρ.87 στ.390.
71. Για τον ὄρο "πολιτεία Ῥωμαίων" βλ. και D.Karambula, ὄ.π. 49, 51, 131 και 158.
72. J.Pitra, αρ.44 στ.196.
73. J.Pitra, αρ.110 στ.476.
74. J.Pitra, αρ.147 στ.570-571.
75. Για την ἔννοια της πολιτείας ως ἀρετῆς βλ. και Θεόδωρος Νικολάου, Αἰ περί Πολιτείας και Δικαίου ιδέαι του Γ.Πλήθωνος Γεμιστοῦ, Θεσσαλονίκη 1974, σελ.49-53.
76. Για την ἔννοια και τη σημασία του ὄρου "χριστιανῶν πολιτεία" βλ. Δ.Γ.Τσάμης, Ἐκκλησιαστική Γραμματολογία, Θεσσαλονίκη 1985, σελ. 64-66.
77. J.Pitra, αρ.114 στ.490.



78. J.Pitra, αρ.22 στ.87-88.

79. J.Pitra, αρ.114 στ.495.

80. J.Pitra, αρ.112 στ.482. Πρβλ. και αρ.146 στ.566, καθώς και αρ.22 στ.88.

81. J.Pitra, αρ.185 στ.687. Πρβλ. και αρ.15 στ.67: "*κατά την των χριστιανών πολιτείαν ἐξέτελεσεν*".

82. J.Pitra, αρ.119 στ.508.

83. J.Pitra, αρ.79 στ.339.

84. J.Pitra, αρ.128 στ.528 και 530. Πρβλ. και αρ.88 στ.391.

85. J.Pitra, αρ.146 στ.563.

86. Βλ. J.Pitra, αρ.146 στ.563-564. Πρβλ. Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Νίκαια και Ἡπειρος 54, 142-143.

87. J.Pitra, αρ.81 στ.355: "*Εμφανίζει δέ και σημεῖωμα Βουλγάρου τινός προστάντος τῆς ἐπισκοπῆς Βερροίας, ἐν τῷ καιρῷ τῆς Δρουγουβιτῶν τυραννίδος*" Για το σλαβικό φύλο των Δρουγουβιτών που είχε εγκατασταθεί γύρω από τον Πρόσακο βλ. F.Barisic - F.Feriancic, Informations de Demetrios Chomatianos sur le "pouvoir de Dragouvitai" (στα σέρβικα, με γαλλική περίληψη) ZRVI 20(1981), 41-58. - Vas. Kravari, Villes et villages de Macédoine occidentale, Paris 1989, sel.34-35.



88. J.Pitra, αρ.150 στ.578.

89. Για την έννοια των όρων "τυραννίς" και "τύραννος" βλ.
E. CHRYSOS, The Right of Resistance, σελ.312.

90. J.Pitra, αρ.150 στ.578-579.

91. Βλ. E.CHRYSOS, The Right of Resistance, σελ.312.

92. J.Pitra, αρ.96 στ.416. Πρβλ. και αρ.148 στ.573.

93. J.Pitra, αρ.148 στ.573.

94. J.Pitra, αρ.150 στ.586.

95. J.Pitra, αρ.86 στ.385.

96. J.Pitra, αρ.183 στ.682.

97. J.Pitra, αρ.81 στ.361: "*εἰ μήποτε καί τήν τοιαύτην πράξιν ἢ τυραννικήν τις ὑπολήψεται, ὡς τῇ ἐξουσίᾳ τούτων ἀκόλουθον*".

98. J.Pitra, αρ.151 στ.604: "*τά τῶν νομικῶν θεσπισμάτων ... καί ταῦτα τοῖς βασιλικοῖς ἐγκειμένα καί τό πολίτευμα διεξάγοντα*".



99. J.Pitra, αρ.26 στ.115.

100. J.Pitra, αρ.136 στ.541. Πρόκειται για τον εκ Καστοριάς Χρύσο το χυτροπλάστη, που στον καιρό του λιμού έφυγε από την Αχρίδα, εγκατέλειψε τη νόμιμη σύζυγό του και συγκατοίκησε με "*γυναικάριον εκ τῶν Βλάχων*", ονόματι Τζόλα.

101. Για το εννοιολογικό περιεχόμενο των όρων "*βουλή*" και "*κοινοβούλιον*" βλ. Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος, Λαρούς, Μπριτάννικα, Τομ.15(1984) 200-206 και Τομ.34(1988) 231-232.

102. J.Pitra, αρ.146 στ.563.

103. J.Pitra, αρ.146 στ.563: "*εις τρακτάτον έδησεν εν κοινοβουλίω καθισταμένοις την σήμερον*".

104. J.Pitra, αρ.146 στ.563: "*ως εκ κοινής σκέψεως ή περί τούτων ψήφος βεβηκυία εξενεχθείη*".

105. J.Pitra, αρ.146 στ.563.

106. J.Pitra, αρ.22 στ.93: "*ίνα και τό συμφέρον τῶ ήμετέρῳ κοινοβουλίῳ ανακοινωσόμεθά σοι*".

107. J.Pitra, αρ.22 στ.93: "*άλλά κᾶν μακράν εξ ήμῶν άπεδήμεις κοινόβουλόν σε μεθ'ήμῶν πεποιήκαμεν*".



108. Για το δεσπότη της Πελοποννήσου Λέοντα Χαμάρετο βλ. παραπάνω κεφ.Β', σημ.231.

109. J.Pitra, αρ.114 στ.490.

110. J.Pitra, αρ.161 στ.636.

111. Για τη σημασία του όρου αρχων στο Βυζάντιο βλ. Αλκμήνη Σταυρίδου Ζαφράκα, Η κοινωνία της Ηπείρου 318 σημ.41.

112. J.Pitra, αρ.89 στ.395.

113. N. BEES, Unedierte, αρ.13 σ.72.1.

114. Βλ. παραπάνω ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β' σελ. 125-129. Πρβλ. Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Η κοινωνία της Ηπείρου 316-317.

115. J.Pitra, αρ.29 στ.130-131: "*διά τῶν ἀρχόντων ἀναγκάζεται ἐγγαμίζειν καί προικίζειν*".

116. J.Pitra, αρ.81 στ.356: "*οὐ καλῶς, οὐδέ νομίμως ἡ Μήτηρ τοῦ Μανουήλ τήν διάλυσιν ἐποίησατο, οἷα μήτε ἐπιτροπικόν δίκαιον ἔχουσα ἡ ἀρχοντικῆ ἀποφάσει τήν τοιαύτην πράξιν ποιησαμένη*".



117. J.Pitra, αρ.87 στ.389: "έπει ό παρ'αυτοῦ κατηγορηθείς κρίσει του κατά τόπον άρχοντος πεπυρακτωμένον έλαβε σίδηρον εις άθώωσιν έαυτοῦ και άλύμαντος εκ τούτου τετήρηται". Πρβλ. Α.Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, Συνοδικά Γράμματα, αρ.10 σ.27-28. - Αλκμήνη Σταυρίδου - Ζαφράκα, Η κοινωνία της Ηπείρου 331. Για το έθιμο του "πεπυρακτωμένου σιδήρου" βλ. Μ. Fogen, Ein heibes Eisen, RJ 2(1983), 85-96. Πρβλ. και Αντ. Κιουσοπούλου 70 σημ.214.

118. J.Pitra, αρ.106 στ.458. Βλ. και παρακάτω κεφ. Δ' σελ. 168-196.

119. J.Pitra, αρ.146 στ.565. Βλ. και Ιωάννης Απόκαυκος, Unedjerte, αρ.60.117, αρ.62 σ.118-119, αρ.83 σ.141, αρ.84 σ.141.12 κε. Πρβλ. και Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Η κοινωνία της Ηπείρου 328.

120. J.Pitra, αρ.106 στ.454.

121. Για το δούκα της Θεσσαλονίκης Γεώργιο Φραγκόπουλο βλ. παραπάνω σημ.10.

122. J.Pitra, αρ.3 στ.22.

123. J.Pitra, αρ.138 στ.547.

124. J.Pitra, αρ.10 στ.50 και αρ.1 στ.2.



125. J.Pitra, αρ.20 στ.79.

126. J.Pitra, αρ.45 στ.197.

127. Για το θεσμό των αρχοντειών βλ. G.Prinzing, Studien II. 90 κε. - Π.Γουναρίδης, Η φεουδαρχία στο δεσποτάτο της Ηπείρου, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου (Άρτα, 27-31 Μαΐου 1990) 37-45: 43.

128. J.Pitra, αρ.25 στ.107.

129. J.Pitra, αρ.44 στ.193. Πρβλ. και Αικ. Ασδραχά - Σπ. Ασδραχάς, Όρια και Οικισμοί της Βαχενιτίας, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου (Άρτα, 27-31 Μαΐου 1990) 239-246: 242.

130. J.Pitra, αρ.80 στ.343.

131. Για τη διένεξη μεταξύ του επισκόπου Βοθρωτού Δημητρίου και του ηγουμένου της Μονής Χοτεαχόβου, με αφορμή το θέμα του εκκλησιασμού των Βλάχων της περιοχής, βλ. Βασιλ. Απ. Δήμου, Εθνολογικά στοιχεία 288-289.

132. Πρβλ. Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Η κοινωνία της Ηπείρου 318 σημ. 43.

133. J.Pitra, αρ.94 στ.409.



134. Τα αξιόλογα πληροφοριακά στοιχεία που μας παρέχει ο Δημήτριος Χωματηνός για τους άρχοντες αυτούς, προτιθέμεθα να παρουσιάσουμε προσεχώς σε σχετική ειδική μελέτη μας.



ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για το Δημήτριο Χωματηνό ως νομικό βλ. Αναστ. Χριστοφιλόπουλος, Δ. Χωματηνός, σελ. 746. -Σπυρ.Τρωιάνος, Οι πηγές του Βυζαντινού Δικαίου, σελ.171-173.
2. J.Pitra, αρ.43 στ.191: *"καί εις τόν πολιτικόν νόμον τόν τοῦ δικαίου σύμμαχον δύναται καιροῦ καλοῦντος εἰς ἐπικουρίαν ἑαυτοῦ προσκαλέσασθαι"*.
3. J.Pitra, αρ.1 στ.4: *"οὐ τό ἐπιτρεπόμενον, ἀλλά καί τό εὐπρεπές καί σεμνόν καί φύσει δίκαιον ζητοῦμεν"*.
4. J.Pitra, αρ.4 στ.27: *"Θεοσέβαστε ἔξαρχε, ἐδήλωσας ἡμῖν περί τίνων ὑποθέσεων, θέλων μαθεῖν, τί τοῖς νόμοις καί τῷ δικαίῳ δοκεῖ περί τούτων"*.
5. J.Pitra, αρ.13 στ.59: *"Δέσποτά μου ὑψηλότατε, Ῥήξ Σερβίας..... ἰδοὺ πρός τοῦτο ποιοῦμαι ἀπόκρισιν, τῷ τῆς ἐκκλησίας ἔθει καί τοῖς εὐσεβέσιν νόμοις ἀκόλουθον"*.
6. J.Pitra, αρ.81 στ.353: *"εἰ δίκαιον εἶχε ἡ μήτηρ μου, ἐμοῦ ἀφήλικος ὄντος, χωρίς ἀρχοντικῆς ἀποφάσεως ποιήσασθαι ἀντιστροφὴν"*.
7. J.Pitra, αρ.81 στ.361: *"ἄδικον πάντη ποιεῖ τῶν μὴ ἀνηκόντων αὐτῷ ἐπιδραττόμενος"*.



8. J.Pitra, αρ.42 στ.190.

9. J.Pitra, αρ.90 στ.397.

10. J.Pitra, αρ.114 στ.496: " *ἀλλά καί ἡμέτερον δίκαιον παρασπάσασαν* ".

11. J.Pitra, αρ.114 στ.489: " *οὐ πληροῦντες ὄρεξιν ἀνθρωπίνην. ἢ ἀλλότρια δίκαια παρασπιῶντες* ".

12. J.Pitra, αρ.85 στ.382: " *καί πάντη καί πάντως ἀναντίρρητον ἐγκρατῆ τοῦτον γενέσθαι τοῦ ἀρμόζοντος αὐτῷ δικαίῳ* " και σε ἄλλο σημείο στ.379: " *Οἶδε τῷ τῆ ἀποκαταστάσει τῶν νέων ἀρμόζον δίκαιον* ".

13. J.Pitra, αρ.80 στ.342: " *τοῦ δικαίου δέ τῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ ἀρχοντεία περιπατοῦντος. ἔκδικον τοῦτον ἢ συνήθεια οἶδε καλεῖν* ".

14. J.Pitra, αρ.81 στ.353,356: " *μήτε ἐπιτροπικόν δίκαιον ἔχουσα* " η μητέρα του Μανουήλ.

15. J.Pitra, αρ.85 στ.381: " *ἀλλά καί χωρίς ἀποκαταστατικοῦ δικαίου οἱ ἀφήλικες βοηθοῦνται* ".

16. J.Pitra, αρ.94 στ.409: " *καί τόπον ἐκ γονικοῦ δικαίου ἐκείνῳ διαφέροντι κατασχών* ".



17. J.Pitra, αρ.25 στ.105: " *καί ὡς παραχωρεῖ τοῦ δικαστικοῦ αὐτοῦ δικαίου ἡμῖν* ".

18. J.Pitra, αρ.71 στ.310: " *Ζητοῦμεν μαθεῖν, εἰ εὐλόγως οἴομεθα ἀδικεῖσθαι τοῦ δοικὸς ἡμῶν τό διάφορον ἡμῖν δίκαιον τῆς ἐπί τῷ πλησιασμιῷ προτιμήσεως ἀφελομένου* ".

19. J.Pitra, αρ.80 στ.345: " *Τό τοῦ ἐγκλιτοῦ ἀρχιερέως δίκαιον, τῷ παρά τῶν θεῶν κανόνων δεδωρημένον αὐτῷ* ".

20. J.Pitra, αρ.80 στ.345: " *ἀλλά γάρ ὡςπερ ἡ ἀναφορά τούτων, οὔτε παρασπᾶ, οὔτε μέν ἐναλλάσσει τῶν ἱπ'αὐτοῦς μητροπόλειων καί ἐπισκοπῶν παροικικόν δίκαιον, καί οἶονδητι ἱεραρχικόν προνόμιον* ".

21. J.Pitra, αρ.106 στ.458. Στο ἴδιο σημείο ο Δημήτριος Χωματηνός ἐπισημαίνει ποια εἶναι τα δικαιωτικά νομοθετήματα: " *Δικαιωτικά μέν οὖν εἰσὶν νομοθετήματα, ὅσα τῷ φυσικῷ δικαίῳ κατακολληθῶντες οἱ νομοθέται πρὸς τὰς τῶν δικαζομένων δικαιολογίας, ἢ τὰς τῶν συναλλαγμάτων δυνάμεις, ἢ τὰ συμβαίνοντα φάκτα ἀκριβωσάμενοι, ἀπεφήναντο, ἀπονέμοντες ἐκάστῳ τό ἴδιον δίκαιον, καί τὰς ἀναφυομένας ἀμφιβολίας λύοντες, ἵνα μὴ κερδαίνῃ τις ἀνευλόγως τό διαφέρον ἑτέρῳ, μηδέ ζημιᾶτο ἀδίκως ὁ ἀφαιρούμενος τό οἰκεῖον* ".

22. J.Pitra, αρ.106 στ.458-459.



29. Για την έννοια, το περιεχόμενο και την ιδέα του φυσικού δικαίου βλ. Γεώργ. Α. Πετρόπουλος, Ιστορία και εισηγήσεις του Ρωμαϊκού Δικαίου, Αθήναι 1963, σελ. 36-39. - Θεόφιλος Αντικλήνσωρ, Τα Ινστιτούτα, τόμ. Γ', Αθήναι 1931, σελ.6 κε. - Corpus, Juris Civilis, τόμ. I, Berolini 1882, σελ.3 κε. - Ι.Ε.Καραγιαννόπουλος, Πολιτική θεωρία 30. - D.Simon, Princeps 457-458.

24. J.Pitra, αρ.164 στ.637-638.

25. J.Pitra, αρ.26 στ.118.

26. J.Pitra, αρ.14 στ.65.

27. J.Pitra, αρ.80 στ.346.

28. J.Pitra, αρ.1 στ.4.

29. J.Pitra, αρ.106 στ.456.

30. Βλ. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, Πολιτειακά όργανα 185-210.

31. J.Pitra, αρ.100 στ.429: "*Ο άρχων έξ ίσου τούς δικολόγους τοίς μέρεσι διδότηω· ώς άν μή εύρεθειεν εις έν μέρος οί άπαίδεντοι και άτριβείς έτι*".



32. J.Pitra, αρ.100 στ.430.

33. J.Pitra, αρ.114 στ.498: " ἀποδώσομεν λόγον τῷ κοινῷ κριτῇ καὶ ἀποδοῦναι μέλλοντι ἐκάστω κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ ".

34. J.Pitra, αρ.83 στ.365.

35. J.Pitra, αρ.94 στ.409.

36. J.Pitra, αρ.86 στ.390.

37. J.Pitra, αρ.110 στ.476-477. Βλ. και D.Simon, Gewissensbisse 269-270.

38. J.Pitra,αρ.117 στ.503.

39. J.Pitra, αρ.29 στ.125-127.

40. J.Pitra, αρ.29 στ.129-130: " ἄδικον τοῦτο καὶ πάντη πάντως θηριῶδες καὶ ἀφιλόνητον καὶ πόρρω ποῦ τῆς τῶν φιλευσεβῶν νόμων διαταγῆς ".

41. J.Pitra, αρ.64 στ.284: " Οὕτω γάρ ἔσονται πατέρες ἀγαθοὶ καὶ τῆς ἡμετέρας ἄξιοι νομοθεσίας. Καὶ δίκαιοι μὲν ἔσονται, μόνον τὸν νόμον φυλάττοντες. Εἰ δέ γε καὶ ὑπὲρ τὸν νόμον καταλίποιν, ἔσονται δίκαιοί τε ἅμα καὶ φιλόνητοι πατέρες ".



42. J.Pitra, αρ.42 στ.190: "πολιτρόπως γάρ ὁ νόμος αἰτόν, διακροῖεται, οἷα τὸ δίκαιον περιθάλλων τῷ φυσικῶς καὶ ἀδιαστάτως ἔχοντι τοῦτο".

43. J.Pitra, αρ.43 στ.191.

44. J.Pitra, αρ.85 στ.379.

45. J.Pitra, αρ.89 στ.393.

46. J.Pitra, αρ.89 στ.393.

47. J.Pitra, αρ.22 στ.98.

48. J.Pitra, αρ.17 στ.72.

49. J.Pitra, αρ.17 στ.73.

50. Για το επεικές δίκαιο βλ. Γ.Α.Πετρόπουλος, ὁ.π. σελ.461 κε.

51. Τη σχετική με την επίδραση του χριστιανισμού στην εξέλιξη του ρωμαϊκού δικαίου βιβλιογραφία βλ. M.Kaser, Des romische Privatrecht, 2η έκδ., τόμ.ΙΙ, Μόναχο 1975, σελ.11 σημ.30.



52. J.Pitra, αρ.90 στ.402.

53. J.Pitra, αρ.110 στ.475.

54. J.Pitra, αρ.90 στ.397.

55. J.Pitra, αρ.110 στ.476-477.

56. J.Pitra, αρ.112 στ.482.

57. J.Pitra, αρ.149 στ.575: "*Ὁ πρωτοπρεσβύτερος. εἶπουν πρωτοπαπᾶς. οὐδέν ἄλλο ἢ παντός ἔργου ἀγαθοῦ καί τῆς κατὰ τὴν ἱεροσύνην δικαιοσύνης. ὑπογραμμὸς καί πρωτοτυπία καθέστηκε*".

58. J.Pitra, αρ.149 στ.575.

59. J.Pitra, αρ.162 στ.638.

60. J.Pitra, αρ.29 στ.127. Σε ἄλλη περίπτωση ὁ Δημήτριος Χωματηνός γράφει στον ἴδιο τον Ἰωάννη Πλυτό ὅτι ὁ "*παρά τῆς σῆς χρηστότητος ἀπαιτούμενος*" λόγος δεν εἶναι καθόλου ευχερής. Βλ. J.Pitra, αρ.2 στ.11.

61. J.Pitra, αρ.29 στ.132.



62. J.Pitra, αρ.54 στ.248.

63. J.Pitra, αρ.85 στ.379.

64. J.Pitra, αρ.100 στ.430.

65. J.Pitra, αρ.110 στ.473-478.

66. Βλ. J.Pitra, αρ.11 στ.53-56, αρ.13 στ.59-62, αρ.26 στ.109-118, αρ.112 στ.481-484 και αρ.114 στ.487-498.

67. J.Pitra, αρ.114 στ. 491-492: "*τίνα δέ διά τῆς χρίσεως εἰς τὴν βασιλείον περιωπὴν προηγόμεν; Τί γοῦν καινόν καὶ ἀλλόκοτον, εἰ τὸν τοιοῦτον ἀριστέα*".

68. Epirotica, αρ.24 σ.286 στ.8-11.

69. Γεώργ. Βαρδάνης, Αντίγραμμα 109, 161-175.

70. Για τις αρετές του Θεοδώρου Δούκα βλ. παραπάνω Κεφ. Β', σελ. 95-101.

71. Κατά τον Φώτιο, Ομιλία 6,73, ο βασιλεύς είναι "μέτρον δικαιοσύνης"

72. J.Pitra, αρ.110 στ.476.

73. J.Pitra, αρ.110 στ.477-478.



74. J.Pitra, αρ.72 στ.315.

75. J.Pitra, αρ.29 στ.132.

76. J.Pitra, αρ.10 στ.52.

77. J.Pitra, αρ.110 στ.476.

78. J.Pitra, αρ.110 στ.476: *"Καί διή οὔτω μὲν τὴν τῆς βασιλείας πολιτείαν κυβερνῶν. οὐ μόνον ἀνεῖθινος. ἀλλὰ καὶ ἐπαίνου ἄξιος κρίνεται".*

79. J.Pitra, αρ.26 στ.118.

80. J.Pitra, αρ.83 στ.366: *"τῷ προσόντι τοίτοις δικαίῳ. ναί μὴν καὶ τῷ φιλοδικαίῳ τεθαυρηκότες. τοῦ κραταιοῦ καὶ ἀγίου ἡμῶν αὐτοκράτορος".*

81. J.Pitra, αρ.90 στ.399.

82. J.Pitra, αρ.36 στ.153.

83. J.Pitra, αρ.70 στ.306.

84. J.Pitra, αρ.70 στ.306.

85. J.Pitra, αρ.70 στ.307.



86. J.Pitra, αρ.70 στ.307.

87. J.Pitra, αρ.70 στ.307.

88. J.Pitra, αρ.70 στ.307-308.

89. J.Pitra, αρ.94 στ.409: *"καλῶς ὁ νόμος..... οὐκ εὐσεβεῖ
τρόπῳ βουλόμενος μὴ λαμβάνειν χώραν τὴν ἀδικίαν, καὶ τὸ
καταδυναστεύειν τῶν ἀδυνάτων τοὺς ἰσχυροὺς"*.

90. Πρβλ. Π.Γουναρίδης, Φεουδαρχία 45.

91. J.Pitra, αρ.110 στ.475.

92. J.Pitra, αρ.110 στ.476.

93. J.Pitra, αρ.110 στ.476.

94. J.Pitra, αρ.110 στ.476-477.

95. J.Pitra, αρ.110 στ.476.

96. J.Pitra, αρ.110 στ.477: *"Ταύτην δὲ κοινωφελῶς χρώμενος,
οὔτε τὴν ἐντολὴν παραβαίνει, οὔτε δλωσ ἀμαρτάνειν
λεχθήσεται"*.



97. J.Pitra, αρ.110 στ.477. Επαναφέρει εδώ ο Δημήτριος Χωματηνός τους διδακτικούς και παιδαγωγικούς σκοπούς της θείας τιμωρίας. Πρβλ. και Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, Νίκαια και Ήπειρος 128-129.

98. J.Pitra, αρ.110 στ.478. Βλ. και D.Simon, Gewissensbisse 269-270.

99. J.Pitra, αρ.110 στ.477.

100. J.Pitra, αρ.110 στ.476.

101. J.Pitra, αρ.110 στ.476.

102. Για την απονομή της δικαιοσύνης από τον αυτοκράτορα στο Βυζάντιο βλ. Σπ. Τρωιάνος, Οι πηγές του βυζαντινού δικαίου 155-156.

103. Βλ. H.Hunger, Proimion 114-117.

104. Από τη δίκη που έγινε στο δικαστήριο του Δημητρίου Χωματηνού για τη γνωστή υπόθεση της Σαχλικίνας πληροφορούμεθα ότι η αγωγή αυτή προηγούμενα είχε εισαχθεί αλληλοδιαδόχως σε τρία δικαστήρια: "*Καί δὴ ἐπὶ τῇ ἀγωγῇ ταύτῃ τρία συνέστησαν δικαστήρια· τὸ μὲν πρῶτον παρὰ τῷ παναγιωτάτῳ μητροπολίτῃ Θεσσαλονίκης καὶ πατρὶ καὶ δεσπότῃ ἡμῶν κυρῷ Ἰωσήφ, τὸ δεύτερον δὲ παρὰ τῷ μεγαλυπερόχῳ δουκὶ Θεσσαλονίκης κυρῷ Ἀλεξίῳ τῷ*



Πηγονήτη, συνδικάζοντα ἔχοντι ἀρχιερατικά τε καὶ ἀρχοντικά πρόσωπα Τὸ γε μὴν τρίτον παρὰ τῷ βήματι τοῦ ἐν ἡμῖν κρατοῦντος δεσπότης καὶ βασιλέως κινροῦ Μανουήλ τοῦ Δοῖκα κροτηθέν " Βλ J.Pitra, αρ.106 στ.450-451 καὶ D.Simon, Sachlikina 325-375.

105. J.Pitra, αρ.59 στ.261: " Ὁ ἱερώτατος ἐπίσκοπος Σκοπίων θεῖον καὶ προσκινητὸν δρισιμὸν ἐνεφάνισε, τὰ δὲ κατὰ ῥήμα διαλαμβάνοντα·

"Πανιερώτατε ἐπίσκοπε Σκοπίων, τήρησον καὶ κρίνε δικάως τὴν μέσον τοῦ ἡμετέρου ἀνθρώπου τοῦ Λιτοβόου καὶ τῆς πενθεράς τοῦ Χρύσου ὑπόθεσιν καὶ ποιήσον τὸ ἡμέτερον πρόσταγμα. Μηνὶ ἀπριλλίῳ ἰνδικτ. ἡ"Εἶχε τὸ Θεόδωρος ὁ Δοῖκας, διὰ τῆς Κομνηνικῆς θείας χειρός ".

106. J.Pitra, αρ.106 στ.450-451. Για τα βυζαντινά δικαστήρια βλ. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, Τα βυζαντινά δικαστήρια κατὰ τους αἰῶνες Ι'-ΙΑ', Δίπτυχα 4(1986) 163-177.

107. J.Pitra, αρ.106 στ.450-451. Για τα εκκλησιαστικά δικαστήρια βλ. Α. Χριστοφιλόπουλος, Η δικαιοδοσία των εκκλησιαστικῶν δικαστηρίων ἐπὶ ιδιωτικῶν διαφορῶν κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδο, ΕΕΒΣ 18(1948) 192-201. - Κ. Λαμπρόπουλος, Ἰωάννης Απόκαυκος 99-101.

108. Για τὴν κατάσταση τῆς δικαιοσύνης κατὰ τους χρόνους τῆς Φραγκοκρατίας βλ. D. Simon, Sachlikina 325-375. - Α. Μομφερράτος, Κρίσις 12-13.

109. J.Pitra, αρ.112 στ.482-483.



110. Βλ. D.Simon, Princeps 449-492.

111. J.Pitra, αρ.72 στ.315: "τελευταῖον αὐτοῦ δὴ τοῦ βασιλικοῦ μετεποιήσατο βήματος εἶ πως ἐκεῖθεν γοῦν τὴν δοκοῦσαν αὐτῷ ψῆφον κομίσηται".

112. J.Pitra, αρ.106 στ.451: "Τὸ γε μὴν τρίτον παρά τῷ βήματι τοῦ ἐν ἡμῖν κρατοῦντος κρατίστου δεσπότη καὶ βασιλέως κυροῦ Μανουὴλ τοῦ Δοῦκα".

113. J.Pitra, αρ.90 στ.400: "Ὅτι δέ καὶ εἰς βασιλικὸν δικαστήριον τὰ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἐκροτήθησαν, καὶ ἀποφάσει δοκοῦ ἐτιμήθησαν".

114. J.Pitra, αρ.90 στ.398: "ἀπαιτηθεὶς δέ οὗτος παρά τοῦ δεσποτικοῦ δικαστηρίου, ἀπολογία ἀντέθετο".

115. J.Pitra, αρ.90 στ.398: "ἡμεῖς δέ ἀναδραμόντες εἰς τὸ τοῦ κραταιοῦ δεσπότη καὶ βασιλέως ἡμῶν δικαστήριον".

116. J.Pitra, αρ.22 στ.92.

117. J.Pitra, αρ.72 στ.315.

118. J.Pitra, αρ.72 στ.315.

119. J.Pitra, αρ.72 στ.315.



120. J.Pitra, αρ.83 στ.366.

121. J.Pitra, αρ.90 στ.399.

122. J.Pitra, αρ.90 στ.398: " *ἡμεῖς δέ ἀναδραμόντες εἰς τό τοῦ κραταιοῦ δεσπότη καί βασιλέως ἡμῶν δικαστήριον ἐγκλησιν ἐθέμεθα κατά τοῦ ἀδικοῦντος ἡμᾶς, παρόντος δὴ καί αὐτοῦ* ". Στο αυτοκρατορικό δικαστήριο: κατ' ἐφεσιν.

123. Πρβλ. D.Simon, Sachlikina 350-359. - D.Simon, Rechtsfindung am byzantinischen Reichsgericht, Frankfurt am Main 1973 (Μετάφραση I.M.Κονιδάρη, Αθήνα 1982) σελ.9.

124. J.Pitra, αρ.90 στ.398.

125. Πρβλ. Αλκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Η κοινωνία της Ηλείου 315-317. Το αξίωμα αυτό είχε χάσει προ πολλού τη σημασία του.

126. Για το αξίωμα του κοιαίστορος βλ. G.Ostrogorsky, Ιστορία Β',24. - H. Hunger, Prooimion 42.

127. Για το στρατιωτικό αυτό τίτλο βλ. G.Ostrogorsky, Ιστορία Β', 23, 140-141. - Ι.Καραχιαννόπουλος, Βυζαντινό Κράτος 106.

128. Στα κείμενα του Δημητρίου Χωματηνού αναφέρεται κάποιος Ιωάννης " *προκαθήμενος ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Καστροῦ βασιλείου τοῦ τῆς Βολεσλαίας* ". Βλ. J.Pitra, αρ.23 στ.99.



129. Βλ. G.Ostrogorsky, Ιστορία Β',17,125. - H.Hunger, Prooimion 39.

130. Βλ. Ι.Καραχιαννόπουλος, Βυζαντινό Κράτος 106.

131. Για τον ειδικό αξιωματούχο " *ἐπί τῶν δεήσεων* " βλ. G. Ostrogorsky, Ιστορία Β', 125. - Ι.Καραχιαννόπουλος, Βυζαντινό Κράτος 105.

132. J.Pitra, αρ.26 στ.111: "*θεῖον καί προσκυνητόν τῆς ἀγίας βασιλείας σου πρόσταγμα διωρίσατο κατά τρόπον δοκιμασθῆναι*" και ἀλλαχού J.Pitra, αρ.83 στ.366: "*καί πρόσταγμα θεῖον αὐτοῦ πορισάμενοι τῆς δίκης νομίμως ἐκράτησαν*".

133. J.Pitra, αρ.59 στ.261: "*θεῖος καί προσκυνητός ὄρισμός τοῦ Θεοδώρου Δούκα πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Σκοπίων*". Πρβλ. και J.Pitra, αρ.31 στ.135 και 139.

134. J.Pitra, αρ.19 στ.80 και αρ.82 στ.366.

135. J.Pitra, αρ.26 στ.118.

136. J.Pitra, αρ.90 στ.400: "*ἐπί πάσης γάρ δικανικῆς ἐριδος ἔνθα ἐγγράφων ἢ ἑτεροίων ἀποδείξεων ἀπορία τυγχάνει, δοκος ἐπιφέρεται εἰς τομὴν τῶν προκειμένων ἀμφισβητήσεων*".

137. J.Pitra, αρ.90 στ.400



138. J.Pitra, αρ.90 στ.399.

139. J.Pitra, αρ.90 στ.399.

140. Ο όρος "*βασιλικός θεϊός τύπος*" χρησιμοποιείται ευρέως στη βυζαντινή αυτοκρατορική γραμματεία για να σημάνει αυτοκρατορικό έγγραφο (πράξη) νομοθετικού περιεχομένου, όπως και οι όροι πραγματικός τύπος, θέσπισμα, νεαρά, νόμος. Βλ. Ι.Ε.Καραχιαννόπουλος, Διπλωματική 93. Εδώ ο Δημήτριος Χωματηνός χρησιμοποιεί τον όρο προφανώς με την γενικότερη έννοια της βασιλικής πράξεως ή αποφάσεως.

141. Ο πολύ γνωστός βυζαντινός όρος "*ορκωμοτικών*" χρησιμοποιείται εδώ από το Δημήτριο Χωματηνό με την έννοια που έχει στις ιδιωτικές σχέσεις: Δηλαδή είναι το έγγραφο δια του οποίου απλώς παρέχεται σε μια δικαστική διαφορά ο επαχόμενος όρκος, από ένα από τα μέρη της δίκης. Είναι σαφές ότι δεν έχει την έννοια που έχει συνήθως ως αυτοκρατορικό έγγραφο εξωτερικής πολιτικής, ούτε πάλι την έννοια του όρκου που δίνουν οι δημόσιοι λειτουργοί επί τη αναλήψει των καθηκόντων τους (περίφημα είναι τα σωζόμενα ορκωμοτικά των καθολικών κριτών των Ρωμαίων). Βλ. Ι.Ε.Καραχιαννόπουλος, Διπλωματική, index: σελ. 359.

142. J.Pitra, αρ.90 στ.399.



143. J.Pitra, αρ.90 στ.399.

144. J.Pitra, αρ.90 στ.399.

145. J.Pitra, αρ.90 στ.400.

146. J.Pitra, αρ.90 στ.401.

147. J.Pitra, αρ.90 στ.401-402: "*Παντί γάρ ανάγκη και πάντοτε, νόμω τουτο δοκοῖν ὑπομνήματι τῆς βασιλικῆς θειότητος ἐπιτυχάνοντι τό σέβας τουτω ἐξ ἀνάγκης ἀπονέμειν και τὴν προσκύνησιν*".

148. J.Pitra, αρ.72 στ.315.

149. Βλ. J.Pitra, αρ.72 στ.316.

150. Γι'αυτό και ο Δημήτριος Χωματηνός "*μέμψιν τουτω προσέτριψε, ναί δέ και τραχυτέροις λόγοις ἐπέπληξε, και βασιλικῆς ὀργῆς ἄξιον τουτον κέκρικεν*". J.Pitra, αρ.72 στ.316.

151. J.Pitra, αρ.90 στ.402. Βλ. και Κεφ. Α' σημ.66.

152. Πρόκειται για την υπόθεση του εκ Κερκύρας Κωνσταντά και του αντιδίκου αυτού Μακρονικολάου σχετικά με τη νομή και κατοχή μητρικών ακινήτων. Βλ. J.Pitra, αρ.90 στ.397-402.



153. J.Pitra, αρ.90 στ.402.

154. J.Pitra, αρ.19 στ.79.

155. J.Pitra, αρ.19 στ.80: "*ὡς τοῦ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου τοῦ κραταιοῦ μεγάλου Κομνηνοῦ, οἷς οἶδε κρίμασι διορισμένον σὺν ἅμα καὶ ἄλλοις στρατευομένοις τοῦ τηνικάδε καιροῦ ἀφαιρεθῆναι καὶ τὸν Βασίλειον ταῦτα*".

156. J.Pitra, αρ.106 στ.451. Στο βασιλικό δικαστήριο παραπέμφθηκε η υπόθεση, μόνο κατά το μέρος που αφορούσε το ἄλογο κ.λ.π. που διεκδικούσε ο Βασίλειος από την πεθερά του.

157. J.Pitra, αρ.106 στ.451. Ο εν Αθήναις δικηγόρος Αντώνιος Μομφερράτος στη σελίδα 12 των κριτικών σχολίων του γράφει: "*φαίνεται ὅτι ἐγένετο χρῆσις μέσων*". Βλ. και D.Simon, Sachlikina 348 κε.

158. J.Pitra, αρ.72 στ.316.

159. J.Pitra, αρ.106 στ.456.

160. J.Pitra, αρ.90 στ.402. Βλ. D.Simon, Princeps 453 κε.

161. J.Pitra, αρ.106 στ.458.

162. J.Pitra, αρ.106 στ.458. Βλ. D.Simon, Princeps 456-459.
- Αικ. Χριστοφιλοπούλου, Πολιτειακά Ὁργανα 186-187. -
D.Simon, Sachlikina 361.



163. J.Pitra, αρ.106 στ.459.

164. J.Pitra, αρ.106 στ.458 και 459. Βλ. και D.Simon, Princeps 487.

165. J.Pitra, αρ.106 στ.459.

166. J.Pitra, αρ.106 στ.459.

167. Βλ. D.Simon, Princeps 453.

168. Πρβλ. και D.Simon, Princeps 452-453.

169. Βλ. J.Pitra, αρ.92 στ.403-408.

170. J.Pitra, αρ.92 στ.403-404.

171. J.Pitra, αρ.102, στ.438. Τίτλος του εγχειριδίου: "*ὅτι αἱ νόμιμοι διαλύσεις οὐδέ δια βασιλικῆς ἀντιγραφῆς ἀνατρέπονται*".

172. J.Pitra, αρ.41 στ.183.

173. J.Pitra, αρ.106 στ.458-459. Πρβλ. και D.Simon, Princeps 472-473.



174. J.Pitra, αρ.81 στ.360.

175. Για τη βασιλική αντιγραφή (rescripta = ένα είδος χωνυμοδοτήσεων, όταν δημιουργούνταν αμφιβολίες για την έννοια του νόμου) βλ. Σπ. Τρωιάνος, Οι Πηγές του βυζαντινού δικαίου 16. .

176. J.Pitra, αρ.41 στ.179.

177. J.Pitra, αρ.151 στ.609.

178. J.Pitra, αρ.157 στ.631.

179. J.Pitra, αρ.150 στ.587.

180. J.Pitra, αρ.29 στ.125-126.

181. Για τον Ιωάννη Πλυτό βλ. παραπάνω Κεφ. Β' σημ.258.

182. J.Pitra, αρ.29 στ.127.

183. J.Pitra, αρ.29 στ.125-127. '

184. J.Pitra, αρ.29 στ.128.

185. J.Pitra, αρ.29 στ.127.



186. J.Pitra, αρ.25 στ.105: *"καί ὡς παραχωρεῖ τοῦ δικαστικοῦ αὐτοῦ δικαίου ἡμῖν τό οὕτω δεδεγμένον αὐτῷ ἔξαπέστειλε. καί τό ψηφισθησόμενον νομίμως παρήμῶν δεκτῶν ἔσεσθαι καί κεκυρωμένον ἀποφαινόμενον"*.

187. J.Pitra, αρ.41 στ.177-180.

188. J.Pitra, αρ.41 στ.180.

189. Πρβλ. J.Pitra, αρ.49 στ.262-264, αρ.71 στ.311, αρ.96 στ.413-416.

190. Πρβλ. J.Pitra, αρ.29 στ.126-127, αρ.94 στ.409, αρ.106 στ.451-462.

191. Βλ. καί D.Simon, Sachlikina 353-358.

192. J.Pitra, αρ.106 στ.455: *"ἐνεφάνισε δέ σύν αὐτῷ καί σημείωμα ἐνυπόγραφον πρωτότυπον Κωνσταντίνου τοῦ θεοφιλεστάτου πρωτεκδίκου τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Θεσσαλονίκης τοῦ Ἀγιοαναστασίτου Ἐπί συνελεύσει δέ γεγονός πολλῶν προσώπων ἐντιμοτάτων ἐκκλησιαστικῶν καί δηλοῦν ὡς ἐν τύπῳ φᾶναι καί τήν ἀναφώνησιν ὡς ἡ δίκη τε παρά τῆς τοῦ χθιζοῦ δικαστηρίου ἀποφάσεως"*.

193. Βλ. J.Pitra, αρ.106 στ.448-462.

194. J.Pitra, αρ.83 στ.368.



195. J.Pitra, αρ.83 στ.365-368.
196. J.Pitra, αρ.83 στ.367.
197. J.Pitra, αρ.83 στ.368.
198. J.Pitra, αρ.83 στ.368.
199. J.Pitra, αρ.83 στ.368.
200. J.Pitra, αρ.71 στ.309-310.
201. J.Pitra, αρ.71 στ.310.
202. J.Pitra, αρ.71 στ.311.
203. J.Pitra, αρ.106 στ.447-462. Πρόκειται για τη γνωστή αγωγή της Σαχλικίνας κατά της χήρας Ωραίας, πενθεράς του Κραμβοφωκά σχετικά με προικώα ακίνητα.
204. J.Pitra, αρ.106 στ.451.
205. J.Pitra, αρ.45 στ.197-204.
206. J.Pitra, αρ.45 στ.199.



207. Για τον πράκτορα και τα πρακτορικά δικαστήρια βλ. K.E. Zacharia von Lingenthal, Geschichte des griechisch - romischen Rechts, Βερολίνο 1892.

208. J.Pitra, αρ.92 στ.406.

209. J.Pitra, αρ.92 στ.406.

210. J.Pitra, αρ.71 στ.310.

211. J.Pitra, αρ.92 στ.406.

212. J.Pitra, αρ.71 στ.310. Βλ. και Ιω. Απόκαυκος, επιστ. Ν. Bees, Unedierte αρ.68 σ.126-43 κε., αρ.77 σ.138.81 κε. Πρβλ. Αλκ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, Η κοινωνία της Ηλείου 327.

213. Για το βασιλέα Ισαάκιο τον Άγγελο και τη σύζυγό του δέσποινα κυρά Μαρία βλ. G.Ostrogorsky, Ιστορία Γ', 72-88.

214. Για το επώνυμο του ευγενούς ελληνικού οίκου "Φραγκόπουλος" βλ. Μ.Ε.Ε. τόμ.24, σελ.166.

215. J.Pitra, αρ.106 στ.454.

216. J.Pitra, αρ.106 στ.462.

217. J.Pitra, αρ.106 στ.456.



218. J.Pitra, αρ.106 στ.456.

219. J.Pitra, αρ.106 στ.456: " τοῖς δ'ἐξενεγκαμένοις τὴν κρίσιν, συγγνώμης τυγχάνειν, ὅτι δηλαδὴ ἀπλουστέρα καὶ μὴ κακούργω γνώμη δικαιωμάτων ἀνάγνωσιν, ἢ ἀπλανῆ τῶν νόμων ἐρμηνείαν παρελθόντες, ἢ τῆς ἀκριβείας διαπεσόντες, ἧτις οὐ τοῖς πολλοῖς ἐστὶ περιληπτὴ "

220. J.Pitra, αρ.106 στ.456.

221. J.Pitra, αρ.106 στ.456.

222. J.Pitra, αρ.100 στ.429: " Χρὴ δέ καὶ περὶ τῶν δικηγόρων εἰπεῖν, ὡς ἐξ ἴσου νέμει τούτοις ὁ νόμος τοῖς διαδικαζομένοις "

223. J.Pitra, αρ.100 στ.430: " εἰ ἐξ ἀνίσων τῶν δικολόγων ἐν τῷ δικαστηρίῳ παράστασις γένηται, κινδυνεύουσιν ἐξ ἀνεπισημοσύνης τῶν ἀτριβῶν "

224. J.Pitra, αρ.106 στ.456-457.

225. J.Pitra, αρ.106 στ.457.

226. J.Pitra, αρ.106 στ.457.

227. J.Pitra, αρ.106 στ.457.

228. J.Pitra, αρ.106 στ.457.



229. J.Pitra, αρ.106 στ.457-458.

230. J.Pitra, αρ.106 στ.462.

231. Για τη μέθοδο της επαφής του πεπυρακτωμένου σιδήρου βλ. M.Angold, The Interaction of Latins and Byzantines during the period of the Latin Empire (1204-1261): The Case of the Ordeal, Actes du XVe Congrès International d'Etudes Byzantines, t.IV, Athènes 1980, 1-10.
- Marie - Theres Fogen, Ein heisses Eisen, RJ 2(1983) 85-96.
- Σπ.Τρωιάνος, Η εκκλησιαστική διαδικασία μεταξύ 565 και 1204. Εν Αθήναις 1969, σελ.110-111.

232. J.Pitra, αρ.127 στ.527.

233. Έτσι ο Ιωάννης Ιαχατικός, γαμβρός της εκ Βεροίας Ζωής ενεφάνισε στο δικαστήριο του Δημητρίου Χωματηνού δικαστικό υπόμνημα *" φέρον υποσήμανσιν μὲν τοῦ πανσεβάστου σεβαστοῦ καὶ οἰκείου μεσάζοντος τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου τοῦ μεγάλου Κομνηνοῦ, τοῦ Πλυτοῦ κυροῦ Ἰωάννου ἐπιβεβαίωσιν δὲ τοῦ πανιερωτάτου ἐπισκόπου Βερροίας, ὡς καὶ αὐτοῦ τῶ δικαστηρίῳ παρουσιάζοντος, καὶ δηλοῦν ὡς ἐν τύπῳ φάναι, τὰ τῆς παραστάσεως τοῦ Πυροῦ "*.
J.Pitra, αρ.45 στ.199.

234. J.Pitra, αρ.106 στ.452.

235. J.Pitra, αρ.85 στ.377.



236. J.Pitra, αρ.85 στ.377.

237. J.Pitra, αρ.85 στ.377.

238. J.Pitra, αρ.85 στ.377.

239. J.Pitra, αρ.8 στ.46, αρ.59 στ.263-264 και αρ.59 στ.267-268: *" ή τῶν δικαστικῶν ἀγώνων αὐτῷ ἀνεκόπη κίνησις, ἥτις καί πολιτικῶν δικαστῶν ὠχιροῦτο ψηφίσματι "* συνεπεία της εναλλαγῆς της κοσμικῆς εξουσίας.

240. J.Pitra, αρ.26 στ.118: *" καί ἐπί πράξεων ὑπομνημάτων περί τῆς τοιαύτης ὑποθέσεως χρησαμένης ἀπλανέσι διδασκάλοις, σοφῶν διαφόροις δικαστῶν ἀποφάσεσιν "*.

241. J.Pitra, αρ.83 στ.368.

242. J.Pitra, αρ.21 στ.83: *" δίκης γάρ φνεΐσης μέσον αὐτοῦ τε καί γυναικός τινός καλουμένης Μαρίας, καί ταύτης τοῖς παρά κατά χώραν δικασταῖς κροτηθείσης, οὐκ ἐξηνέχθη ἀπόφασις παρ'αὐτῶν δυναμένη ταύτην τεμεῖν, διά τὸ πρὸς ἀλλήλους τε καί τήν κρίσιν, ὡς φησι, στασιάζειν τοὺς δικαστάς "*.

243. J.Pitra, αρ.21 στ.83.

244. J.Pitra, αρ.21 στ.84.



245. J.Pitra, αρ.41 στ.180.

246. J.Pitra, αρ.69 στ.304: "*ζητείται αὐτίκα παρὰ τοῦ ἐκνικῶντος τοῦτο, εἰ μετὰ δεκρέτου, τουτέστιν ἀποφάσεως δικαστοῦ, ἢ τοῦ ὀρφανικοῦ τούτου πράσις γέγονε*".

247. J.Pitra, αρ.106 στ.462.

248. J.Pitra, αρ.26 στ.111.

249. J.Pitra, αρ.26 στ.113.

250. J.Pitra, αρ.26 στ.115.

251. J.Pitra, αρ.26 στ.118.

252. J.Pitra, αρ.23 στ.99,100.

253. J.Pitra, αρ.45 στ.201.

254. J.Pitra, αρ.106 στ.449.

255. Για τα επισκοπικά δικαστήρια στην Ἠπειρο κατά το 13ο αἰώνα βλ. Κ.Λαμπρόπουλος, Ιωάννης Απόκαυκος 99-101.

256. Πρβλ. Αντ.Μομφερράτος, Κρίσις 3κε. - Κ. Λαμπρόπουλος, Ιωάννης Απόκαυκος 100.



257. Ενδεικτικό πίνακα των ζητημάτων και των θεμάτων που απασχόλησαν το δικαστήριο του Δημητρίου Χωματηνού βλέπε στον πίνακα των περιεχομένων του J.Pitra, σελ. 889-891.

258. Για το δικαστήριο του Ιωάννη Απόκαυκου στη Ναύπακτο βλ. A. Karpozilos, controversy 42. - Κ.Λαμπρόπουλος, Ιωάννης Απόκαυκος 100.

259. Πρβλ. Αντωνίου Μομφερράτου, Κρίσις 3. - D.M.Nicol, Despotate 80 και 100 σημ.12.

260. J.Pitra, αρ.19 στ.75: *" τοιαύτη νόσος ως έν κοινῷ ιατρείῳ τῷ δικαστηρίῳ τοῦ παναγιωτάτου ἡμῶν δεσπότη του ἄρχιεπισκόπου πάσης Βουλγαρίας προσηγγέλθη τήν σήμερον "*.

261. J.Pitra, αρ.84 στ.370.

262. J.Pitra, αρ.106 στ.455.

263. J.Pitra, αρ.19 στ.75, αρ.84 στ.369.

264. J.Pitra, αρ.19 στ.75, αρ.23 στ.100.

265. J.Pitra, αρ.94 στ.409.



266. J.Pitra, αρ.31 στ.135.

267. J.Pitra, αρ.66 στ.289.

268. J.Pitra, αρ. 19 στ.77 και 78, αρ. 82 στ.316,318-319 και αρ.82 στ.366.

269. J.Pitra, αρ.22 στ.94.

270. J.Pitra, αρ.114 στ.489.

271. J.Pitra, αρ.67 στ.295.

272. Ενδεικτικά παραθέτουμε δύο αποσπάσματα από σχετικές αποφάσεις του: 1) Στην περίπτωση του εκ Θεσσαλονίκης Δημητρίου Κραμβοφικά ο Δημήτριος Χωματηνός γράφει: *" Ἡ μετριότης δέ ἡμῶν , τὰ τοῦ πράγματος διασκεψαμένη, καί συνιδούσα καθήκον εἶναι καί δσιον μὴ ἀποπέμψασθαι ἄνδρα ὀδυνώμενον καί μακρὰν εἰς εἰς ἡμᾶς καί ἀργαλέαν τεμόντα ὁδόν "* Βλ. J.pitra, αρ.106 στ.455 και 2) Στην περίπτωση της εκ Βεροίας Ζωής γράφει: *" οὐδέ γάρ ἦν δσιον, οὐδέ τῆς εὐαγγελικῆς ἀγωγῆς ἄξιον ἀποπέμψασθαι γυναῖκα, βοῶσαν ὀπισθεν ἡμῶν καί ἀντιβολοῦσαν, ἐφ'οἷς προτείνεται νόμου καί δικαίου τυχεῖν "* Βλ. J.Pitra, αρ.45 στ.197.

273. J.Pitra, αρ.64 στ.281-282.



274. J.Pitra, αρ.106 στ.455.

275. J.Pitra, αρ.82 στ.366: "*ἡ παροῦσα παρ' ἡμῶν ὄρισμῶ
δεσποτικῶ προέβη σημείωσις*".

276. J.Pitra, αρ.81 στ.355.

277. J.Pitra, αρ.31 στ.139.

278. J.Pitra, αρ.31 στ.139.

279. J.Pitra, αρ.21 στ.84.

280. J.Pitra, αρ.13 στ.59.

281. J.Pitra, αρ.64 στ.283: "*Ἡ μετριότης δέ ἡμῶν μετὰ τῶν
ἄλλων συνεδριαζόντων αὐτῇ ἱερωτάτων ἀρχιερέων τῇ νομικῇ
βασάνῳ τὰ τῆς ἐρωτήσεως ταυτησί παρατρέψασι, πρὸς ταῦτα
τοιάνδε τίθησι τὴν ἀπόκρισιν*".

282. J.Pitra, αρ.65 στ.285.

283. J.Pitra, αρ.84 στ.370.

284. J.Pitra, αρ.1 στ.12.



285. J.Pitra, αρ.151 στ.598: " *Τούτων ούτως έχόντων, ἔγνωσ πάντως-ὁ εἰγνωμόνως τὰ βάθη τῆς νομικῆς ἐρευνηῶν* " .

286. J.Pitra, αρ.2 στ.12: " *Γένοιτο δέ ἡμῖν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος χορηγός λόγου τε καὶ συνέσειω* " και στο στίχο 22: " *Τοιαύτην, πανσέβαστε, τὴν ἀπόκρισιν, ὡσπερ τι γέννημα ἢ ἐν ἡμῖν τοῦ λόγου γαστήρ σοι προσήνεγκεν· εἰ μὲν οὖν ἔχει τι καὶ γενναῖον καὶ ἐπαίνου ἀμῶς γέ πως ἄξιον, χάρις τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ, τῷ ἐν κοιλίᾳ δύναμιν διδόναι τοῖς βρέφεσι, καὶ τελεσφοροῦντι ταῦτα, καὶ χάρισι κατακοσμοῦντι ὡς βούλεται* " .

287. J.Pitra, αρ.26 στ.110-111.

288. J.Pitra, αρ.59 στ.261.

289. J.Pitra, αρ.59 στ.261.

290. J.Pitra, αρ.106 στ.450.

291. Βλ. J.Pitra, αρ.106 στ.447-462.

292. Παρατηρούμε ὅτι γίνεται χρήση τοῦ τίτλου " *Παναγιώτατος* ". Για τον τίτλο αυτό βλ. Βασίλ. Στεφανίδης, ὁ.π., 439 κε. Ο Ιωσήφ Θεσσαλονίκης ἦταν το πρώτον εκλεγμένος, ἀλλὰ ὄχι χειροτονημένος. Βλ. Αἰκ. Σταυρίδου - Ζαφράκα, Η Μητρόπολη Θεσσαλονίκης 53.

293. J.Pitra, αρ.106 στ.453.



294. Ο Ι.Καραγιαννόπουλος υποστηρίζει ότι οι αποφάσεις των επισκοπικών δικαστηρίων ήταν ανέκκλητες. Βλ. Ι.Καραγιαννόπουλος, Πολιτική Θεωρία σελ. 80.

295. Βλ. Ι.Καραγιαννόπουλος, Πολιτική Θεωρία σελ.80-81.

296. J.Pitra, αρ.2 στ.12-14, αρ.151 στ.595.

297. J.Pitra, αρ.94 στ.409: *"καλῶς ὁ νόμος ὅλα εὐσεβεῖ τρόπῳ βουλούμενος μὴ λαμβάνειν χώραν τὴν ἀδικίαν, καὶ τὸ καταδυναστεύειν τῶν ἀδυνάτων τοὺς ἰσχυροὺς"*.

298. J.Pitra, αρ.151 στ.595.

299. J.Pitra, αρ.151 στ.591: *"Χρή τοὺς νόμους εἰς τὸ μέσον παρεισελεῖν, ἵνα καὶ αὐτοὺς ἐρμηνεύσωσι, καὶ τὸ περὶ αὐτοὺς, εἴτε πλάνον, εἴτε περίεργον τῶν πολλῶν θριαμβεύσωσιν"*.

300. J.Pitra, αρ.29 στ.131.

301. J.Pitra, αρ.29 στ.128.

302. J.Pitra, αρ.43 στ.189 και 191.

303. J.Pitra, αρ.151 στ.605: *"καὶ τοὺς τῆς δικαιοσύνης νόμους ἀκριβῶς ἐξαγαγεῖν ξύπαντα τὰ ἑαυτοῦ διατάγματα"*.



304. J.Pitra, αρ.43 στ.191.

305. J.Pitra, αρ.20 στ.84, αρ.29 στ.131, αρ.41 στ.180, αρ.81 στ.359, αρ.83 στ.365.

306. J.Pitra, αρ.3 στ.28.

307. J.Pitra, αρ.85 στ.377.

308. J.Pitra, αρ.1 στ.11-12, αρ.29 στ.125.

309. J.Pitra, αρ.117 στ.502-503.

310. J.Pitra, αρ.67 στ.297.

311. J.Pitra, αρ.116 στ.499.

312. J.Pitra, αρ.3 στ.28: "*Ὅθεν καί οὐ χρή περαιτέρω τῶν τεθεσπισμένων ζητεῖν τι ἢ κωλύειν, ἃ ὁ νόμος οὐκ ἐκώλυσεν, ἢ δοκιμασία μετάχρονος· ἐπεὶ καί νόμιμος γενικός λόγος ἐστί, κρατεῖν τὰ ἐκπεφωνημένα παρά τὰ σεσιωπημένα*".

313. J.Pitra, αρ.3 στ.28.

314. J.Pitra, αρ.32 στ.144.



§15. J.Pitra, αρ.1 στ.6: "έν οἴδενί ἐξετάζεται παρά τε τοῦ νόμου καί τῶν κατά διαφόρους καιρούς γεγονότων θεσπισμάτων συνοδικῶν τε καί βασιλικῶν " αποφαίνεται σε γνωμοδότησή του ο Δημήτριος Χωματηνός σχετική με συνάλλαγμα του πανσεβάστου Καμωνα. Αξίζει να επισημανθῆι εδώ, ότι στην περίπτωση αυτή γίνεται προσπάθεια ανεύρεσης ειδικῆς αναφοράς νόμου για το εν λόγω αρχοντικό συνάλλαγμα, ενώ σε άλλες περιπτώσεις απλῶν πολιτῶν οι αποφάσεις τεκμηριώνονται και με απλή συνεξέταση χωρίων συναφῶν νόμων.

§16. J.Pitra, αρ.16 στ.69.

§17. J.Pitra, αρ.16 στ.72.

§18. J.Pitra, αρ.25 στ.105.

§19. J.Pitra, αρ.66 στ.292.

§20. J.Pitra, αρ.20 στ.84.

§21. J.Pitra, αρ.81 στ.358.

§22. J.Pitra, αρ.21 στ.88.

§23. J.Pitra, αρ.81 στ.358.



324. J.Pitra, αρ.81 στ.358.

325. J.Pitra, αρ.81 στ.358.

326. J.Pitra, αρ.151 στ.589.

327. J.Pitra, αρ.26 στ.117.

328. J.Pitra, αρ.151 στ.612.

329. Για τον ερμηνευτή των Βυζαντινών νόμων Ευστάθιο το Ρωμαίο βλ. παραπάνω Εισαγωγή, σημ.178,179.

330. J.Pitra, αρ.26 στ.117.

331. J.Pitra, αρ.6 στ.36.

332. J.Pitra, αρ.36 στ.159.

333. J.Pitra, αρ.151 στ.602-603. Για τις ερμηνείες των νόμων από μέρος των διαφόρων ερμηνευτών ο Δημήτριος Χωματηνός μας πληροφορεί ότι αυτές "*ὡς ἀκριβείας πεπληρωμένοι καὶ πάσης συνέσεως καὶ δικαιοσύνης καὶ τοῖς νομοτριβουμένοις τρίβον ὁδοποιοῦσαι γνώσεως ἔγκριτοι καὶ δεκταὶ τῇ πολιτείᾳ γεγόνασι*" J.Pitra, αρ.26 στ.117.



334. Βλέπε επιστολή του Δημητρίου Χωματηνού προς τον επίσκοπο Πελαγονίας, σχετικά με την έκδοση ή μη διαζυγίου σε χυναίκα της περιοχής του, που απειλούσε με *" τὴν ἐκ τοῦ παρόντος βίου μετάστασιν, εἴτε δι' ἀγχόνης, εἴτε μαχαίρας, εἴτε κρημνοῦ, εἴτε πλησιμονῆς ὑδάτων "*, εάν θὰ την υποχρέωναν να εξακολουθήσει να συνοικεῖ με τον *" παρὰ φύσιν καταρριπαίνοντα, καὶ πληγαῖς ταύτην δαμάζοντα "* σύζυχόν της. J.Pitra, αρ.17 στ.71-74.

335. J.Pitra, αρ.17 στ.73.

336. Για την εκκλησιαστική οικονομία βλ. Α.Αλιβιζάτος, Η οικονομία κατά το κανονικόν δίκαιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας, Αθήναι 1949. - Η.Hunger, Prooimion 72, 119, 153. - Π.Ι.Μπούμης, Οικονομία, Θ.Η.Ε., τ.9(1966) 678-679.

337. J.Pitra, αρ.17 στ.74.

338. J.Pitra, αρ.64 στ.284.

339. J.Pitra, αρ.90 στ.397.

340. J.Pitra, αρ.94 στ.409.

341. J.Pitra, αρ.21 στ.88.

342. J.Pitra, αρ.29 στ.130: *" οὗτος δέ περιάγει πλανήτης, καὶ αὐτῶν τῶν ἀναγκαίων στερούμενος, ἄδικον τοῦτο καὶ πάντη "*



πάντως θηριῶδες καὶ ἀφιλόανθρωπον. καὶ πόρρω ποῦ τῆς τῶν φιλευσεβῶν νόμων διαταγῆς .

343. J.Pitra, αρ.29 στ.126-130, αρ.84 στ.373.

344. J.Pitra, αρ.84 στ.375-376.

345. J.Pitra, αρ.58 στ.262, αρ.59 στ.263, αρ.81 στ.358, αρ.84 στ.373.

346. J.Pitra, αρ.84 στ.373.

347. J.Pitra, αρ.58 στ.262: *"παρά τοῦ νόμου ἀνατραπήσεται τοῦ βοηθοῦντος τοῖς ὀρφανοῖς"* .

348. J.Pitra, αρ.84 στ.369.

349. J.Pitra, αρ.84 στ.373. Πρβλ. καὶ J.Pitra, αρ.84 στ.376: *"Καὶ βεβαιοῖ νόμος τὴν καταδίκην οὕτω διαλαμβάνων· "ἔάν μὴ πιστῶς διοικήσωσιν οἱ ἐπίτροποι καταδικάζονται"* .

350. J.Pitra, αρ.47 στ.214.

351. J.Pitra, αρ.47 στ.214.

352. J.Pitra, αρ.26 στ.116. Πρβλ. καὶ Αντ. Κλουσοπούλου, ὅ.π. 130.

353. J.Pitra, αρ.100 στ.428.



354. J.Pitra, αρ.13 στ.61.

355. J.Pitra, αρ.14 στ.66.

356. J.Pitra, αρ.17 στ.73.

357. J.Pitra, αρ.25 στ.110.

358. J.Pitra, αρ.25 στ.110.

359. J.Pitra, αρ.27 στ.122.

360. J.Pitra, αρ.29 στ.131.

361. J.Pitra, αρ.32 στ.143.

362. J.Pitra, αρ.43 στ.194.

363. J.Pitra, αρ.57 στ.257.

364. J.Pitra, αρ.57 στ.258.

365. J.Pitra, αρ.85 στ.379.

366. J.Pitra, αρ.100 στ.428.



367. J.Pitra, αρ.124 στ.522.

368. J.Pitra, αρ.142 στ.556.

369. Για τους πολιτικούς και εκκλησιαστικούς νόμους στο Βυζάντιο βλ. H.G.Beck, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich, Μόναχο 1959. - Του ιδίου, Nomos, Kanon und Staats raison in Byzanz. Osterreich. Akad. d. Wiss., phil. - hist. Kl., 384. Bd., Wien 1981. - Sp. Troianos, kirche und staat. Die Berührungspunkte der beiden Rechtsordnungen in Byzanz, Ostkirchliche Studien 37(1988) 291-296. - Ruth Macrides, Nomos and Kanon on paper and in court dans Church and People in Byzantium, Birmingham 1991, σελ.61-85.

370. J.Pitra, αρ.2 στ.20.

371. J.Pitra, αρ.10 στ.50: "*Γινωσκέτω ὡς οἱ θεῖοι καὶ φιλευσεβεῖς νόμοι καὶ τὰ θεῖα τῶν πατέρων θεσπίσματα*".

372. J.Pitra, αρ.86 στ.383 καὶ ἀλλοχού: "*ταῦτα ἐκ τῶν νόμων καὶ τῶν ἱερῶν κανόνων εἰδότες*" J.Pitra, αρ.87 στ.392.

373. J.Pitra, αρ.92 στ.407. Πρβλ. καὶ J.Pitra, αρ.96 στ.415 καὶ αρ.134 στ.540.

374. J.Pitra, αρ.109 στ.648 καὶ 650.



375. J.Pitra, αρ.87 στ.389-390.

376. J.Pitra, αρ.80 στ.344: *"Καί τό μέν προνόμιον τοῦτο μακρᾷ ἤδη συνηθείᾳ βεβαιωθέν καί θεσπίσμασι συνοδικοῖς τε καί βασιλικοῖς κρατυνθέν, ἐς τήμερον ἐνεργόν ἐστί καί ἀπαρχειρητόν"*.

377. J.Pitra, αρ.37 στ.161.

378. J.Pitra, αρ.74 στ.321.

379. J.Pitra, αρ.6 στ.33.

380. J.Pitra, αρ.11 στ.55.

381. J.Pitra, αρ.6 στ.34. Πρβλ. καί αρ.1 στ.4 καί αρ.8 στ.46-47. Στο AUCTARIUM I σελ. 722 καί 724 ἐπισημαίνεται ὅτι *"ἐπηκολούθησε δέ τῇ συνοδικῇ ταύτῃ πράξει καί νεαρόν θέσπισμα τοῦ ἐν βασιλεῦσι ἀοιδίου καί πορφυρογεννήτου κυρίου Μανουήλ καί τά ψηφισθέντα ἐκύρωσεν ἀσφαλῶς"*.

382. J.Pitra, αρ.1 στ.12.

383. J.Pitra, αρ.6 στ.34.

384. J.Pitra, αρ.12 στ.58.



385. J.Pitra, αρ.27 στ.122.

386. J.Pitra, αρ.27 στ.121.

387. J.Pitra, αρ.141 στ.566.

388. J.Pitra, αρ.22 στ.97: "*καί κατά τήν νεαράν τοῦ ἐν βασιλευσιν ἀοιδίμου κυροῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, τήν τοῦ παλαιούς νόμους κυροῦσαν*".

389. J.Pitra, αρ.6 στ.34, αρ.13 στ.60-62, αρ.14 στ.65, αρ.21 στ.86, αρ.22 στ.97, αρ.44 στ.196, αρ.126 στ.524, αρ.134 στ.540. Βλ. και Σπ.Ν.Τρωιάνος, Χωματηνός κατά Θ. του Βαλσαμών, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου (Ἄρτα, 27-31 Μαΐου 1990) 346-347.

390. J.Pitra, αρ.182 στ.677.

391. J.Pitra, αρ.13 στ.61 και αρ.21 στ.86.

392. J.Pitra, αρ.101 στ.432.

393. J.Pitra, αρ.101 στ.432.

394. J.Pitra, αρ.101 στ.432.



395. Πρβλ. J.Pitra, αρ.13 στ.62, αρ.14 στ.65, αρ.29 στ.128, αρ.126 στ.524 και αρ.182 στ.677 και 678.

396. J.Pitra, αρ.182 στ.680.

397. J.Pitra, αρ.182, ερώτηση 28 στ.678.

398. J.Pitra, αρ.2 στ.21.

